

Pandora Könyvek 19.

A 20. SZÁZAD TITKAI

EURÓPA (1900–1945)

Történelmi olvasókönyv

5. KÖTET

Szerkesztette Németh István

A 20. SZÁZAD TITKAI

**EURÓPA
(1900–1945)**

**5. kötet
Történelmi olvasókönyv**

Szerkesztette Németh István

Pandora Könyvek
19. kötet

A 20. SZÁZAD TITKAI
Európa
(1900–1945)

Történelmi olvasókönyv
5. kötet

Szerkesztette:
Németh István

Szerzők:

Arany Ágnes, Arany Éva, Hegedűs István, Kozári József, Makai János,
Matthaeidesz Konrád, Németh István, Tiszóczy Tamás,
Szabó Viktor, Urbán Judit

Sorozatszerkesztő:
Prof. Dr. Mózes Mihály

A 20. SZÁZAD TITKAI

**Európa
(1900–1945)**

**5. kötet
Történelmi olvasókönyv**

Szerkesztette Németh István

**LÍCEUM KIADÓ
Eger, 2013**

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN szám 1787-9671

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent a Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Bányászi Manuella
Borítóterv: Gembela Zsolt

Megjelent: 2013. április Példányszám: 50
Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOM

Véres intrikák a német birodalmi kancellárián (<i>Németh István</i>)	6
Tuhacsevszkij, a vörös Napóleon (<i>Makai János</i>)	25
Franco tábornok Spanyolországa (<i>Kozári József</i>)	38
Joseph Goebbels: Kommunizmus álarc nélkül (1935) (közreadja és fordította: Szabó Viktor)	54
R. N. Coudenhove-Kalergi a sztálinizmusról és a totális rendszeréről (közreadja: <i>Németh István</i>)	81
A Memel-vidék a két világháború között (<i>Németh István</i>)	98
Leni Riefenstahl és Hitler kapcsolata (<i>Urbán Judit</i>)	103
Német külpolitika revízió és expanzió között (1936–1939) (<i>Németh István</i>)	114
Német–angol tárgyalások a Szudéta-válság idején (1938) (<i>Hegedűs István</i>)	137
Vinnicja – szovjet és német tömeggyilkosságok (<i>Németh István</i>)	153
Piaśnica – a német Katyń (1939–1940) (<i>Arany Éva</i>)	159
Erich Hartmann, a Luftwaffe ördöge (<i>Németh István</i>)	171
Háború a nők ellen (<i>Németh István</i>)	176
Margarete Buber-Neumann: Milena Prágából (közreadja és fordította: Tiszóczy Tamás)	195
A náci műkincsrablás „tábornoka” (<i>Németh István</i>)	210
Ostmark – Ausztria a „Harmadik Birodalomban” (1938–1945) (<i>Németh István</i>)	219
A krakkói különleges akció (1939) (<i>Németh István</i>)	234
Lengyel menekültek Magyarországon (1939–1945) (<i>Andrzej Przewoźnik</i>)	242
Katyíni magyarok (<i>Matthaeidesz Konrád – Németh István</i>)	263
Bomba-terror a német polgári lakosság ellen (<i>Németh István</i>)	268
Sikorski halála (1943) (<i>Arany Éva</i>)	317
Kódbeszélők – természetes nyelvek használata rejtjelezésre (<i>Arany Ágnes</i>)	324
I. M. Majszkij memoranduma „a jövő világ kíváncsatos alapelveiről” (1944. január 11.) (közreadja: <i>Németh István</i>)	330
Führer-főhadiszállás a különvonaton (<i>Németh István</i>)	336
Kaltenbrunner és Höttl az „alpesi erődben” (1945) (<i>Németh István</i>)	356
Totális rendszerek a 20. században (<i>Németh István</i>)	365

VÉRES INTRIKÁK A NÉMET BIRODALMI KANCELLÁRIÁN

1934. január 26: német–lengyel meg nem támadási szerződés
1935. január 13: népszavazás a Saar-vidéken (a lakosság 91%-a a Németországhoz való csatlakozás mellett)
1935. március 1: a Saar-vidék visszacsatolása Németországhoz
1935. március 16: az általános hadkötelezettség bevezetése Németországban
1935. június 18: német–brit flottaegyezmény
1936. március 7: a demilitarizált Rajna-vidék megszállása egy hadosztállyal
1936. március 7: a locarnói szerződés felmondása
1936. július 11: a német–osztrák egyezmény
1936. október 25: a berchtesgadeni (berlini) jegyzőkönyv a német–olasz tengelyről
1936. november 25: az antikomintern paktum Japánnal
1937. március 20: német–spanyol titkos együttműködési jegyzőkönyv
1937. november 5: a Hoßbach-memorandum: Hitler háborús terveinek első bejelentése – Ausztria és Csehszlovákia szétzúzása
1938. szeptember 29: a müncheni négyhatalmi egyezmény a Szudéta-vidék elcsatolásáról
1938. szeptember 30: angol–német (meg nem támadási) nyilatkozat
1938. október 1: német katonai bevonulás a Szudéta-vidékre
1938. november 2: az első bécsi döntés csehszlovák területek átengedéséről Magyarországnak
1938. december 6: angol–francia (meg nem támadási) nyilatkozat
1939. március 31–április 13: angol és francia garancia Lengyelországnak, Romániának és Görögországnak
1939. március 16: Hitler rendelete „Cseh–Morva Protektorátus” megalakításáról
1939. március 18–21: protektorátusi szerződés Németország és Szlovákia között
1939. április 28: Hitler felmondja a német–brit flottaegyezményt
1939. május 22: német–olasz katonai szövetségi szerződés (acélpaktum)
1939. augusztus 23: szovjet–német meg nem támadási egyezmény és titkos kiegészítő jegyzőkönyvek közép- és kelet-európai érdekszféráik elhatárolásáról
1939. augusztus 25: angol–lengyel kölcsönös segélynyújtási egyezmény
1939. szeptember 1: a Wehrmacht megtámadja Lengyelországot
1939. szeptember 1: brit és francia jegyzék (1939. szeptember 3.) a német kormányhoz
1939. szeptember 3: Nagy-Britannia és Franciaország hadüzenete Németországnak
1939. szeptember 17: a Vörös Hadsereg megtámadja Lengyelországot
1939. szeptember 28: szovjet–német határ- és barátsági egyezmény titkos kiegészítő jegyzőkönyvekkel
-

A spanyol polgárháború elterelte a külföldi hatalmak figyelmét Németországról, s egyúttal megvetette a későbbi német–olasz fegyverszövetség alapjait. Mussolini és Hitler egyaránt fegyvert s muníciót küldött Franco tábornoknak. Az olasz egységek teljesítménye azonban kiábrándította a német tábornokokat, akik óvták Hitlert a túlságosan szoros kapcsolattól.

Hitler azonban nem hallgatott a kételkedőkre: számára nem létezett olyan, aki ellentmond kívánságainak, reményeinek és céljainak.

Sőt: egy ideje olyan látszat alakult ki, mintha sikerrel járnának fáradozásai a nyugati hatalmakkal kötendő szovjetellenes egységfront ügyében. Az 1936 őszi nürnbergi pártkongresszusnak („a becsület

Fogadóhelyiség az új birodalmi kancellárián

pártkongresszusa”) az utolsó pillanatban váratlanul bolsevik-ellenes jelleget adott. Wagner Gauleiter, aki Hitler torokgyulladására miatt felolvasta beszédét, túláradozva dicsérte a nemzetiszocialista teljesítményeket: „Micsoda különbség egy másik országhoz képest, ahol a marxizmus igyekszik megszerezni a hatalmat [...] Megígérjük, hogy amíg mi és utódaink élnek, ilyen romboló bolsevik erők Németországban sohasem ütnek fel fejüket.”

A Wehrmacht tábornokai azonban attól tartottak, hogy a háború utat nyitna a bolsevizmusnak Európába. Ezért a béke megőrzését kívánták a Szovjetunióval szemben is, amelynek ugyan elutasították politikai rendszerét. Az 1936. őszi nagy hadgyakorlat végén von Fritsch vezérőrnagy Uborovics tábornok társaságában tüntetően a Vörös Hadsereg egészségére ürítette poharát. A békülékeny gesztus azonnal Hitler tudomására jutott, aki kérdőre vonta Fritschet: „Ha én a német munkásoktól antikommunista magatartást követelek, akkor tábornokaimtól is elvárom, hogy ne mulatozzanak kommunista tábornokokkal!” Fritsch indignáltan azt válaszolta, hogy a pohárköszöntő megfelelt a nemzetközi szokásoknak. Megjegyzését azonban Hitler egy kézmozdulattal lesöpörte.

A pohárköszöntőről Göring is tudomást szerzett, s azonos véleményen volt Hitlerrel. A Wehrmacht vezető tábornokai már régóta szálkát jelentettek szemében, mert nem csak a légierő, hanem a hadsereg főparancsnoka is szeretett volna lenni. Legszívesebben Blomberg hadügyminisztert is leváltotta volna.

1936-ban Hitler még nem merészelt nyíltan szembefordulni tábornokaival. De amikor tudomást szerzett Reinhardt Heydrich intrikájáról

Tuhacsevszkij marsall ellen, felötlött benne, hogy valami hasonlót lehetne kitalálni a Wehrmacht kényelmetlenné vált tábornokaival szemben.

Tuhacsevszkij: német intrika áldozata?

A német–orosz viszony II. Katalin orosz cárnő óta meghatározó volt Oroszországban. Tuhacsevszkij azok közé tartozott, akiket dühödt németellenesség jellemzett. Véleménye azonban sokaknak nem tetszett, hiszen Lenin 1922. április 16-án, a genovai konferenciával egy időben, Rapallo észak-olasz kisvárosban aláírt egyezményrel helyreállította a diplomáciai kapcsolatot Szovjet-Oroszország és Németország között, s kölcsönösen lemondtak egymás iránti jóvátételi kötelezettségekről. A megállapodás titkos részeként a Reichswehr és a Vörös Hadsereg vezérkara megegyezett abban, hogy a szovjet fél technikai segítséget nyújt a korlátozásokkal sújtott német haderőnek. A „*kölcsönös segítségnyújtás*” keretében a már 1921-ben elkezdett gyakorlatot folytatták. A Szovjetunióban országszerte német üzemek létesültek. Cserébe a szovjetek német katonákat képeztek ki, és kereskedelmi áruforgalom címén az üzemekben gyártott fegyverek és vegyi fegyverek egy részét átadták Németországnak. Ez a fajta együttműködés a két ország között 1933 közepéig folytatódott.

A német technológiai segítségnyújtás hihetetlen összeggel gyarapította a szovjethatalmat, hiszen 1928-ban a német hadikiadásokra elkülönített 73 millió márkából a német légierő szakembereinek és páncélos tiszték szovjetunióbeli kiképzése 5,7 millió márkát tett ki. Tuhacsevszkij hat alkalommal járt szolgálati úton Németországban, ahol megtekintett több hadiüzemet, és látta a német hadigépezet fejlődésének hihetetlen tempóját. Így szerzett tapasztalatai is szembeállították Sztálinnal, mert meg volt győződve arról, hogy a német katonai fejlesztések fenyegetést jelentenek számukra. Ezzel szemben Sztálin partnernek tekintette Hitlert, és a megegyezés híve volt. A jövedelmező német–szovjet kapcsolatok haszna sem volt számára utolsó szempont. Tuhacsevszkij híres, és katonai tananyagként kötelező olvasmánynak tekintett elemzéseiből kiemelkedett az 1935-ben megjelent *A mai Németország katonai tervei* című könyve. Ebben már egy erős, és számukra is veszélyt jelentő német haderő felállításáról vi-

zionált. Amikor szintén 1935-ben megírta a *Hitler háborús tervei* című cikkét, amelyben a német tervekről alkotott véleményét fejtette ki, az írást a *Pravda* a tényeket elferdítve adta tovább, mert Sztálin nem hitt neki, és oldalakat törölt ki az eredeti anyagból. Új címet is adott neki, amely végül *A mai Németország katonai tervei* címen jelenhetett meg. A cikk mindezek ellenére bombaként hatott. A német nagykövet hivatalosan is tiltakozott Litvinov külügyi népbiztosnál, és Sztálin számára ez volt az utolsó csepp a pohárban. Ekkorra már összes pártbeli ellenségével leszámolt, és attól tartott, hogy a fiatal marsall az igazi tekintélyt soha nem szerzett Vorosilovtól megszerezheti a hadügyi népbiztosságot, és így akár még saját pozícióját is veszélyeztetheti. A cikk körül kialakult vita és hatalomvesztési félelmei összeecsengtek, ezért közeledett az ambiciózus marsallal való leszámolás napja.

Reinhard Heydrich, a Biztonsági Szolgálat (SD) főnöke zseniálisan ördögi tervvel állt Hitler elé: tervezett intrikájának áldozata Mihail Tuhacsevszkij szovjet marsall, a Szovjetunió egyik legtehetségesebb katonai vezetője. Sztálin gyűlölte őt, amely az 1920. évi orosz–lengyel háború vitáira nyúlt vissza. Tuhacsevszkij a cári gárdában szolgált, s 1915-ben német hadifogságba került. 1918-ban csatlakozott az orosz forradalomhoz és gyorsan haladt előre a katonai ranglétrán. Gyenyikin fehér csapatai feletti győzelme után Trockij hadügyi népbiztos kinevezte a Nyugati Hadsereg főparancsnokának. Tuhacsevszkij 32 évesen a vezérkar főnöke lett, s ekkor került konfliktusba Sztálinnal, amely 17 évvel később végzetes lett számára.

Sztálin a galíciai Délnyugati Vörös Hadsereg politikai komisszárja volt, amely rendkívül befolyásos pozíciót jelentett. Amikor Tuhacsevszkij valamennyi hadseregének megparancsolta, hogy a döntő csatára vonuljanak Varsó felé, a becsvágyó Sztálin elérte, hogy a Délnyugati Hadsereg inkább Lemberg felé folytassa előrenyomulását, mert Galícia legnagyobb városát Varsóval egyidejűleg akarta elfoglalni. Mivel Sztálin így Tuhacsevszkij ellen cselekedett, a győztes kilátású varsói csata a szovjetek számára a háborút eldöntő vereséggel zárult. Az 1921. márciusi rigai békében Lengyelország jelentős, nem lengyelek lakta területeket szakított el a Szovjetuniótól.

Tuhacsevszkij jelentésében utalt a Délnyugati Hadsereg végzetes csődjére. A vereség okait később a moszkvai katonai iskolán tartott előadásiban sem hallgatta el. Időközben Sztálin a Szovjetunió diktátora lett, s

bírálója kényelmetlenné vált számára. De sokáig nem talált alkalmat arra, hogyan szabaduljon meg Tuhacsevszkijtől. A marsall nem csak a Vörös Hadsereg berkeiben, hanem a lakosság között is rendkívüli tekintélynek örvendett. Katonai tehetségét külföldön is elismerték. Ő képviselte a Szovjetuniót V. György angol király 1936. január 28-i temetésén.

Az 1935. május 16-i szovjet–csehszlovák segítségnyújtási szerződést követően a csehszlovák vezérkarral folytatott katonai együttműködési tárgyalásokra sem találtak nála alkalmasabb embert. Prágából visszaútban Tuhacsevszkij megállt Berlinben, ahol a szovjet követségen a Wehrmacht vezető tábornokaival találkozott, akiket még a Reichswehr és a Vörös Hadsereg korábbi együttműködéséből ismert. E találkozó azonban csapda lett a marsall számára. Sztálin majdnem két évtizedet várt e pillanatra, és ebben Heydrich, az SD főnöke játszott a kezére, aki ugyanolyan hidegvérű és alattomos volt, mint ő. Heydrich referált Hitlernek arról, hogy néhány héttel korábban a Párizsban élő egykori cári tábornoktól, Szkoblintól bizalmas jelentést kapott arról, hogy a marsall német katonai vezetőkkel együtt Sztálin megbuktatását és a szovjet rendszer megreformálását tervezi, nagyobb szabadságot és humánusabb módszereket ígérve. Heydrich munkatársai azonnal felhívták figyelmét arra, hogy e jelentésnek megrendelés szaga van Tuhacsevszkij elintézése érdekében. A német hírszerzés ugyanis feltételezte, hogy Szkoblin nem csak Németországnak, hanem a Szovjetunióknak is dolgozik, mivel felesége, a szentpétervári cári opera egykori ünnepelt sztárja, Nagyeczda Plevickaja szerintük már régóta a szovjet GPU ügynöke. Éppen ez az utalás sarkallta Heydrichet ördögi terve előterjesztésére, amelyet az alábbi utalással zárt: *„Führerem, lehetőségünk van arra, hogy beavatkozzunk a Szovjetunió belpolitikai viszonyaiba. Teljesen mindegy, igaz-e az ügynöki jelentés, vagy sem. Ha igaz, akkor szabadon dönthetünk Tuhacsevszkij támogatásáról, ha pedig a jelentés hamis, akkor azt ellene fordíthatjuk, és megfelelő dokumentumokat gyárthatunk, miszerint ő Berlinben a fenti értelemben tárgyalt velünk. Ez pedig Sztálin szemében elég terhelő lesz számára. Szakembereink képesek ilyen dokumentumok összeállítására és megvan a lehetőségünk eljuttatni azokat Sztálinhoz.”*

Hitlernek rendkívülinek tűnt a lehetőség, de időt kért mérlegelésére. Az lett volna a legkézenfekvőbb, hogy megkérdezi Blomberget vagy Fritschet a Tuhacsevszkijjal folytatott tárgyalásaikról. De egyáltalán nem gondolt erre. Ellenkezőleg: a párizsi információt gondosan titkolta a Wehrmacht tábornokai előtt. Amikor pedig elhatározta, hogy támogatja Heydrich játé-

kát a szovjet marsall ellen, akkor sem informált senkit, jóllehet, az egész iratanyag a hadügyminisztérium páncélszekrényeiben feküdt, s szükségessé lettek volna a hamisításokhoz.

Mivel Hitler szigorú parancsára ezt az anyagot nem engedte szolgálati úton megszerezni, Heydrich ezeket betörés révén szerezte meg. A bűnügyi rendőrség két specialistája behatolt a Bendlerstrasséra, majd a nyomok eltüntetése érdekében, a bevált módszer alapján tüzet okoztak. A kivonuló tűzoltóság pedig minden bűnügyi nyomot szétrombolt.

A megszerzett dokumentumok szolgáltak kiinduló pontként Heydrich emberei számára, akik teljesen valódinak tűnő iratokat állítottak elő. Ezek a Reichswehr vezetés és a szovjet katonai szervek együttműködésével kezdődtek és Tuhacsevszkij 1936. évi berlini „tárgyalásaival” zárultak. Behrens SS-Standartenführer az „eredeti” dokumentumokat Prágába vitte, és ott átnyújtotta Beneš államelnöknek. Miként várható volt, Beneš (mint később kiderült: KGB ügynök) a német várokozásoknak megfelelően azonnal közölte Sztálinnal, mit ajánlottak fel neki: Tuhacsevszkij és a csehszlovák vezérkar közötti tárgyalások valódi aktáit; „bizonyítékokat”, hogy nem SD-ügynökök vannak a játékban, hanem a szovjet marsall árult el mindent berlini tartózkodása során; s Tuhacsevszkij kérését a németekhez Sztálin elleni puccsa támogatására.

Sztálin titkársága azonnal közölte a cseh államelnökkel, hogy Behrens a berlini szovjet követségen kapcsolatba léphetne annak egyik alkalmazottjával. Behrens visszautazott Berlinbe. A szovjet követség megbízottja megtekintette az anyagot, néhány fényképet készített róluk, majd Moszkvába sietetett. Két nappal később Jezsov GPU-főnök különmegbízottja jelentkezett a berlini Prinz-Albrecht-Strassén, az SD épületében, s a dokumentumok átengedéséért 3 millió rubelt kínált. A pénzt egy bőröndben mindjárt magával is hozta, amelyeken még az orosz állami bank zárjegye is rajta volt. Az iratokat és a pénzt pillanatokon belül kicserélték.

De nem csak az SD akarta csőbe húzni a GPU-t; a szovjetek is csaltak. Az orosz titkosrendőrség néhány napon belül letartóztatta a Szovjetunióban működő SD-ügynököket, akik ezekkel a rubelekkel akartak fizetni. A bankók ugyanis vagy cinkelték voltak, vagy pedig a GPU feljegyezte számukat. Ezért Heydrich több mint 2,5 millió rubelt megsemmisített a Prinz-Albrecht-Strassén.

1937. május 1-jén Tuhacsevszkij marsall még a Lenin mauzóleum tribünjéről nézte a katonai parádét. Május 4-én azonban visszavonták megbízását, hogy ő utazzon VI. György koronázási ünnepségeire. Helyette

Orlov admirális utazott Londonba. Egy héttel később Tuhacsevszkijt egy Volga menti katonai körzet parancsnokává fokozták le. A szalonkocsit, amely rang szerint megillette, egy menetrend szerinti vonathoz kapcsolták. A szaratovi pályaudvaron még katonai tiszteletadással fogadták. Az éjszaka során azonban kocsiját egy kis állomáson lekapcsolták. 12 órával elutazása után a marsall fogolyként tért vissza Moszkvába.

Június 11-én a *Pravda* bejelentette, hogy Tuhacsevszkijt és összeesküvő társait náci kémként bíróság elé állították és halálra ítélték. A jelentés arról is szólt, hogy Gamarnik hadügyi népbiztos-helyettes letartóztatása előtt öngyilkosságot követett el. Másnap nyilvánosságra hozták az ítélet végrehajtását. Tuhacsevszkijjal együtt még hét vezető tábornokot lőttek agyon. A következő hónapokban a Vörös Hadseregben végrehajtott „*tisztogatásnak*” összesen 35 ezer tiszt és legénység esett áldozatul. A hadbírósgot alkotó nyolc magas rangú tisztből Alksnis tábornok ekkor már a Lubjanka pincéjében ült. A másik hét közül rövidesen öt a „*tisztogatások*” áldozata lett.

A Blomberg–Fritsch ügy

A gyors moszkvai bírósági eseményekből Hitler azt olvasta ki, hogy egy diktátor a legmagasabb rangú tábornokokkal szemben is felléphet, ha ügyesen szövö a szálakat. Sohasem állhatta a tiszteket. Sohasem tudta leküzdeni kisebbségi komplexusát az évszázados családi hagyományokkal rendelkező porosz-német tisztekkel szemben. Természetesen azt is tudta, hogy a szovjet mintát nem lehet egyszerűen lemásolni: az „*árulás*” vádjával Németországban nem sokra megy.

Hitler 1937. november 5-én délután négy órára a birodalmi kancelláriába kérte Neurath birodalmi külügyminisztert, Blomberg birodalmi hadügyminisztert, a szárazföldi hadsereg (Fritsch), a légierő (Göring) és a haditengerészet (Raeder) főparancsnokait. A tanácskozás jegyzőkönyvét Hitler Wehrmacht-adjutánsa, Hoßbach ezredes vezette.

Hitler első alkalommal jelentette ki nyíltan, hogy háborúra készül: „*a hadsereg és a légierő felfegyverzése befejeződött. Ez most modern, de továbbí várakozás esetén fennáll a technika előregedésének veszélye. Azonkívül sohasem tudható, hogy egy disznó kutya nem árulja-e el különleges fegyvereink titkait...*”

Fritsch és Blomberg megdöbbenően ismerték fel, hogy az újrafelfegy-

verzés nem Németország biztonságát, hanem támadó háború előkészítését szolgálja. Hitler akkor látta elérkezettnek a fegyveres konfliktus időpontját, ha Franciaországban a szociális feszültségek belpolitikai válságba csapnak át, s a hadsereg többé már nem látszik olyan magabiztosnak. Ekkor az első akciót Csehszlovákia ellen indítaná.

Blomberg vezértábornagy eddig Hitler minden kívánságát kiolvasta szeméből. Katonáit személyesen Hitlerre eskette fel, a nemzetiszocialista propagandisták számára megnyitotta a legénységi helyiségeket és a tisztikaszinókat, s nem tett semmit, ha Hitler a korábbi hagyományokkal ellentétes követelésekkel lépett fel. Bajtársai ezért háta mögött csak „*gumioroszlánnak*” nevezték. Most azonban felállt, s ellentmondott Hitler terveinek: Németországot sohasem szabad Anglia és Franciaország ellen háborúba vinni.

Fritsch vezérezredes is ellenzett minden háborús kalandot. Ő sem kísérelte meg, hogy erkölcsi érvekkel térítse el Hitlert terveitől. Pontosan tudja, hogy semmilyen hatást sem érne el. Blomberghez hasonlóan józan reálpolitikai és katonai érvekkel igyekezett meggyőzni Hitlert, hogy egy háború csak Németország vesztét okozná.

Hermann Göring vezérezredes, a „*trónörökös*” szintén ellenezte a háborús kalandokat, de nem mert ellentmondani. Ehelyett azt javasolta, hogy szüntessék meg Franco tábornok katonai támogatását.

Hitler leintette. Fritsch ebből arra következtet, hogy Göring többet tud Hitler terveiről, mint amit elmondott. A szituáció tesztelésére bejelentette, hogy nem kezdi meg külföldi szabadságát. „*Erre nincs szükség. A konfliktus lehetősége nincs olyan közel*” – válaszolta Hitler csitítóan.

Neurath birodalmi külügyminiszter 1938. januárban adhatta elő aggályait. Fenntartásai a legkisebb hatással sem voltak Hitlerre. Csak nem fogja engedni, hogy egy diplomata keresztezze terveit?

Blomberg, Göring és Raeder nagyadmirális néhány nap múlva megbeszélésre jöttek össze. Blomberg és Göring már valamennyire megnyugodtak, s megpróbálták rábeszélni Raedert, ne vegye olyan tragikusan a dolgokat. Mivel a Wehrmacht tábornokai arra kérték Fritschet, vegye rá Hitlert katonai tervei előterjesztésére, december elején még egyszer a kancelláriában tárgyalt, de minden siker nélkül.

„*Ez a bejédt Fritsch nincs a helyén. Ez a Blomberg is túl béna nekem. Én azt képzeltem, hogy a tábornokok olyanok, mint a láncra vert kutyák, akiket erővel kell visszatartani a háborútól. A valóságban betojt pacifis-*

ták, akiket korbáccsal kell a háborúba hajtani...” – mondta később Hitler Göringnek.

Blomberg házassága

Werner von Blomberg (1878–1946): német tábornok. 1929–1933-ban Kelet-Poroszország katonai parancsnoka. 1933–1938-ban birodalmi hadügyminiszter, majd 1935–1938-ban a Wehrmacht főparancsnoka. Mivel ellenezte Hitler háborús terveit, 1938 elején koholt vádak alapján eltávolították pozíciójából. A Wehrmacht főparancsnoka Hitler lett, s közvetlenül neki felelt az új katonai tervezőbizottság, az OKW (véderő-főparancsnokság), amelynek élére Wilhelm Keitel került. Blomberg amerikai hadifogságban halt meg.

1937 decemberében a hatvan éves és három gyermekes Blomberg nagy óvatosan bejelentette Führerének, hogy ismét házasodni készül. Jövendőbelije Erna Gruhn kisasszony jelentősen fiatalabb nála, „*alacsonyabb körökből*” származik, s „*bizonyos múlttal*” rendelkezik. Hitler először meglepődött, s az „*alacsonyabb körökből származó*” kifejezésre – magára gondolva – felcsattant, de végül azt válaszolta: „*Ha szereti a nőt, vegye felségül. A többi engem nem érdekel. Mi nemzetiszocialisták be fogjuk bizonyítani, hogy többé nem lesz ilyen!*” Sőt még esküvői tanúnak is felajánlkozott.

(Blomberg nem is sejtette, hogy Hitler már a november 5-i megbeszélés után megparancsolta Heydrichnek, hogy gyűjtsön „*anyagot*” ellene.)

1938. január 12-én a *Berliner Abendblätter* közölte Blomberg és Erna Gruhn közelgő házasságának hírét, amelynek esküvői tanúja Hitler és Göring lesz. Rövidesen nem volt már Berlinben olyan ember, aki nem hallott volna valami pletykát az ügyről. Az egyik rendőrfelügyelő felelőse elmesélte férjének, hogy a „*zsidók*” már megint milyen hazugságot terjesztenek. A felügyelő másnap a rendőrségi kartotékrendszerben megtalálta a minden kétséget kizáró bizonyítékot, s néhány újságkivágással együtt átadta felettesének. Délelőtt 11 órakor az iratok már Berlin rendőr-

parancsnoka, Helldorf SA-Obergruppenführer előtt feküdtek, amelyekhez pótlólagosan még a moabiti büntetőbíróság iratát is csatolták.

1938. január 22-én Göring „*sajtószemléje*” közepette a Luftwaffe kutatointézetének *Braune Blätter* című lapjában rábukkan a hadügyminisztérium egyik lehallgatott telefonbeszélgetésére. A telefonáló Fritsch vezérezredessel szeretett volna beszélni, de nem mondta meg nevét. Adjutánsa ezért nem kapcsolta őt, mire a telefonáló ezt az üzenetet kiáltotta a telefonba: „*Mondja meg a vezérőrnagy úrnak, hogy a nő, akit von Blomberg vezértábornok úr feleségül kíván venni, egy egyszerű kurva, aki az utcán kereste pénzét!*”

Fritsch neve rosszul cseng Göring előtt. Emlékszik rá, hogy Heydrich már 1936-ban átnyújtott Hitlernek egy iratcsomót Fritschről, aki azt akkor figyelemre sem méltatta, s elégettette. Göring attól tart, hogy Heydrich és Goebbels a háta mögött intrikálnak és kineveztetik a rangidős Fritschet birodalmi hadügyminiszternek, amely posztot ő is kinézte magának. Ezért elkezdte szőni a szálakat.

Időközben már Heydrich is rájött, hogy a hadügyminiszter esküvőjét kínos titkok lengik körül. Bednarczyk, a tervezett esküvő anyakönyvi hivatalában dolgozó ügynöke arról értesítette, hogy a „*Führer parancsára!*” nem lehet kihirdetni az esküvőt, mert hiányoznak a menyasszony árja származását bizonyító iratok, anyja foglalkozásánál pedig a „*masször*” kifejezés szerepel. Berlin-Neukölnben masszázs-szalont üzemeltet, s minden valószínűség szerint zsidóhoz ment feleségül. Ez Heydrichnek is fájdalmas pont, hiszen az ő származási sora sem felel meg a nürnbergi törvényeknek. Még zsidó nagymamájának sírkövét is kicseréltette és megsemmisíttette. De az aktát rutinszerűen átadta egyik referensének, aki 48 órán belül szép kis dossziét állított össze.

Miközben 1938. január 22-én a referens éppen beszámolt Heydrichnek az ügyről, Göring telefonált, s délután a légügyi minisztériumban találkoztak. Heydrich magával hozta a Blomberg-ügy iratait, amelyek semmi különöset nem tartalmaztak. Szokványos besúgóí jelentések, miszerint a hadügyminiszter civilben egy bizonyos Gruhn kisasszonyt látogatott. Egy másik iratcsoport két tisztviselő két hónapos felügyeleti jelentéseit tartalmazza, akik Blomberg kívánságára a hölgyet védelmezték az esetleges zaklatásoktól. Azóta azonban már többet tudtak a hölgy kilétéről...

Göringet azonban a korábbi Fritsch-dosszié érdekelte. Azt ugyan Hitler parancsára 1936-ban megsemmisítették, de másolatok fennmaradtak

róla – válaszolta Heydrich –, amelyet természetesen azonnal Göring rendelkezésére bocsáthat. Még megkérdezte, hogy az aktát kiegészítsék-e a legutóbbi megfigyeléseikkel. Ugyanis a hivatal rutinmunkái közé tartozik, hogy a Reichswehr urait külföldi útjaikon feltűnés nélkül megfigyelik. Fritsch pedig röviddel ezelőtt néhány hetet Egyiptomban töltött, ahonnan csak januárban tért vissza...

Helldorf rendőrparancsnok legnagyobb csalódottságára Keitel, akinek fia Blomberg lányát jegyezte el, nem hajlandó tudni az ügyről, s hallgatást javasolt. De nem lehet agyonhallgatni, amiről már egész Berlin beszél. Ezért Göringhez fordult, s azt javasolja, ő tájékoztassa a Führert.

1938. január 24-én Hitler és Göring két óra hosszat tárgyal. Hitler nem akarja magára vállalni a Blomberg-ügy elintézését, ezért Göringet küldi a hadügyminisztériumba, hogy közölje Blomberggel: csak egy lehetősége van, a lemondás. Másnap délután Göring ezt mondta Blombergnek: *„Házasságát természetesen azonnal meg kell semmisíteni. Ennek ellenére nem hiszem, hogy annak következményei elháríthatók lennének. Ahogy mindenütt hallom, a hadsereg mindenképpen az Ön lemondását követeli. A Führer ezért azt kéri Öntől, hogy e sajnálatos esemény lezárulásáig ne viseljen egyenruhát.”*

„Ha így áll a dolog, akkor nem látom okát, hogy mérlegeljem házasságom felbontását. Feleségemmel nagyon boldog vagyok” – válaszolta Blomberg. Másnap, 1938. január 27-én civilben búcsúlátogatást tett a birodalmi kancellárián. Hitler rendkívül kedves volt hozzá, s úgy állította be a dolgot, mintha nem neki, hanem a tisztikarnak lennének kifogásai házassága ellen. Megkérdezi, kit javasol utódjának. Blomberg elsőnek Göringet nevezi meg. *„Ő szóba sem jöhet. Túlságosan lusta! És nagyon hiú!”* – utasítja el Hitler. Aztán Fritschet javasolja. *„Ő még kevésbé jöhet szóba. Fritsch ellen felmerült valami, amely teljesen lehetetlenné teszi erre a posztra”* – hangzott a második elutasítás. *„Führerem! Akkor az lenne a legjobb, ha Ön venné át a hadügyminisztériumot!”* Hitler nem lepődik meg különösebben a javaslat hallatán. Hiszen Mussolini is Duce, kormányfő és hadügyminiszter egy személyben. *„Írok a Ducénak, hogy olaszországi szabadsága alatt ne legyen kitéve semmi inzultusnak”* – ígéri Hitler. Blombergnek könnyek szöknek a szemébe. Összecsapja bokáját, s enyhén meghajol: *„Köszönöm Önnek, Führerem!”*

Koncepció per Fritsch ellen

Werner von Fritsch (1880–1939): az első világháborúban vezérkari tiszt. 1934-ben tüzérségi tábornok és a szárazföldi hadsereg parancsnoka. A dinamikus felfegyverzés híve, de 1937-ben ellenezte Hitler korai offenzív terveit. 1938 elején hamis vádakkal (homoszexuális kapcsolatok) leváltották. Jóllehet a katonai becsületbíróság 1938 márciusában felmentette, továbbra is félreállították. 1939. szeptemberben Varsó alatt elesett. Sorsa Hitler háborús fordulatának mérföldkövét jelentette.

1936-ban a Gestapo listát kezdett vezetni a fontos pozíciót betöltött vagy azok várományosának számító a kül- és belföldi személyekről. Heydrich 1926-ig visszamenőleg átfésültette a már lezárt bírósági iratokat. Ezek feldolgozása során szinte szadizmussal határos virtuozitásával kitűnt a müncheni Meisinger bűnügyi felügyelő, aki a kitartás, zsarolás és hasonló bűncselekmények miatt elítélt foglyokat kihozta a börtönből és kihallgatta őket. Így bukkant rá a többszörösen büntetett 31 éves Otto Schmidtre, akit a bíróság 1936-ban hét év börtönre és a közügyektől tíz évre eltiltott. Schmidt a fiatal, kapcsolatokat kereső férfiakat követte, majd „*bűnügyi tisztviselőként*” közbelépett. Humánus volt, áldozatait nem vitte a rendőrségre; ha hajlandók voltak fizetni, távozhattak, de nevüket feljegyezte.

Werner von Fritsch
(1880–1939)

Elmondása szerint 1934. november 22-én este 18 óra körül a potsdami pályaudvaron megfigyelt egy férfit, aki megszólította Weingartnert, akit „*bajor Jóska*” néven ismernek. Kivárta, amíg Jóska megkapja a pénzét, és akkor beavatkozott. A férfi állítólag fényképes igazolványt mutatott fel, hogy ő lovaskapitány. A közbevetett kérdésre, hogy nem tábornok volt-e a zsarolt fél, Schmidt azonnal új rangra váltott. Elmondta, hogy másnap a Lichterfelde-Ost pályaudvaron 1500 márkát kapott a tábornoktól, amiről számlát is adott neki. Göring a „*bajor Jóska*” vallomásával kiegészített aktát tette le 1936-ban Hitler elé, aki azt elégettette.

Miközben a birodalmi fővárosban a nemzetiszocialista hatalomátvételt 5. évfordulójának megünneplésére készülnek, a birodalmi kancellárián megszületnek a döntések a lemondatott hadügyminiszter és Fritsch sorsáról. Amikor Fritsch január 26-án teljesen megzavarodva elhagyja a birodalmi kancelláriát, meg van győződve arról, hogy nem csak Hitler, hanem Göring aljas rágalmazásának áldozatául esett. Vétlensége tudatában beleegyezett abba is, hogy a Führer parancsának megfelelően a Gestapo székházában hallgassák ki, jöllehet tisztként erre csak a katonai bíróság lenne illetékes.

Amikor végigmegy a Gestapo Prinz-Albrecht-Strasse-i főhadiszállásának folyosóján, fura alakokkal találkozik. Heydrich és Himmler összegyűjtötte Schmidt összes „*kollégáját*”, akik leplezetlenül méregetik. De a fiatalok közül egyik sem ismerte fel benne egykori „*ügyfelét*”, jöllehet ebben az esetben tisztességes díjazásban részesülnének.

A kihallgatás harmadik napján végre világossá vált számára, hogy valatói nem az igazságot akarják kideríteni, hanem mindenáron terhelő valamást szeretnének kicsikarni belőle.

Február 4-én hivatalosan bejelentik, hogy Blomberg vezértábornagy és Fritsch vezérezredes „*egészségügyi okokból*” lemondott. A Hitler aláírásával kiadott közlemény „*mély köszönetét*” fejezte ki az érintetteknek és méltatta „*kiemelkedő teljesítményüket a hadsereg újjáépítésének szolgálatában.*”

Heydrich és Himmler azonban elégedetlenek a két magas rangú tiszt felmentésével. Számukra azok „*öngyilkossága*” lenne a legmegfelelőbb megoldás. A birodalmi hadügyminisztérium épületében azonban ismerik a Gestapo módszereit, s ezért védelmi intézkedéseket tesznek. Von Brauchitsch, az új szárazföldi főparancsnok az épület miniszteri szárnyában fiatal tisztekből megszervezi Fritsch védelmét. Mindenkre löniük kell, aki illetéktelenül megpróbál behatolni a vezérezredes lakásába. Csak a környezetéhez tartozó nyolc személy keresheti fel. Védője, von der Goltz elutasítja a Gestapo újabb idézését.

Brauchitsch és Beck tábornokok időközben Keitel segítségével kompromisszumot érnek el: Fritschet nem az SD főhadiszállásán, hanem semleges helyen, a birodalmi hadbíróság tanácsának részvételével hallgatják ki. Az elhárításnál dolgozó Oster ezredes megtudja, hogy számolni lehet a Gestapo erőszakos beavatkozásával. Az a szándékuk, hogy letartóztassák és meggyilkolják, majd elterjesszék a verziót, hogy „*menekülés közben*

lelőtték”, vagy „*öngyilkosságot*” követett el. A hadbíróság elnöke ezért elrendeli Fritsch kísérését: dr. Kanter tanácsos és von Both százados, Fritsch adjutánsa pisztolyt kapnak. Brauchitsch egy híradóegységet rendel „*gyakorlatra*” Wannseebe, amelynek azonnal be kell avatkozni, ha meghallják a riasztó lövéseket. Meisinger bűnügyi felügyelő azonban itt sem ér el semmi eredményt. A hadbíróságon 1938. február 23-án Fritsch jegyzőkönyvbe mondja:

„Ilyen ízléstelen bánásmódban sohasem részesítette egy nép sem szárazföldi hadserege főparancsnokát. Ezt ezennel jegyzőkönyvbe mondom, hogy a későbbi történetírás megtudja, hogyan kezelték 1938-ban a szárazföldi hadsereg főparancsnokát. Ilyen eljárás nemcsak számomra méltatlan, hanem egyúttal az egész hadsereget megfosztja becsületétől.”

A hadbíróság vizsgálóbírója, Dr. Biron 1938. február 27-én a berlini névjegyzékből kiderítette, hogy Schmidt végig téves nevet emlegetett. Lichterfeldén, a Ferdinandstrasse 20. alatt von Frisch egykori lovassági százados lakik, aki súlyos beteg. Házvezetőnője elmondta, hogy a Gestapo január 15-én járt nála, tíz nappal azelőtt, hogy a Fritsch-aktát átadták volna Hitlernek. Meisinger tehát pontosan tudta, hogy az egész zavaros ügy von Frisch egykori lovassági századosról, s nem von Fritsch vezérezredeséről szól. A beteg Frisch még az egykori 1000 márkás számlát is előkereste. Goltz és Biron rózsacsokorral tér vissza Fritsch lakásába: *„Megtaláltuk az igazi Fritschet! Az ügyet felgöngyölítettük!”* Fritsch azonban borúlátó: *„Mit segít ez? A Führer nem akar hinni ebben!”*

Hiszen nem erkölcsi eltévelyedésről van szó! A birodalmi igazságügy-miniszter, Dr. Gürtner szintén pesszimista: *„Az ezen irányú félelmek messzemenően indokoltak. A Gestapo semmitől sem riad vissza. Szavaimat vegyék a legkomolyabban.”*

Mielőtt Keitel és Brauchitsch elhatároznák, hogy az egykori lovaskapitányt biztonságba viszik, a Gestapo közbeavatkozik, s betegágyában le tartóztatják. Biron azonnali kihallgatását kéri, de Heydrich annak súlyos betegségére hivatkozva elutasítja. Schmidt pedig azt vallja, hogy nem egy, hanem két zsarolásról van szó.

A hadbíróság az egykori porosz felsőház Leipziger Strasse-i épületében, a nyilvánosság kizárásával ülésezett. Csak tanukat és szakértőket hívtak meg. Elnöke Göring, tagjai Raeder, Brauchitsch, s a hadbíróság szenátusának két elnöke, Sellmer és Lehmann. A vádat Biron képviseli. A vád a Weingartnerrel elkövetett homoszexuális kapcsolat mellett még két Hitler-

Jugenddel is kapcsolatba hozta. A tárgyaláson mindketten vitatták, hogy Fritschnél valaha is felismertek volna homoszexuális vonzalmat. Göring a birodalmi érdekre hivatkozva ekkor elnapolta a tárgyalást.

A második ülésre 1938. március 17-én, az Anschluss után került sor. Göring a győztes hadvezér pozíciójában pompázott. De Schmidt vádjai gyorsan összeomlottak. Végül már Göring maga hordta le: *„Maga a leghazugabb ember, akivel eddig találkoztam. Azt hiszi, hogy tovább hazudozhat?”* Erre Schmidt: *„Igenis! Hazudtam Önnek. Én csak Frisch lovassági kapitányánál voltam. A tábornok urat sohasem láttam...”*

A Gestapo elveszítette ezt a játszmát. Schmidt jobb hüvelykujjával lefelé mutat, mint a rómaiak. Mikor megkérdezik, mit jelent ez, halkan így felel: *„Most én szállok az égbe!”* Kijelentését senki sem vonja kétségbe; rövidesen valóban agyonlövik, pedig Göring szavát adta, hogy nem történik vele semmi.

A vád képviselője felmentést javasolt. Von der Goltz ügyvéd ezekkel a szavakkal kezdte beszédét: *„A német hadseregnek a győzelem napjai után a szerencsétlenség napjait is át kellett élnie. Semmivé vált az egész hadsereg és főparancsnoka elleni hallatlan gyalázkodás. A hadsereg és főparancsnokának becsülete tiszta...”*

A bíróság *„felmentéssel”* zárta le az ügyet. De Hitler, aki még a katonai bíróság ítélete előtt lemondatta Fritschet, megtiltotta rehabilitálását még akkor is, ha bebizonyosodna vétlensége.

Hitler Fritsch leváltásáról (1939. február):

„Valamely politikai vezetőnek szándékai megvalósítása során nem olyan főparancsnokra van szüksége, aki mindenben nem csak katonai, hanem politikai nehézséget is lát s megtagadja az engedelmességet az államfőnek.”

Fritsch halálának körülményeiről:

A második világháború kezdetén Fritsch a 12. tüzérezred parancsnokaként vett részt a lengyelországi hadjáratban és 1939. szeptember 22-én Varsó külvárosában egy felderítés során elesett. Mivel az egyik első magas rangú tiszt volt az elesettek között, halálának körülményeit kivizsgálták. Combját egy kavics ronsolta szét, amely egy géppuskasorozat nyomán spriccelt ki a kőhalomból. Amikor egyik tisztársa el akarta szorítani a fő ütőeret,

Fritsch levette a monokliját és így szólt: *Ah, hagyja csak, hagyja, hogy jó legyen.* Ezzel meghalt.

Walther von Brauchitsch (1881–1948): német vezértábornok. Az első világháborúban vezérkari tiszt a nyugati fronton. 1921-ben a Reichswehr át-

vette, 1930-ban vezérőrnagy. A szárazföldi hadsereg kiképző-osztályának vezetőjeként 1931-ben a Vörös Hadsereget is felkereste. Több parancsnoki pozíció után Hitler 1938. február 4-én Fritsch utódjának nevezte ki és vezérezredessé léptette elő. Hitler pénzügyi támogatást nyújtott válásához és új házasságra kötelezte. Az apolitikus és óvatos katona nyilvánosan sohasem bírálta az egyébként általa kritikusnak tartott háborús politikát. Ezért a tisztikar kevésbé becsülte. Hitler Brauchitsch mellett mindinkább beavatkozott az operatív vezetésbe, majd a moszkvai téli kudarc bűnbakjának kiáltotta ki. 1941. december 19-én felmentette, s

maga vette át a szárazföldi hadsereg főparancsnokságát. Brauchitsch brit hadifogságban, az ellene indított katonai bírósági per előtt Hamburgban halt meg.

Ludwig Beck (1880–1944): német vezérezredes és ellen-

álló. Az első világháborúban vezérkari tiszt a nyugati fronton. 1931-ben a Reichswehrben vezérőrnagy, 1935-ben a Wehrmachtban tüzérségi tábornok, s a szárazföldi hadsereg vezérkari főnöke. Ellenezte Hitler fegyverkezési terveit. Amikor Hitler félreérthetetlenül értésükre adta, hogy az új fegyverkezést háborúra is felhasználja, emlékiratokban igyekezett rámutatni az elégtelen felkészültségre. Főleg Csehszlovákia 1938. májusi szétzúzásának tervei (Zöld-terv) után igyekezett összefogni a katonai ellenzékkel maga körül. A kiéleződő Szudéta-válság nyomán 1938. október 1-jén lemondott funkciójáról. Ezután felhasználva a gazdaság, tudomány és politikai vezető körökhöz fűződő ismeretségét, Goerdeler mellett a polgári ellenállás legaktívabb tagja lett. A Hitler elleni sikertelen merénylet után Fromm vezérezredes parancsára egy altiszt agyonlőtte.

Wilhelm Keitel (1882–1946): az első világháborúban tüzérségi- és vezérkari tiszt. 1934-ben vezérőrnagy, 1935-ben a hadügyminisztérium Wehrmacht-hivatalának főnöke. 1937-ben tüzérségi tábornok. 1938-ban az OKW főparancsnoka, Hitler közeli munkatársa. 1945. májusban a feltétel nélküli kapituláció aláírója. A nürnbergi perben halálra ítélték és kivégezték.

Dokumentum

WEICHS VEZÉRTÁBORNAGY FELJEGYZÉSE HITLERNEK A BLOMBERG–FRITSCH-
VÁLSÁG KAPCSÁN TARTOTT BESZÉDÉRŐL
(1938. FEBRUÁR)

Hitler először a Blomberg-ügy részleteit ismertette. Blomberg egyszer közölte vele: ne más rosszindulatú forrásból tudja meg, hogy viszonya van valakivel. Hitler azt válaszolta, hogy közömbös neki a dolog, amennyiben nem lesz botrány belőle. Aztán Ludendorff gyászszertartásán a müncheni Feldherrnhalléban engedélyt kért, hogy szeretőjét elvehesse, amihez Hitler hozzájárult. Most azonban Göring porosz miniszterelnöki minőségében Hitler elé tette a rendőrség aktáit. Abban von Blomberg feleségének előéletéről olyan hajmeresztő dolgok szerepelnek, hogy azokat inkább nem mondaná el részletesen. Miután emiatt kérdőre vonta, Blomberg kijelentette, hogy véleménye szerint ez a Harmadik Birodalomban jelentéktelen ügy. Amikor Hitler ezt tagadta, Blomberg összeomlott, és a legszélsőségsőbb módon akarta levonni a következtetést az ügyből. Hitler megtiltotta ezt és engedélyezte számára, hogy betegség ürügyén mondjon búcsút posztjának. Hitler kihasználta az alkalmat, hogy a leghevesebb szemrehányásokkal illesse Blomberget, mert a fenyegető háborús veszély miatti aggodalmában megpróbálta megakadályozni őt olyan politikai döntéseiben, mint a felfegyverzés és a Rajna-vidék megszállása. Blomberg esete az előzetes pletykák után kevésbé volt meglepő a hallgatóság számára.

Most azonban olyan pont következett, ami a legtöbbeknek megrendítő meglepetést jelentett: a hadsereg főparancsnokának, von Fritsch báró vezérezredes homoszexuális eltévelyedéssel való megvádolásáról van szó. Már két éve, így Hitler, kapott ezzel kapcsolatban információkat. Azon-

ban mindig magába fojtotta ezt. Most azonban, amikor Fritsch számára Blomberg utódlása jön szóba, tisztázni kell a dolgot. Van egy tanú, aki megfigyelte Fritschet ezen eltévelyedése közben. Amikor ezt a vádat közölte vele, Fritsch arra vezette vissza a gyanút, hogy naponta meghívott magához egy Hitler-Jugend tagot ebédre. Ezáltal második esetben tette önmagát gyanússá. Hitler ezután szembesítette őt a koronatanúval, és az teljes bizonyossággal felismerte őt, mint bűnelkövetőt. [...] Ezen előadás után a Fritsch utódjául kinevezett von Brauchitsch vezérezredes a hadsereg tábornokait a hadügyminisztériumba kérte. (Von Reichenau tábornok Göring megbízatására hivatkozva nem vett részt a megbeszélésen.) Von Brauchitsch megtiltotta az ügy valós összefüggéseinek említését, s azt kérte, hogy senki se vonjon le következtetéseket az üggyel kapcsolatban. Az előléptetése kapcsán kapott jókívánságokat elutasította, bizalmat kért a tábornokoktól, és mindenkit biztosított arról, hogy Fritsch-csel való személyes kapcsolata nem változott. Minden jelenlévő a legmélyebben meg volt hatódva Fritsch esete miatt.

Dokumentum

HITLER UTASÍTÁSA A CSEHSZLOVÁKIA ELLENI KATONAI FELLÉPÉSRŐL
(A ZÖLD-TERV)
(1938. MÁJUS 30.)

[...]

II. Kétfrontos háború délkeleti súlyponttal (Zöld felvonulás)

1.) Politikai feltételek

Megváltoztathatatlan elhatározásom, hogy belátható időn belül katonai akció keretében szétzúzzam Csehszlovákiát. A politikailag és katonailag alkalmas időpont kivárása vagy előmozdítása a politikai vezetés dolga.

Korai cslekvésre ösztönözhet a Csehszlovákián belüli állapot elkerülhetetlen megváltozása vagy más európai politikai esemény, amelyek meglepően kedvező, talán soha vissza nem térő alkalmat teremtenek.

A kedvező pillanat helyes megválasztása és elszánt kihasználása a siker legbiztosabb fegyvere. Ennek megfelelően haladéktalanul meg kell tenni a szükséges előkészületeket.

2.) Az akció megkezdésének politikai lehetőségei

A szándékolt támadás szükséges feltételei:

- a) megfelelő külső körülmények
- b) elegendő politikai igazoltság,
- c) az ellenfél számára váratlan cselekvés, amely a lehető legkisebb készségben találja.

Katonailag és politikailag a legkedvezőbb egy olyan incidens okán való villámgyors cselekvés, amely Németországot elviselhetetlen módon provokálja, és amely a világ közvéleményének legalább egy részével szemben megadja az erkölcsi igazolást a katonai intézkedésekhez.

De a háborút megelőző, diplomáciai feszültségekkel terhes időszakot is azelőtt kell befejezni egy méretét és időpontját tekintve váratlan cselekménnyel, mielőtt az ellenfél katonai készségében behozhatatlan előnyre tenne szert. [...]

Adolf Hitler s. k.

A másolat helyességét igazolja:

Zeitzler, vezérkari alezredes

Irodalom

Janßen, Karl-Heinz – Tobias, Fritz: *Der Sturz der Generäle. Hitler und die Blomberg–Fritsch-Krise 1938*. C–H. Beck, München, 1994.

Kielmansegg, Johann: *Der Fritschprozess 1938: Ablauf und Hintergründe*. Hamburg, 1949.

Kershaw, Ian: *Hitler. 1936–1945*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 2000. (Magyarul: *Hitler 1936–1945. Nemezis*. Szukits Kiadó, Szeged, 2004.)

Mühleisen, Horst: *Generaloberst Werner Freiherr von Fritsch*. In: Gerd R. Ueberschär (Hrsg.): *Hitlers militärische Elite*. Band 1. Primus, Darmstadt, 1998. 61–70.

Mitcham, Samuel W.: *Generalfeldmarschall Werner von Blomberg*. In: Ueberschär, Gerd R. [Hrsg.]: *Hitlers militärische Elite*, Bd. 1. Primus Verlag, Darmstadt, 1998. 28–36.

Schäfer, Kirstin A: *Werner von Blomberg – Hitlers erster Feldmarschall*, Paderborn, 2006.

Spahr, William J: *Sztálin hadvezérei, a szovjet vezérkar 1917–1945*. Aquila Könyvkiadó, 1998.

Wilde, Harry: *Die Reichskanzlei 1933–1945. Befehlszentrale des Dritten Reiches*. Bastei Lübbe, Bergisch Gladbach, 1978.

TUHACSEVSZKIJ, A VÖRÖS NAPÓLEON

1893. február 16: M. Ny. Tuhacsevszkij születése
1914: katonai tanulmányai befejezése
1915–1917: német hadifogságban az első világháború alatt
1918: a Keleti Front 1. hadseregének parancsnoka
1919: a Déli Front 8. hadseregének parancsnoka, a Keleti Front 5. hadseregének parancsnoka
1920: a Kaukázusi Front parancsnoka, a Nyugati Front parancsnoka
1921: a kronstadti felkelés leverése, Antonov „*paraszthadseregének*” felszámolása
1922–1924: a Nyugati Front parancsnoka
1925: a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke
1928–1931: a Leningrádi Katonai Körzet parancsnoka
1931–1937: a hadügyi honvédelmi népbiztos helyettese
1935: a Szovjetunió marsallja
1937. május 22: koholt vádakkal letartóztatják
1937. június 12: Tuhacsevszkij kivégzése

1935 májusában Sztálin, a szovjet birodalom teljhatalmú ura beszédet tartott a Vörös Hadsereg Katonai Akadémiáján, ahol egyebek között azt mondta, hogy sok és jó káderre van szükség az iparban, a mezőgazdaságban, a közlekedésben és a hadseregben. Ugyanakkor Raszkolnyikov, a Balti Flotta egykori parancsnoka, diplomata – már emigránsként – az 1930-as évek végén súlyos vádakkal illette Sztálint. A fegyveres erőkkel kapcsolatban ezt írta: „*A háború előestéjén Ön lerombolja a Vörös Hadsereget, az ország büszkeségét, erejének biztosítékát. Ön lefejezte a Vörös Hadsereget és a Vörös Flottát. Ön megölte a hadsereg legtehetségesebb vezetőit, akik a világháború és a polgárháború tapasztalatain nőttek fel, élükön Tuhacsevszkijjel, a nagyszerű marsallal. Ön kiirtotta a polgárháború hőseit, akik a legkorszerűbb haditechnikának megfelelően átalakították, és legyőzhetetlenné tették a Vörös Hadsereget. A legnagyobb háborús veszély pillanatában Ön folytatja a hadsereg vezetőinek megsemmisítését, beleértve az alsóbb parancsnoki kart és a fiatal parancsnokokat. Hol van Bljuher marsall? Hol van Jegorov marsall?*”

A hadsereget érintő tisztogatások egyik leghíresebb és legtehetségesebb áldozata Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij volt. 1893-ban elszegényedett földbirtokos családban született a Szmolenszki kormányzóságban. Katonai iskolákba járt, s rövidesen már az első világháború egyik frontján találta magát. Első szereplése sikertelennek bizonyult, mivel 1915-ben fogságba esett. Németországban egyik hadifogolytársa de Gaulle, a későbbi francia köztársasági elnök volt. Többször kísérelt meg szökést, végül 1917 őszén sikerült visszajutnia Oroszországba. A cári hadsereg főhadnagyaként a bolsevikok oldalára állt. Később erről azt mondta, hogy igazi élete az októberi forradalommal és a Vörös Hadseregbe való belépéssel kezdődött. Tuhacsevszkij sorsa 1918-tól egészen haláláig, 1937-ig a szovjet fegyveres erőkhez kapcsolódott.

A Vörös Hadsereg létrehozásáról az 1918. januári dekrétum rendelkezett, s már szervezésével párhuzamosan számos ellensége akadt. A breszt-litovszki béketárgyalásokon Trockij által követett téves szovjet-orosz pozíció miatt 1918 elején a központi hatalmak csapatai tovább nyomultak előre Szovjet-Oroszországban. A német megszállás területi növekedése miatt az antanthatalmak befolyásuk megőrzése érdekében katonai intervencióhoz folyamodtak, s a bolsevik hatalomátvétellel/forradalommal szembeszálló fehérgárdista erőket támogatták. A polgárháború során, 1918 májusában a Don vidékén Krasznov tábornok, kozák atamán sikerei nyomán ideiglenesen megbukott a szovjethatalom. Gyenyikin tábornok vezetésével pedig a Kaukázus térségében is ellenállás bontakozott ki a szovjet-rendszer ellen. 1918 májusában fellázadt a Monarchia fogságba esett, cseh és szlovák katonákból álló, vonattal Vlagyivosztokba tartó hadtest. A lázadók uráli, szibériai és Volga menti településeket foglaltak el. A nyár végére Szovjet-Oroszország területének háromnegyede a fehérgárdista erők kezére került. A Jekatyerinburgban (későbbi nevén Szverdlovszk) élő cári családot a helyi munkás-, paraszt- és katonatanács 1918. július 16-án „*a megelőzés kényszeréből*” per nélkül kivégeztette, mert a bolsevikok attól tartottak, hogy kiszabadulásuk esetén az intervenció és az ellenforradalom lobogójává válnának. Szeptemberben a bolsevikok hadiállapotot hirdetett, és „*vörös tömegterroret*” alkalmazott. Az őszy folyamán a Vörös Hadsereg a Volga-vidéken vereséget mért az ún. csehszlovákokra, és Caricint (a későbbi Sztálingrádot) kétszer is megvédte Krasznov tábornok katonáival szemben. 1918-ban a bolsevikokkal szembenálló kelet-oroszországi erők kormányt alakítottak. Ennek egyik minisztere, majd a szárazföldi és tengeri haderő főparancsnoka Kolcsak admirális lett.

1919 tavaszán Kolcsak támadást indított a Volga irányában, a Keleti Front hadseregei azonban vereséget mértek rá, s előbb az Urálig, majd Szibériába szorították vissza. A tengernagy szibériai ellenkormányja 1919 végéig tartotta magát a szovjet csapatokkal szemben. Alig kezdődött meg Kolcsak visszavonulása, Gyenyikin tábornok, a dél-oroszországi erők főparancsnokaként támadásba lendült. A hadműveleteket Ukrajna elfoglalása után is folytatta, már Moszkvát fenyegette, azonban a Vörös Hadsereggel ő sem bírt, s kénytelen volt délre visszahúzódni. 1919-ben Jugyenyics féhérgárdista tábornok két alkalommal indított támadást Szentpétervár ellen, de a következő év elejére teljes vereséget szenvedett.

1920 tavaszán folytatódtak a háborús események. Ezek azonban csak részben sorolhatók a polgárháború kategóriájába. Áprilisban Lengyelország megtámadta Szovjet-Ukrajnát. Piłsudski tábornok katonáit déli irányból Vrangel fehér tábornok is segítette. A hadjárat egyik lengyel résztvevője később az ukrán főváros gyors elfoglalására és elvesztésére utalva találóan úgy fogalmazott, hogy futva tették meg az utat Kijevig, majd futva távoztak onnan. A Vörös Hadsereg csapatai ellentámadásba mentek át, és Lenin jóváhagyásával „*Fel Berlinbe!*” jelszóval Varsó felé nyomultak. Sztálin, a Délnyugati Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagja szkeptikus volt a nyugati sikert illetően. Politikai megbízottként délnyugatra akarta áthelyezni a súlypontot, s nem engedélyezte, hogy onnan a megfelelő időpontban átcsoportosítsák Bugyonnij 1. lovas-hadseregét. A késlekedés nyílt szembefordulást jelentett a politikai vezetés utasításaival, ezért Sztálint visszahívták.

1920 augusztus elején öt szovjet hadsereg közelítette meg Varsó külvárosait. Augusztus 10-én a „*vörös kozákok*” Varsótól nyugatra átkeltek a Visztulán. A brit kormány által javasolt határvonalat, az ún. Curzonvonalat sem a szovjetek, sem a lengyelek nem fogadták el. A Piłsudski vezette lengyel csapatok azonban meglepetésszerű átkaroló hadművelettel 1920. augusztus 18-án a varsói csatában bekerítették Tuhacsevszkij egész hadseregét, majd három szovjet sereget teljesen megsemmisítettek, elvágván őket a Berlinbe vezető úttól („*a visztulai csoda*”). Az észak felé indított folyamatos lengyel offenzíva nyomán a hadviselő felek 1920. október 12-én Lettország fővárosában, Rigában előbb fegyverszünetet, majd 1921 márciusában békét kötöttek. Szovjet-Oroszországnak le kellett mondania az egykor a cári birodalmához tartozó Nyugat-Ukrajnáról és Nyugat-Belorusziáról. A polgárháborút viszont sikerült lezárni. Novemberben a szovjet csapatok elfoglalták a Krím-félszigetet. Vrangel tábornok seregének megmaradt részei külföldre menekültek.

Tuhacsevszkij 1918 folyamán először a Moszkvai Védelmi Körzet törzsében kapott feladatot. A cseh és szlovák katonák lázadása után súlyos helyzet alakult ki, ezért Lenin utasítására egy sor pártvezetőt és katonai szakembert a Keleti Frontra irányítottak. (A front szó nagybetűs írásmódját az indokolja, hogy nemcsak harcteret, hanem hadsereg-csoportosítást is jelentett.) Ide került Tuhacsevszkij is, és részt vállalt több lövészhadosztály, illetve az 1. „*forradalmi*” hadsereg megszervezésében. 1918 nyarán a fenti hadsereg katonáihoz szóló felhívásában az alábbiakat írta: „*Célunk, a proletariátus szocialista hadseregének célja most nemcsak az, hogy ellenállást tanúsítson, és védekező háborút folytasson – ezzel nem mentjük meg szovjetköztársaságunkat. Célunk most az, hogy minél hamarabb megfosszuk a csehszlovákokat és az ellenforradalmárokat a Szibériával és más, kenyérben gazdag területekkel való érintkezéstől, ehhez pedig minél gyorsabban, máris előre kell nyomulni – támadni kell, minden halogatás a halállal egyenértékű.*” Végül az 1. hadsereg Tuhacsevszkij parancsnoksága alatt nagy sikereket ért el a Volga-vidéken és az Urálban. A győzelmekhez az is hozzájárult, hogy elképzeléseit megvalósítva, a csapatok mozgatására először vetettek be jelentős számú gépkocsit.

1918 végén Krasznov tábornok kozákjai jelentettek veszélyt délen, ezért Tuhacsevszkijt ide vezényelték. A Déli Front parancsnokhelyettese, majd a 8. hadsereg parancsnoka lett. 1919-ben fontos szerepet játszott Krasznov csapatainak feltartóztatásában, majd szétzúzásában. De a Keleti Fronton tavasszal ismét súlyos helyzet alakult ki. Mivel Kolcsak tengernagy erői a Volga vonalát veszélyeztették, Tuhacsevszkij ismét itt kapott feladatot. Az általa vezetett 5. hadsereg alaposan kivette a részét Kolcsak legyőzéséből. A parancsnokot ebben az évben előbb Vörös Zászló Érdemrenddel, majd Arany Dísztörrel tüntették ki. Az előbbi elismeréssel kapcsolatos parancs kiemelte: „*A hadsereg óriási sikere főképpen a Tuhacsevszkij által oly nagy hozzáértéssel elkészített hadműveleti tervnek és annak köszönhető, hogy a tervet következetesen végre is hajtotta.*”

1919 őszén – csaknem egyidejűleg – hadsereg-, illetve frontparancsnoki kinevezése is felmerült. A döntés lassan született meg, ő viszont türelmetlen volt. Levelet írt a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának, amelyben kérte, hogy mentse meg a munkanélküliségtől, s ha a fronton nincs életbevágóan fontos feladat, irányítsák a szállításhoz vagy nevezzék ki katonai komisszárrá. Végül 1920 januárjában a Kaukázusi Front parancsnoka lett. Ott a vörösök szempontjából a helyzet meglehetősen aggasztó

volt. A nagyobb központok közül a Don menti Rosztov is veszélybe került. Tuhacsevszkij 1920 februárjában kiadta a támadási parancsot, s a Kaukázusi Front egységei teljesen szétverték az Észak-Kaukázusba visszavonult Gyenyikin tábornok főerőit.

A Kaukázusi Front élén elért sikerei után, már 1920. áprilisban a Nyugati Front parancsnoka lett. Nevéhez fűződik a Lengyelország elleni offenzíva terve, amelyet az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága is támogatott. A lengyelek támadást követően Tuhacsevszkij közvetlen irányításával szovjet hadisíksereg következtek. A Vörös Hadsereg akkori főparancsnoka, Sz. Sz. Kamenyev egykori cári ezredes már a lengyel főváros elfoglalásának napját is kitűzte, de a vöröskatonák Varsó alatt súlyos vereséget szenvedtek. Lenin élesen bírálta Tuhacsevszkijt és a Nyugati Front Katonai Tanácsának tagjait, mert továbbra is a katonai megoldásban gondolkodtak, s ezzel akadályozták a lengyel–szovjet béketárgyalásokat. A Nyugati Front 1920. augusztus 20-án kiadott parancsa a lengyel delegátusokat ügynököknek és kémeknek nevezte, a békét pedig csak „*Fehér-Lengyelország romjain*” tartotta megköthetőnek. A parancsot Lenin utasítására az állam központi katonai szerve másnap érvénytelenítette.

Tuhacsevszkij 1923-ban, a Vörös Hadsereg Katonai Akadémiájának tanfolyamán beszélt a lengyelországi hadjáratról, s előadásainak gyorsírási feljegyzéseit *A visztulai hadjárat* címmel rövidesen publikálta. A munka 1934-ben magyar nyelven is megjelent. Az írás nagy vitát váltott ki a Szovjetunió belüli és annak határain túl. Szerzője úgy vélekedett, hogy az 1920. évi lengyel támadás viszonylag kedvező helyzetben érte Szovjet-Oroszországot, mivel akkorra sikerült felszámolni Kolcsak és Gyenyikin erőit, és már csak a Vrangeli-féle tüzfészek izzott a Krím-félszigeten. Elismerte, hogy a lengyelek és a fehérgárdisták együttműködése komoly problémát okozhatott volna a vörösöknek: „*Ha a lengyel kormány meg tudott volna alkudni Gyenyikinnel még annak széthúzása előtt, ha nem félt volna az »Egy, oszthatatlan, nagy Oroszország« imperialista jelszavától, akkor Gyenyikin Moszkva elleni támadása – a nyugatról induló lengyel támadás segítségével – számunkra jóval rosszabbul végződhetett volna; nehéz is lett volna megjósolni a végeredményt.*” Őszintén elismerte, hogy a Nyugati Front csapatai nem keltettek különösebb bizalmat benne, mivel több éve álltak már itt maximálisan széthúzott arcvonalon, a lengyelek rajtaütésekkel bomlasztották soraikat, és emiatt veszteségeket szenvedtek. Nem értett

egyét azzal sem, miszerint a Vörös Hadseregnek meg kellett volna állni a lengyel etnográfiai határon, rendezni sorait, majd új támadást indítani. Felhívta a figyelmet arra, hogy az ellenséges hadsereghez Franciaországból és Angliából folyamatosan érkeztek a fegyver- és lőszerszállítmányok, a lengyel töke és papság fellépett a bolsevikok támadása ellen, s folyt a lengyel önkéntes katonai alakulatok megalakítása. Véleménye szerint 2–3 hét múlva a Vörös Hadseregnél már erősebb hadseregekkel találkozhatunk volna, ezért folytatni kellett a támadást. Összefoglalta a vereség okait is: „*A hadművelet kudarcának fő oka [...] az volt, hogy nem foglalkoztunk elég komolyan a csapatvezetésre való felkészülés kérdéseivel. Nem állt rendelkezésünkre elegendő technikai eszköz, főként azért, mert nem fordítottunk kellő figyelmet rá. Továbbá némely magas beosztású parancsnokunk felkészületlensége lehetetlenné tette a vezetés technikai eszközeinek helyszínen való kijavítását. A Nyugati és Délnyugati Front főerőinek csaknem egyenesszögű kettéválása a döntő összeütközés idején eleve eldöntötte a hadművelet kudarcát, éppen abban a pillanatban, amikor a Nyugati Front a Visztulán túli támadásba lendült.*” Tuhacsevszkij véleménye kapcsán két észrevétel merülhet fel: egyrészt, a vörös frontparancsnok fejében meg sem fordult, hogy katonái a lengyel etnográfiai (helyesebben: etnikai) határon nemcsak ideiglenesen, hanem véglegesen megállhattak volna. Másrészt, úgy tűnhet, hogy a vereségért személyesen nem hibáztatta Sztálint, legalább is az előadás általunk ismert szövegében az ő neve nem szerepel. Más munkák alapján azonban tudjuk, hogy Tuhacsevszkij (valamint Trockij hadügyi és haditengerészeti népbiztos) alapvetően azzal magyarázta a kudarcot, hogy Sztálin nem engedelmeskedett a parancsoknak.

1921-ben Tuhacsevszkij két, erkölcsileg aligha igazolható feladatot is elvállalt. Márciusban Kronstadtban zavargásokra került sor. A legaktívabbak a Balti Flotta sorhajóinak matrózai voltak. A helyőrség és a város lakóinak gyűlésén a *Minden hatalmat a szovjeteknek!* jelszót fogadták el, amelyet kiegészítettek a *Semmi hatalmat a pártnak!* jelszóval. Mivel a Pétervárra küldött delegáció tagjait letartóztatták, a kronstadtiak ideiglenes forradalmi bizottságot hoztak létre. A felkelést Lenin a bolsevikokra nézve veszélyesebbnek ítélte meg, mint Gyenyikint, Jugyenyicset és Kolcsakot együttvéve. A kormányzat semmit sem bízott a véletlenre: a megmozdulás elfojtására Petrográdba érkezett Trockij népbiztos és Sz. Sz. Kamenyev, a Vörös Hadsereg főparancsnoka. Az összevont erők közvetlen irányításá-

val Tuhacsevszkijt bízták meg. A több ezer tengerésszel szemben legalább tízszeres túlerő sorakozott fel. Tuhacsevszkij sikere nem lehetett kétséges. A győzelmet a szovjethatalom szerveinek bosszúja követte: az életben maradt matrózok első csoportját Kronstadt elfoglalása után főbe lőtték. A kivégzések a pétervári börtönökben folytatódtak. Az életben maradtak többsége egy fehér-tengeri lágerben pusztult el.

A kronstadti leszámolás után Tuhacsevszkij visszatérhetett a Nyugati Front élére. Azonban már májusban kinevezték a Tambovi kormányzóság csapatainak parancsnokává, s megbízták az „*Antonov-féle eszer-kulák ellenforradalmi lázadás*” leverésével. (Az eszerek szociálforradalmárok voltak, a kulákok pedig elvileg gazdagparasztok.) Antonov eszer politikus 1918-ban szembefordult a bolsevik politikával. A következő évben már szisztematikus harcot vívott Tambov vidékén. A parasztok egy idő után nem tűrték tovább a bolsevikok rendkívül kegyetlen módszerekkel folytatott élelmiszer-rekvirálását, és tömegesen csatlakoztak Antonovhoz. A tambovi–voronyezsi körzetben a paraszthadsereg létszáma 1921 elején elérte az 50 ezer főt. Antonov többnyire partizánháborút folytatott: parasztjai hirtelen támadtak, majd gyorsan visszavonultak. Tuhacsevszkij azt az utasítást kapta, hogy „*a bandák kiirtását*” kezelje hadjáratként, sőt háborúként. Több mint 30 ezer szurony, 8–10 ezer szablya, több száz géppuska, mintegy 60 ágyú, páncélozott vonatok, repülőgépek és harci gáz bevetésével számolta fel az ún. „*Antonov-csőcselék*” ellenállását.

Tuhacsevszkij életének további másfél évtizedében is tagja volt a szovjet fegyveres erők parancsnoki elitjének. 1922-ben ismét a Nyugati Front élére állították. 1925-ben már a Vörös Hadsereg törzsfőnöke volt. Ekkor került konfliktusba Sztálinnal és Vorosilovval, mert nem fogadta el a kínai polgárháború harctéri tanácsadói posztját. Egyfajta büntetésként a katonai felsőoktatás megszervezésével és a Vezérkari Akadémia irányításával bízták meg. Mivel ismét sikereket ért el, 1928–1931 között a Leningrádi Katonai Körzet parancsnoka lett. 1931–1937-ben Vorosilov beosztottjaként hadügyi és haditengerészeti, illetve honvédelmi népbiztos-helyettesi tisztséget töltött be. 1935-ben négy híres katonai vezetővel (Bljuherrel, Jegorovval, Vorosilovval és Bugyonnijjal) együtt megkapta a Szovjetunió marsallja rangot.

Tuhacsevszkij a polgárháború bolsevik győzelme után fontosnak tartotta a hadsereg újjászervezését. 1930-ban a Leningrádi Katonai Körzet parancsnokaként jelentést nyújtott be az illetékes népbiztosságnak, amely-

**Az első marsallok: Bugyonnij, Bljuher (állnak, balról jobbra),
Tuhacsevszkij, Vorosilov és Jegorov (ülnek, balról jobbra)**

ben leírta a tüzérség, a légierő és a harckocsizó csapatok fejlesztésével kapcsolatos javaslatait. Azonban Vorosilov és Sztálin gyanakvással fogadta ezeket. Tuhacsevszkij többször kérte Sztálint, hogy ismételten vizsgálják meg a Vörös Hadsereg újjászervezésére vonatkozó felvetéseit. A Szovjetunió első számú vezetője csak 1932-ben válaszolt. Elismerte, hogy helytelenül fogadta a javaslatokat, sőt elnézést kért Tuhacsevszkijtól. Közben az utóbbi az önálló harckocsizó csapatok szervezését vetette fel. Ezt a javaslatát elfogadták, és a gyakorlatban alkalmazták. Nagy szerepet játszott a harcászati rakéták, közismert nevükön a katyusák fejlesztésében. Kezdeményezője volt a haditengerészet erősítését szolgáló intézkedéseknek. 1932-ben a Balti Flotta hajóival kísérleti hadgyakorlatot hajtott végre, hogy ellenőrizze a tengeri harc módszereire vonatkozó nézeteit. Javasolta, hogy gyorsítsák fel a nagy teljesítményű torpedóvető és aknatelepítő eszközök létrehozását.

Tuhacsevszkij dolgozta ki az ún. mély hadművelet elméletét, amely szerint egyidejűleg, vagy rövid idő múltán kell csapást mérni az ellenség peremvonalára, tüzérségére és védelmének mélységére. Elméletét 1933-ban Vorosilov ugyan élesen bírálta, de mégis ez lett az alapja a Vörös Hadsereg kiképzésének. 1934-ben egy szerzőtársával Vorosilovnak írt leve-

leben a korszerű légierő szerepére hívta fel a figyelmet. Ugyanebben az évben légideszantok alkalmazásával is foglalkozott, amelyeket az 1936. évi hadgyakorlatokon már tömegesen alkalmazták.

Tuhacsevszkij energikusnak mutatkozott a hadtudományi munka irányításában is. Elnöke volt a Vörös Hadsereg törzse mellett működő Hadtudományi Társaságnak, tagja *A háború és forradalom* című folyóirat szerkesztő bizottságának, szerkesztője a *Szovjet katonai enciklopédiának*, s részt vett *A polgárháború* című, háromkötetes munka előkészítésében. A második világháború után Sz. Birjuzov marsall úgy vélekedett, hogy őt tartják a Szovjet Hadseregben folyó hadtudományi munka megalapozójának. Birjuzov nem tévedett. Tuhacsevszkij ezen a téren is eredményesnek bizonyult: a hadászat, a hadművészet, a harcászat és a csapatok felkészítése témájából mintegy 120 művet publikált. Írásait szigorú szakmaiság jellemzi, ezért azok elsősorban a katonák és a hadtörténészek számára jelentenek élvezetes olvasmányt. Néhányat azonban érdemes megemlíteni közülük. *Új kiképzési feladatok* című munkájának (1929) egy részlete rávilágít arra a társadalmi-politikai közegre, amely a szerző tevékenységét meghatározta: „*A Vörös Hadsereg harcászati sikereinek továbbfejlesztése nagy és komoly feladatokat ró az egész parancsnoki állományra, a politikai szervekre és a pártszervezetekre. A vöröskatonák osztályjellegű nevelésében; a fiatal tisztikar és az egész parancsnoki állomány társadalmi kiválasztásában elért siker; a hadsereg szilárd erkölcsi-politikai állapota; a párt fő irányvonalának a vöröskatona-tömegek általi megértése; az ország iparosítása és a falu szocialista átalakítása; az imperialisták és a szovjetek országa közötti éleződő viszonyok megértése – mindez további harcászati eredményeink szilárd bázisául szolgál...*” *A határ menti hadműveletek jellege* című írásában (1934) arra hívta fel a figyelmet, hogy a főerők mozgósításának és összpontosításának régi sémája radikális változtatásokra szorul. Úgy tűnik, e tekintetben nem vették figyelembe javaslatait, hiszen az ún. nagy honvédő háború elején a Szovjet Hadsereg katasztrofálisan szerepelt a határokon. *A mai Németország katonai tervei* című munkája (1935) is utalás arra, hogy a felkészülés során igényes volt. Ebben például Mehring alezredes, Metzsch tábornok és Pétain marsall írásaira hivatkozott. A cikk azonban túl rövid, és kevésbé élezi ki az egyik nagyhatalom részéről a másikat fenyegető veszélyt. Tuhacsevszkij eredetileg a *Hitler háborús tervei* címet adta neki, és hosszabb terjedelemben készítette el, azonban csak azután jelenhetett meg a *Pravdában*, hogy Sztálin megváltoztatta a címét, és egész oldalakat húzott ki belőle.

Tuhacsevszkij szókimondó ember volt. Katonai kérdésekben megvédte az általa helyesnek vélt elképzeléseket, s ha szükségesnek érezte, azokért makacsul kiállt. Voltak olyan tisztek, akik gyűlölték őt, és elpanaszolták Vorosilovnak, hogy az arrogáns parancsnok nevetségessé teszi őket grandiózus terveivel. Mivel Tuhacsevszkij nehezen viselte a butaságot, Vorosilovval eleve nem lehetett jó a viszonya. Vele sok szakmai konfliktusba keveredett. Trockij hadügyi és haditengerészeti népbiztossal sem értett mindenben egyet. Sztálinnal is voltak nézeteltérései katonai kérdésekben. A veszét azonban nem ez, hanem a diktatúra eluralkodása, illetve a diktátor bizalmatlansága és gyanakvása okozta. A főtitkár már 1930-ban megpróbálta félreállítani Tuhacsevszkijt, akit a bolsevik párt Politikai Bizottsága elleni puccskísérlettel vádoltak. Azonban – mivel ebben a kérdésben a legbefolyásosabb vezetők körében sem volt teljes egyetértés – akkor sem letartóztatására, sem perére nem került sor. 1936-ban a szovjet vezérkar egyik tanácskozásán a marsall ismét szembekerült Sztálinnal. Jegorov vezérkari főnök bevezető előadásában azt állította, hogy Németország 60, míg a Szovjetunió 125 hadosztály felállítására képes, Tuhacsevszkij viszont hozzászólásában 200-ra becsülte a német hadosztályok számát. Sztálin közbeszólt, és kijelentette, hogy minden szovjet tábornok hisz a Vörös Hadsereg összeroppanthatatlan erejében. Tuhacsevszkij, mint katona nem adta meg magát. Azt válaszolta, hogy mivel hatszor járt Németországban, jól ismeri annak haderejét, de a diktátor ismét belefojtotta a szót.

Sztálin nemcsak a renitens Tuhacsevszkijt tartotta veszélyesnek, hanem általában a magas rangú parancsnokokat, mivel attól tartott, hogy háború esetén katonai diktatúrát hoznának létre. Ezért a Vörös Hadsereg egyes vezetőit már 1936-ban letartóztatták. Az év végén egy orosz emigráns tábornok (egyúttal szovjet ügynök) jelezte Reinhard Heydrichnek, a német Birodalmi Biztonsági Főhivatal vezetőjének, hogy szovjet katonai vezetők, Tuhacsevszkijjal az élükön államcsínyt akarnak végrehajtani Sztálin ellen. Heydrich felismerte a minden alapot nélkülöző információban rejlő lehetőségeket, s Hitler engedélyével hamis dokumentumokat gyártatott. Ezeket eljuttatták Beneš csehszlovák köztársasági elnöknek, aki továbbította Sztálinnak. A hamis okmányok, amelyek később eltűntek, kapóra jöttek a diktátornak, s folytatódtek a letartóztatások. Május elsején, a Vorosilovnál tartott esti rendezvényen Sztálin kijelentette, hogy meg kell szabadulni minden ellenségtől, aki beépült a hadseregbe, a vezetésbe és magába a Kremlbe is. Egyesek szerint a főtitkár azokra a katonai vezetőkre gondolt,

akik délelőtt még mellette, a mauzóleumról figyelték a felvonulást. Állítólag Vorosilov és Bugyonnij még biztatta is Sztálint a Vörös Hadseregben található (állítólagos) ellenség elpusztítására.

A terhelő vallomások kikényszerítését Jezsov belügyi népbiztos irányította. Május 10-én reggel Sztálin asztalán volt az akta, amelyben háromnapos, gumicsóval való ütlegetés után az egyik hadtestparancsnok beismerte, hogy Tuhacsevszkij a hadsereg vezetőiből álló összeesküvés vezetője. A marsallt rövidesen leváltották népbiztos-helyettesi tisztségéből, majd kinevezték a Volgai Katonai Körzet élére. Elutazása előtt a Sztálin közölte vele, hogy nemsokára visszatérhet. Néhány nappal később Jezsov egy újabb hadtestparancsnok vallomását szerezte meg, ezúttal Tuhacsevszkij trockista összeesküvésben való részvételéről. A kiváló katonát új állomáshelyén május 22-én letartóztatták, és visszavitték Moszkvába. Rajta kívül több magas beosztású társa is ugyanerre a sorsra jutott. A legelképesztőbb vádakkal illették, majd Jezsov felügyelete alatt megkínózták őket. Tuhacsevszkijt állítólag tizenhárom éves lánya megbecstelenítésével is megfenyegették, egy gépkocsivezető emlékezete szerint pedig patkányokkal gyötörték. Így már mindenki mindent bevallott. A Legfelsőbb Bíróság marsallokból és tábornokokból álló különleges törvényszéke a vádlottakat (köztük a Kijevi és a Belorusz Katonai Körzet parancsnokát, valamint a Leningrádi Katonai Körzet helyettes parancsnokát) halálra ítélte. Mások szerint nem került sor semmiféle tárgyalásra, hanem az áldozatok halála után Jezsov egy értekezleten a meghívottakkal egyszerűen aláírta a döntést. 1937. június 12-én Tuhacsevszkijt hét társával együtt kivégezték, és holttestüket egy építkezési árokba dobták.

A marsall likvidálása után kegyetlen sors várt egész családjára. Feleségét, két bátyját és egyik nővérét szintén kivégezték. A többi közeli nőrokonát lágerbe küldték. Anyja ott halt meg, míg a lánya körülbelül tíz évet töltött el tábori körülmények között. Másik három lánytestvérét is meghurcolták. Közülük legrosszabbul Olga nevű húga járt, aki először nyolc évet töltött el lágerben, majd újabb nyolcat száműzetésben. Csak 1956-ban nyilvánították ártatlannak, így több mint másfél évtizedre fosztották meg szabadságától.

Tuhacsevszkij személyes tragédiája csak egyetlen elemét alkotta a szovjet fegyveres erők tisztogatásának. Az ártatlanul meggyilkolt katonai vezetők létszámát illetően a szakirodalom nem egységes; az egyik statisztika szerint Sztálin 1937–1938-ban a Vörös Hadsereg ötvenezernél is több

tisztjét pusztította el, a másik szerint az öt marsallból hármat, a hatvanhét hadtestparancsnokból hatvanat végeztek ki. A számok nem csak a szovjet haderő elitjének fizikai megsemmisítése miatt tragikusak, hanem azért is, mert a parancsnoki kar ilyen mértékű likvidálása az 1941. évi német támadás után jelentősen növelte a szovjet civil és katonai áldozatok számát.

A kortársak egyöntetű véleménye szerint Tuhacsevszkijt összességében előnyös fizikai adottságokkal áldotta meg a természet, amelyekkel sikereket aratott a nők körében is. Karizmatikus személyiség, jó értelmi képességekkel rendelkező katona, kiváló stratégia és kiemelkedő vörös parancsnok volt. Sokan irigyelték: grófozták, vagy csak Bonaparténak szólították. Maga Sztálin Napoleoncsiknak, azaz Napóleonocskának becézte; a főtitkár szűkebb környezete szerint Napóleon marsallbotját rejtegeti tarsolyában. Adottságai azonban egy idő után inkább hátrányt jelentettek számára. Nem számítottak korábbi érdemei sem. Hiába aratott győzelmeket a polgárháborúban, hiába számolt le könyörtelenül a kronstadti helyőrséggel és a Tambov környéki parasztokkal, hiába szerzett elévülhetetlen érdemeiket a szovjet hadsereg és flotta fejlesztésében, a diktátor növekvő gyanakvással tekintett rá. Tuhacsevszkijjel végül az a rendszer végzett különös kegyetlenséggel, amelynek léteért és megerősítéséért küzdött. Ugyanezen rendszer finomabb változata két évtizeddel később, 1957-ben rehabilitálta, majd portréját négykopejkás bélyegen jelentette meg. Az 1990-es években Nyikita Mihalkov filmet (*Utomljonnije szolncem*) készített a marsall életének tragikus végnapjairól. Az Oscar-díjas alkotást Magyarországon Csalóka napfény címen mutatták be.

Irodalom

Arany Éva – Németh István: *A cári család meggyilkolása*. In: Németh István (szerk.): *A 20. század titkai. Európa (1900–1945). Történelmi olvasókönyv. I. kötet*. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 203–211.

Béládi László – Krausz Tamás: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. ELTE, Budapest, 1988.

Davies, Norman: *White Eagle, Red Star. The Polish – Soviet War*. London, 1972.

Getty, J. Arch – Naumov, Oleg V.: *The Road to terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932–1939*. New Haven CT, 1999.

Grazsdanszkaja vojna i vojennaja intyervencija v SZSZSZR. Enciklopedyija. Moszkva, 1983.

Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr: *A Szovjetunió története*. Osiris–2000, Budapest, 1996.

Karpov, Vlagyimir: *Rasztreljannije marsali*. Moszkva, 2000.

Krausz Tamás: *Sztálin*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.

A kronstadti matrózfelkelés (1921). In: Németh István (szerk.): *A 20. század titkai. Európa (1900–1945). Történelmi olvasókönyv. 1. kötet*. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 293–295.

Kun Miklós: *Az ismeretlen Sztálin*. Athenaeum 2000 Kiadó, 2002

Kun Miklós: *Sztálin alkonya. Történelmi–lélektani kollázs*. Unicus Műhely, 2012.

Lastours, Sophie de: *Toukhatchevski. Le batisseur de l’armee rouge*. Paris, 1996.

Latyij, Jevgenyij – Romanov, Vlagyiszlav: *A likvidálás művészete. Politikai gyilkosságok a Szovjetunióban*. Belvárosi, Budapest, 1998.

McLoughlin, Barry – McDermott, Kevin: *Stalin’s Terror: High Politics and Mass Repression in the Soviet Union*. London, 2002.

Montefiore, Simon S.: *Sztálin. A Vörös Cár udvara*. Alexandra Kiadó, Pécs, 2009.

Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. I. kötet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Spahr, William J: *Sztálin hadvezérei: a szovjet vezérkar, 1917 – 1945*. Aquila, Debrecen, 1998.

Szilágyi Ákos (szerk.): *Befejezetlen forradalom*. Szabad-tér, Budapest, 1987.

Torcsinov, U. A: *Vokrug Sztalina*. Szankt-Petyerburg, 2000.

Tuhacsevszkij, M. Ny: *Izbrannije proizvegyenyija. Tom 1–2*. Moszkva, 1964.

Tuhacsevszkij válogatott művei. (Ford: Dalos György.) Zrínyi Kiadó, Budapest, 1975.

FRANCO TÁBORNOK SPANYOLORSZÁGA

-
1923. szeptember 13: Miguel Primo de Rivera tábornok államcsínnyel átvette a hatalmat
1931. április 12–14: megbukik a királyság, XIII. Alfonz elhagyja az országot. Kikiáltják a köztársaságot
1932. augusztus 10: Sanjurjo tábornok puccskísérlete
1936. július 18: a Marokkóban harcolt tisztek kormány elleni lázadásával megkezdődik a spanyol polgárháború
1936. október 1: Francisco Franco lett a lázadók által elismert kormány- és államfő.
1937. április 26: A Condor Légión és az olasz Aviazione Legionaria gépei a földdel tették egyenlővé a baszk Guernicát
1939. április 1: Franco hadijelentésével véget ért az értelmetlen öldöklés
- 1944: A semleges, majd „nem hadviselő” spanyol kormány igazságügy-minisztere elismerte, hogy 1939–1944 között mintegy kétszázezer ember vesztette életét kivégzés vagy más okok következtében
- 1947: a népszavazáson is megerősített örökösödési törvény időpont nélkül a királyság visszaállítását nevezte meg végcélként
1955. december 14: a nagyhatalmak által több nyilatkozatban is elítélt diktatórikus Spanyolországot a hidegháború légkörében felvették az ENSZ-be
1969. július 22: Franco XIII. Alfonz unokáját, Juan Carlost (a későbbi I. János Károlyt) nevezte meg utódjául az államfői székben
1975. november 23: az elhunyt Francót az Eleettek Völgyében emelt „magánpiramisa” márványpadlójába temették
1977. június 15: Spanyolországban – 1936 után először – általános választásokat tartottak.
1981. február 23: szélsőjobboidali puccskísérlet. Visszatér Spanyolországba Picasso festménye
1986. január 1: az ország az Európai Közösségek teljes jogú tagja lett
- 2007: a spanyol parlamentben a Franco-diktatúrát elítélő, az áldozatoknak erkölcsi elégtételt, a családoknak támogatást kilátásba helyező törvényt fogadtak el
-

1939. április elsején Francisco Franco Bahamonde aláírta a spanyol polgárháború utolsó hadijelentését: „*A mai napon a nemzeti csapatok, miután foglyul ejtették és lefegyverezték a vörös hadsereget, elérték végső katonai célpontjaikat. La guerre ha terminado – a háborúnak vége.*” A közel hároméves háború több mint 600 ezer áldozatot követelt, majd Franco 39 éven keresztül állt az általa teremtett diktatúra élén.

A 19. századi Spanyolországban 130 kormány és kilenc új alkotmány követte egymást. Három uralkodót detronizáltak, s öt véres polgárháború mellett politikai gyilkosságok, munkássztrájkok, paraszti zavargások,

összességében kétezernél több felkelés, puccs és lázadás fémjelezte az évszázadot. 1814–1874 között összesen harminchét katonai puccsot kíséreltek meg, közülük tizenkettőt sikeresen. Gazdasági mutatóinak javulása és a fokozatos iparosítás ellenére Spanyolország alapvetően agrár-ország maradt, amelyet az 1898. évi spanyol–amerikai háború megfosztott megmaradt gyarmatai többségétől. Egyetlen nagyobb birtoka Északnyugat-Marokkóban a vasércben gazdag, a dicső konkvisztádori múltat legalább nyomai-ban idéző protektorátus maradt. Az egykori nagyhatalom jelentéktelen országgá zsugorodott, de a római katolikus egyház kulturális monopóliuma továbbra is megmaradt, és a hadsereg is „*állam volt az államban*”. Antony Beevor szerint a hadsereg minden száz rongyos katonájára egy tábornok jutott. Bár valamennyi keresztény ország közül Spanyolországban volt a legalacsonyabb az egyházi rendezvények látogatottsága, a toledói érsek büszkén jelentette ki, hogy Spanyolhonban az ember „*vagy katolikus, vagy pedig egyáltalán semmi sem*”.

A századelőn állandósuló belpolitikai és alkotmányossági válság fegyveres összetűzéseket (például a barcelonai „*tragikus hét*”), gyakori kormányváltásokat eredményezett, miközben a nemzeti kisebbségek (baszkok és katalánok) követeléseire, a mezőgazdaság és az ipari munkásság problémáira is megoldást kellett volna találni. A katonák többsége már ekkor úgy vélte, hogy csak radikális beavatkozással jöhet el a nemzeti újjászületés új korszaka. Az első világháború hadikonjunktúrája rövid időre „*új Eldorádót*” teremtett, azonban egyre szélesebb tömegek követeltek szociális reformot, és Marokkóban is fellángolt a rif és kabil törzsek gyarmatosítás elleni küzdelme. 1923. szeptember 13-án Miguel Primo de Rivera tábornok, Katalónia katonai helytartója államcsínnyel átvette a hatalmat. XIII. Alfonz, az egyenruhák és a katonásdi bolondja áldását adta a katonai diktatúrára. A marokkói Légión főparancsnokát ekkor Francisco Francónak hívták.

Franco tábornok (1892–1975)

A későbbi diktátor 1892. december 4-én született a haditengerészeti bázisnak is otthont adó galíciai El Ferrol városában. Gyakran italozó tengerésztiszt apja a hősi spanyol múlt eseményeivel ismertette meg, mélyen vallásos anyjától pedig annak merevségbe hajló szigorát örökölte. A spanyol flotta pusztulása mély nyomokat hagyott benne (bár ekkor még csak hatéves volt), és személyes sorsára is kihatott: a tengerésztiszt iskolára csak *Nicolás* nevű bátyját vették fel, a 167 centiméteres Franquito 1907-től a toledói Gyalogsági Katonai Akadémia korántsem eminens kadétja lett. A vele egyszerre végzett 312 kadét közül csak a 251. helyen szerepelt. 1912 februárjában a fiatal zászlós volt parancsnokát követte Marokkóba, az állandó életveszélyben forgó, a bajokért a liberalizmust és a szabadkőműveseket átkozó tisztek közé. Számos csatában vett részt, és bátorságával kivívta katonatársai tiszteletét. Egy alkalommal egy orvlövész kilőtte a kezéből a termoszkupakot, mire Franco az ellenség felé fordulva így kiáltott: „*Lássuk, tudsz-e jobban is célozni!*” Négy évvel később súlyos haslövést kapott, ez volt marokkói tartózkodása alatt az egyetlen sebesülése. Az őrnaggyá előléptetett, önbizalomtól duzzadó Francót ezután Oviedóba, Asztúria fővárosába helyezték, ahol megismerkedett későbbi feleségével, doña Carmennel. Önéletrajzi jegyzeteiben is csak ennyi található erről az időszakról: „Asztúria = eljegyzés”. Az esküvőt azonban többször is el kellett halasztani. A lány családja úgy vélekedett a férjjelölről: olyan, mint a vadászkutya, mihelyt puskalövést hall, azonnal eltűnik. Francót 1920-ban a marokkói spanyol idegenlégió helyettes főparancsnokának nevezték ki. Egyik katonája később így emlékezett rá: „*Ránéz valakire tág, komor szemeivel, és azt mondja csendesen: eresszenek bele négy golyót... Azt hiszem, ez a pasas nem emberi lény, nincsenek idegei.*” Amikor ismét visszahelyezték Oviedóba, bekövetkezett az első véletlen haláleset, mely Franco útját fémjelezte a legfőbb hatalomhoz vezető úton.

Lehetséges vagy valóságos vetélytársai közül elsőként 1923-ban a Légió főparancsnokát, Rafael Valenzuela alezredest érte eltévedt golyó egy marokkói erődítményben. Helyére a király Franco alezredest nevezte ki, aki 14 évi katonai szolgálat alatt 13 katonai és polgári érdemrendet, vitéségi keresztet és érdemérmét kapott. 33 évesen Franco a legfiatalabb tábornok volt Spanyolországban, sőt Európában is. A sikeres és népszerű katona szerepet vállalt egy spanyol némafilmben (később Jaime Andrade álnéven *A Faj* címmel könyvet is írt, a belőle készült film még 1943-ban is telt házak előtt ment, a kijelölt rendező dupla gázsit kapott), lánya kereszt-

apaságát pedig maga a király vállalta el. Mindenesetre unalmas asztaltárs lehetett, unokatestvére szerint mindig ugyanazokkal a szavakkal mondta el történeteit, „*mintha felolvasná őket*”. 1927-től rövid ideig a zaragozai Katonai Akadémia igazgatója volt, a diákok részére saját katonai hitvallását és életfelfogását tükröző „*tízparancsolatot*” fogalmazott. Az intézményt a diktatúra bukása, a király külföldre menekülése után a második köztársaság kormánya bezárta.

A második halott Balmes tábornok, Gran Canaria katonai parancsnoka volt, akinek a temetésére utazva 1936 júliusában elhagyhatta tenerifei száműzetését. José Sanjurjo tábornok nem sokkal később benn égett repülőjében, mert túl sok díszegyenruhát vitt magával, és a gép a nagy súllyal nem tudott megfelelő gyorsasággal felemelkedni. Nincs rá egyértelmű bizonyíték, de egyes feltételezések szerint a balesetben már Franco keze is benne volt. A lázadás első napjaiban Fanjul és Goded tábornokokat ítélték el és végezték ki. Novemberben Alicantében került sor José Antonio Primo de Rivera, a Falange vezetőjének, Franco legnagyobb riválisának a kivégzésére. Amikor a „*Direktor*” fedőnevet viselő Mola tábornok gépe is lezuhant 1937 júniusában, a roncsban időzített bomba nyomait vélték felfedezni. Ezután már csak az „*élő halottak*”, a háttérbe szorított politikusok és katonák veszélyeztethették volna Franco hatalmát.

De Rivera diktatúrája 1930 januárjában, az erőtlén királyság pedig 1931 áprilisában bukott meg. XIII. Alfonz a „*testvérgyilkos polgárháború elkerülése érdekében*” elhagyta az országot. Egy tengernagy véleménye szerint „*Spanyolország monarchiaként feküdt le, és köztársaságként ébredt!*” A köztársaság demokratikus alkotmánya a tisztikar létszámcökkentésével háttérbe szorította a hadsereget (Franco Ramón nevű öccse a katonai légierők főigazgatója lett), az állam és az egyház szétválasztásával pedig a katolicizmusra mért csapást. A szociális és munkaügyek, illetve a nemzetiségi autonómia terén is jelentős volt az előrelépés, a mérsékelt agrárreform azonban senkit sem elégitett ki igazán. Utóbbiról azt tartották, hogy annyit ért, mint „*vakbélgyulladás ellen aszpirint használni*”.

Franco csak írásos parancsra vonta fel a köztársasági lobogót az akadémián, de a kötelező hűségesküt letette. Amikor túl vehemensen tiltakozott az akadémia bezárása miatt, a hadügyminiszter megfenyítette, erre menetetetőző levélben sajnálkozott lojalitása megkérdőjelezése miatt. Sanjurjo tábornok, a csendőrség leváltott főparancsnoka 1932. augusztus 10-én kezdődött puccskísérletéhez a La Coruña-ba vezényelt Franco nem csatla-

kozott, és Sanjurjo kérése ellenére sem vállalta annak védelmét a hadbírótság tanácsa előtt. „*Ha én kelek fel, győzni fogok*” – mondta bizalmasai körében. Sanjurjo Portugáliába szökött, Francót pedig a Baleári-szigetek katonai főparancsnokává nevezték ki, hogy „*távolabb legyen a kísértésektől*”.

A politikai paletta baloldalán a szocialisták, az anarchisták és a kommunisták helyezkedtek el, a jobboldal katolikus és monarchista erők mellett a szélsőjobboldali Falange-t, José Antonio Primo de Rivera, a diktátor fiának mozgalmát is magában foglalta. A politikai élet atomizáltsága ellenére a szélsőségesek a perifériára szorultak (1936 elején harmincezer kommunista volt az országban), de aktív támogatóik éppen nekik voltak a polgárháborúban. A baloldali kormány bukása utáni éles jobbrafordulás, a reformok leállítása 1934-ben felkelésekhez, kisebbfajta polgárháborúhoz vezetett Asztúriában, Katalóniában és Madridban. A kemény leszámolást a hadügyminiszter megbízásából – a vezérkari főnök és Asztúria katonai főfelügyelőjének a feje fölött – Francóra bízta. Több ezer halálos áldozat (nagy többségük civil), 30 ezer bebörtönzött lett az eredmény. Franco, a „*köztársaság megmentője*” csak azután tette lábát Asztúria földjére, amikor már minden lezajlott. A rend drákói helyreállítása csak elodázta a válság megoldását (a munkanélküliség húsz százalék körül volt), de Francót, ezt az alacsony, kissé pocakos, cérnavékony hangú embert 1935 márciusában az Afrikában állomásozó spanyol hadsereg főparancsnoki, majd májusban a hadsereg vezérkari főnöki pozíciójába emelte.

Az 1936. február 16-i választáson a baloldali pártok széles választási szövetsége diadalmaskodott, több mint kétszer annyi mandátumot szerzett, mint a jobboldali erők Nemzeti Blokkja. A kormány a munkáspártok részvétele nélkül, polgári köztársasági politikusokból alakult meg. A Marokkóban harcoló főtisztek egy csoportja lázadást készített elő a törvényes és mérsékelt kormány ellen, még azelőtt, hogy az erőszakhullám elborította volna az országot. Titkos jelszavuk (*Covadonga*) arra az asztúriai helyre utalt, ahol a mórok elleni reconquista kezdetét vette. A biztonság kedvéért a készülő anarchista–szocialista–kommunista puccsot bizonyítani hivatott áldokumentumokat is gyártottak. Primo de Rivera diktatúrája, és a jobboldal erőszakos fellépése és a változások lefékezése (1933/34) után tehát immár harmadszor indult roham az alkotmányosság ellen.

Franco már közvetlenül a választások után felajánlotta az ekkor száz-ezer fős hadsereg támogatását Manuel Portela Valladares miniszterelnök-

nek, ha rendkívüli állapot kihirdetésével megakadályozza az új többség kormányalakítását. Majd a hadosztályparancsnokokat, a csendőrség főparancsnokát és a hadügyminisztert akarta rávenni az ostromállapot elrendelésére – sikertelenül. Nem meglepő, ha ezután Manuel Azaña kormánya elmozdította a vezérkari főnök tisztségéből, és a Kanári-szigetek katonai parancsnokává nevezte ki. Az ambiciózus tábornok ettől fogva csak a megfelelő ürügyre várt, hogy katonái élén, fehér paripáján ismét rendet teremthessen. Mégsem tekinthető az előkészületek kulcsfigurájának, sőt 1936. június 23-án levélben figyelmeztette a miniszterelnököt a katonák körében mutatkozó nyugtalanságra. A puccsistáknak pedig azt jelezte július 12-én, hogy nem csatlakozik a tervezett felkeléshez. Tábornoktársaitól meg is kapta a „*Miss Kanári-szigetek 1936*” címet.

Franco később azt állította, hogy Calvo Sotelo, de Rivera korábbi pénzügyminisztere, radikális monarchista vezér július 13-i meggyilkolásának hatására döntött a határozott cselekvés, a vörösök, a liberálisok és a szeparatisták elleni „*második reconquista*” mellett. Ennek ellentmond, hogy már jóval a gyilkosság előtt találkozott egy milliárdos (csempészetből meggazdagodott) katalán nagyvállalkozó, Juan March megbízottjával, aki főnöke nevében a *Dragon Rapide* nevű repülőgépet ajánlotta fel Francónak, hogy feltűnés nélkül visszajuthasson Spanyol-Marokkóba. Arab burnuszba, más forrás szerint polgári ruhába öltözve ült a gépen, miközben a tengerifei rádióban beolvasták hátrahagyott kiáltványát. „*Egyenlőséget, szabadságot, testvériséget*” ígért mindenkinek, de valójában egy 19. századi tábornok példáját követte. Narváezt halálos ágyán megkérdezték, megbocsátott-e ellenségeinek, mire így felelt: „*Egynek sem. Valamennyit agyonlővettem.*”

Amikor az aktuális miniszterelnök, Casares Quiroga értesült a történetről, állítólag ezt mondta: „*Fellázdaltak? Nagyon helyes, én mindenesetre megyek, és lefekszem.*” A spanyol történelem legértelmetlenebb háborújának kezdetén úgy tűnt, a kormány úrrá lesz az újabb katonai puccson. A felkelők többek között Madridban, Barcelonában, Valenciában, Baszkföldön és Asztúriában is kudarcot vallottak, a tábornokok többsége nem csatlakozott a lázadáshoz és a hadiflotta is a köztársaság oldalán maradt. A lázadók így is mintegy 65 ezer fős haderővel rendelkeztek.

Franco ekkor személyes kapcsolatot épített ki Rómával és Berlinnel. Mussolinittól Alfonz exkirály közreműködésével csak „*egy tucat gépet*” kért a végső győzelemhez, Hitlert a spanyol szovjetköztársaság rémével

riogatta. Az olasz gépek közül három kényszerleszállást hajtott végre útközben, mert elfogyott az üzemanyagjuk. A Führer a július 25-i bayreuthi operaelőadás (Wilhelm Furtwängler a *Siegfriedet* vezényelte) után döntött Junkers–52 és Heinkel–51 gépek küldéséről az *Unternehmen Feuerzauber* keretében. A történelem első komoly léghídja fontos, de nem kizárólagos szerepet játszott a győzelem kivívásában. Géppisztolyok jachtokon is érkeztek, pezsgősládákba csomagolva. A németeknek koncessziókat adtak négy spanyolországi és egy marokkói bányavállalatnál. Német hírszerző szolgálat is működött spanyol földön.

Franco július végén kijelentette, hogy hajlandó „*agyonlőni fél Spanyolországot*”. A badajozói bikaviadalok arénájában 1500 embert legéppuskázató és a tetemeket elégettető hadúr árfolyamát emellett növelte, hogy személyét elfogadták a falangisták és a monarchisták is (a király csak 1937 februárjában küldött támogató táviratot Francónak), és Carmen asszony is részt vállalt férje menedzselésében. 1936. október elsején Franco tábornokot, a nacionalista erők szeptember végén megválasztott főparancsnokát (a szavazáson Franco is saját magára szavazott) a Nemzetvédelmi Junta tagjai Burgoszban kormány- és államfővé emelték. 1973-ig személyében egyesítette a két tisztséget. A falangisták új jelszava az „*Una Patria: España, Un Caudillo: Franco*” lett.

A Caudillo (legendás hadvezető) a köztársaságpártiak védelmének lassú, fokozatos felmorzsolását tekintette célravezetőnek, és szinte négyzetméterenként tisztította meg az ország területét az ellenállási góctól. A németektől kapott hangosbeszélők segítségével megadásra szólították fel a települések lakóit, valamennyi ajtót és ablakot szélesre kellett tární, és minden házra fehér zászlót kitűzni. Ezután még azokat is kivégezték, akiknek a vállán lőfegyver hátrarúgásától származó nyomot találtak.

1937. április 19-én Franco dekrétumot bocsájtott ki az egységpárt (*Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* – *FET y de las JONS*) létrehozásáról. 1953-ban tartották a párt első, és egyben utolsó országos kongresszusát.

1937. április 26-án von Sperrle tábornok *Condor* Légioja és az olasz *Aviazione Legionaria* gépei a földdel tették egyenlővé a baszk nacionalizmus bölcsőjének és a baszkok szent városának tartott, hívő katolikusok lakta Guernicát. Három és fél órán keresztül, húszpercenként ismétlődő hullámokban zajlott a terrorbombázás – a lélektani hadviselésre vonatkozó módszertani kísérletként. Érdekes módon a város három fegyvergyára ép-

ségben maradt... Franco nacionalistái azt híresztelték, hogy köztársaság-párti baszk nacionalisták gyújtották fel a várost. A Condor Légión veteránjai azt állították, hogy egy közeli hidat akartak lerombolni, de az erős szél miatt a bombák a városra hullottak. Nem sokkal később Albert Einstein így fogalmazott: *„Az egyetlen, ami korunk viszonyai között életben tartja a reményt egy jobb kor iránt, a spanyol nép hősie harca a szabadságért és az emberi méltóságért”*. (Csak 1977-ben, a bombázás 40. évfordulóján ismerték el hivatalosan, hogy minden Franco utasítására történt.) Eközben a Generalisszimusz Főtitkársága sorra adta ki a rendeleteket. Az 1938 januárjában megalakult Franco-kormány már a polgárháború utáni Spanyolország kormányzati struktúrájának alapjait fektette le.

A spanyol polgárháború spanyol földön vívott elő-világháború (más forrás szerint *„lombik-világháború”*) is volt egyben. A Francónak nyújtott német (Condor Légión) és olasz (CTV – *„önkéntes csapatok hadteste”*) támogatással szemben a Komintern a köztársaságiakat neves értelmiségiek mellett nemzetközi brigádok felállításával, a Szocialista Munkásinternacionálé pedig pénz- és élelmiszersegéllyel erősítette.

A *„Madrid a fasizmus sírja lesz”* kommunista szlogen tömegeket mozgósított. Az 53 országból érkezett nemzetközi önkéntesek – többségükben nem kommunisták – létszáma 40 ezer fő körül mozgott, köztük mintegy ezer magyar is harcolt a köztársaság oldalán. Sokuknak még puska sem volt a kezében a frontra indulás előtt. André Malraux repülőszázadot vezetett, a POUM önkéntesei között volt George Orwell. A harcok szünetében ellátogatott az önkéntesekhez Errol Flynn. Járt Spanyolországban Ernest Hemingway és Antoine de Saint-Exupéry is. Előbbi 1938-ban azt mondta egyik barátjának: *„Kedvelem a kommunistákat, amikor katonák. És utálok őket, amikor papot játszanak”*. A nacionalisták fogságába esett Arthur Koestlert az újságíró-társadalom tiltakozása mentette meg a kivégzéstől. Pablo Casals, a világhírű csellista 1938 októberében barcelonai koncertjén fordult a világ közvéleményéhez: Ha a demokratikus államok *„hagyják, hogy Hitler győzzön Spanyolországban, akkor ők lesznek a következők, akik ennek az örökségnek az áldozataivá válnak”*. A köztársaságpártiak a demokrácia és a fasizmus küzdelmeként, a felkelők a konzervativizmus és a kommunizmus élethalálharcaként fogták fel a háborút. Az ellenállás szükségességét hirdető, a kommunista Dolores Ibárruritol származó gondolat (*„No pasarán!”* – Nem törnek át!) a francia Pétain marsall Verdunnél tett kijelentését ismételte meg.

Ugyanakkor az 1936 novemberében megalakult spanyol népfrontkormány (*Frente Popular*) nem tudta elérni a „gyávaóságig óvatos” francia (népfront-) és angol kormány határozott fellépését. Hitlertől tartó vezetőik a spanyol ügyekbe való be nem avatkozást hirdető javaslattal álltak elő. A Benemavatózási Bizottság már 1936. szeptember 9-én ülésezett. A törvényes spanyol kormánytól megtagadták a fegyvereket, miközben szemet hunytak a lázadók támogatása felett. Claude Bowers, amerikai nagykövet a bizottságot a valaha volt „legcinikusabb és legszánalmasabban becsutelen társaságnak” tartotta. Ezzel szemben az angolok úgy vélték, hogy „még egy szívárgó gát is betöltheti a rendeltetését”. 1939. április 20-án a Bizottság a harmincadik plenáris ülésén feloszlatta magát. A spanyol vasérc, higany, kénsav minden más szempontot háttérbe szorított.

A köztársaságiak sorait a köztársaság majdani berendezkedéséről a pártok között folytatott viták gyengítették, fegyveres összetűzések (például 1937 májusában Barcelonában) és a mindenütt (főleg a Sztálin-ellenes, mellesleg Trockijjal is szakító *POUM – Partido Obrero de Unificación Marxista* – soraiban) trockistákat szimatoló, luxuskörülmények között elhelyezett szovjet titkosszolgálati megbízottak pedig megtizedelték. Andreu Nin, a POUM vezetője, akire azt akarták rábizonyítani, hogy együttműködött a fasisztákkal, nem tört meg a kínzások hatására sem, s jeltelen sírban nyugszik. A tisztázatlan Nin-ügy miatt hívták vissza a „csendes és fanatikus” Gerő Ernőt is Spanyolországból. Marcel Rozenberg, Sztálin nagykövete minderre csak annyit mondott, hogy ahol fát vágnak, ott szükségképpen forgács is hull. A titkosrendőrséget Alekszandr Orlov NKVD-tiszt irányította, a SIM (*Servicio de Investigación Militar*), az „orosz szifilisz” több ezer főt foglalkoztatott. A halálra kínzottokról és a kivégzettekről azt mondták virágnyelven, hogy „átszöktek az ellenséghez”.

A polgárháborúban összesen mintegy négyezer szovjet állampolgár vett részt. A kommunisták szervezőkészsége és gátlástalansága párosult a szovjet katonai segítségből származó presztízzsel, és ez országosan is (főleg katonai) vezető szerephez juttatta őket. Bár csak két jelképes minisztérium állt irányításuk alatt, és a parlamentben is csak 18, később 23 képviselőjük volt. 1937 tavaszára a 168 zászlóalj-komisszárból 125 a kommunista párt, vagy a Szocialista Ifjúság tagja volt. Ekkor már a kommunistáké volt a legnagyobb létszámú politikai párt. Attól azonban messze álltak, hogy egy pártállam uralkodó állampártja legyenek. A baloldaliak többsége (ha már életben maradt) megvonta a támogatását a kommunistáktól. A polgárhá-

ború befejezése után öt hónappal aláírt Molotov-Ribbentrop paktum csak fokozta kiábrándultságukat.

A hadműveleteket is gyakran propaganda- és presztízsszemponatok határozták meg. A párt tagságát igazhitűek, a kommunisták irányító szerepét elfogadó republikánusok, karrieristák, az államosítások ellen a tagkönyvvél védelmet kereső vállalkozók és kisbirtokosok, valamint titkos nacionalista-szimpatizánsok alkották. A mozikban a *Patyomkin páncélost* vetítették, a spanyol aranytartalékok mintegy hetven százalékát (félmilliárd dollár értékben) „biztonságos megőrzésre” Moszkvába szállították. (A francia kormány később visszaszolgáltatta a hozzá került 68 millió font értékű aranyat.) A szovjet fővárosban egy hónappal a polgárháború kitörését követően kezdődött az első nagy kirakatper. A spanyolországi szovjet megbízottak közül később többen a sztálini megtorlás áldozataivá váltak. Ugyanakkor a szintén Spanyolországba küldött Malinovszkij később a 2. Ukrán Front parancsnokaként részt vett később a magyarországi harcokban.

A baloldal és a jobboldal, a központosítók és a regionalisták harca mellett a „*polgárháború a polgárháborúban*”, a kommunisták és a libertárius anarchisták küzdelme szintén gyengítette a köztársaságot. Ráadásul az egyetlen szövetségesnek bizonyuló szovjetek nagyrészt múzeumba való fegyvereket küldtek Spanyolországba. Volt olyan alakulat, amelynek katonái 16 különböző lőszert használtak, a gránátok pedig veszélyesebbek voltak használóikra, mint az ellenségre. Volt olyan ágyú, amit a spanyolok *II. Katalin lövege* gúnynévvel illettek.

A köztársasági zónában fellobbanó erőszakhullám jószerével eltörpült Francóék politikai vérfürdőjéhez, a visszamenőleges ítélkezési gyakorlat-hoz és a családtagokra is kiterjesztett fizikai megtorláshoz képest. Az áldozatok között volt Federico García Lorca is, akinek halála 1975-ig tiltott témának számított Spanyolországban. Franco csapatai elől 400 ezer ember menekült el az országból.

Európa figyelmét egyre inkább Hitler keleti lépései kötötték le, az Ebro folyónál zajló vérfürdőről szinte tudomást sem vettek. A Hitlernek behódoló ún. megbékéltetési, vagy müncheni politika Spanyolországban kezdődött, a spanyol köztársaság sorsa pedig a müncheni egyezményvel dőlt el 1938-ban. Ezután a szovjet segítség is elmaradt. 1939 februárjában az angolok és a franciák elismerték Franco kabinetjét Spanyolország legitim kormányaként (a németek, az olaszok és a Vatikán ezt már jóval korábban megtették). Párizs új nagykövete Pétain marsall lett.

983 nap háborúskodás és öt hónap alatt négy ízben végrehajtott sikertelen kísérlet után Franco csapatai 1939. március 28-án bevonultak Madridba (maga Franco csak május 18-án követte őket fehér lován). A diktátor első lépéseként kitüntette magát a legmagasabb spanyol katonai érdeméremmel, amit korábban fiatal életkora miatt megtagadtak tőle. XII. Pius pápa üdvözölte a „*katolikus Spanyolország győzelmét*”. A két nagy, fanatikus tábor mellett a népesség maradék 80 százaléka csak életben szeretett volna maradni. A falangisták kék ingét „*életmentő mellényként*” sok baloldali és semleges is kénytelen volt sebtében magára öltetni. A polgárháború a későbbi, harmadik világbeli konfliktusok prototípusává vált (Vietnam, Salvador).

Franco testvéréhez, Ramónhoz írott korábbi levelében így vélekedett: „*Bármilyen szélsőséges és erőszakos forradalom csak arra lenne képes, hogy a legutálatosabb zsarnokságba taszítsa hazánkat*”. Úgy tűnik, hamar elfelejtette ezeket a szavakat. Franco diktatórikus hivatásrendi, az önellátáson és a gazdasági folyamatok állami vezérlésén nyugvó állama az 1936. február 9-én, A politikai felelősségre vonásról (*Ley de responsabilidades*) szóló törvény alapján, amely 1934 októberéig visszamenő hatállyal gyakorlatilag a köztársaság valamennyi hívét bűnösnek nyilvánította, százezreket juttatott börtönbe vagy internáló táborokba, és tízezreket végeztetett ki. A hadifoglyok helyzetét ellenőrző nemzetközi bizottság vezetője, Philip Chetwod úgy vélte, hogy Franco „*rosszabb a vörösöknél; nem tudtam elérni, hogy leállítsa a szerencsétlen foglyok kivégzését*”. 1944-ben Eduardo Aunós spanyol igazságügy-miniszter elismerte, hogy 1939 áprilisa és 1944 júniusa között 192 684 ember vesztette életét kivégzés vagy más okok következtében. Sheelagh Ellwood szerint mindenki kémkedett mindenki után, még a gyermekpiknikek résztvevőit is nyilvántartották. A munkavállaláshoz és az élelmiszerjegy-jogosultságot igazoló kártya kiváltásához a rendszer iránti hűségről is bizonytságot kellett tenni. Franco így vélekedett később: „*A belső rend és béke megteremtése jelentette a nacionalista haderő szent feladatát, s mi el is végeztük ezt a feladatot*”.

Az „*elhízott termetű*” Franco önmagát a Gondviselés kiválasztottjának tartotta, évi fizetését hétszázezer pezetában állapította meg. Belügyminiszterré saját sógorát, Serrano Súñert nevezte ki. Később állítólag azért (is) lett Blanco tengernagyból miniszterelnökségi államtitkár, mert a tengerésztiszt még a polgárháború idején egy alkalommal nagy pohár hűtött ásványvízzel lepte meg a Caudillót. (1973-ban ő követte Francót a minisz-

terelnöki székben, de kinevezése után fél évvel merénylet áldozata lett.)

Az antikomintern paktumhoz való csatlakozás és a Népszövetségből való kilépés ellenére Spanyolország a második világháború kitörése után semlegességet, majd 1940 júniusában, a francia vereség nyomán „*nem hadviselő*” státuszt hirdetett meg. Bár érzelmileg maradéktalanul azonosult a tengely háborújával (lásd az ötvenezer katonából álló Kék hadosztály orosz frontra küldését) és 1942. október 30-i találkozásán titkos jegyzőkönyvet írt alá Hitlerrel egy franciaországi vasútállomáson arról, hogy később meghatározandó időpontban háborúba lép a tengelyhatalmak oldalán Anglia ellen, de erre végül nem került sor. Ugyanakkor azt elérte, ami nem sok politikusnak sikerült: egy alkalommal harminc percen át nem engedte szóhoz jutni a Führert. Spanyolország látta el Németországot wolframmal és ólommal, s a német tengeralattjáróknak megnyitotta kikötőit.

A Gibraltári-szoros hozzáférhetősége a szövetséges hatalmak számára is stratégiai fontosságú volt, ezért a semlegességért gabonával és kőolajjal is fizettek Francónak. A spanyol vezető kettős játékot űzött, dagályos levelekkel ostromolta Hitlert, és tízezer köztársasági került Mauthausenbe, de Churchillnek is tett javaslatot 1944 októberében egy antibolsevista szövetség létrehozására. A brit kormányfő kemény hangú, elutasító levélben válaszolt, majd Franco bizalmas levelét és a sajátja másolatát elküldte Sztálinnak. 1944 végén adott nyilatkozatában Franco azt állította, hogy „*Spanyolország sohase volt náci vagy fasiszta*”. 1945. május 8-án, a szövetséges győzelem napján még a diplomáciai kapcsolatokat is megszakította Németországgal. (A három vezér közül – mint azt Arrigo Petacco megjegyezte – egyedül Franco halt meg ágyban, párnák közt.)

A háborúban beállt fordulat, az erős történelmi ellenszél hatására megindult belső erjedés, az autark gazdaságpolitika és a háborús nélkülözések, a monarchia helyreállítását követelő bel- és külföldi hangok, a köztársasági emigráció, az angolszász-nyomás, a Franco-rendszert elítélő és felvételét kizáró ENSZ- és potsdami határozatok ellenére a diktátor Új állama – ugyan nemzetközi elszigeteltségben, de – megerősödve került ki a második világegyéből. Bár a guatemalai kormány azt javasolta, hogy Francót nyilvánítsák háborús bűnösnek, de a diktátor hazájában „*veszekedő orosz-lánok között termett ostorcsattogtató cirkuszigazgatóként*” rendet teremtett. Minden spanyolnak kötelessége volt „*úgy gondolkodni, mint Franco, úgy érezni, mint Franco, s úgy beszélni, mint Franco*”. eltörölték a válás és a polgári házasság intézményét, a köztársaságiak árváit erővel tartották

keresztvíz alá, a színpadi bemutatókhoz és filmekhez egyházi jóváhagyás kellett, még az „*orosz saláta*” szót is betiltották. A fegyveres testületek és a biztonsági szolgálatok sokáig a nemzeti költségvetés egyharmadát emésztették fel. A *Cosa General*, a gigantikus feketelista másfél millió politikai ellenfél nevét tartalmazta.

Eközben sok náci háborús bűnös a spanyol hatóságok segítségével jutott el Dél-Amerikába. Spanyolországban rejtőzködött a horvát Ante Pavelić és Otto Skorzeny is. Az ENSZ alakuló értekezlete előtt Franco azt állította, hogy sohasem állt összeköttetésben Hitlerrel, nem akart belépni a háborúba és Mussolinit is lebeszélte a Franciaország elleni támadásról. A háború utolsó napjaiban megszüntette a hivatalokban a felemelt karral való kötelező köszöntést, a falangista párthimnusz kötelező éneklését ünnepélyes alkalmakkor, közkegyelmi dekrétumot és *A spanyolok jogairól* szóló alkotmánytörvényt adott ki. Ennek ellenére San Franciscóban, Potsdamban, az ENSZ Biztonsági Tanácsában is kemény szavakkal marasztalták el Franco rendszerét, de semmit nem tettek megdöntése érdekében. „*A bolygó legrégibb, legdicsőbb és legderekabb nemzetének*” irányítóját csak Evita Perón madridi látogatása tudta felvidítani.

A mexikói emigráns kormány tevékenysége, az ENSZ-tagállamok diplomáciai bojkottja, a trónörökös Don Juan ismételt színrelépése, a gerilla- és sztrájkmozgalom, a Marshall-segélyből való kimaradás is csak időlegesen tépázta meg az egy személyben kormányfő, hadsereg-főparancsnok és pártvezér Caudillo tekintélyét. Amikor Spanyolországot nem hívták meg az 1949. április 4-én alakult NATO-ba, Franco úgy kommentálta a hírt, hogy „*az atlanti szövetség Spanyolország nélkül olyan, mintha valaki tojás nélkül akarna rántottát sütni*”. Az 1947-ben elfogadott és népszavazáson is megerősített örökösödési törvény időpont nélkül a királyság visszaállítását nevezte meg végcélként. Az ezután még több mint harminc évig száműzetésben élő Don Juan tízéves fia Spanyolországban folytatta tanulmányait.

A *deus ex machina*ként érkező hidegháború légkörében a nyugati diplomata (és velük együtt gazdasági, kereskedelmi és katonai szakemberek) 1950-ben szép csendben visszatértek Madridba. A felvett hitelek, a részleges gazdaságirányítási reform, a beáramló tőke növekedést eredményezett, a Vatikánnal aláírt konkordátum és az Egyesült Államokkal kötött védelmi és gazdasági megállapodás, a madridi paktum (az Egyesült Államok négy támaszpontot és logisztikai bázisokat kapott katonai felszerelése-

sekért cserében) megnyitotta Spanyolország útját az ENSZ (1955), majd a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap felé.

1960-tól 1973 őszéig a spanyol gazdaság töretlenül fejlődött, a GDP éves átlagban 8,4 százalékkal nőtt. Az állami filmhíradók sztárja – immár az antikommunista világrendszer megbecsült tagjaként – a jólét és a gazdagság megteremtőjének szerepében is tetszeleghetett. Franco lánya esküvőjén az érsek a diktátor és Carmen Polo példáját Szent József és Szűz Mária frigyéhez hasonlította, majd elrendelték, hogy az imákba a *Ducem Nostrum Francisco* szavakat is bele kellett szőni. Választójoggal egyébként csak a háztartásfők és a férjes asszonyok rendelkeztek. Eközben azonban a sztrájkhullámok, a nemzetiségi autonómia-törekvések felángolása, a szélesedő ellenzéki és diákmozgalmak, továbbá az elharapózó terrorizmus hatására Franco 1962 és 1975 között kilenc alkalommal vezett be rendkívüli állapotot, bár országát továbbra is a Nyugat legerősebb védőbástyájának tartotta (bár Spanyol Marokkó függetlenné válása óta egyre több időt töltött vadászattal és horgászással).

A politikai intézményrendszer reformját nem lehetett sokáig halogatni. Franco az „*alkotmányos kozmetika*” évtizedének végén, 1969. július 22-én XIII. Alfonz unokáját, Juan Carlost (a későbbi I. János Károlyt) nevezte meg utódjául az államfői székben. Találkozóikon Juan Carlos Francót „*tábornok uram*”-nak, az pedig őt „*felség*”-nek szólította. Juan Carlos már királyként úgy vélekedett, hogy „*évekig az ostobát kellett játszania az ország színe előtt*”. A „*hosszú menetelés a monarchia felé*” lassan a végéhez közeledett, miközben Franco a Real Madrid (és benne Puskás Pancho) sikereiért lelkesedett és egy 1971. évi vadászon a hírek szerint 3000 fogolymadarat lőtt. Máig vitatott a klub és a diktatúra, illetve Santiago Bernabéu klubelnök és Franco személyes jó kapcsolata.

A rendszer többéves agóniáját a Parkinson-kórban szenvedő Franco többhetes agóniája követte. A diktátort még utolsó napjaiban is, amikor politikai végrendeletén dolgozott, a „*világméretű szabadkőműves-bolsevista összeesküvés*”, a „*felvilágosodás idegenszerű, az Enciklopédia hátán lovagló liberalizmusának*” főbiája gyötörte. Testét bebalzsamozták, és 1975. november 23-án az Elestek Völgyében politikai foglyok munkájával a sziklatömbbe vájt óriási katedrális, saját „*magánpiramisa*” márványpadlójába temették, néhány méterre José Antonio, a *Falange* kivégzett vezetőjének maradványaitól. Csak ezen a két síron van név, a többiek számozott dobozokban nyugszanak.

Nem lett igazuk azoknak, akik azt jövendölték, hogy János Károlyt Rövid János (*Juan Corto*) néven fogják emlegetni a történelemkönyvek. I. János Károly három év alatt fokozatosan felszámolta a diktatúrát, a vértelen átmenet (*transición*) következtében Spanyolország szociális és demokratikus jogállammá vált. 1977-ben általános választásokat tartottak – 1936 után először. A falangista Mozgalom 0,5 százalékot kapott. Az 1981 februárjában lezajlott szélsőjobboldali puccskísérlet múltó epizód volt csupán az Európai Közösség, majd a NATO tagjává vált Spanyolországban. Szintén ebben az évben érkezett vissza New Yorkból Spanyolországba a festészet harci eszköznek tekintő Picasso *Guernicája*, amely eredetileg az 1937. évi párizsi világkiállítás spanyol köztársasági pavilonjának egyik falát díszítette. (A New York-i ENSZ-palotában található másolatot letakarták, amikor Colin Powell amerikai külügyminiszter a Biztonsági Tanácsban 2003 februárjában bejelentette Irak bombázásának szándékát.)

Halála után Francónak egyetlen szobrot sem emeltek. Ennek ellenére utolsó köztéri szobrai csak 2005-ben tűntek el Madridból és 2008-ban Santanderből. 1992-ben, a sevillai világkiállítás, a barcelonai olimpia évében ünnepelték Kolumbusz amerikai partraszállásának ötszázadik évfordulóját, és Madrid is Európa kulturális fővárosa lett. Franco születésének századik évfordulója már nem tartozott a kiemelt események közé.

Nem lett igaza José María Aznar néppárti miniszterelnöknek, aki 2000-ben még azt mondta: „*Spanyolország vonalat húzott maga mögött, és történelmi poggyászának mélyére süllyesztette a múltat*”. Az unokák generációja változást akart, a kollektív amnézia, a felejtés paktuma (*pacto de olvido*) helyére a múlttal történő egyre bátrabb szembenézés lépett. Spanyolországban „*nemzeti szenvedéllyé vált a holtak kihantolása*”. Baltasar Garzón vizsgálóbíró, aki 1998-ban Pinochet chilei diktátor londoni letartóztatását is elérte, a Franco-diktatúra bűneit és bűnöseit is meg kívánja nevezni. 2000 óta 171 tömegsír áldozatait próbálták azonosítani. 2007-ben a szocialista José Luis Rodríguez Zapatero kormánya a Franco-diktatúrát elítélő, az áldozatoknak erkölcsi elégtételt, a családoknak támogatást kilátásba helyező törvényt fogadtatott el a spanyol parlamentben.

Irodalom

Anderle Ádám: *Spanyolország története*. Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.

Beevor, Antony: *A spanyol polgárháború*. Európa Kiadó, Budapest, 2002.

Cortázar, Fernando García de – González Vesga, José Manuel: *Spanyolország története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Ellwood, Sheelagh M.: *Franco*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.

Harsányi Iván: *A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei*. Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, Budapest, 1996.

Harsányi Iván: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pro Pannonia, Pécs, 2006.

Ormos Mária – Harsányi Iván: *Mussolini – Franco*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.

JOSEPH GOEBBELS: KOMMUNIZMUS ÁLARC NÉLKÜL (1935)

Joseph Goebbels propagandaminiszter előadása az NSDAP 1935. szeptemberi nürnbergi pártkongresszusán hangzott el, ahol elfogadták a náci faji törvényeket. Válasznak szánta egy angol újság cikkére, amely az orosz bolsevizmus és a német nemzetiszocializmus közötti hasonlatosságokat emlegette. A beszéd a nemzetiszocialista propaganda egyik alapvető kordokumentuma. Az erősen szovjetellenes beszéd ellenére a két totális rendszer – ideológiai ellentéteiket szőnyeg alá söpörve – négy év múlva, 1939. augusztus–szeptemberben a Molotov–Ribbentrop paktummal német és szovjet érdekszférára osztotta Közép- és Kelet-Európát, amely a második világháború kitöréséhez vezetett. A paktummal nyilvánvalóvá vált a két rendszer propagandájának rövid távú, aktuális politikai érdekeket szolgáló szerepe is. A beszédet az NSDAP központi kiadója, a Franz Eher Nachf. jelentette meg 1935-ben Münchenben, *Kommunismus ohne Maske* címmel.

A bolsevizmus nemzetközi borzalmai

Idén augusztus elején az egyik legmértékadóbb angol újság vezércikket közölt „*Két diktatúra*” címmel. A vezércikkben a szerző naiv, és a tényleges helyzetre tekintettel sikertelen kísérletet tett arra, hogy az orosz bolsevizmus és a német nemzetiszocializmus közötti állítólagos hasonlatosságokat bebizonyítsa. A vezércikk a nemzetközi vitában a figyelem középpontjába került, ismét bizonyítva, hogy a nyugat-európai értelmiség jelentős része döbbenetes értetlenséggel áll a kommunizmus élet- és néprontó jelenségével szemben, az Oroszországban látható, immár 18 éve tartó rettenetes és véres gyakorlati tapasztalat ellenére. A cikkíró megállapította, hogy a

bolsevizmus és a nemzetiszocializmus egymással ellentétes irányvonala „*olyan kormányzati formát jelképez, amelynek alapfelépítése hasonló egymáshoz, alaptörvényeiben pedig megegyezik. S ez a hasonlóság egyre nő.*” Kijelentette továbbá: „*Mindkét országban hasonlóképpen cenzúrázzák a művészetet, az irodalmat és természetesen a sajtót. Háború folyik az értelmiség ellen, támadás a vallás ellen, a fegyveres erő tömeges felvonultatása a Vörös-téren vagy a tempelhofi mezőn.*” A cikk mesterkélt csodálkozással állapítja meg „*azt az elidegenítő és ijesztő jelenséget, amely lehetővé tette, hogy a két nemzet, amely ennyire különbözik egymástól, ilyen kétségbeejtően hasonló kormányzati formába keveredett és kényszerült bele.*”

Láthatjuk: ahány szó, annyi badarság. A névtelen szerző nem vette a fáradságot sem a nemzetiszocializmus, sem a bolsevizmus lényeges és alapvető elveinek tanulmányozásához. Leragad a külsőségeknél, sőt még a tényleges jellemzőket sem képes azzal a klasszikus újságírói objektivitással leírni, amelyet a komoly világsajtó oly szívesen tekint magáénak és oly nagyra értékel. Részvétteljes vállrándítással térhetnénk napirendre az ilyen téves fejtegetések felett, ha a vita tárgya nem a leglényegesebb, és Európa jövőjének szempontjából minden körülmények között legfontosabb politikai megnyilvánulásait alkotná, valamint ha az ilyen felületes értékelés egyedülálló lenne, és a nyugat-európai értelmiség egy jelentős, s főleg befolyásos része nem ezt a nézetet vallaná.

Ezért vállaltam, hogy a bolsevizmust őselemeiben, az álarcot lerántva mutassam meg itt a német és európai nyilvánosságnak. A feladat azért is nehéz, mert a Kommunista Internacionálé rafináltan és nem eredménytelenül dolgozó propagandaintézményei Oroszország határain kívül a bolsevizmusnak egy teljesen hamis, s a feszültségekre való tekintettel, nagyon veszedelmes képét próbálják elhitetni a nemzetközi nyilvánossággal. Ha ehhez hozzávesszük a mély gyűlöletet, amellyel a világliberalizmus széles rétegei a nemzetiszocializmus és annak németországi gyakorlati építómunkája iránt viseltetnek, akkor már világossá válik, hogyan lehetségesek az előzőhöz hasonló tévhitek. Ők elsiklanak a lényeg mellett: a *nemzetközi kommunizmus* a természet által nyújtott minden nemzeti és faji feltételt igyekszik megszüntetni, a tulajdonban látja a kapitalista világgazdaság bukásának elsődleges okát és szisztematikusan egy nagyszabású, rafinált és brutális kisajátítási akciót valósít meg, tagadja az egyén értékét és azt üres, életidegen tömegeszmével igyekszik helyettesíteni, az ember s a népek ideális, magasröptű törekvéseit tompa és sivár materiális elvekkel

igyekszik megszüntetni és megölni. A *nemzetiszocializmus* ugyanakkor a tulajdonban, az egyéniségben, a nemzetben, a fajban és az idealizmusban találja az emberi kultúrát hordozó és alapvetően meghatározó erőket.

A bolsevizmus tudatosan forradalmasítja a népeket

A bolsevizmus agresszív, nemzetközi tendenciát hordoz magában. Ezzel szemben a nemzetiszocializmus csak Németországé és sem elméletként, sem gyakorlatként nem exportcikk. A bolsevizmus kezdettől fogva elvileg, alapvetően tagadja a vallást. Ebben csak a „*nép ópiumát látja*”. Ezzel szemben a nemzetiszocializmus toleranciát mutat a hittel, az istenhívő és transzcendentális idealizmussal szemben, amely természetes módon megfelel a nép faji lelkületének. Míg a nemzetiszocializmus az európai kultúra új keretét és formáját igyekszik megvalósítani, addig a bolsevizmus a zsidók által vezetett, nemzetközi alsóbbrendű emberiség hadüzenete a kultúra ellen.

Nemcsak polgárellenes, hanem kultúraellenes is. A bolsevizmus végső következményében a nyugat minden gazdasági, szociális, állami, kulturális és civilizációs vívmányának megsemmisítését jelenti egy gyökértelen, nomád nemzetközi összeesküvő csoport javára, amely a zsidóságban találta meg képviselőjét. E nagyszabású kísérlet célja, hogy a kultúrvilágot sarkaiból kifordítsa; azért is veszedelmes, mert a Kommunista Internacionálé mesteri álcázó művészettel már régebb óta megnyerte védelmezőjéül és úttörőjéül azon európai értelmiség jelentős részét, amelynek fizikai és szellemi megsemmisítése egyébként a bolsevista világforradalom elsődleges célja.

A bolsevizmus, amely önmagában hadüzenet a szellem ellen, ugyanakkor szereti magát szelleminek mutatni. Ahol a körülmények megkívánják, úgy jelenik meg, mint a báránybőrbe bujt farkas. A hamis álarc mögött, amelyet az idő és alkalom függvényében változtat, a világrombolás ördögi fintora vigyorg. Ahol lehetőség adódott, hogy a bolsevizmus elmélete a gyakorlatba átmenjen, a beígért „*munkások és parasztok paradicsomából*” borzalmas sivatagot teremtett, amely minden életet elsorvasztott és megfojtott.

Ha valamelyik tanításra illik a mondás, hogy eltérés van az elmélet és a gyakorlat között, akkor az a bolsevizmusra érvényes. Elmélete ugyan tarka

és több színben csillogó. Magában hordja a veszedelmes csábítás mérgét.

A *bolsevizmus gyakorlata* azonban félelmetes és borzalmas, útját azon áldozatok milliói szegélyezik, akik tiszteletére golyótól, kötélről, bárdtól vagy éhségtől haltak meg. Az elmélet a „*parasztnak és a munkásnak*” határokhoz nem kötődő „*hazát*” ígért, „*osztálykülönbség nélküli társadalmat*”, amelyet az állam megvéd a kizsákmányolástól, olyan gazdasági elvet, amelyben „*minden mindenkié*” s erre alapozva „*igazi és általános világbékét*”. Munkások milliói dolgoznak olyan éhbérért, amely Nyugat-Európában elképzelhetetlen, megkínzott és sokat szenvedő parasztcsaládok, akikről elvették földjüket, s azt ostoba és minden kezdeményezést megbénító kollektív gazdálkodással végleg tönkretették. Az éhség fenyegető réme minden évben milliós emberáldozatot követel egy olyan országban, amely méretei miatt egész Európa éléskamrája lehetne, a hadsereg felszerelése, amely a bolsevik vezetők szerint a legvéresebb világforradalom megvalósítását szolgálja, egy kis, jórészt zsidó kisebbségből álló terrorista csoport brutális és könyörtelen örölettől kormányzott uralma, amely kézben tartja az állami- és pártszerveket; mindezek a tények mást mondanak, olyat, amit a világ hosszabb ideig nem hagyhat elsuhanni a füle mellett, hiszen ebben egy 160 milliós nép kimondhatatlan szenvedése, leírhatatlan fájdalma és kínja cseng vissza.

A többi állam és nép számára az teszi igazán veszedelmessé e borzalmak internacionáléját, hogy a bolsevizmus céljai elérés érdekében olyan propaganda-eszközöket használ, amelyekben csak a hozzáértő tud átlátni, de amelyekkel szemben a polgári világ csaknem naívvul gyanútlan. E propaganda alapelve, hogy a cél szentesíti az eszközt, hogy a hazugság, a vádaskodás, az egyéni- és tömegterror, rablás, gyűjtogatás, sztrájk, lázongás, kémkedés, a katonaság bomlasztása egyaránt alkalmazhatók az egyetlen cél, a népek forradalmasítása érdekében. A tömegek befolyásolásának e különösen veszélyes formája senki és semmi előtt nem hátrál meg. Csak az birkózhat meg vele, aki ismeri titkos mozgatórugóit és megfelelő ellenerőt tud vele szembe állítani. Ez a propaganda minden hangszeren játszik. Ahol a szellem uralkodik, ott szelleminek mutatja magát, polgárinak a polgár előtt, proletárnak a proletár előtt, szelídnek a szelíd előtt és véresnek ott, ahol véres ellenállást kell levernie.

A bolsevizmus a Kominternben fogta össze ezt a nemzetközi propagandatevékenységet. Ez a világmegbolgató szervezet néhány héttel ezelőtt egész Európa szeme láttára ismertette – taktikai és stratégiai szempontok szerint

rendezve, nyíltan népek és államok megsemmisítését célzó – kampánytervét, anélkül, hogy a polgári társadalom felháborodásban tört volna ki a felszámolására irányuló tervvel szemben.

Csak azon államok emelték fel figyelmeztetően hangjukat, amelyekben az új nemzeti elvek véglegesen legyőzték a bolsevizmust, amelyeket a megsemmisítéssel megfenyegetett polgári társadalmak megmosolyogtak és őket kísértetet látóknak neveztek.

Amikor Németország a nemzetiszocializmus jegyében megtisztult és egyesült, s a hasonló elveket valló csoport élén a világ nemzetközi bolsevizálása elleni harcot vezeti, tisztában van azzal, hogy a nemzeti célokon túlmenően világküldetést is betölt, amelynek kedvező kimenetelétől függ a kultúrnépek sorsa.

Mi, nemzetiszocialistaként, átlátunk a bolsevizmuson, felismerjük minden álca és álarc alatt. Szemeink előtt jelmez nélkül, csupaszon és meztelenül, a maga hazug, s megvetésre méltó teljességében áll. Ismerjük elméletét és a gyakorlatát is. A bolsevizmusról leplezetlen és minden vonásában pontos, megdönthetetlen és vitathatatlan tényekkel alátámasztott képet kell adnunk, azért, hogy ha még maradt a világban egy szikrája az észnek és világossága a gondolatnak, akkor az államok és népek borzalommal és rémülettel telve, összefogjanak ezen akut veszély leküzdésére.

Itt most a *kommunista propaganda és elmélet módszereit és gyakorlatát* oroszországi és Oroszországon kívüli példákkal mutatom be, olyan példákkal, amelyek jellemzőnek tűnnek, de amelyeket még ezer más dologgal is kiegészíthetnénk, s amelyek teljességében leplezik le e világbetegség borzalmas arcát.

Gyilkosság, túszyilkosság és tömeggyilkosság azok az eszközök, amelyeket a bolsevizmus szívesen alkalmaz, hogy a propagandájával szembeni ellenállást leküzdje. 1881-ben Oroszországban előfutáraik gyilkolták meg II. Sándor cárt, 1904-ben Pleve belügyminisztert, majd 1905-ben Szergej nagyherceget. E bűncselekményeket az 1926-os kiadású moszkvai bolsevik kalendáriumban forradalmi tettként dicsőítették.

1918. júliusban Jekatyerinburgban a bolsevikok gyilkolták meg II. Miklós cárt feleségével, a gyermek trónörökössel és négy lányával együtt. Ezt a gyilkosságot a zsidó Jakob Moses Szverdlov és Goloskin szervezték és a ház pincéjében a zsidó Jakob Jurovskij vezette kivégzőosztag hajtotta végre. Egy nappal később Alapajevszkben további öt, a cári udvarhoz tartozó személyt öltek meg. A cárgyilkosság tiszteletére Jekatyerinburg városát átnevezték Szverdlovszkra.

1930. január 26-án Kutepov tábornokot, az orosz emigráció vezetőjét Párizsban egy autóban elrabolták és azóta eltűnt. Megbízható források szólnak arról, hogy Kutepovot meggyilkolták és hulláját Helphand, a szovjet-orosz követségi attasé futárral Moszkvába küldte.

1916-ban a zsidó marxista Friedrich Adler megölte von Stürgkh osztrák miniszterelnököt. Adler most a II. Internacionálé főtitkára.

1921-ben a kommunista Alijagics Agramban (Zágráb osztrák neve – a szerk.) meggyilkolta Draskovics délszláv belügyminisztert, mert a miniszter az előző évben betiltotta a belgrádi első május elsejei tüntetést és röviddel ezután a Délszláv Kommunista Párt feloszlott. 1925. április 15-én Szófiában a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának megbízásából a nyílt utcán lelőtték Georgiev tábornokot. Spanyolországban a miniszterelnök, Eduardo Dato 1921 márciusában a kommunista Casanella merényletének áldozata lett, aki szökését követően a Szovjetunióban magas hivatali állást töltött be.

Németországban 300 nemzetiszocialista esett a kommunista terror áldozatául. 1930. január 14-én a kommunista Albrecht Höhler, a zsidó származású Salli Eppstein és Else Kohn segítségével, a félig nyitott ajtón keresztül, saját lakásában lőtte le Horst Wesselt. 1931. augusztus 9-én a berlini Bülow-téren két rendőrkapitányt, Anlaufot és Lencket hátulról lőtték le. A gyilkosság felbujtói Kippenberger és Heinz Neumann kommunista vezérek voltak. Heinz Neumannt korábban Svájcban útlevéلكihágás miatt letartóztatták. A német kiadatási kérelmet a svájci hatóságok azzal utasították el, hogy „*politikai bűntényről van szó*”.

Ezek csak egyes példák a kommunista egyéni terror tetteire, amelyeket kiegészítenek az ezekben az években elkövetett túszyilkosságok:

1919. április 30-án a müncheni Luitpold gimnázium udvarán 10 túszt, közöttük egy nőt lőttek le hátulról a kommunista terrorista Eglhofer parancsára, a zsidó szovjet-megbízottak Levien, Leviné-Nissen és Axelrod közreműködésével, majd a holttesteket a felismerhetetlenségig megcsontkították és kifosztották.

1919-ben a lettországi bolsevik uralom alatt 351 túszt hurcoltak el Mitauból Rigába, s közülük 67-et már útközben megöltek. Az életben maradt 284 fogoly többségét Rigában agyonlőtték. 1919-ben Budapesten 20 túszt gyilkoltak meg a zsidó Kun Béla bolsevista uralma alatt, akit valójában Kohn Áronnak hívtak. Spanyolországban az októberi forradalom alatt, mint azt Garcio kommunista vezér a Komintern 1935. július 31-iki

kongresszusán kifejezetten hangsúlyozta, „*kommunisták vezetése alatt*” Oviédóban 8, Turónban 17 foglyot lőttek le, 38 foglyot pedig a Pelayo kaszárnnyában a kommunista támadás védelmében a felkelők élére állítottak, s egy részüket agyonlőtték.

Félelmetessé és hátborzongatóvá válik a véres lista, ha ehhez hozzáadjuk a kommunista tömeggyilkosságok szinte hihetetlen számadatait is. Klasszikus példa az 1871. évi párizsi kommün, amelyet Karl Marx olyan szenvedéllyel ünnepelt, és amelyet ma a szovjetek a világforradalom példaként dicsérnek. Az áldozatok száma meg sem határozható. Kun Béla, a zsidó csekista, a Krímben 1922 júliusában hasonlóan véres kísérletet vitt véghez, ahol 60–70.000 embert lövetett agyon. Ezeket a kivégzéseket többségükben gépfegyverrel hajtották végre. Amint a vöröskereszt hivatalos jelentése Genfben bizonyítja, Alupka város kórházában 272 beteget és sebesültet vittek ki hordágyon és lőttek agyon a kórház kapuja előtt. A zsidó Kun Béla 133 napig tartó magyarországi rémuralma alatt számtalan embert gyilkoltatott meg, akikből hivatalosan 570 nevet tudtak összeállítani.

A szófiai székesegyházban 1925. április 16-án – a központi bizottság megbízásából kommunisták által – elkövetett robbantásban 210 bolgár személy meghalt és körülbelül 600-an megsebesültek. Az 1924. évi grúziai vérfürdőnek több ezer áldozata volt. Csang-kaj-sek kínai tábornok 1934 novemberében közölte, hogy Csiang-szi tartományban a kommunisták 1.000.000 embert öltek meg és 6.000.000 embert fosztottak ki teljesen. Hivatalos dokumentumok szerint a kommunisták 1927 első öt hónapjában egyedül Hankau városában 7431 embert lőttek le.

Az 1934. évi spanyol októberi forradalomban 1335 ember vált a kommunisták áldozatává, köztük 321 katona és rendőr. Dorpatban és Wesenbergben 1918 végén a kommunista hatalomátvétel 100 polgár és paraszt életébe került. Közöttük volt a görög-ortodox Platon püspök, Hahn és Blauder lelkipásztorok és még sokan mások. 1919-ben a vörös München elleni harc 927 emberéletbe került. Az öthónapos lettországi bolsevik uralom alatt – Riga városának statisztikai jelentése szerint – Rigában 847 személyt öltek meg.

Az 1920. márciusi essen kommunista zavargások során sok rendőrt és polgárőrt brutálisan meggyilkoltak. A víztorony őrségét puskatussal agyonverték. A vörös terrornak 1923-ban Hamburg-Barmbeckben 17 ember esett áldozatul, míg 1932. július 17-én a Hamburg/altonai vérfürdőnek 17 halottja és 50 sebesültje volt.

E véres és borzalmas események megkoronázása azonban az a tömeggyilkosság, amely Szovjet-Oroszországban folyik. A kivégzettek száma a szovjet adatok és megbízható forrásokból kiegészített adatok alapján a szovjeturalom első öt évében kereken 1.860.000 fő, ebből 6.000 tanár és professzor, 8.800 orvos, 54.000 tiszt, 260.000 katona, 105.000 rendőr, 48.000 csendőr, 12.800 hivatalnok, 355.000 értelmiségi, 192.000 munkás és 815.000 paraszt. Oganovszkij szovjet statisztikus 5,2 millióra becsüli az 1921–1922-ben éhhalált halt parasztok számát. Innitzer osztrák bíboros-érsek 1934. júliusi kiáltványában a Szovjetunióban éhen haltak számát több millióra becsülte. A canterburyi hercegérsek az 1934. július 25-ei, angol felsőházhoz intézett beadványában az éhhalált halt áldozatok számát *„inkább 6 millió, mint 3 millió”* főre becsüli.

A valós számokat egy mezőgazdasági szakember, aki Moszkvában éveken keresztül figyelte a dolgokat, megközelítően 10 millióra becsüli. Az áldozatok számához vegyük még hozzá azt a 200.000 német telepest, akiket a szovjet-oroszországi bolsevik uralom elpusztított, azokat a milliókat, akik száműzetésben, koncentrációs táborokban, vagy szibériai kényszermunkatelepeken haltak lassú halált, és így válik teljesebbé az irtózatoss és borzalmas tömegterror képe, amelynél rettentőbbet a világtörténelem sem háborúként, sem forradalomként még csak megközelíteni sem tudott. Ilyen a véres gyakorlati megvalósítása egy hisztérikus és bűnös politikai örületnek, amely ha lehetőséget kapna, minden országban és minden nép-nél megismételné ugyanezt.

Ezzel szemben felesleges lenne arra a fegyelmezettségre és nagylelkű enyheségre hivatkozni, amellyel a nemzetiszocializmus valósította meg forradalmi céljait.

Ez a *„kétségbeejtően hasonló kormányzati forma”*, amely az angol szerzőnek a nemzetiszocializmus és bolsevizmus közötti *„elidegenítő jelenségként”* a szemébe ötlük.

A szovjet propaganda bűnös pénzügyei

De ezek a tények még nem elegendők: forradalmak pénzbe kerülnek; a propaganda-hadjáratok mindenütt sok pénzt emésztenek fel. A bolsevizmus az ehhez szükséges anyagi eszközök megszerzéséhez sajátos módszert használ.

Sztálin, mint közismert, 1907 nyarán maga vezette a tifliszi állami bank pénzszállítmánya elleni, 30 áldozatot követelő bombatámadást. Az ekkor rabolt 250.000 rubelt a Svájcban tartózkodó Leninnek bocsájtották forradalmi célra rendelkezésére. 1908. január 17-én Párizsban, a rablott pénzt szállításakor letartóztatták azt a Wallack-Meer nevű zsidót, aki Litvinov néven nemrég a Népszövetség tanácselnöke volt.

A nagy Sztálin dicső tette a magyar bolsevik-vezért sem hagyta nyugodni és 1919 nyarán a budapesti bankok páncélszekrényeiből 23 millió koronát rabolt, amit aztán a bukáskor, 1919. augusztus 2-án megpróbált külföldre menekíteni. 1934 októberében Spanyolországban is először a bankokat rohamozták meg, amelynek során például az oviédoi Spanyol Bankból 14 millió pezetát raboltak el.

1935. február végén a szófiai adóhivatalban 4 millió leva adócsalást állapítottak meg. Radenkov, a tettes letartóztatása után megállapították, hogy a sikkasztást a Bolgár Kommunista Párt megbízásából követték el. Németország Kommunista Pártja (KPD) maga is rablóbandákat és robbantásos betöréseket szervezett. A birodalmi bíróságnál tárgyalt ilyen bűntények száma rendkívül nagy. Kereken 30 nagy és nagyobb esetben került sor bírói ítéletre.

1918-ban a szovjet kormány különleges rendeletekkel „kisajátította” az összes magántulajdont. A külföldi érdekeltségű magántulajdont szintén „kisajátították”. Spanyolországban 1934 októberében a forradalmárok következő eszközöket rabolták el „kisajátítás” címén: 123.564 darab fegyvert (puska, pisztoly, stb.) közte 41 löveget, 69.261 kilogramm robbanóanyagot, 335 874 darab lőszert. A hivatalos adatok szerint csak az Asztúriában elrabolt fegyverek és robbanóanyagok értéke elérte a 26.379.389 pezetát.

Ehhez jönnek még a különböző gyújtogatások és robbantások, amelyeket mindig meggondolatlanul és az ártatlanokra való tekintet nélkül folytattak.

A bolsevikok 1925. április 16-án felrobbantották a szófiai katedrális. A kommunisták 1927 júliusában felgyújtották a bécsi igazságügyi palotát.

Moszkvában az 1930. január 22-i Lenin-ünnepségek alkalmából a XIV. századi Szimonov-kolostort repítették a levegőbe.

1933. február 27–28-ra virradó éjszakán, a fegyveres kommunista lázadás kitörésére való jeladásként, lángokba borították a német Reichstagot.

A bolsevik forradalom előkészítése sztrájkban, utcai harcokban és fegyveres lázadásokban folytatódott. A módszer minden országban ugyanaz. Olyan forradalmi cselekmények sorozata, amelyeket azután minden irányban tovább lehet fejleszteni. Ennek beszédes bizonyítékai:

Olaszországban 1919–1921 között 5036 sztrájk zajlott le, és 2022 településen kiáltottak ki szovjetköztársaságot.

Franciaországban 1925-ben a Francia Kommunista Párt általános sztrájkfelhívást tett közzé.

Az angliai szénbányászok 1926. évi sztrájkját Moszkvából szították és milliókkal támogatták.

Franciaországban 1927-ben 443 sztrájk volt 120.000 résztvevővel, 1928-ban 943 sztrájk 220.000 fővel, míg 1929-ben 1139 sztrájk volt 470.000 résztvevővel.

A Komintern azzal dicsekszik propagandamunkáiban, hogy az utóbbi évek szinte minden sztrájkját ő szervezte: Lengyelországban a lódzi textil-munkások sztrájkját; a dąbrowai és krakkói bányászok sztrájkját; az egyesült államokbeli sztrájkmozgalmat; az indiai sztrájkokat, amellyel India a világ legnagyobb sztrájkmozgalmával rendelkező országa lett; valamint a kínai sztrájkokat, amelyeknek egyedül 1931-ben 1 millió résztvevője volt. De a Kominternnek köszönhető az angliai, belga, francia és csehszlovák sztrájkhullám növekedése; az 1932. március 16-i 300.000 fős lengyel tiltakozósztrájk; a belga bányászok borinagei tüntetése; a román vasutasok és petróleummunkások sztrájkja; az 1934. februári francia és osztrák általános sztrájk; valamint egy sor országban fegyveres felkelés előkészítése.

Ezek mellett például az Amerikai Egyesült Államokban 1933-ban a kommunisták vezetésével, közel egy millió munkás vett részt sztrájkban. 1933-ban a kommunisták egy vasútvonalon összesen 29 sztrájkot szerveztek,

Spanyolországban az 1934. évi zaragozai általános sztrájk 40 napig tartott, az asztúriai általános sztrájkban 500.000 munkás vett részt, az 1934. szeptemberi tüntetések októberre általános sztrájkba torkolltak, amely véres lázadáshoz vezetett „a kommunisták vezetésével”.

Az utóbbi időkből is találhatunk példákat: 1935. január 30. Franciaország, Trith-Saint Léger; április 11. New York; május 16. Belgium; július 13. Washington állam, Egyesült Államok; az omnibusz alkalmazottak július 27-ei londoni sztrájkját néhány angol kommunista vezette.

E sztrájkok véres utcai harcokban folytatódtak.

1929. május 1-jén Berlin/Neuköllnben és Moabitban nagy utcai összecsapásokra került sor.

Svédországban a kommunisták 1931. február–május között több helyen robbantottak ki véres összetűzéseket a rendőrséggel és a katonasággal, amelyekben sok rendőr megsérült, sőt például Adalenben 5 személyt meg is öltek.

Az 1932. évi genfi utcai harcoknak 13 halálos áldozata és csaknem 100 súlyos sebesültje volt.

1933. február 4–10: Hollandiában fellázadnak a hadihajók matrózai, akiket aztán hadbíróság elé állítanak.

Az 1935. február 6-án Párizsban letartóztatott 1200 személy között 33 külföldi kommunista is volt.

1934. június 5-én Amszterdam város Jordaan negyedében kommunista zavargások törtek ki, amelyek miatt a rendőrség kénytelen volt kiüríteni a városnegyedet. Az eredmény két halott és sok súlyos sebesült. Ugyanebben az időben San Francisco városában utcai harcok zajlottak sok halottal és sebesülttel.

1934. február 9-én a Francia Kommunista Párt határozott utasítására Párizs utcáin barikádharok robbantak ki, melyeknek számos halottja volt.

Az 1935. augusztusi amszterdami zavargásokban sokan súlyosan megsebesültek.

A francia kikötővárosokban (például Brest vagy Toulon) lezajlott, kommunisták által vezetett, legutóbbi felkelések körülbelül egy hétig tartottak és három ember életébe kerültek, illetve csak a rendőrök közül 63-an sebesültek meg.

Az utcai harctól csak egy lépés választ el a fegyveres felkeléstől: felkelések voltak: 1917. októberben Oroszországban; 1919. januárban a Spartacus-felkelés Németországban; 1920-ban Hölz Max a Vogtlandban; a vörös hadsereg a Ruhr-vidéken; 1921-ben Közép-Németországban; 1923. szeptemberében Hamburgban; 1924. decemberében Revalban; 1926. október 23-án, 1927. február 22-én és március 21-én Sanghajban; 1927. decemberében Kantonban; 1934. októberében Spanyolországban; 1935. áprilisában Kubában; 1935. májusában a Fülöp-szigeteken.

A bolsevik propaganda, mivel tudja, hogy a többség megszerzése révén nincs lehetősége a hatalom megszerzésére, a fő támadást mindig a hadsereg ellen intézi. Tehát csak az erőszak eszközei állnak rendelkezésére,

amelyek azonban minden stabil államban a hadsereg ellenállásába ütköznek. Ezért tűzte ki célul a bolsevik propaganda a hadsereg szisztematikus bomlasztását. Cél a hadsereget belülről aláásni s felszámolni az anarchiával szembeni ellenálló képességét.

1925. júliusban a finn hadseregben 91 fizetett kém dolgozott a kommunistáknak. Az egyik gyalogsági ezredben 15 kommunista sejt volt. 1933 őszén a finn vezérkar egyik fényképésze a Szovjetunióba szökött. Az esetek vizsgálata a Finnországban valaha is létezett legveszedelmesebb nemzetközi kémhálózat felderítésével végződött. Egy másik kémkedési ügyben, amely az előzővel egy időben játszódott le, a kommunista Jenny Antilla megmérgezte egy nagy lőszergyár igazgatóját, hogy eltüntesse fontos dokumentumok ellopásának nyomait. Megállapították, hogy a finn kommunista menekültek a leningrádi „Vörös Tisztviselőiskolában” kaptak katonai kiképzést, hogy ezután Finnországban tevékenykedjenek. Négy év alatt 67 ilyen vörös tisztet tartóztattak le és ítélték el.

Az 1927. évi svédországi Oras-üggyel kapcsolatosan a szovjetek kénytelenek voltak visszahívni Orast, akkori katonai attaséjukat, s Alekszandrovnak, a Szovjetunió főkonzul-helyettesének – aki svéd állampolgárságot szerzett orosz zsidó és egyúttal a kommunista párt tagja volt – is vissza kellett térnie Moszkvába.

Megállapítottuk, hogy hatalomra kerülésünk előtt Németországban a kommunista szervezetek és a szovjet kémhálózat szorosan együttműködött. Országunkban hivatalosan tevékenykedett a GPU egyik külföldi osztálya. Ez a szervezet volt a kommunista kémhálózat tulajdonképpeni megbízója és vezetője. A kémhálózat célja a katonai titkok elárulásán kívül a rendőrség és a hadsereg bomlasztása volt. Programjukba tartozott a német katonák és matrózok körében kifejtett forradalmi felvilágosító propaganda, amely a véderő belülről való aláásását szolgálta. A német törvényszékek 1931 júliusától 1932 decemberéig 111 főtárgyalást tartottak hazaárulási perekben, melynél a kommunista párt, mint felbújtó szerepelt. A bíróságok számos nagyarányú ipari kémkedési esettel is foglalkoztak, amelyek szintén a hazaárulás bélyegét viselték.

1933 végén Párizsban 32 férfi és nőt lepleztek le egy kémcsoport tagjaként, amely Moszkvától Finnországon és Párizson keresztül egészen New Yorkig terjedt. Ebben többnyire zsidók tevékenykedtek, többek között Lydia Stahl, Moses Salman, Chana Sachwalt stb.

A bolgár hadsereg nagymértékű bomlásának oka a kommunista sejtek

bizonyítottan gyakori felbukkanása volt. Csak 1935 márciusában 36 ítélet született a hadseregben folytatott kommunista ármánykodás ellen.

Az úgynevezett „szovjetdiplomata” romboló belpolitikai propagandatevékenységének legégbekiáltóbb példája a zsidó szovjet nagykövet Joffe esete, akinek 1918. november 6-án kellett elhagynia Berlint, mert a diplomáciai futárszolgálatlalt a német haderő részére bomlasztó propagandaanyagot szállítottatott. Az úgynevezett „forradalmi alap” legnagyobb része arra szolgált, hogy Liebknecht fegyvereket vásárolhasson a német kommunistáknak, illetve propagandaanyagot állítson elő a német haderő forradalmasítására. A birodalmi gyűlés egyik független képviselője, a zsidó Dr. Oskar Kohn 1918. december 26-án kijelentette, hogy ugyanazon év november 5-én Joffe-tól német forradalmi célokra 4.000.000 rubelt kapott. Ez az egész tevékenység bizonyíthatóan a Német Birodalom összeomlását s a hadsereg szétbomlását célozta.

A kommunista világpropaganda ezen az egyéni terrorral, túszgyilkossággal, tömeggyilkossággal, rablással, gyújtogatással, sztrájkokkal, utcai harcokkal és fegyveres lázadásokkal övezett területen, a kémkedés és hadseregbomlasztás révén képlékennyé tett talajon emeli fel hazug és torz feljött. Olyan ideológia és mozgalom, amely hatalmát ilyen aljas és rettenetes eszközökkel tudja csak megszerezni, hosszabb távon csak hazugság, rágalom és színjátszás révén tarthatja fenn magát. Ezek a bolsevik propaganda tipikus módszerei, amelyek hangereje szükség szerint változik.

Ilyen körülmények között magától értetődik, hogy – a Komintern szerint – a Szovjetunió kívül minden országban csak kizsákmányolás, váltság, katasztrófa és összeomlás uralkodik. Ellenben a Szovjetunióban a szocialista újjáépítés folyik, rendszerük megszabadítja az országot a gazdasági válságból, s megszünteti a munkanélküliséget. Valójában azonban a Szovjetunió gazdaságában szervezetlenség és a termelés olyan bomlása uralkodik, amely szinte leírhatatlan. A „munkanélküliség nélküli ország” valójában százezer és millió koldus és hajléktalan gyermek hazája, akik csapatostul lepik el a nagy városok utcáit. Száz és százezer üldözött és kényszermunkára ítélt száműzött gyűjtőhelye ez.

Míg más országokban állítólag kapitalista és fasiszta diktatúrák uralkodnak, addig Oroszországban szabadság és demokratikus nyugalom van. A valóságban azonban az egész ország a zsidó-marxista erőszak uralma alatt nyög, amely minden eszközt felhasznál arra, hogy hatalmon maradhasson. A nemzetiségek állítólagos szabadsága és önrendelkezési joga va-

lójában nem egyéb, mint a nemzetiségek rabszolgává tétele és kiirtása. A gyarmati és félgyarmati népek felszabadításának igazi tartalma – a nemzetközi proletáriátus segítségével – nem más, mint a *véres és kérlelhetetlen szovjetimperializmus*.

Mielőtt Németországban átvettük volna a hatalmat, a kommunista párt az uralkodó közhangulat szerint könnyedén váltogatta jelszavait. Először Németország „*a versailles-i hatalmak félgyarmati áldozata*” volt, „*amelyet a Népszövetség két vállra fektetve tart*”. Amikor a nemzetiszocializmus kezdett egyre nagyobb nyilvánosságot kapni, a kommunista párt a „*szociális és nemzeti felszabadulás*” programját állította fel. Majd egy Versailles és a Népszövetség elleni Berlin–Moszkva proletárszövetségről zengedeztek. Ma Párizssal és Prágával katonai egyezményt kötnek, és gondolkodás nélkül belépnek abba a Népszövetségbe, amelyet röviddel ezelőtt „*rablóbandának*” neveztek.

A Szovjetunió világforradalmi tevékenységének részét alkotó úgynevezett békepolitika valójában nem más, mint az államok közötti konfliktusok lelkiismeretlen előidézése és fantasztikus méretű támadó háborút célzó szövetség létrehozására irányuló tevékenység. Amit a nyugat-európai államokban osztálykülönbség nélküli társadalomnak neveznek, az Szovjet-Oroszországban az előjogokkal rendelkező és jogfosztott osztályok közötti legnagyobb megkülönböztetésként valósul meg. A propaganda a Szovjetuniót úgy mutatja be, mint „*gyermekparadicsom, amelyé a világ legszerencsésebb ifjúsága*”. A valóság azonban az, hogy Oroszországban lerongyolódott gyermekek milliói élnek, hogy létezik a gyermekmunka, sőt gyermekeket ítélnék halálra. A bolsevista propaganda „*a nő kommunizmus általi felszabadítását*” hazudja. A valóság azonban a házasság tökéletes felbomlását, a családi élet félelmetes szétbomlasztását és megszűnését, a női munkaerő kizsákmányolását és a prostitúció rettenetes növekedését mutatja.

Más országokban a „*proletáriátus poloskavárai*” szemben állnak a „*a gazdagok palotáival*”. A Szovjetunióban számtalan ember zsúfolódik össze barakkokban és putrikban. A kommunista propaganda többször szót emel a mezőgazdasági „*nagybirtokon alapuló kizsákmányolás*” ellen. Szovjet-Oroszországban a parasztok állítólag felszabadultak a nagybirtok megszüntetésével. Valójában itt teljes kisajátítás történt, és a mezőgazdaság kollektivizálása a teljes parasztság proletarizálódásához vezetett. A kommunista propaganda a „*fasiszta kultúr-barbarizmusról*” szónokol. A

Szovjetunió kulturális haladásának lényege a nyugati kultúra teljes és végleges megsemmisítése. Más államok „éhbérét” az oroszországi „munkás-jóléttel” állítja szembe. Éhínség és tömegnyomor világosabban és őszintebben szól, mint a kommunista propaganda.

Lehet-e a rágalmon és lelkiismeretlen képmutatáson kívül mást várni olyan rendszertől, amelynek elmélete és gyakorlata ilyen ordító ellentétben van egymással. Mielőtt Németországban a nemzetiszocializmus megerősödött volna, a bolsevik hecckampány középpontjában az akkori birodalmi elnök, von Hindenburg állt. „Tömeggyilkosnak”, „vérebnek” nevezték és a „nép ámitójaként, a kapitalizmus stricijeként” gyalázták. Nem riadtak vissza attól, hogy a hannoveri tömeggyilkos Haarmannhoz hasonlítsák. Amikor az NSDAP megerősödött, a kommunizmus rágalmazása ellene fordult. Szerintük a pártot „a német kapitalizmus azért hívta életre, hogy a kommunizmust elfojtsa”. „A francia hadiipar pénzzel támogatta, hogy egy új világháborút provokálhasson ki.” A felszínen harcolnak a versailles-i béke ellen, de a valóságban a jóvátételt – ahogy a *Die Rote Fahne* című újság 1932. októberben írta – „a nemzetközi fináncctőke a német nép csontjainak milliárdjaiból akarja megfizetni”. Céljuk „a francia csendőröknek való készséges engedelmességgel lazítani a német fináncctőke feletti ellenőrzésen”.

1933. január 30-a előtt a nemzetiszocialistákat naponta vádolták mindazon munkásgyilkosságokkal, amelyeket a kommunisták pártjuk megbízásából elkövettek. Állandóan az SA-n belüli lázadásokról hazudoznak és derék német munkásokat sztrájktröröknek neveznek. A Horst Wessel meggyilkolása miatt felháborodott berlini közvéleményt azzal akarták lecsendesíteni, hogy ezt a gyáva politikai gáztettét stricik közötti összetűzésnek mutatták be. Amikor egy Norkus nevű fiatal Hitlerjugend tagot durva és kegyetlen kommunista vadállatok leszúrták, akkor hivatalos lapjuk, a *Die Rote Fahne* azt hazudta, hogy Norkust egy náci spicli ölte meg – tehát a nemzetiszocialisták a saját pártjuk egy 17 éves tagját lemészároltatják – azért, hogy így anyagot szerezzenek a Kommunista Párt betiltásához. Ugyanezt állították Maikowski és Gatschke meggyilkolásakor is.

Mikor a nemzetiszocializmus Németországban véget vetett a kommunista párt üzelmeinek, a Kommunista Internacionálé életre keltette a nemzetiszocializmus elleni rémhírpropagandát. A londoni álper arra szolgált, hogy a kommunista pártot felmentse a Reichstag felgyújtásának bűne alól. Szemtelenül és pimaszul ezt úgy állították be, mint a nemzetiszocializ-

mus provokációs tervét, amelyet én találtam ki, és amelyet Göring párttagunk valósított volna meg. Amikor a németnemzeti képviselő Oberfohren meghalt, Németországból Párisba szökött kommunisták egy állítólag Oberfohren által írt, hamisított memorandumot vittek magukkal, amely bizonyította volna, hogy a Reichstag épületét vezető nemzetiszocialisták gyújtották fel. A halott németnemzeti párti képviselő persze nem cáfolhatott. Korábban vezető beosztásban lévő kommunisták újabb vallomásai pontról pontra bizonyítják, hogy a memorandum minden egyes szava hazugság és az egészet azért hamisították, hogy a nemzetiszocializmust a világ előtt lejárássák. Ismert jogászok és újságírók – sőt egy angol lord is –, elég buták voltak, s beugrottak ennek az otromba és pimasz kommunista tákolmánynak és bábként részt vettek a londoni színjáték-tárgyalásban.

Azóta a világkommunizmus *szisztematikus világpropagandát fejt ki Németország ellen*, mert a nemzetiszocializmusban felismerte és megtalálta valódi és legveszélyesebb ellenfelét. E hazug kommunista agitáció állandóan visszatérő témája a német imperializmus állítólagos háborús készülődése, a Franciaország elleni revans szándéka, vagy Dánia, Hollandia, Svájc, a balti államok, Ukrajna stb. bekebelezése. Valamint Németország keresztes háborúja a Szovjetunió ellen, ellentétek a pártban és kormányban, különösen a párt és a hadsereg között, a tömegek növekvő elégedetlensége, vezető személyek meggyilkolása Németországban, merényletek, küszöbön álló infláció és teljes gazdasági összeomlás, foglyok kínzása és meggyilkolása, vallásüldözés és mindenféle kultúrbarbárság.

A hazug propaganda ezer csatornán fut keresztül, ezer fajta eszközt használ, számtalan polgári értelmiségi áll részben tudatlanul, részben tudatosan szolgálatukban. Ez a szellemi kútmérgezés a kontinens minden fővárosában nagy irodákat tart fenn, amelyeket a Komintern gazdagon ellát anyagiakkal, azért, hogy előkészítsék és megvalósítsák aljas propagandájukat. Ezek, a népek közötti állandó nyugtalanság fészkei, sosem fáradnak el mindenféle módon ellenségeskedést szítani és a természetes feszültségeket az elviselhetetlenségig fokozni.

E módszer egyik iskolapéldája volt a Komintern bekapcsolódása a Saar-vidéki harcokba. A választásokig a kommunista–szociáldemokrata egységfrontnál a német front számszerűen sokkal jobban állt, de a világsajtó már ekkor tele volt a kommunista ügynökségek rosszindulatú sugalmazásaival. A német frontot megrágalmazták, hogy taglétszámát könyörtelen terror és a belépésre való kényszerítés révén érte el. Ennek ellenére

a német front megerősödött, ezért a kommunisták olyan hazugságokat terjesztettek – amelyekről bebizonyosodott alaptalanságuk –, hogy a német front választási győzelme után százezres munkanélküliség, infláció, a nyugdíjak veszélybe kerülése, minden vallási szabadság elnyomása következik, amelyek ellen a kommunista szervezetek állítólag küzdenek. A világkommunizmus a Saar-vidéken látta meg a lehetőséget arra, hogy éket verjen Németországban, és így Franciaország és Németország között olyan szüntelen feszültséget hozzon létre, amelynek végül is újabb háborúhoz vezet. Talán annak a tekintélyes angol újságnak az ismeretlen cikkíróját is érdekli, hogy Anglia királyát, V. Györgyöt – akinek tiszteletére moszkvai látogatásakor eljátszották az angol himnusz – a *Pravda* című újságban „*a proletariátust és a milliónyi gyarmati rabszolgát kizsákmányoló rendszer és a legnagyobb imperialista hatalom megtestesítőjeként*” jellemezték. A *Pravda*-ban megjelenő karikatúrákon a gyarmati népek mészárlását gyönyörrel szemlélőnek ábrázolták, mint aki a nagytőke által mozgatott bábként, mintegy rendezőként mozog. Koronáját szimbolikusan börtönnek ábrázolták rácsokkal, a háttérben a szenvedő munkásokkal.

Ilyen a bolsevik propaganda: ahogyan él és lélegzik, ahogyan a hazugságot, a rágalmat és a képmutatást használja fegyverül, hogy a világot megmérgezze, a népeket egymás ellen uszítsa, hogy nyugtalanságot idézzon elő, abban a tudatban, hogy a kommunista eszmét csak kétségbeesett idők vezethetik győzelemre.

És mikor a vallási vitákat – amelyek Németországban a lelki élet szükségletei következtében álltak elő, de soha nem eredményezték a vallás tagadását – a bolsevista Internacionálé programszerű ateizmusával hasonlítják össze, ezzel szemben hadd idézzek néhány példát a kommunizmus elméletéből és gyakorlati megvalósulásából:

A Kommunista Internacionálé programja nyíltan kimondja: „*mindenféle vallás ellen keményen és szisztematikusan*” küzdeni kell. Engels már 1844-ben kijelenti: „*Azt akarjuk, állítsák félre az útból azt, amely magát természetfelettinek és emberfelettinek hirdeti.*” Lenin művének 4.-ik kötetében a következőket mondja: „*A vallás a nép ópiuma. A vallás egyfajta szellemi méreg!*” A munkáspárt valláshoz való kapcsolatáról szóló 1909-es munkájában írja: „*A marxizmus minden mai vallást és egyházat, minden vallási szervezetet a polgári reakció szervének tart, amely a kizsákmányolás védelmét és a munkásság elkábítását szolgálja.*”

Egy Gorkijnak címzett 1913. évi levelében Lenin a következőket írja: „*Az Istenkeresés semmivel sem különbözik jobban az Istenkonstruálástól*

vagy Istenteremtéstől vagy Istengyártástól, mint a sárga ördög a kék ördögtől.” – „Pontosan ezért minden vallási eszme, minden isteni eszme, sőt minden kacérkodás Istennel kimondhatatlan aljas dolog, amelyet a demokratikus burzsoázia különösen szívesen eltűr, és pontosan ezért veszedelmes ez az aljasság, ami a legalávalóbb fertőzés.” „És az isteni teremtés talán nem a legromlottabb módja saját magunk leköpésének?”

Buharin az Istentagadók II. kongresszusán kijelentette: *„A vallást szuronyt szegezve kell legyőzni!”*

A zsidó Gubelmann mondta, aki a Szovjetunióban Jaroszlavszkij néven a Küzdő Istentagadók Szövetségének vezetője: *„Egy leninista nem tud hinni Istenben.” – „Mi nem csak a vallási előítélet ellen küzdünk, hanem minden egyes vallás ellen.” – Mi egy harcias istentelenséget hirdetünk.” – „Elköteleztük magunkat minden vallási világnézet elpusztítására.” – „Ha egy bizonyos osztály győzelméért 10 millió embert meggyilkol, mint ahogy ez az utolsó háborúban történt – akkor ennek így kell lennie és ezt meg kell tenni”.*

A Küzdő Istentagadók Szövetségének havonta megjelenő folyóirata, a *Der Gottlose* (Az Istentelen), 1930. november 6-án a következőket írta: *„Fel fogjuk égetni a világ összes templomát, és az összes börtönt le fogjuk rombolni.” „Szeretnénk, ha minden istenhívő, minden vallás tudná, hogy nincs az Isten, nincs az a szent, nincs az a megidézés, nincs az ima, amely megakadályozná a kapitalista világ lerombolását.”*

Jaroszlavszkij 1935 májusában Sztálin vallással kapcsolatos nézeteiről a következőket írta: *„Sztálin elvtárs ebben a kérdésben, vagyis a vallásellenes propaganda kérdésében engesztelhetetlen, és a végletekig elkötelezett egy új osztálynélküli és ennek következtében vallásmentes társadalom irányában.”*

A vallásoktatás a Szovjetunió összes iskolájában meg van tiltva: e helyett tantervszerűen marxista istentagadást tanítanak. 18 éven aluliaknak tilos istentiszteleten és imákon részt venni. Az 1929. április 8-i törvény minden szellemi és hitközösségi jogot elvett. A papok és családtagjaik a jogfosztott szovjet polgárokhoz tartoznak, akiknek munkára, kenyérre és lakásra való joguk automatikusan megszűnt, és akiket bármikor száműzhetnek.

Így néz ki a bolsevista istentagadás elméleti és világnézeti alapja. A gyakorlat ennek pontosan megfelel:

1930-ig a szovjeturalom alatt 31 püspököt, 1600 papot és 7000 szerzetest gyilkoltak meg. A legutolsó, 1930-ból származó adatok szerint

börtönben raboskodik 48 püspök, 3700 pap és 8000 szerzetes és apáca. A III. Internacionáléval szemben álló egyik genfi nemzetközi egyesület az 1935. augusztus 6-án kiadott számításaiban az Oroszországban elfogott, száműzött vagy meggyilkolt papok számát 40.000-ben adta meg. Szinte minden ortodox templomot és kápolnát leromboltak vagy bezártak, s klubokká, mozikká, terményraktárrá, stb. alakították át.

Az orosz katolikus egyháznak a háború előtt 8 püspöke és 810 papja volt. 614 katolikus templom, 581 kápolna és 7 papnevelde létezett. 1930-ban 3 katolikus püspök börtönbe került, 2 még szabadlábon volt; 110 pap volt szabadon, 200 börtönben raboskodott. Minden kápolnát és papneveldet bezártak.

A Szovjetunió mai területén 83 evangélikus lelkipásztor szolgált, akik közül 1935 júliusában 45-öt letartóztattak, 20-at megfosztottak a hivatalától és 18-an vannak még szabadlábon.

Mielőtt a hatalmat átvettük volna, Németországban az istentagadó propaganda méltó hasonmása volt a fenti állapotoknak. A szociáldemokrata Német Szabadgondolkozó Egyesületnek 600.000 tagja volt. A kommunista Proletár Szabadgondolkozó Egyesületnek közel 160.000 tagja volt. A marxista istentagadásnak szellemi vezetői majdnem kivétel nélkül zsidók voltak, többek között Erich Weinert, Felix Abraham, Dr. Levy-Lenz és mások.

Milyen távolinak tűnik az, hogy akkoriban több százezres példányban jelent meg a Proletár Miatyánk, amelyet 1932 őszén egy diáklány mondott el egy nagy munkás-sportnapon. „*Miatyánk, aki a mennyben vagy. Miért nem a Földön vagy? Hogy a Te bárányaid végre megismerhessenek? A Hold mögé behúzódva és elrejtőzve nem láthatod mindennapi aggodalmunk, miként fázva a sarkokon lézengünk, vagy nyomorult kamráinkban éhezünk. Szenteltessék meg a Te neved! Legyen meg a Mi akaratom! A mi kenyereink véges, az éhség fáj! És fizess ki az adósságainkat, mert Te erődnél fogva gazdag vagy és azé a dicsőség, aki minket alkalmaz, és aki minket a jólét ígéretével becsap. Uram az égben, küldj egy ajánlott levelet pénzzel. Ó, hadd történjen meg a Te kék csodád. Mellékesen egyébként lehozunk Téged a Földre. És a Te hiú papjaid megverjük, mert minket már régóta átvernek. Adj nekünk valamit rágcsálni, különben bünt követünk el és megüünk lopni vagy kölcsön kérni a Te nevedben. Halleluja! Ámen!*” Rendszeresen rendezett gyűléseken folyt a harc az istentelenség jegyében, ahol egy közjegyző 2 márka díjazás ellenében az egyházból való kilépési

nyilatkozatot hitelesítette. Ennek eredményeként Németországban 1918–1933 között az evangélikus egyházból kerekén 2,5 millió fő lépett ki. Ezen istentagadó egyesületek programját szexuális területen a következő követelések jellemzik, amelyeket annak idején nyilvánosan, gyűléseken és röplapokon terjesztettek:

A magzatelhajtás elleni törvény teljes eltörlése, díjtalan terhesség-megszakítás az állami klinikákon;

a prostitúció-ellenes harc ellenzése; a polgári-kapitalista eltévelyedések megszüntetése a házasságkötésnél és válásnál,

ne legyen kötelező a hivatalos nyilvántartásba vétel; a gyermekek társadalom általi felnevelése;

a szexuális aberrációk büntetésének eltörlése, az úgynevezett „*szexuális bűnözők*” amnesztíája;

egészséget támogató szexuális nevelés a gyermekeknek; felvilágosítást a felnőtteknek a cenzúrázatlan sajtón, irodalmon, mozin, rádión, stb. keresztül;

nyílt küzdelem a szociális és kulturális elnyomorodás ellen, a fasizmus és diktatúra ellen, a szociális forradalomért;

munkásegység kulturális és szociális területen minden forradalmi tömegmozgalommal.

Amint látható: ez egy módszeres örület, amely oda vezetne, hogy a népeket és kultúrájukat megsemmisítse, és a barbárságot állítsa az államélet alapjául.

Hol rejtőznek e világmérgezés szervezői? Ki találta ki ezt az eszteleniséget? Oroszországban ki valósította ezt meg a gyakorlatban és ki tett arra kísérletet, hogy ezt az eszmét más államokban is győzelemre vezesse? Az e kérdésre adandó válaszban benne van a tulajdonképpeni zsidóellenes állásfoglalásunk titka és a zsidóság ellen folytatott következetes, kompromisszum nélküli harcunk; mert a bolsevista internacionálé valójában egy zsidó internacionálé.

Zsidók voltak azok, akik a marxizmust kitalálták, zsidók azok, akik ennek segítségével évtizedek óta forradalmasítani próbálják a világot, és még ma is minden országban zsidók állnak e mozgalom élén. Csak faj-, nép- és területnélküli nomádok agyában születhetett meg ilyen pokol, csak a megtestesült ördög lelkiismeretlenségével folytathatták le ezt a forradalmi támadást; mert a bolsevizmus nem más, mint brutális, a legalacsonyabb ösztönökre spekuláló materializmus, amely a Nyugat kultúrája elleni harc-

ban az ember legsötétebb hajtóerőit használja fel a nemzetközi zsidóság érdekében.

E politikai és gazdasági örület elméletét a zsidó Karl Mordechai, a trieri rabbi ivadéka találta ki, akit Marxként ismerhetünk. Ennek egyik elágazása született meg a zsidó Ferdinand Lasalle agyában, aki a Losslauból származó Chaim Wolfson nevű zsidó fia volt, aki magát először Losslauer-nak, majd Lasel-nak, végül Lasalle-nak nevezte. A párizsi kommün munkaügyi minisztere a zsidó Frankel Leó volt. Marx barátja volt a zsidó terrorista Karl Cohen, aki 1866. május 7-én az Unter den Lindenen kétszer rálőtt Bismarckra.

A szocialistaellenes törvények eltörlése után a Halle an der Saale-ban tartott első marxista pártkongresszus vezetője a zsidó Paul Singer volt. A külföldi küldöttek között több mint 30 zsidó volt. 1906-ban a szociáldemokraták – mintegy a bolsevizmus előfutáraként – Vörös Főiskola néven pártiskolát alapítottak. 1907-ben az iskola 10 tanárából 7 zsidó volt: többek között Hilferding, Luxemburg, Wurm, Rosenfeld, és Katzenstein. A német szociáldemokrácia – először Zürichben megjelenő – orgánumának, a *Der Sozialdemokrat* című lap befektetői a zsidó Höchberg és Paul Singer voltak, szerkesztője a zsidó Eduard Bernstein.

A *Vorwärts* szerkesztőségében már a háború előtt 15 zsidó dolgozott, akik később nagyobb részt kommunista vezérek lettek, közöttük Kurt Eisner, Rudolf Hilferding és Rosa Luxemburg. A világháború alatt a lengyel zsidó Leo Joggiches és Rosa Luxemburg voltak a fő szervezői a németországi haderő felé irányuló és a világforradalom érdekében végrehajtott titkos akcióknak. A zsidó Hugo Haase – többször is az USPD elnöke – már 1914. augusztus 4-én a háborús hitelek elutasítását követelte.

1915 decemberében, illetve 1916 áprilisában Zimmerwaldban, valamint Kienthalban Lenin részvételével nemzetközi marxista-kommunista konferenciák zajlottak, amelyeken a német marxisták is részt vettek. A Kienthalban elfogadott harci határozat szerzői a zsidó Lapinszkij, Zinovjev és Modigliani voltak.

Kienthalban a lengyelek 5 zsidóval képviseltették magukat: Radek-Sobelsohn, Bronszki, Dombrowszki, Warski-Warschauer, Lapinszki-Löwensohn; Oroszországból Lenin mellett küldött volt még a zsidó Zinovjev, Martov-Zederbaum és Axelrod.

1918. november 10-én alakult meg a 6 népmegbízottból álló tanács, közöttük a zsidó Haase és Landsberg. 1918. december 16-án tartották meg

a Németországi Munkás- és Katonatanácsok Általános Kongresszusát, amelynek főelőadásait a zsidó Cohen-Reuss és Hilferding tartották. A német hadsereget a 8. hadsereg részéről a zsidó Hodenberg, a 4. hadseregből a zsidó Levinson, az A-hadosztály részéről a zsidó Siegfried Marck, a B-hadosztály részéről Nathan Moses, a Kijev-i hadsereg részéről Jakob Riesenfeld és a 11. hadsereg-parancsnokság részéről Otto Rosenberg képviselték. 1918. december 31-én volt a kommunisták alakuló pártnapja Berlinben, ahol a párt vezetését a lengyel zsidó Rosa Luxemburgra bízta. A Spartakus-szövetség 1918. december 29-iki birodalmi gyűlésen a Szovjetunió képviselőjeként tartott üdvözlő szónoklatot a zsidó Karl Radek-Sobelsohn, míg a programbeszédet Rosa Luxemburg tartotta.

Az 1919. április 6-ról 7-re virradó éjszaka, miután a zsidó Eisnert el-tették láb alól, Münchenben kikiáltották a tanácsköztársaságot. A benne részt vett vezetők a zsidó Landauer, Toller, Lipp, Erich Mühsam és Wadler voltak. 1919. április 14-én Münchenben egy második tanácsköztársaságot hoztak létre Leviné-Niessen, Levien és Toller zsidókkal az élén. A Marxista Munkásiskolában 1931-ben a zsidó Einstein, Ausländer, Eisler, Friedländer, Löwenthal, Sauerland, Lore Seligmann, Schiff, stb. tanítottak. A berlini kommunista sajtót a zsidók, Thalheimer, Meyer, Scholem, Friedländer és mások uralták. A kommunista párt ügyvédjeiként ténykedő személyek zsidók voltak: Litten, Rosenfeld, Joachim, Apfel, Landsberg stb.

Ezt a képet kiegészítve az alábbiakban következzenek a 2. Internacionáléra vonatkozó további adatok:

Az 1925-ös marseille-i konferencia zsidó küldöttei a következők voltak:

Amerikából (a 6 küldötből 4 volt zsidó) Berger, Cahan, Duncan, Hillquit;

Németországból: Kohn, Hertz, Hilferding, Moses, Toni Sender, Birnbaum, Levi, Rosenfeld, G. Simon, Mathilde Wurm;

Franciaországból: Blum, Grumbach, Kahn, Martha Lévy, Longuet, Zyromski;

Ausztriából: Otto Bauer, Danneberg, Julius Deutsch, Eldersch, Ellenbogen, Mathilde Eisler, Emmy Freundlich, Lefer, Löwy, Mühlberger, Gabriele Proft, Robinson (Rubensohn);

Palesztinából: Ben-Zwie, Jardblum, Sokal;

Lengyelországból: Diamand, Holzgräber, Posener, Pragier, Sophie Prauss, Dr. Drobner;

az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárttól (emigránsok): R. Abramovics, Dan, Garvi, Jugov, Rosenfeld, Berenstein, Lydia Dan. Az orosz szociálforradalmárokat a zsidó Schreiber és Mandelstam képviselte.

Az ismert zsidó bolsevik Raffes írja: *„A cárizmus zsidók iránti gyűlölete jogos volt, mert a rendszer az 1860-as évek óta minden forradalmi párt legaktívabb tagjaiban zsidó forradalmárokat talált”*.

Az ismert angol zsidó A. S. Rappaport Az orosz forradalom úttörői című könyvében a zsidó-forradalmi munkáról – kevéssel az 1905. évi forradalom előtt – a következő jellemző adatokat közli:

„1903 márciusa és 1904 novembere között összességében 384 politikai fogoly került Alekszandrovszkoje börtönébe. A következőkben megadjuk a foglyok nemzetiségi összetételét: 53,9% zsidó, 26,4% orosz, 10,4% lengyel, 5,9% grúz, 1,5% észt, lett, litván és 1,9% más nemzetiségű. A nők 64,3%-a volt zsidó. 53,9% zsidó, 26,4% orosz, 10,4% lengyel, 5,9% grúz, 1,5% észt, lett, litván és 1,9% más nemzetiségű. A nők 64,3%-a volt zsidó. Plevé állítása szerint az oroszországi forradalmárok 80%-a zsidó.”

1903-ban az OSzDMP (Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt) második kongresszusán történt a szakadás a bolsevikok és mensevikek között. Mindkét irányzatnál zsidók voltak a mérvadó állásokban.

A mensevikeknél Martov (Zederbaum), Trockij (Bronstein), Dan (Gurwitsch), Martinov, Liber (Goldmann), Abramovics (Rein), Goreff (Goldmann) stb.

A bolsevikoknál: Borogyin (Grusenberg – később a kínai bolsevista mozgalom vezére, jelenleg külső Mongólia bolsevik népbiztosa), Frunkin, Hanetzki (Fürstenberg), Jaroszlavszkij (Gubelmann – a szovjetunióbeli és világ-istentagadó-mozgalom vezére), Kamenyev (Rosenfeld), Lasevics, Litvinov (Wallach – jelenleg a Szovjetunió külügyi népbiztosa és a Népszövetség volt elnöke, Ljadov (Mandelstamm), Radek (Sobelshon), Zinovjev – 1919–1926-ig a kommunista internacionálé vezetője, Szokolnyikov (Brilliant), Szverdlov, Lenin bensőséges barátja és munkatársa.

1917 augusztusában nyitották meg a bolsevikok VI. pártkongresszusát. Az elnökség 3 oroszból, 6 zsidóból és 1 grútból állt.

1917. október 23-án volt a Központi Bizottság történelmi ülése, amelyen a fegyveres felkelést elhatározták. A felkelés vezetésére egy „politikai irodát” és egy „háborús forradalmi központot” hoztak létre. A bolsevik forradalom e politikai-katonai központjainak tagjai: 2 oroszból

(Lenin, Bubnov), 6 zsidóból (Trockij, Szokolnyikov, Zinovjev, Kamenyev, Szverdlov, Urickij), 1 grúzból (Sztálin) és 1 lengyelből (Dzserdzsinszkij) álltak.

Az angol Az Oroszországi Bolsevizmusról Összegyűjtött Jelentésekben, amelyet az angol király rendeletére 1919 áprilisában az alsóháznak is bemutatottak, a 6. számú jelentésben többek között a következőt találjuk: Sir M. Findley Mr. Balfour-nak (kézhez vette 1918. szeptember 18-án), távirat: „Mellékelten küldöm a pétervári holland követ, ma megérkezett, szeptember 6-i jelentését az oroszországi helyzetről, különös tekintettel a brit alattvalókra és a brit érdekekre, amelyek a holland követ védelme alatt állnak: Moszkvában többször tárgyaltam Csicserinnek és Karachannal. Az egész szovjet kormányzat egy bűnszövetkezet szintjére süllyedt le. A bolsevikok belátják, hogy idejük lejárt és ezért egy bűnös örület kezdődött [...]

A veszély immár oly nagy, hogy kötelességemnek tartom a brit és többi kormány figyelmét felhívni arra, hogy ha nem vetnek véget az oroszországi bolsevizmusnak, az egész világ civilizációja forog veszélyben [...]

Azt hiszem, hogy a bolsevizmus azonnali letörése az egész világ számára elsődrendűen fontos, fontosabb, mint a még tomboló világháború befejezése. Ha nem sikerülne csírájában elfojtani, akkor szükségszerűen egyik vagy másik formájában egész Európában elterjed, miután a bolsevizmust zsidók szervezték és vezetik, akik egyetlen nemzethez sem kötődnek s akiknek egyetlen feladata abban áll, hogy a dolgok jelenlegi rendjét saját előnyükre szétrombolják. Az egyetlen lehetőség a veszély elkerülésére a hatalmak közös akciója volna [...]”

A Varsóban megjelenő Der Moment című vezető kelet-európai zsidó napilap 1934. november 13-i 260/b. számában egy „Lazar Mojszejevics Kaganovics – Sztálin helyettese és jobb keze” című cikkében a következőket írja: „Nagy ember ez a Lazar Mojszejevics, hamarosan uralkodni fog a cárszága felett [...] Leánya, aki nemsokára 21 éves lesz, Sztálin felesége [...] És Lazar Mojszejevics „jó a zsidóknak” [...] Látjátok, milyen jó, hogy ilyen emberünk van vezető állásban”.

A Szovjetunió legfelsőbb 50 állami és a pártfunkcionáriusából 20 zsidó, csak kb. 17 orosz, míg a Szovjetunióban a zsidók népességi arányszáma 1,8%.

A népbiztoshelyettesek között is megtalálhatók a zsidók: M. Kaganovics (L. M. Kaganovics testvére), Juschmann, Zilko, Levin, Frumkin, Dvolajszkij, Polonszkij, Eppstein, Grünstein, stb.

A Szovjetunió követei között is találhatunk zsidókat: Litvinov külügyi népbiztos és a Népszövetség Tanácsának elnöke, Suritz (Németország), Maisti (Anglia), Jurenev (Japan), Kollontaj (Norvégia), Karszki (Litvánia), Brattman-Brodovszki (Lettország) stb.

1934-ben szinte az összes kereskedelmi képviselő zsidó volt: Weizer, Herstein, Löwensohn, Goldenberg, Friedstein stb.

A Szovjetunió állami kiadójának vezetője a zsidó Salatov.

A hadseregvezérkar politikai biztosa a zsidó Gamarnik.

A belügyek népbiztosa (azelőtt Cseka, OGPU) egy Jagoda nevű zsidó, az OGPU külföldi részlegének vezetője a zsidó Trillisser.

A Kommunista Internacionáléban (mely a világforradalom vezérkara) az egyik legfontosabb szerepet a zsidó Pjatnyickij játssza.

A bolsevik bomlasztó mozgalmak vezetése szinte minden országban többségében zsidó, míg egyes országokban, mint például Lengyelországban és Magyarországon kizárólag zsidó kézben van.

A lengyel rendőrbiztos Landebrzsky, akit a zsidó kommunistanő, Schmelz perében 1935. márciusban kihallgattak, az ügyész kérdésére bebizonyította, hogy a Lengyelországban elfogott kommunisták 98%-a zsidó.

Kína bolsevizálásának tényleges vezére a zsidó Borogyin-Grusenber.

Az 1919. januári argentinai felkelést (Buenos Aires) háttérből irányítók között ott van a zsidó Julia Jaselmann és Salomon ügynök; a puccs vezetője a zsidó Petro Wald, alias Walekoszkij volt, akit a „*marxista Amerikai Köztársaság elnökeként*” szoktak emlegetni, és az ő „*hadügyminisztere*”, Macarco Ziazin – akit letartóztattak – szintén orosz zsidó.

Ezzel záruljon ez az utolsó lista.

Ez az álarc nélküli kommunizmus elmélete, gyakorlata és propagandája. E legnagyobbbrészt hivatalosan alátámasztott tényeknek a száraz és szenvedély nélküli felsorolása olyan képet ad, megmutatva annak félelmetes és rettenetes hatásait és lehetőségeit, amely előtt minden kultúrembernek borzadva kell visszariadnia. „*A proletariátus felszabadítása a kapitalizmus igája alól*” című tan a legrosszabb és legdurvább kapitalizmus, amit elképzelhetünk, amelyet a legpénzéhesebb és leganyagiassabb gondolkodásmód kísér és vezet, s amely a Föld országainak nemzetközi zsidósága által fogant. Ez nem szociális kísérlet, ez nem egyéb, mint a zsidóság nagyarányú kísérlete, hogy minden nemzet árja rétegét kisajátítsa és kifossa, s egy zsidó alvilággal helyettesítse. Azok a személyek, akik az új tan apostolaiként és az elnyomott emberiség felszabadítóiként lépnek

fel, valójában nem egyebek, mint az anarchia és egy kaotikus, összeomló kultúrvilág figurái.

Ennek többé semmi köze sincs a politikához és ezért nem is mérhető politikai mértékkel. Ez bűncselekmény politikai álarc alatt. Ez nem a világtörténelem, hanem minden ország ügyészségének fóruma elé tartozik. Ezt ugyanolyan kíméletlenséggel és brutalitással kell kezelni, mint amilyenel az a hatalmat igyekszik megszerezni és megtartani.

Itt nem lehet helye az egyezkedésnek, mert az akut veszély, ami Európát fenyegeti, egy nap a civilizált nemzetek legborzalmasabb világszerencsétlenségét okozhatja. Azok az államok, amelyek vele békét kötnek, rövidesen tapasztalni fogják, hogy nem ők szelídítették meg a bolsevizmust, hanem a bolsevizmus kerítette őket hatalmába. Nem lehet azt állítani, hogy a Komintern az eszközeit megváltoztatta volna. Az marad, ami mindig is volt: egy propaganda- és forradalmi szervezet, amelynek célja a nyugat tudatos megsemmisítése.

A bolsevizmus nyíltan ellensége minden nemzetnek és vallásnak és minden emberi kultúrának. Meghirdetett célja még mindig a világforradalom. Sztálin maga is kijelentette, mint az *Vörös Csillag*-ban, a hadügyi népbiztosság hivatalos lapjában, 1935. januárjában megjelent: „*Lenin zászlója alatt fogunk a proletár-forradalommal győzni az egész világon*”. 1934. július 28-án a kommunista emigráns W. Pieck, a Komintern VII. világkongresszusán kijelentette, hogy „*a szocializmus szovjet-oroszországi diadala egyidejűleg rámutat arra, hogy a szocializmus győzelme az egész világon elkerülhetetlen*”. Nem jól illik-e ehhez a francia kommunisták lapjának, a *Humanité*-nek előző napi cikke, amelyben a kongresszust a következő felkiáltással üdvözlí: Éljen a Komintern, a világforradalom vezérkara!

A bolsevizmussal való együttműködés sem politikai, sem világnézeti alapon nem lehetséges. A Szovjetuniónak az Amerikai Egyesült Államok által való elismerése Amerikában a kommunista propaganda hallatlan megerősödését, számtalan sztrájkot és nyugtalanságot eredményezett. A Franciaország és Szovjetunió között megkötött katonai egyezmény rövidesen nagyarányú kommunista szavazatnövekedéshez vezetett a francia községi választásokon, ahol a kommunisták 43 mandátummal többet kaptak és ezzel képviselőik számát megduplázták, míg az összes többi párt mandátumot veszített. A Csehszlovákia és a Szovjetunió között megkötött katonai egyezmény egyrészt a hadsereg bomlásához, másrészt a következő

választásokon a kommunisták hatalmas szavazatnövekedéséhez vezetett.

Aki a bolsevizmussal lepaktál, megsemmisítetik általa.

Semmi sem áll távolabb tőlünk, mint hogy más népeknek és kormányaiknak előírásokat tegyünk, vagy tanácsokat adjunk. Mi nem avatkozunk belső ügyeikbe. Mi csak azokat a veszélyeket látjuk, amelyek Európát fenyegetik, és hangunkat figyelmeztetésként emeljük fel, mert mi felismerjük a veszély nagyságát.

Ami bennünket illet, mi teljesen túl vagyunk rajta. Az talán a legnagyobb érdem, amelyet a Führer németországi küldetésén túl, az egész emberiség érdekében szerzett, hogy a világbolsevizmus rohama elé Németországban olyan gátat állított, amelyen megtörték ezen ázsiai-zsidó szennyáradat hullámai. Megtanított a bolsevizmust nemcsak nagy világellenségként megismerni, hanem arra rátalálni és azt megsemmisíteni. Egy egész nép felszabadításának új, jobb, nemesebb és igazabb ideáját állította fel. Ennek az eszmének a jegyében küzdöttünk és vittük zászlónkat győzelemre. Ez adta nekünk az erőt, hogy Németországban a bolsevizmus fenyegetését lerázzuk és ezt a veszedelmet a német népről egyszer s mindenkorra elhárítsuk. Ma a kísértés hatalma egyre nő. De a nemzet a vörös anarchia mérge ellen immunissá vált. Levetette magáról a kommunista világpropaganda üres és hazug frázisait és komoly fegyellemmel, szorgalommal és kitartással látott hozzá, hogy a sors által számára kiszabott problémákat megoldja. A történelem egyszer kénytelen lesz a Führernek azt elismerni, hogy Németországot a bolsevizmus letörésével a leghevenyebb és leghalálósabb veszedelemtől mentette meg, s ezzel az egész nyugati kultúrát a teljes megsemmisülés szakadékatól visszarántotta.

Bízunk benne, hogy nem csak az utókor, hanem a jelenkor is felismeri e történelmi küldetés nagyságát és a benne foglalt tanhoz híven cselekvésre határozza el magát! Mi, mint a Führer hű és kötelességtudó pártgárdája, boldogok vagyunk, hogy e világtörténelem által soha nem látott döntő küzdelem zászlói alatt állhattunk.

(Dr. Joseph Goebbels: *Kommunismus ohne Maske*. Franz Eher Nachf, München, 1935. 32 p.)

R. N. COUDENHOVE-KALERGI A SZTÁLINIZMUSRÓL ÉS A TOTÁLIS RENDSZEREKRŐL

Richard Nikolaus von Coudenhove-Kalergi (1894–1972) osztrák író, politikus, az Európa-gondolat atyja. 1923-ban mozgalmat indított Páneurópáért, amelyet a bécsi Hofburgból szervezett. 1924-ben megjelentette a Páneurópai kiáltványt, a mozgalom felhívását. 1938-ban, az Anschluss után a németek elől az Egyesült Államokba emigrált, s a new york-i egyetemen tanított, ahol hallgatóival már a második világháború utáni Európa politikai berendezkedését tanulmányozta. A háború után Európába visszatérve 1947-ben megalapította az Európai Parlamenti Képviselők Unióját, amelynek főtitkára lett. 1950-ben

Aachen városától megkapta a nemzetközi Károly-díjat. Magyarul csak a *Sztálin és tsa* (1935) és a *Totális állam, totális ember* (1938) című könyve jelent meg. 1926–1932 között Magyarországon is működött páneurópai szekció, amely a kormánypolitika sürgetésére beszüntette tevékenységét: „*Előbb revízió, utána integráció. Csonka-Magyarországgal nem integrálódunk.*”

Richard Nikolaus von
Coudenhove-Kalergi
(1894–1972)

„Egyetlen negatív eszmei tartalom sem képes a bolsevizmus előrenyomulását megakadályozni Európában, csak egy pozitív valami: Európa eszméje. Egy új európai hazafiság, amely minden európai nacionalizmust egy közös eszme érdekében összefog, miként egykor a németek nemzeti mozgalmá összefogta a német tartományok patriotizmusát. A közös kultúra közös védelmének nagy gondolata mellett el kell halványulnia az európai rivalizálásnak, mint ahogy elhalványul az indiai fejedelmek és néptörzsek rivalizálása az indiai egység és szabadság sokkal nagyobb eszméje mellett. Nyugat úgy szakíthat a fenyegető veszéllyel, ha szakít az államok közötti

anarchiával és szervezéssel helyettesíti azt. Csak így kerülhető el a szörnyű katasztrófa: a világháború, a világforradalom vagy a kettő együtt. [...] A szovjetköztársaságok szövetségével szemben az európai államok szövetségét. A szovjettrösztel szemben az európai vámszövetséget. A vörös hadsereggel szemben az európai szövetséges hadsereget.”

Coudenhove-Kalergi

R. N. COUDENHOVE-KALERGI: SZTÁLIN ÉS TSA

I. Egyház–állam–tröszt

1. A háromdimenziós hatalom

A világ leghatalmasabb és legzártabb hatalmi rendszerét ma a bolsevizmus alkotja: egyszerre Egyház, Állam és Tröszt.

Szellemi hatalomként csak a katolikus Egyház méltó hozzá. Politikai hatalomként csak az Észak-amerikai Egyesült Államok áll fölötte. S gazdasági hatalmát még a Morgan-bankház sem éri el.

Valamennyi vallásközösség között a III. Internacionálé a legfiatalabb és a legaktívabb. Világot átfogó egyház, megszámlálhatatlan és buzgó hívével a világ minden táján, akik hajlandók életüket áldozni Lenin isteni küldetésének betöltéséért.

A Szovjetunió ma, amikor a brit világbirodalom perszónálunióvá alakult – a világ leghatalmasabb birodalma: több mint kétszer nagyobb az Amerikai Egyesült Államoknál vagy Kínánál, s több mint négyszer nagyobb Európánál.

A Szovjet gazdasági rendszere bolygónk leghatalmasabb gazdasági szervezete. A világ területének, nyersanyagának, termékeinek és népességének egy hatoda felett rendelkezik. Bányák és gyárak, utak és vasutak, bankok és áruházak, erdők és energiaforrások felett.

Ez a hármasságú hatalom egyetlen akaratnak engedelmeskedik. Ez az akarat az orosz kommunista párt vezetőjében, s egy emberben testesül meg: Joszif Sztálinban.

Sztálin címe szerint: a kommunista párt főtitkára. Rangja szerint: a kommunista egyház pápája, Oroszország császára és – a Szovjet tröszt vezérigazgatója.

Ezzel a milliók szíve, karja és zsebe feletti hármassal hatalmasabb a pápánál, hatalmasabb Rooseveltnél, és hatalmasabb Morgannál. Ő a világ leghatalmasabb embere.

2. A kommunista egyház

A kommunizmus pártalakba öltöztetett vallás. A III. Internacionálé: világ egyház. Az orosz kommunista párt – modern lovagrend. Oroszország maga – egyházi állam.

Ennek az új vallásnak is megvan a maga bibliája: az ótestamentumot Marx, az újtestamentumot Lenin írta.

Megvan a pápája, megvannak kardinálisai és egyházatyái, teológusai és zsinatai, az eretnekek felett ítélkező bírósága, indexe és inkvizíciója, szertartásai és dogmái, misszionáriusai, mártírjai, kultusza, szimbolikája és szervezete.

Egészen különös etikája van, amely nemcsak azt parancsolja, hogy szenvedjünk érte, de azt is, hogy szenvedést okozzunk; nemcsak azt, hogy meghaljunk, de azt is, hogy másokat gyilkoljunk, és minden eszközzel kíséreljük meg a nagy cél elérését: az egész világot alávetni az új egyháznak és új hitnek.

Megvan a saját világnézete is: a materializmus. A többi vallással konkurens módra harcol. Önmagát tartja az egyetlen igaz tanításnak, egyetlen erkölcsi tannak és egyetlen útnak, amely az embert megváltja abból a politikai, gazdasági, szociális és szellemi nyomorból, amelyben szenved: önmagát tartja a földi paradicsom szálláscsinálójának.

Ez az új egyház, mint elsőrendű szellemi hatalom, Oroszországon kívül is erősen hat. Szellemi vezérek, mint Henry Barbusse tartoznak hozzá, férfiak, mint Romain Rolland és Bernard Shaw, meghajolnak előtte. Még a nyugat egynéhány kapitalistája is ebben a tanban látja jövő világosságát, és az öskereszténységgel hasonlítja össze. A belőle kiáradó morális fény a nyugat sok kiváló koponyáját oly erősen elvakítja, hogy saját kultúrájukba vetett hitüket elvesztve a kommunizmustól várják az emberiség megváltását.

Így válik a III. Internacionálé a szovjethatalom legerősebb szövetségesevé: mert ennek hatalmát tekintéllyel ruházza fel, és a nyugat elleni harchoz a szellemi fegyvereket szolgáltatja.

3. A bolsevik állam

A bolsevik állam a kommunista egyház szervezete. Ugyanolyan módon tartozik ehhez az egyházhoz, mint ahogy manapság a vatikáni állam a katolikusokhoz, vagy az arab állam a vahabita egyházhoz; mint valamikor a vatikáni Róma, Lhassa és Mekka tartoztak egyházukhoz.

Itt éppen fordított viszony uralkodik, mint a protestáns és anglikán egyházaknál: azoknál ugyanis az egyházat alárendelik az államnak, míg itt ellenkezőleg: az állam van alárendelve az egyháznak. Az állam a kommunista egyház végrehajtó szerve és világi fegyvere.

A nagy pápa, III. Ince álma volt a császári hatalmat oly mértékben az egyházi alá helyezni, mint ahogy ma a szovjethatalom alávetett a kommunista egyháznak.

Ezért a szovjetföderáció alkotmány szerinti felépítése csupán külsőség. A kormányzási technika egyik problémája. A szovjethatalom igazi felépítésének erősebb alapja van.

E hierarchikus állam, e hatalompiramis alapját Oroszország munkabíró lakossága alkotja. A parasztok hatalmas tömeg és az ipari munkások kis csoportja.

Ennek a tömegnek uralkodó osztálya: az ipari munkások osztálya.

E felett az osztály felett kasztként egy kisebbség uralkodik: a kommunista párt.

Ezt a kasztot oligarcha módjára uralja a pártvezetőség.

A pártvezetőség felett diktátorként áll a főtitkár.

Ez a rendszer nem a közvélemény és a titkos választás ingatag talajára épült, hanem nyílt szavazásra, a meggyőzés terrorjára és a rendőrségre. A legfontosabb döntések a legszűkebb tanácsban születnek. A helyi szovjetek nem sejtek, hanem csupán szerszámok az új államhatalomban.

A lényeges kérdésekben abszolutisztikus és diktátori módszerek érvényesülnek. Az ellenállást elfojtja az erőszak. Még oly nemzeti hős, államalapító és nemzetmentő legitim ellenállását is, mint amilyen Trockijé.

4. Szovjettröszt

Miként az állam az egyháznak, úgy a gazdálkodás az állam alárendeltje. A szovjet gazdaság a szovjet állam közvetlen szerve.

Míg nyugaton adók ellenében az államgazdaság jelentős területeket átenged a vállalkozóknak és részvénytársaságoknak, a Szovjetunió saját maga gazdálkodik.

Így nézve a Szovjetuniót, gigantikus részvénytársaságnak tűnik, ahol az Unió lakossága a részvényes, a felügyelőbizottság a pártvezetőség, az igazgatóság a szovjetkormány, a vezérigazgató Sztálin. Ez a társaság látja el táplálékkal, ruházattal és munkával az Uniót, kezében tartja a termelést és elosztást csakúgy, mint a teljes külkereskedelmet.

Az államnak korlátlan hatalmi helyzetet kínál mind befelé, mind kifelé az, hogy ő az orosz lakosság egyedüli nagyvállalkozója, kenyéradója és foglalkoztatója.

A munkás kiszolgáltatott az állam kénye-kedvének, mert kenyéradója egy személyben diktátora is, aki nemcsak bérének nagyságát diktálja, hanem lakhatását, táplálékát és ruházatát is szabályozza. A sztrájk szabotázsza, a munka szolgálati kötelezettséggé válik. A munkásságnak új kenyéradójától való függősége nagyobb, mint egykor a jobbágyé volt hűbérurával szemben. Egyedül a rabszolga függőségével hasonlítható össze.

Az állam hatalmát példátlan módon erősíti, hogy az alattvalóval, mint tehetetlen munkavállalóval szemben ő az egyedüli munkaadó. Lerombolja azt a biztosítékot, amellyel nyugaton minden tulajdon rendelkezik az állammal szemben. Az egyént egyszer s mindenkorra megfosztja gazdasági önállóságától, és az államnak és tisztviselőinek életfogytiglani gyámsága és diktatúrája alá helyezi.

A szovjet állam kifelé ugyanolyan példátlan hatalmi helyzetben van, mint befelé. Külkereskedelmi monopóliuma következtében a Szovjetunió politikai tárgyalásai közben a többi hatalommal szemben előnyben van. Tényleges hatalmi eszköz van a kezében, amellyel partnerei nem rendelkeznek. Míg a többi állam csak kereskedelmi szerződéseket ajánl, a szovjet konkrét megbízásokat, megrendeléseket és szállításokat. Minden további nélkül kizárhatja egy ország egész iparát, és egyetlen tollvonással birodalmakat bojkottálhat. Milliós üzleteket kínálhat és utasíthat el.

Gazdasági hatalma különösen olyan időkben nagy, amikor rajta kívül senki sem akar és tud nagymértékű vásárlásokat kezdeményezni. Így ma egész európai és amerikai iparágak az orosz üzletből élnek. Az egész világ ipara töri magát ezek után az üzletek után, alávetik magukat a megszokottanabb fizetési feltételeknek, csak azért, hogy részt vehessenek a szov-

jet gazdaság felépítésében. A Szovjetunió gazdasági hatalmával nyomást gyakorol a nyugat kormányaira, és kijátssza őket éppen úgy, mint ahogy iparvállalatokat játszik ki egymás ellen, kölcsönösen lenyomva ajánlataikat. Az orosz külkereskedelmi hivatal így támogatja anyagilag az orosz világpolitikát, mialatt erkölcsileg támogatja azt a III. Internacionálé.

5. Új életforma

Ez a szellemi, politikai és gazdasági hatalmi koncentráció egészen páratlan. Nem hasonlítható össze egyetlen modern állammal sem. Számára a nyugati életforma épp oly idegen, mint a régi Spárta, vagy a régi Peru alkotmánya, vagy akár Platon ideális állama. Az idegenszerűség és újszerűség önmagában még nem jelent értékítéletet. Egészen új életforma fejlődésének vagyunk tanúi, az emberi közösség egészen új keretének.

Ez az életforma nem örültségen, hanem a logikán alapul. Vezetői és alapítói nem gonosztevők és nem örültek; hanem fanatikusok, akik rendelkeznek a fanatikusok minden erejével, lelkesedésével, egyoldalúságával és könyörtelenségével.

Ezeket a jelenségeket minden nyugati embernek észre kell venni, amelyek történelmileg sokkal jelentősebbek a világháborúnál is. Elég pusztán létezése, hogy a világ megváltozzék. Eredményeitől és balsikereitől függ az emberiség jó részének jövője.

A frázisokon, hazugságokon, propagandán túl, minden európainak állást kell foglalnia a bolsevizmussal kapcsolatban, és le kell vonnia a maga és viselkedése számára a következtetéseket, mert minden idők legnagyobb szociológiai kísérlete az, amiről itt szó van, s ezt a kísérletet intelligens és tetterős férfiak csapata végzi az emberiség egyik legértékesebb és legtehetségesebb ágán.

II. Sztálinizmus

1. Az ellenforradalom

Sok európai több mint egy évtizede a nagy orosz ellenforradalomra vár. A vörös Napóleonra. És nem vették észre, hogy az ellenforradalom már végbement. Sztálinizmusnak hívják, és Napóleonja – Sztálin.

Aki ragaszkodik a formulákhoz és külsőségekhez, az vakon nézi ezt a folyamatot. Mert nem zajlott le olyan drámai hirtelenséggel, mint a francia forradalom nagy eseményei, hanem epikusan és lépésről lépésre, mint Oroszország fejlődése az októberi forradalom óta.

Jellemző erre a különbözöségre – s ez talán a francia ellentétéként az orosz nemzeti lélekben találja meg magyarázatát –, az a hasonlóság, amely Danton és Trockij bukása között fennáll.

Aki átlátja a dolgokat, az felismeri, hogy Sztálin és Trockij küzdelme a forradalom és ellenforradalom küzdelme volt, s Sztálin győzelme az új államgondolat győzelmét jelentette a forradalom káosza felett.

Éppen ezért Sztálin nem Oroszország Robespierre-je, hanem Bonapartéja, az új rendi állam megszervezője, az új imperializmus kezdeményezője. Az államkapitalizmus vezérigazgatója. Az ötéves terv vezérkari főnöke.

Lenin alatt a bolsevizmus csupán veszélyes propaganda volt, míg Sztálin alatt Oroszország ismét félelmetes és körülrajongott világhatalom.

A sztálinizmus – a forradalom utáni bolsevizmus. Oroszország e felépítésének ára a kommunizmus gyakorlati feláldozása, az államkapitalizmus maradéktalan keresztülvitele. Visszatérés a kapitalista gazdálkodási rendszerhez, a gyárigazgató hatalmi helyzetének visszaállításához, az akkordbérekhez és jutalmakhoz, a munkateljesítmény utáni fizetésekhez, az egyenlőségi elvvel való szakításhoz, a polgári mérnökök rehabilitálásához, a személyes vezetés helyreállításához és a felelősséghez, hogy egy üzemet nem kollektív, hanem rentabilitási számítás szerint kell irányítani.

A sztálinizmus annak felismerésével jutott e reformokhoz, hogy a kommunizmus gazdasági módszere csődöt mondott, s Oroszországot csakis kapitalista módszerekkel lehet hatalomhoz és jóléthez juttatni.

2. Forradalom vagy reakció

A sztálinizmus a történelemnek nem az első esete, amikor nem lehetséges a forradalom és a reakció teljes szétválasztása. Cromwell a királlyal szemben forradalmi volt, a parlamenttel szemben reakciós. Csak a jövő történetírása döntheti el a vitát, vajon Mussolinit a nagy forradalmárok vagy ellenforradalmárok közé fogják-e számítani.

Mikor a forradalmak ellenforradalomba csapnak át, gyakran mimikriszerűek. Nem hajlandók lemondani eredeti eszméik szellemi hatalmáról.

Nem akarnak lemondani szövetségeseikről. Ezért azt a látszatot keltik, hogy folytatják a forradalmat, amelyet pedig a valóságban megfojtanak.

Napóleon évekig játszotta ezt a szerepet. Mialatt diktatúrája Franciaországban még a forradalom maradványait is eltiporta, Európával szemben a forradalom katonája és élharcosa maradt. Megtartotta a forradalom szimbólumait: a trikolórt és a Marseillaise-t, s mialatt katonái megrészesegültek a szabadsághimnusz szavaitól, ő már rég megölte a francia szabadságot.

A nagy keresztény forradalom ellenforradalmára Nagy Konstantin volt. Császárságát a kereszt jegyében hódította meg, és a kereszténységnek szabadságot és hatalmat adott. Ezzel lett az öskereszténység sírásója. Keresztény maszkban megújítója a pogány államnak. Győzelme nem a kezdetét, hanem a végét jelenti az egyetlen kísérletnek, amely a nyugatot keresztény alapon akarta megújítani.

Konstantin kortársai ezt nem értették meg. Győzelme előttük a kereszténység diadalának látszott. Éppen így sokáig eltarthat még, míg a világ megérti, hogy Leninnel meghalt a nagy kommunista forradalom, s helyébe új államforma lépett, reakciósabb, mint a jelenkor bármelyik más állami szisztémája. Oroszország vezetői nem gondolnak arra, hogy szakítsanak a kommunista ideológiával, amelynek felemelkedésüket és hatalmukat köszönhetik, s amely a határokon túli kommunista milliók támogatását biztosítja. Ők csak a kommunista gyakorlattal szakítottak, s így a bolsevizmus ideológiájában forradalmi, taktikájában azonban ellenforradalmi. A vezetők kis csoportjának diktatúrája, akik a nagyhercegek, míg Sztálin a cár szerepét vette át. Csak e férfiak nem „*Isten kegyelméből*” uralkodnak, hanem a proletariátus nevében. Ennek ellenére mindenki tudja, hogy az orosz proletariátusnak nincs módja ezt az oligarchiát megváltoztatni, vagy megbuktatni. Hogy Sztálin éppen úgy csak palotaforradalom folytán bukhat el, mint többen koronás elődei közül. Nyílt titok, hogy hatalmának nem népszerűsége, hanem rendőrsége az alapja.

3. Sztálinizmus és a fasizmus

A nyugat egyetlen hatalmi rendszere sem hasonlít annyira a sztálinizmus-hoz, mint a fasizmus. Ott és itt egyetlen párt, egyetlen oligarchia, egyetlen férfi korlátlan uralma. A kormány állandósága és függetlensége a közvéleménytől. A piramisszerű felépítés és az erőszak elve; rendőruralom. Nagyvonalúság.

A két rendszer alapvető különbsége nem a politikájában, hanem a gazdaságában rejlik. A szovjet kiterjeszti az állam korlátlan hatalmát a gazdaságra is, míg a fasizmus a gazdasági individualizmust csak korlátozza, de nem fojtja meg.

Ezért a szovjetrendszer a fasizmus magasabb foka, olyan fasizmusé, amely a gazdasági területre is kiterjed. Nagyobb joggal nevezhetjük a fasiszta, mintsem a szocialista elvek túlhajtásának. A szocializmushoz gazdasági elméletei révén közeledik, a fasizmushoz pedig politikai gyakorlata révén.

Politikai korlátoltság jele tehát szélsőséges ellentéteket látni e két államformában helyett, hogy rokonjelenségeket látnánk bennük. A bolsevizmust a haladás csúcspontja gyanánt égig magasztalni és ugyanakkor a fasizmust sötét reakcióként kárhoztatni, vagy fordítva.

A logikus az lenne, ha mindkettőt vagy haladásnak vennénk a liberális állameszmével szemben, vagy mindkettőt visszafejlődésnek.

A kritikát az adagolás, s nem az elv ellen fordítani. Vagy elutasítani a fasizmust, mert nem elég radikális s visszariad a végső konzekvenciától, a magántulajdon nacionalizálástól és államosításától –, vagy elutasítani a bolsevizmust, mert radikális, és államkapitalizmusával megbénítja a magángazdasági kezdeményezést.

A fasizmus hívei arra az álláspontra helyezkedhetnek, hogy rendszerük szovjetrendszer – homöopátiás adagolásban, hogy méregcseppekkel gyógyítják a nyugat betegségeit anélkül, hogy kultúráját megölnék.

A sztálinizmus képviselői viszont azt gondolhatják, hogy csupán a magántulajdon államosítása adhatja az államnak azt a hatalmat, amely manapság az életformák megújulásához szükséges. Hogy az államhatalom csak akkor megrendíthetetlen, ha nemcsak az emberekre, hanem a termelőeszközökre is kiterjed.

Am aki a fasizmusban reakciót lát, annak el kell ismernie, hogy a sztálinizmus ultrareakció, mert az olasz alattvaló még mindig szabad ember, összehasonlítva az oroszral. Az olasz ember még mindig remélheti, hogy önálló egzisztenciát épít fel magának, az orosz nem.

Ezen túlmenően a fasizmus és a bolsevizmus ideológiája különböző: a fasizmus fenn akarja tartani a nyugati kultúrát – a bolsevizmus el akarja pusztítani.

Mussolini magát a cézárok és reneszánsz fejedelmek utódjának érzi. Sztálin ugyanúgy harcol az európai kultúra ellen, mint egykor Attila vagy Dzsingisz kán.

4. Rendőrállam

A szovjetállamban nem a közvélemény, hanem a rendőrség az államhatalom támasza.

Az emberi élet két hajtóereje a félelem és a remény. A nyugat mindketőt igénybe veszi a társadalmi élet szabályozására, az állam, a munka, a rend fenntartására.

A bolsevizmus megbénította a remény motorját. Majdnem teljesen kikapcsolta a nyugati életforma mozgató rugóit, a jólét, önállóság és gazdagság reményét. Minél inkább kikapcsolják a személyes reménykedés motorját, annál erősebben kell természetesen bekapcsolni a személyes félelem motorját: a terrort.

A terror így nélkülözhetetlen alkotórésze a bolsevizmusnak: nem pedig átmeneti forradalmi jelenség. A félelem légköre lesz a fejlődés motorja és korbácsa.

A biztonság reménytelenséggel párosulva apátiához vezet. Ezért minél inkább pusztul a reménység hajtóereje, annál inkább kell a bizonytalanságnak, mint szociális hajtóerőnek növekednie.

A bolsevik terror eszköze a politikai rendőrség, a GPU. A létező legtokeletesebb megfigyelő és kém szervezet, amelynek tevékenységét semmiféle polgári szabadság nem korlátozza. A kormány szeme, füle és kardja. Lát, hal és megfigyel mindent. Aki gyanúsna tűnik, azt elfogja; ítélkezik minden kihallgatás és védelem nélkül. Nem az igazságszolgáltatás eszköze, hanem az államhatalomé. Szakadatlan egyoldalú gerillaharcot folytat a rendszer ellenségeivel. Némely tekintetben hasonlít az inkvizícióra. Ugyanúgy védi a bolsevizmust, mint amaz egykor a katolicizmust védte. Ellenfeleit törvényen kívül állónak tekinti, mert ezek szerinte az igazság ellenségei, s ezért sem igazságot, sem részvétet nem érdemelnek, hanem csakis a legkíméletlenebb szigort.

A GPU a cári rendőrség (Ohrana – a szerk.) örököse, de éppen úgy túlhaladta azt, mint Metternich rendőrállamát. Általa minden orosz állandó őrizet alatt, állandó rendőri felügyelet alatt van. Forradalom és összeesküvés jóformán lehetetlen.

Így nyerte el az állam azt a biztonságot, amelyet az egyes ember elveszített.

5. Imperializmus

Sztálin birodalma befelé rendőrállam, míg kifelé imperialista nagyhatalom. Nem változtat ezen állandó agitációja a mások imperializmusa ellen. A Szovjetunió a világban elfoglalt hatalmi pozícióját meg akarja tartani, és ki akarja terjeszteni, akár a többi nagyhatalom. Minden kétséget eloszlatott ezen álláspontját illetően, amikor készséggel hajlandó volt imperialista háborút viselni a Kínai Köztársasággal a cárizmustól örökölt mandzsúriai vasút birtokáért.

A szovjet imperializmus felhasználja céljaira a cári diplomácia régi eszközeit, megerősítve azt a kommunista propagandával. Ugyanúgy ideológiai fegyver gyanánt alkalmazza a III. Internacionálét, mint ahogy a cárizmus a pánszlávizmust. Ázsiában az elnyomott ázsiaiak európai elnyomóik elleni felszabadítóját játssza –, Európában a kapitalista kizsákmányolóktól elnyomott proletariátus megmentőjét. Így nyer mindkét világrészben milliányi szövetségeket és útját egyengetőt.

Közvetlen imperialista céljai nem Európa, hanem Ázsia ellen irányulnak. Balul ütött ki nagyvonalú kísérlete, hogy egy Szovjet-Kínát föderációja tagjai közé soroljon. Így most imperialista céljai elsősorban Mongóliára, Mandzsúriára és Kelet-Turkesztánra szorítkoznak. Új ipari centrumoknak ázsiai kiépítése azért is történik, hogy lehetséges operációs bázisul szolgáljanak egy kelet-ázsiai hadjárat esetén. Ez is része e következetes keleti politikának.

Ázsiában terülnék el az ötéves terv befejezése utáni Oroszország nagy, jövőbeni piacai. Kínában és Indiában mintegy az emberiség fele él jóformán ipar nélkül, még évtizedekig arra kényszerítve, hogy gépeket és iparcikkeket importáljon. Oroszország itt akarja megvetni a lábát. Itt, a keleti orosz határon fogja megkísérelni, hogy áruinak olcsóságával szövetkezve az európai, japán s amerikai imperializmus ellen, másrészt egy invázió fenyegetésével semmisítse meg a régi ipari államokat.

Míg a Szovjetunió Ázsiában ázsiai nagyhatalomként lép fel, Európában fenntartja cári elődeinek hatalmi helyzetét. Döntően beleszól az európai politikába, részt vesz hatalmi csoport-alakzatokban, politikai barátságot köt polgári és kapitalista államokkal. Állandó vonakodásával, hogy Besszarábiáról lemondjon, Európa kapujának kilincsén tartja a kezét. Ez a bizonytalan helyzet minden időben megadja a vörös hadseregnek azt a

lehetőséget, hogy Európa e részébe bevonuljon anélkül, hogy formálisan a támadás ódiumát kellene magára vennie.

Így hat imperializmusának kettőssége Európára: forradalmi politikája révén, amely mindenkor arra vezethet, hogy a környező államokat s más európai hatalmakat is a Szovjetunióhoz fűzhet, és nagyhatalmi politikája révén, amely alkalmas arra, hogy Európát egy új világháborúnak tegye ki. [...]

A döntés

Fanatikusokkal nem lehet vitatkozni. Éppen ezért Európa sorsát nem az erősebb értelem, hanem az erősebb akarata fogja eldönteni. A logikus érvelés nem állhat meg vallásos meggyőződéssel szemben. A bolsevizmus hullámát csak Európa megújulása törheti meg.

Még választhat Európa: legyőzetni a bolsevizmustól, vagy elhárítani azt. Orosz életformát felvenni, vagy harcolni ellene. Dönteni kell a két lehetőség között, s csak egyetlen, ami lehetetlen: a semlegesség. Tűzvésznel a passzivitás gyilkosság, és itt ez öngyilkosság.

Leninnel új lap kezdődött a világtörténelemben. Ő két részre szakította a világ kultúráját, mint egykor Luther a nyugati kereszténységet. Bábel új tornya befejezetlen maradt. A nyelvzavarodottság helyébe a morális zavarodottság lépett. A nyugati erkölccstartalom nem érvényes többé a szovjet birodalomban: a kommunista erkölcsi eszme idegen marad a legtöbb nyugati ember számára. Más az uralkodó felfogás a jóról és rosszról, megengedetről és megengedhetetlenről, hűségről és hitszegésről, s igazságtalanságról. Két világ beszél egymáshoz, s egyik sem érti meg a másikat.

Minden gondolat ingadozik, s a képtelenség csúcsa, hogy a kommunis-ták az új rabszolgaság élharcosait tartják haladóknak, a szabadság gondolatának védelmezőit pedig reakciósnak. És e szellemi eltévelyedetség mértékét mutatja, hogy akadnak európaiak, akik hisznek nekik.

A világ ezen új szakadása és eltévelyedése nem a béke, hanem a harc káoszát hozza. Egy új harcét, amely minden eddigi perspektívát félre taszít. Elveszítik jelentőségüket olyan ellentétek, amelyek tegnap még jelentősnek tűntek. Az európai konfliktusok és ország-darabocskák groteszkül hatnak az Európát eltemetni készülő lavinában.

Európa leírhatatlan katasztrófa előestéjén áll, ezt csak a népvándorlás-hoz lehet hasonlítani. Ez a katasztrófa fenyeget minden nemzetet, családot és egyént, s csak egységgel és határozottsággal kerülhető el. Az idő sür-

get. Kevés év maradt Európának önmaga megmentésére, Európa alszik. A kommunizmus befejezte szellemei felfegyverkezését, Európa alig hogy megkezdte. Oroszország keresztülviszi gazdasági terveit. Európa vámháborúkra vesztegeti idejét. És mindez egy világháború előestéjén, amelyet legjobb esetben szellemi és gazdasági fegyverekkel kell megvívni. Oroszország az ötéves tervvel gyorsabban épít egy új világot, mint Európa összes állama a Népszövetség új palotáját Genfben.

Európára a veszedelem nem Oroszország erejében, hanem saját gyengeségében rejlik. Saját szétszaggatottságában és határozatlanságában. A gazdasági és politikai tervnélküliség tévelygéseiben. Eljött az idő, hogy leszámoljunk ezzel a háromszoros anarchiával, s Európa népeit nagy kezdeményezésekkel magunkkal ragadjuk. De az államférfiak vonakodnak. A választásokra gondolnak, s nem törődnek Európával. Elsíbolják a legszűkebb elhatározásokat.

Csak a bolsevik veszély tiszta felismerése ébresztheti fel Európa lelkiismeretét.

Csak a közös ellenfél nagysága egyesítheti Európa nemzeteit.

Csak a szovjettröszt hatalmi fensőbbsege kényszerítheti az európai gazdálkodást közös működésre.

Sztálin figyelmeztetésére Európa felelete: Egységet!

Sztálin példája Európának ezt jelentse: energia és elszántság!

Sztálin kérdése Európához ez: meghódolás vagy ellenállás!

Európa választától függ a világ jövője:

Szabadság vagy despotizmus! – Emberiesség vagy rabszolgaság!

(In: Coudenhove-Kalergi: *Sztálin és tsa.* Készült a Kosmos 1935. évi kiadásának felhasználásával. Az új kiadást szakmailag ellenőrizte: Heverle Péter. Tipográfia: PVP stúdió, nyomás: ALFAPRINT, Budapest, 1995. 5–15, 49–50.)

R. N. COUDENHOVE-KALERGI: TOTÁLIS ÁLLAM, TOTÁLIS EMBER

Könyvem célja, hogy „világosságot vigyen a demagógia és hazugságok zűrzavarába, amely ma úgy elhomályosítja korunk problémáit, hogy még

a politika művelőjének is nehéz felismerni azokat az erőket, amelyek napjaink eseményeinek és átalakulásának mélyén rejlenek. További célom pedig az, hogy megpróbáljak irányt mutatni korunk megoldatlan kérdéseinek útvesztőjéből mindazoknak, akikben él a jóakarát”.

[...] Miután Lenin a hatalmat államcsíny révén megszerezte, a személyes szabadság és az emberi jogok legvégletesebb megvetésével nekilátott az erőszak és a terror diktátori uralmának berendezéséhez. Kinyilatkoztatta, hogy célja minden politikai ellenerő kiirtása gyilkolással, rablással, kínzással és zsarolással. Ez az irtó-hadjárat nemcsak a polgárság és fegyvertársai ellen irányult, hanem a proletariátus és a szocializmus minden olyan híve ellen is, aki nem követte őt fenntartás nélkül.

Az állítólagos proletárdiktatúra formailag a kommunista párt diktatúrája volt, a valóságban pedig *Lenin személyes diktatúrája*, valamint a legközelebbi munkatársaié: visszatérés az abszolutizmushoz ellenkező előjellel, de több kegyetlenséggel, önkénnyel, erőszakkal.[...]

Lenin nem érte be Oroszország meghódításával, hanem azonnali meghirdette *a világforradalmat*.

A proletariátusnak a világ minden táján a Kommunista Internacionáléba kellett volna gyülekeznie, orosz minta szerint megdönteni a polgári kormányokat s csatlakozni a Szovjetunióhoz.

A világforradalomra való felhívást minden nemzet munkásságának és proletár értelmiségének egy ifjabb és tetterősebb része magáévá tette. A *III. Internacionálé* vezérlete alatt, amelynek forradalmi hálója orosz pénz segítségével az egész földkerekséget átfogta, mind az öt világrészen forradalmak, zendülések és összeesküvések sorozata kezdődött a proletárdiktatúráért. De sehol sem sikerült a hatalmat meghódítaniuk, kivéve átmenetileg Magyarországot, Finnországot és Bajorországot.

Mindazonáltal az osztályharc új szakasza következett; ami nem sikerült a szavazócéduláknak, azt a bombák és a géppuskák próbálták elérni: a polgári társadalom megdöntését, a tőke kisajátítását, a proletariátus diktatúráját és az individualizmus végét.

Az ideológiai propaganda, amely a hatalomért folyó harcot kísérte, minden eszközzel aláértékelni igyekezett a régi szabadságeszményt az

új egyenlőségi eszménnyel szemben. A liberalizmust kicsúfolták, a parlamentarizmust gyalázták, a demokráciát megvetették. A fiatal nemzedék megkezdte a politikai értékek átértékelését a kollektívizmus javára: az individualizmus, a demokrácia és a szabadság ellen.

*

Lenin világforradalma csütörtököt mondott. Megbukott azon, hogy a világháború idején a nemzeti sorsközösség tudata a szocializmus minden konzervatívabb részesét nemzeti ideológiával töltötte el, s szenvedélyesen elfordultak a nemzetietlen kommunizmustól. Inkább kommunistaellenes irányzatú koalíciós kormányokat alkottak a polgárság demokratikus elemeivel. Így a polgári társadalmat és a nyugati kultúrát végeredményben a szociáldemokrata munkásság mentette meg a kommunista világforradalomtól.

A fenyegető világforradalom hatása az európai polgárságra erősebb volt, mint a munkásságra. A *rettegés a kommunista rémuralomtól*, amely Oroszországban már kormányon volt, a polgárság s a polgári értelmiség széles köreit rázta fel politikai letargiájukból, amelybe a demokratikus szabadság kivívása óta merültek. Most a világforradalom elleni védekezés lett politikájuk fő célja. S miután a kommunista proletariátus túltette magát a parlamenti játékszabályokon, a polgári fiatalság egy része hasonlóképpen arra szánta magát, hogy erőszakhoz fordul, s fegyverrel a kezében veszi fel a harcot az utcáért és az államhatalomért.

Lassan megérett a polgári társadalomban a gondolat, hogy a proletárdiktatúrával a polgárság diktatúráját kell szembehelyezni, hogy erőszakkal lehessen megvédeni a magántulajdont és a nyugati kultúra eddigi alapjait a bolsevizmus és az ateizmus rohama ellen. A polgárság is könnyű szívvel hagyta el a demokrácia süppedő talaját. Így alakult ki a második arcvonal az individualizmus és a szabadság ellen, a nemzeti kollektívizmus nevében.

*

A polgári ellentámadás a világforradalommal szemben *Magyarországon és Bajorországban* kezdődött a budapesti és müncheni kormányok bukása után.

Döntő győzelmét azonban Olaszországban érte el, mert itt egy Leninnel egyenrangú harcos vette át a vezetést: *Mussolini*.

Ez a korábbi szocialista vezető megteremtette a fasiszta mozgalmat és ideológiát, amely szakított a demokrácia és a parlamentarizmus eszméivel, hogy a bolsevik veszedelemre bolsevik módszerekkel támadjon: terrorista ellenterrorral, propagandára ellenpropagandával, kommunista párt-diktatúrára fasiszta párt-diktatúrával.

Amikor a III. Internacionálé Olaszországot proletárdiktatúrával fenyegette, s a parlamentarizmus gyengének bizonyult, hogy ezt a lappangó forradalmat leverje, Mussolini fegyveres párthadsereget szervezett, hogy az olasz demokráciát *antimarxista diktatúrával* pótolja.

Igéző személyisége, szózatai az ifjúsághoz s hivatkozása az ifjúság hősi ösztönére, hazafiasságára és nemzeti érzésére csakhamar nagy és tettekre kész táborot toborzott köréje. Mialatt a gyenge kormány megpróbált semleges maradni a bolsevizmus és a fasizmus utcai harcában, remélvén, hogy majd kölcsönösen felfalják egymást, addig a tőke, a konzervatív rétegek, a hadsereg és a királyi ház rokonszenvezett a fasizmussal, ha nem is a rendszerrel, de mint legerősebb bolsevikellenes tényezővel. A fenti erőkre támaszkodva Mussolininak sikerült államcsínnnyel meghódítani a hatalmat s a fasiszta pártállamot az olasz királyság keretei között berendezni. [...]

Bálvánnyá tette a nemzetet, s magát a nemzet jelképévé. Nem a többség vagy kisebbség nevében szólt, hanem mint a legfőbb nemzeti értékek és hagyományok letéteményese, mint a Római Birodalom, a cészárok és reneszánsz-vezérek tudatos örököse.

Az osztályharcot nem döntötte el, hanem betiltotta: az állam lett a bérharcok bírósága. Könnyörtelenül üldözte a marxizmust, a liberalizmus maradványait szintúgy. De a fasizmus a plutokráciával szemben is állást foglal, ugyanis a nagytőkét a legszigorúbb állami ellenőrzés alá helyez s olyan szociális intézkedésekre kényszeríti, amilyeneket a liberális állam soha nem volt képes véghezvinni.

Reformművét Olaszország és a pápaság kibékülésével tetőzte be. Így kötött össze egy konzervatív kultúrpolitikát egy szociális gazdaságpolitikával s egy imperialista külpolitikával.

Mussolini műve a nemzetközi polgárságra olyan hatást gyakorolt, mint Lenin műve a nemzetközi proletariátusra.

A polgári világ liberális és fasiszta részre szakadt. A polgári fiatalság nagy része a fasizmushoz özőnlött, amelyet korunk igazi lelkévé nyilvánított a szabadság, liberalizmus és demokrácia előregedett eszméivel szemben.

Az európai államoknak csaknem a fele többé-kevésbé követte a fasiszta példát; a fasiszta világforradalom tehát sikeresebb volt, mint a bolsevik. A világfasizmus legnagyobb diadala a német demokrácia felett aratott győzelme volt a nemzetiszocializmus alakjában. Ez a mozgalom, amelynek első államcsínye nem sokkal Mussolini győzelme után hiúsult meg, fő erejét ettől kezdve a fasizmus sikereiből merítette, amelyet körülményesen lemásolt. Nagy népszerűséget szerzett a versailles-i szerződés elleni harcával és fanatikus antiszemitizmusával. Végletes antibolsevizmusával és antimarxizmusával egyszersmind megnyerte szövetségesnek a nagytőke egy részét. Mikor a gazdasági válság milliós munkanélküli sereget zúdított Németországra s a parlamentáris kormánynak nem sikerült ezeket bevonni a termelés folyamatába, az agg birodalmi elnök, Hindenburg, birodalmi kancellárrá nevezte ki *Adolf Hitler*t, a nemzetiszocializmus vezérét, amely időközben a birodalom legnagyobb pártjává nőtt. E hatalmi helyzetben Hitler Németországot rövidesen nemzetiszocialista állammá alakította át.

Ideológiaiilag e mozgalom főként abban különbözik a fasizmustól, hogy nem a nemzet kulturális jellegű eszméjéből indul ki, hanem a faj fogalmának mitikus-biológiai koncepciójából: *egy árja vérközösségben hisz*, amely minden németet egy néptestté foglal össze, s amelyet semmi mesterséges határ nem oszthat meg.

Míg a bolsevizmus a hagyományos nyugati kultúrártékeket szétrombolja, hogy egy új proletár életformát és világrendet teremtsen, a fasizmus pedig megőrzi a nyugati kultúrártékeket és oltalmazza őket a rombolástól, addig a nemzetiszocializmus közbülső helyet foglal el kettejük között. Kulturális szempontból kevésbé forradalmi, mint a bolsevizmus, de viszont kevésbé konzervatív, mint a fasizmus; nem ateista, de egyházellenes és részben keresztényellenes is. Célja egy új világrend a germán faj vezetése alatt, amely a nemzetiszocialista megváltástan választott népe.

(In: Coudenhove-Kalergi: *Totális állam, totális ember*. Készült a Századunk 1938. évi kiadásának felhasználásával. Az új kiadást szakmailag ellenőrizte: Heverle Péter. Tipográfia: PVP stúdió, nyomás: ALFAPRINT, Budapest, 1995. 98, 99–103.)

A MEMEL-VIDÉK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

1919. június 28: a versailles-i szerződés 99. cikkelye a Memel-vidéket népszavazás nélkül a szövetséges hatalmaknak ítélte, s a Népszövetség mandátuma lett

1920–1923 között: Franciaország képviselője igazgatta

1923. január 10: a területet Litvánia megszállta és annektálta

1939. március 23: Litvánia a területet visszaadta Németországnak

1945. január 28: a Szovjetunió a Litván Szocialista Köztársasághoz csatolta

A 140 km hosszú és 20 km széles földcsíkon 1939-ben 145.000 lakos élt. Legnagyobb városa a 40.000 lakosú Memel (Klaipėda) volt, amelyet Heydekrug (Šilutė) 5.000, és Pogegen (Pagėgia) követett 2.800 lakossal. Korábban balti törzsek (salauk, kúrok és karsauk) lakták, akik a Kelet-tenger tapasztalt hajósai voltak,

s néha kalózkodással is foglalkoztak. A salauk főleg Dániával álltak kereskedelmi- és házassági kapcsolatban, de a többi balti állammal, s a déli szlávokkal is. A német rend (*Deutscher Orden*) 1328-ban rendi állammá nyilvánította, s 1422-ben a Melnosee-i szerződésben megállapították határát Litvánia felé, amely 500 évig érvényben volt.

A reformáció után a németrendi ország 1525-ben Poroszország protestáns hercegsége lett, amelyet 1618 óta perszonálunió formájában a brandenburgi választófejedelmek kormányoztak. 1701-ben III. Frigyes választófejedeleme a területet Porosz Királysággá, magát pedig porosz királlyá emelte. 1871-ig Kelet-Poroszországnak nevezték, eltekintve az 1848–1851. évi frankfurti nemzetgyűlés időszakától, s a Szent Római Birodalom, illetve a Német Szövetség határain kívül esett. A német császárság megalakulásával Kelet-Poroszország Németország legészakibb területe lett. 1422–1920 között változatlanul fennállt a kelet-porosz országrész Memel és Litvánia közötti határa, amely a 16. századtól lengyel, majd 1795 óta orosz uralom állt.

Az első világháborúban a német megszállás alatt lévő Litvániát függetlennek nyilvánították, amelyet a Német Birodalom 1918 márciusában elismert, s novemberben a királyságból köztársasággá alakult.

1919 nyarán a versailles-i szerződés aláírásával rögzítették Kelet-Poroszország új határait (28. cikk), s a Németországban Memel-vidéknek nevezett területet népszavazás nélkül elszakították a Német Birodalomtól, s a megalakult Népszövetség mandátumává tették. A versailles-i szerződés rögzítette Litvánia nemzetközi elismerését is. Németországnak el kellett fogadnia a Memel-vidék későbbi állami hovatartozásáról hozandó szövetségi döntést (99. cikk). A mandátumi területet francia közigazgatás alá rendelték. 1920 októberében a Memel-vidék a francia prefektus alatt saját államtanácsot kapott.

A Memel-vidék elszakítását az ottani litván-nyelvű lakosság létezésével indokolták, amely ugyan nem litván dialektusban beszélt, hanem egy porosz, kúr és zemaitis vegyes dialektust használt, amely jelentősen különbözött a lengyel nyelv által befolyásolt művelt litvántól, s megértését szinte lehetetlenné tette. E kisebbség minimális része a tilsiti szerződésben a Litvániához való csatolást követelte. A Memel-vidék balti dialektusát beszélő lakosság nagy része inkább Kelet-Poroszországhoz, mintsem az új litván nemzeti államhoz tartozónak érezte magát. A Memel-vidékiek több mint 95%-a evangélikus, miközben a többi litván katolikus volt, s hosszú ideig lengyel, illetve orosz uralom alatt állt. Gazdaságilag a Memel-vidék fejlettebb volt, mint Litvánia.

A fiatal litván köztársaság az 1920. júliusi moszkvai békeszerződésig belekeveredett az orosz polgárháborúba. Nyelvén túlmenően igényt tartott a Memelre (litvánul: *Klaipėda*), hogy fejlett tengeri kikötőhöz jusson. Litvánia ugyanis csak Palanga (németül: Polangen) kis keleti-tengeri kikötőjével rendelkezett. 1922-től a Memel-vidéket is elérte a németországi infláció.

A franciák által engedélyezett aláírásgyűjtő akció, valamint a nagyköveti konferencia ideiglenes döntése nyomán a Memel-vidéket legalább tíz évre *Memel-vidék szabadállammá* kellett alakítani.

1920. június 8-án a Memel-vidék polgári megbízottja Jean Gabriel Petisné lett, aki márciustól Memelben a francia katonai misszió közigazgatási tisztviselőjeként dolgozott. D. Odry francia tábornok 1921. májusi hazatérése után pedig főmegbízottként működött.

1923. január 10-én – a Ruhr-vidék francia-belga megszállásával egyi-

dejűleg – több mint 1000 fegyveres litván puccsszerűen megszállta a Memel-vidéket és Memel városát. Az akciót hivatalosan Memel-vidéki felkelésnek nevezték, de Litvániából indult ki, s egy „lövészszövetség”, valamint a reguláris csapatok civilbe öltözött tagjai hajtották végre, akik karszalagjukon a kislitván felkelők (*Mažosios Lietuvos sukilėlis* – MLS) feliratot viselték. A Memel-vidékiek támogatása elhanyagolható volt. Litván források szerint a mozgalomhoz annak sikeres lezárulása után 300 Memel-vidéki csatlakozott.

A 200 francia alpesi vadászt –, akik kiképzésüket és felszerelésüket tekintve messze felülmúlták a szabadcsapatokét –, ugyan támogatta néhány száz német rendőr és szabadcsapatos, de két nap múlva visszavonultak laktanyáikba, illetve a prefektúrára. Ezeket is megrohamozták. Veszteségük tizenkét litván szabadcsapatos, két francia és egy német csendőr volt, akinek családját a litván szabadcsapatok pénzügyileg kártalanították.

A később hajóval megérkező francia és angol csapatok – érzékelve az új hatalmi viszonyokat –, haza útaztak. Egy vitatott híresztelés szerint a litván megszállás a franciák által igazgatott területen a német kormány, illetve a Hans von Seeckt tábornok vezette Reichswehr jóváhagyásával történt, s a kelet-porosz határőrség tolerálta az intézkedést, hogy Litvániát erősítse a közös ellenség, Lengyelországgal szemben. Ezzel szemben ismert, hogy a szabadcsapatok német gyártmányú fegyverekkel rendelkeztek. A litvánok valójában 1500 német puskát, öt könnyű géppuskát és sok löszert kaptak kedvező feltételekkel, amelyet Ernestas Galvanauskas fizetett egy titkos alapból (*Mažosios Lietuvos Fondas*), de a litván harcosok felvonulásakor a német rendőrség nem avatkozott be.

Litvánia autonóm régiója (1923–1939)

A nemzetközi diplomáciában Litvánia elfogadtatta, hogy a helyi erők felkeléséről volt szó, akik az Anschlussra törekedtek, s nem a litván kormány parancsára cselekedtek. 1923. január 19-én a francia csapatok és közigazgatásuk elhagyta az országot. Február 16-án a nagyköveti tanács elismerte a Memel-vidék Litvániához csatolását és formálisan is átadta a terület igazgatását Litvániának, amelyet a Népszövetség az 1924. évi Memel-konvenciójában elismert. Rendelkezései közé tartozott a Memel-vidék autonómiája Litvánián belül. Az autonómiát a litván parlament 1924. május

8-án fogadta el. Az annexióval a Memel-vidékiek elveszítették német állampolgárságukat, s litvánok lettek, de választhatták a német állampolgárságot is.

Az 1925. évi Landtag-választások magas szavazatarányokat (80%) jeleztek a német nyelvű, s az autonómiát képviselő pártok javára. 1926-ban azonban hadijogilag felszámolták az autonómiát, jöllehet a további választási eredmények továbbra is egyértelműen Antanas Smetona katonai diktatúrája ellen irányultak.

A lengyel nyomás miatt felelős litván politikusok arra a meggyőződésre jutottak, hogy javítják Németországhoz fűződő viszonyukat. Így 1938 szeptember közepén von Grundherr, a német Külügyi Hivatal követségi tanácsosát kétszer is meglátogatták litván újságírók, s nyíltan kifejezték félelmüket, miszerint a Memel-vidék lakossága önrendelkezést és népszavazást követelhet. A Memel-vidék megtartása érdekében Litvánia nem áldozhatja fel egzisztenciáját, ezért jobb lenne egyezsége jutni a német kormánnyal, ha azok jóváhagynák a litván jogokat a memeli kikötőre. Végül Litvánia 1938 december elején jelzett hajlandóságot koncessziók tételére a Memel-vidéket illetően: a königsbergi litván főkonzul, Dymsha felkereste Peter Kleist, Ribbentrop külügyminiszter magánirodájának munkatársát (egyébként Hitler külpolitikai tanácsadóját), hogy a német–litván kapcsolatokról, s főleg a Memel-vidék sorsáról tárgyaljon vele.

Németország, majd a Szovjetunió részeként

1939. március 22-én, egy héttel a német Wehrmacht prágai bevonulása, és a Cseh–Morva Protektorátus kikiáltása után a litván kormány területátadási szerződést (Német–litván államszerződés) kötött a Német Birodalommal, mivel sem Nagy-Britannia, sem Franciaország nem ismerte el a Memel-vidék annexióját, s elutasították a litván kormány területi igényének garantálását. Így Litvánia arra kényszerült, hogy reagáljon a hozzá intézett 1939. március 20-i német ultimátumra; kivonta csapatait és közigazgatását a területről. Ellenszolgáltatásként a Memel-vidéken szabadkereskedelmi övezetet, s 99 évre szóló közúti engedélyt kapott.

A Kelet-Poroszországgal kapcsolatban álló német lakosság, valamint a legtöbb, litván nyelvjárást beszélő Memel-vidéki támogatta a terület visszatérését Németországhoz, mivel kiábrándultak a litván politikából.

A Memel-vidéket betagolták Poroszország tartományba, Gumbinnen kormánykerület központtal. A német állampolgárok ismét visszakapták a litván agresszió miatt elveszített állampolgárságukat.

1944 októberében Németország evakuálta Memel lakosságát. Röviddel később a Vörös Hadsereg bevonult a területre, s 1945. január 28-án a litván szovjet-kormány új közigazgatást vezetett be, s azonnal megkezdte a litvánok betelepítését. A Memel-vidék a Litván Szocialista Köztársaság része lett.

Azok a német és litván nyelvű memeliek, akik evakuációjuk után Kelet-Poroszországban maradtak, már 1945 februárjában tömegesen tértek vissza, vagy menekültek haza az ottani szovjet kényszermunkatáborokból. Így Klaipeda szinte teljesen kiürült: a szovjet városparancsnokság négy hét után csak 28 németet regisztrált a városban, miközben számos paraszt visszatért birtokaikra.

A szovjet megszállási övezet szovjet „repatriálási tisztjeinek” felhívását követve Memel-vidékiek ezrei tértek vissza tehervonatokkal a Memel-vidékre, ahol kezdetben gyűjtőtáborokban kellett élniük. Sokukat közvetlenül megérkezésük után kényszermunkára a Szovjetunió belsejébe vitték. Az NSDAP-tagok és szovjet hadifoglyokat és kényszermunkásokat foglalkoztató személyek mellett olyan parasztcsaládokat is Szibériába deportáltak, akiket birtokaik nagysága miatt „kulákoknak” minősítettek. Az új telepesek között számos egykori mezőgazdasági- vagy szezonmunkás volt, akik ugyan korábbról ismerték a gazdaságot, de azt nem tudták vezetni. Ezért vegyes gazdálkodás alakult ki, amely kihatott a lakosság ellátási helyzetére. Elűzték, sőt gyakran agyonverték a visszatérő régi tulajdonosokat. A tősgyökeres Memel-vidékiek csak 1947-től folyamodhattak szovjet állampolgárságért, amely ugyan bizonyos jogokat jelentett számukra, de régi tulajdonukat nem kapták vissza.

Irodalom

Kibelka, Ruth: *Memellandbuch. Fünf Jahrzehnte Nachkriegsgeschichte*. Basisdruck, Berlin, 2002.

Lagzi Gábor: *Észtország, Lettország, Litvánia*. In: Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. I. Európa*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 144–152.

www.laender-lexikon.de: Litauens Geschichte

LENI RIEFENSTAHL ÉS HITLER KAPCSOLATA

1934-ben Leni Riefenstahl elragadtatással beszélt egy brit riporternek Hitler *Mein Kampf* című kötetéről: „*A könyv rendkívüli benyomást tett rám – ismerte el. Miután elolvastam az első oldalt, meggyőződéses nemzetiszocialista lettem.*” A rendező viszonya a diktátorhoz fontos esemény volt Riefenstahl életében, s karrierjének legnagyobb és legintenzívebb éveit jelentette. Szoros barátságot kötött Hitlerrel és kívánságára leforgatta a birodalmi pártkongresszusok trilógia-filmjeit.

Az első találkozás

Leni Riefenstahl és Adolf Hitler első találkozására 1932. február 27-én került sor, amikor a színésznő részt vett a nemzetiszocialisták egyik rendezvényén a berlini sportszarnokban, ahol Hitler is beszélt. Úgy érezte: „*Amikor eljön egy olyan valaki, aki képes szavakba foglalni, amit mindenki a szívében érez, mindenki így érzi: 'Igen! Ez az, amire mindig vágytam és reméltem.' Ez történik, amikor valaki első alkalommal hallja Hitler valamelyik nagyobb beszédét.*” Május 18-án levelet írt a náci vezetőnek: „*Tisztelt Hitler úr, röviddel ezelőtt, életemben először politikai gyűlésre látogattam el... Be kell vallanom, mély benyomást tett rám az Ön személye és a hallgatóság lelkesedése. Szeretném Önt személyesen is megismerni...*” Hitler korábban már ismerte a színésznőt, állítólag látta összes filmjét is, s leginkább *A kék fény* nyűgözte le.

Első magántalálkozásukra ezért gyorsan, már 1932. május 22–23-án sor került a Keleti-tenger partján fekvő Wilhelmshaven melletti Horemersielben. Itt hangzott el Hitler híres felkérése: „*ha egyszer hatalmon vagyunk, Önnek kell filmjeinket készítenie.*” Goebbels naplójeljegyzése szerint Leni „*... a főnöknél időzött késő estig... a sztárok közül egyedül ő ért meg minket*”. Lenit lenyűgözte Hitler személyisége.

Ettől kezdve kapcsolatuk folyamatosan elmélyült. 1932 őszétől-telétől

Leni egyre gyakrabban bukkant fel vendédként ünnepi alkalmakkor és a magasabb náci funkcionáriusok hivatalos fogadásain. Kölcsönös vonzalmuk számos magántalálkozón csapódott le, amely 1944. márciusig tartott; utoljára az obersalzbergi Berghofon találkoztak. Otto Dietrich, az NSDAP akkori sajtófőnöke hosszú évekig tartó művészi, bajtársi-baráti kapcsolatról beszélt közöttük.

Színésznőből rendező

Azon kevés asszonyok közé tartozott, akiket Hitler tisztelt és becsült, s rendkívül szoros viszony alakult ki közöttük. Hitler nagyra értékelte Riefenstahl színésznői tevékenységét, ezért annak ambícióit meghallgatva megbízta a pártkongresszusok megfilmesítésével. Kapcsolatuk ezáltal tovább erősödött, mert a magánjellegű témák mellett szakmai szempontok is előtérbe kerültek. A diktátor megbízásokkal látta el az általa csodált színésznőt, ő pedig az egész világnak attraktívan bemutatta a náci ideológiát. Végül oly magasra jutott Hitler értékítéletében, hogy vele magánjellegű problémákat és személyes sorsokat is megosztott.

Riefenstahl – mint később elismerte – érezte, hogy Hitler messzemenően „*nőként tiszteli*”, de intimitásokra sohasem került sor közöttük. Sohasem lett Hitler szeretője. Riefenstahl Hitlernek küldött leveleiből az is kiderült, hogy kettejük jó és szívélyes viszonya a kölcsönös ajándékozások ellenére bizonyos fokig távolságtartó volt, s magázták egymást. Leni bejutott a szűk körű, elit náci társaságba.

Riefenstahl Hitler házi rendezője lett, a modern propaganda-film megteremtője. Filmjeit áthatotta a Hitler-kultusz, a birodalmi kancellár iránti csodálat. Legtöbbször alulnézetből ábrázolta Hitlert, amellyel annak felsőbbiségét és hatalmi pozícióját mutatta be, amely nagy politikai hatást váltott ki. Ezáltal kettejük szoros kapcsolata a propaganda-filmekben is visszatükröződött. Kettejük között olyan szoros kötelék szövődött, amelyet Hitler öngyilkossága és a „*Harmadik Birodalom*” bukása sem szakított félbe. Riefenstahl a későbbiekben is szenvedélyesen kötődött saját emlékeihez és személyes meggyőződéséhez, miszerint Hitler jó ember volt. Kijelentette, hogy különbséget tett Hitler az ember, s a politikus között. A kép összehasonlítható Winifred Wagner vagy Helene Bechstein Hitlerhez fűződő kapcsolatával.

Riefenstahl elbűvölte a hatalom s lenyűgözték Hitler fellépései. A sikerorientált művésznő számára rendkívüli társadalmi privilégiumot jelentett, ha a kancellár oldalán tűnhetett fel. Hitlerhez fűződő szoros kapcsolata rendkívül előnyös kedvezményeket jelentett számára a filmszakmában, amelyben különleges helyre tett szert és a „*Harmadik Birodalom*” cégére lett. A „*Führer*” elfogadta és támogatta művészeti tevéit, megvédte a bírálatoktól és elismerte tevékenységét.

A kölcsönösség Hitler esetében Riefenstahl művészi ambícióinak csodálatában is megnyilvánult, s a szoros kapcsolat forrása volt. Mivel a rendezőnő még pályafutása elején állt, Hitler befolyásolhatta és megnyerhette terveinek. Szándéka szerint Riefenstahl támogathatta tekintélyét és arculatot teremthetett rendszere számára, amely a pártkongresszusok trilógiájával sikeresen meg is történt. „*Négy díszhölgyem volt: Frau Troost, Frau Wagner, Frau Scholtz-Klink und Leni Riefenstahl*” – mondta később Hitler. Lenivel két jellembeli hasonlóságot mutattak: mindketten rendkívül akaratosak és domináns személyiségek, valamint sok vonatkozásban önimádók voltak. Mindketten egyszerű környezetből származtak. Egymás lelki önarcképei voltak, amelyek a tökéletességről, a fölényről és a csábítás művészetéről szóltak.

Riefenstahl állandóan politikamentes művésznőnek vallotta magát, aki állítólag nem ismerte fel a náci rendszer szörnyűségeit. „*Azt sohasem vitattam – mondta –, hogy rabul ejtett Hitler személyisége. Hogy túlságosan későn ismertem fel benne a démonit, abban kétségtelenül elvakulásom a vétkes.*”

A filmtrilógia

Az 1933. évi nürnbergi pártkongresszus célja a „*Führer és a nép közötti szoros szövetség*” bemutatása volt a „*hatalom megragadása*” óta. A film címét maga Hitler adta: A hit győzelme (*Sieg des Glaubens*) – 1934. Goebbels naplóbejegyzése szerint Leni lelkesen fogadta a Hitler-film ötletét. Később ugyan tagadta eszmei azonosulását a náci ideológiával; valóban nem lépett be a pártba, de ismerte ideológiáját, s bizonyos fokú politikai hitvallás is kellett a film elkészítéséhez.

A nürnbergi pártkongresszusok látványterveiért Albert Speer felelt, akivel nagyszerűen együttműködött. A két művész elismeréssel adózott

egymás művészetének. Speer az élmény növelése érdekében felhasználta az összes náci jelképet, és hatalmas, fából készített sast álmodott Hitler és a tribün mögé. A rendező könnyedséggel jelenítette meg az ünnepi pátoszt. Speer segített a kamerák stratégiai fontos pontokra való kihe-lyezésében. Hitlert alulnézetből, a tömegből fényképezte, így emelte a so-kaság fölé; az elhízott párttagokat a jótékony zászlók erdejében mutatta; a teret felülnézetből vette fel, demonstrálva a nagyságot.

A film szinopszisa: 1. Főcím (Történelmi dokumentum) 2. Nürnbergi életképek 3. Megérkezik Hitler 4. Nürnberg polgármestere üdvözlí az NSDAP-t 5. A kongresszus megnyitása 6. A Zeppelin mezei felvonulás az NSDAP vezetők előtt 7. A Hitler-Jugend 8. Felvonulási parádé 9. Hitler beszéde 10. Zárókép: horogkeresztes zászló a felhők között.

Az egyórás filmben Hitler megérkezéséig kilenc percet kellett várni, amely fokozza a hangulatot, de utána alig vette le róla a kamerát. Ösz-szességében beszédei közel tíz percesek. Hol a kongresszus előtt, hol az SA vezéreinek, hol a Hitler-Jugendnek tart nemzetébresztő szónoklatot. A parádés felvonulás erődemonstráció, a nép és a külvilág felé mutatott erő. A fennmaradó időt egyéb vezető náci párttagok felszólalásai, életképek, a tömegek éljenzése, 'Heil Hitler' kiáltása, zászlók vonulása tölti ki. A képi ábrázolás még nem tökéletes, Hitler is néhol kócos öregembernek hat. Ezeket a hibákat kijavítja következő alkotásában.

Mivel egyes felvételekkel nem volt megelégedve, ezeket műteremben újra megismételték. Jobban sikerültek az üres tér előtt újra elmondott be-szédek, mint a kongresszus előttié. Speert ez elbizonytalanította. Valódi az indulat és hit, ha így el lehet játszani őket? Hiába hangoztatta Leni, hogy csak dokumentumfilmet forgatott, ez nem volt igaz. Dokumentálta ugyan a történeteket, de látványossá téve, zenével aláfestve és megvágva megmásította azt. Így már tökéletesen használható propagandacélokra is. Goebbels elérte célját; Leni reklámfilmet forgatott.

Mindezt Leni a későbbiekben tagadta; érvelését sokban segítette, hogy minden fellelhető példányt eltüntettek Röhm „árulása” miatt. *„Mivel a filmnek se cselekménye, se forgatókönyve nem volt, csak annyit tehettem, hogy megpróbáltam optikai változatosságot és valamiféle képritmust te-rementeni a jelenetek között. Tévedés a gyakorta ismételt vád, miszerint pro-pagandafilmeket készítettem. Dokumentumfilm volt, ami nagy különbség: senki, még a párt se adott utasítást, hogy milyen filmet csináljak. Beállított felvételek nincsenek köztük, a felvételek csakis a pártkongresszus helyszí-*

nén készültek. Munka közben eszembe sem jutott semmiféle propaganda.”

A monotonitás feloldására Hollywoodból hozatott kamera-felszerelést, s modern eszközökkel, új technikák, különleges optikai effektusok, különböző kameraállások alkalmazásával filmhíradó jellegűvé tette a filmet. Jól lehet művészi szempontból egyedülállót alkotott, mondanivalóját illetően viszont komolyan hozzájárult az NSDAP népszerűsítéséhez. Egyfajta politikai manifesztum volt. 1935 márciusában került a mozikba, s telt ház előtt vetítették. A több hónapos vágási munkálatok teljesen kimerítették. Hitlert teljesen lenyűgözte, ahogyan őt a rendező nő ábrázolta. A film 1937-ben a párizsi világiállításán aranyérmet nyert, amelyet a radikál-szocialista miniszterelnök, Edouard Daladier személyesen nyújtott át.

Az akarat diadala (*Triumph des Willens*) – 1935 „dokumentum az 1934. évi birodalmi párnapról, készült a Führer megbízásából, rendezte Leni Riefenstahl. 1934. szeptember 5-én, 20 évvel a világháború kitörése után, 16 évvel Németország szenvedésének kezdete után, 19 hónappal a német újjászületés kezdete után Adolf Hitler újra Nürnbergbe repült, hogy meg szemlélje hűség híveit” – reklámozták új filmjét.

Lenit hivatalosan 1934. április 19-én bízták meg a film elkészítésével, amelyben szabad kezét kapott és Hitler minden támogatását élvezte. Papíron filmtársulata rendelkezett a szerzői jogokkal, amelyet *Reichsparteitag-Film GmbH*-ra keresztelt át. A filmet az NSDAP finanszírozta. Leni eladta tehetségét a lehetőségért, hogy olyan körülmények között dolgozzon, amely másoknak akkoriban nem adatott meg. Hitlert a német nép vezérének tartotta: „Csupán egy vagyok a milliók közül, aki abban hitt, hogy Hitlernek mindenre van válasza. Csak a jó dolgokat láttuk, azt nem, hogy rossz idők következnek” – vélekedett később. Monumentális kultuszfilmet alkotva tisztelgett Hitler nagysága előtt.

A sodró képek, a hatalmas díszletek között elvesznek az emberek. A film új kifejezőeszközét a kamera mozgása hozta létre, amely mindig újat mutatott, mindig más szemszögből.

A beszédekből, felvonulásokból az újszerű fényképezési technikák segítségével készített dinamikus propaganda-filmet. A mozgó kamerát ő alkalmazta elsőként dokumentumjellegű események megörökítésére. Sínpályákat épített a szónoki emelvény köré, s ezzel is új, élénk képi hatást ért el. A pódium mögötti, 38 méter magas zászlórúdra felvonót szereltetett a még különlegesebb optikai effektusok érdekében.

Albert Speer ötlete nyomán rendezték meg az éjszakai felvonulást és

a fénydómot: „*Zeppelinfeld magas sáncai között kell felállítani Németország összes helyi csoportjának több ezer zászlaját, hogy aztán a tízes csoportokban felsorakozott hivatali ügyintézők a mező megfelelő számú útjain vezényszóra „kiömljenek”*; *eközben a zászlókat és a fölöttük uralkodó fényes sást tíz fényszóróval úgy kell megvilágítani, hogy megfelelő hatás jöjjön létre.*”

Felépítését tekintve *A hit diadalának* újra átgondolt, letisztultabb, kifinomultabb változata. Időben is megduplázódik, majdnem két órás. Ebből Hitler beszédei több mint 20 percet tesznek ki. 20 perces a Führer nagy szemléje az NSDAP félkatonai szervezetei előtt. Beszédeket hallhatunk Hesstől, Goebbelstől, Lutztól és egyéb vezető párttagoktól. A zászlók ismét rengeteget masíroznak fel s alá, és a töménytelen *Heil Hitler, Sieg Heil*, és náci karlendítés sem hiányzik.

A szinopszis szerint: 1. Főcím. 2. Hitler érkezése 3. Éjszakai fáklyás felvonulás, szerenád 4. A város ébredése 5. A német nép (parasztok) felvonulása 6. A pártkongresszus megnyitása 7. A birodalmi munkaszolgálatosok szemléje Hitler előtt 8. Lutze vezérkari főnök beszéde az éjszakai SA felvonuláson 9. Hitler-Jugend 10. A birodalmi erők szemléje 11. Politikai vezetők éjszakai felvonulása 12. Hitler és az SA, SS szemléje 13. Felvonulási parádé 14. A kongresszus bezárása 15. Horst Wessel dal (második nemzeti himnusz).

Hitlert rendkívül hatásosan fényképezte. Goebbels elégedett: „*Aki látta és megélte a Führer arcát Az akarat diadalában, soha nem fogja elfelejteni. Egyaránt kísérti majd napközben és álmaiban, és mint nyugodt láng, a lelkébe ég.*” Riefenstahl saját csodálatát vitte vászonra. Mindig úgy láttatta a Führert, ahogy a lehető legjobb volt. Hol a nép körében, amint kezet ráz velük, hol megkapó szónokként alulnézetből, hol tiszteletet parancsoló szoborként. Hamis valóságot teremtett és azt valódiként adta el.

Félelmetes, mennyire odafigyelt minden részletre. Minden alaposan ki volt dolgozva. Nincs egyetlen ház, ahol ne lengene zászló, nincs egyetlen arc, amely ne lenne átszellemült a Führer láttán. A történelmi város az akkor íródott történelem központja lett. Lakói statiszták. Mindenkinek megvan a maga szerepe a Führeri birodalomban. A gyerekek kart lendítve állnak, holott még mit sem értenek a történelemből, de már beléjük nevelték a mozdulatot. A nagyobbak pedig már a Hitler-Jugend tagjai, ők Németország jövője. A lányok pedig készülnek az erős német nő szerepére. Militarizmus és totalitarizmus mindenütt. Kétségtől jól elkészített mestermunka, amely a náci szellemiségnek állított emlékművet.

A „*Führer megszabadította a német népet a gyűlölt versailles-i béke bilincseitől.*” 1935. március 16-án felmondta a versailles-i békeszerződést, ezzel „*felszabadította*” a német népet, és a hadsereget is, amelynek számát a szerződés százezer főben korlátozta. Nevét Wehrmachtra keresztelte és bevezette a kötelező sorozást. E „*szabadságnak*” adózott Leni Riefenstahl A szabadság napja (*Tag der Freiheit – Unsere Wehrmacht*) – 1935 című filmjében.

Az akarat diadalában a hadsereg háttérbe szorult, alig néhány képkockán jelent meg. Saját maguk propagálására filmet követeltek a hadsereg vezetői is. 1935-ben A szabadság birodalmi pártkongresszusa alkalmából megörökítettek egy hadgyakorlatot. A birodalmi pártkongresszusok trilógiájának utolsó filmje csak a hivatásos hadsereggel foglalkozott és az örömmel, amelyet a Führer szolgálata kiváltott. Középpontjában Hitler buzdító beszéde állt. Mivel kópiái szintén elvesztek, Riefenstahl törölte filmjei listájáról. 1971-ben azonban előkerült egy változat. Nem volt hajlandó róla beszélni. Életrajzi visszaemlékezéseiben egyáltalán nem említette.

Szinopszisa: 1. Főcím 2. Életkép, sátoztábor 3. Wehrmacht bemutatása 4. Hitler beszéde 5. hadgyakorlat földön és levegőben 6. Záró kép: horogkeresztet formáló harci repülők raja.

Mindössze 30 percet szánt a hadseregre. A film jelentősége soha nem volt akkora, mint *Az akarat diadalának*. Inkább *A hit győzelmének* kezdetlegességével lehet párhuzamot vonni. Bár teljes technikai arzenálját itt is bevetette. Árkot ásatott a tankok felvonulási útjára, hogy alulról vehesse őket, majd tornyokat építtetett a panorámaképek elkészítéséhez. Azt a katonai erőt és arzenált mutatta be, amely majd a második világháborúban főszerephez jutott.

A filmekben a hit, az akarat és a szabadság hármasa jelent meg. A hit győzelemre visz, az akarat diadalmaskodik és a Führer „*felszabadít*”. A három cím Németország útját is szimbolizálta. A rövidfilmet először a birodalmi kancellárián vetítették le.

Az olimpia-filmek

Hitlert nem érdekelte különösebben a sport, de felismerte, milyen hallatlan lehetőséget jelenthet a náci agitáció számára. Ezért óriási összegeket költött a sportlétesítmények megépítésére. „*Ha az ember a világot hívta ven-*

dégségbe, akkor valami szépet és nagyszabásút kell építenie”. A XI. nyári olimpiai játékokra 1936. augusztus 1–16. között került sor. A rendezvényhez és Németországhoz illő grandiózus épületek és stadionok felépítéséért Albert Speer felelt.

A politikai függetlenség látszatát keltette, hogy a játékok megfilmesítésére Riefenstahl megalapította *Olympia-Film GmbH*-t, amelyet a Goebbels és a nemzetiszocialista propaganda-minisztérium irányítása alatt álló *Film Credit Bank* finanszírozott. Leni a magas költségek miatt konfliktusba került Goebbelsszel is. 1936. szeptember közepén már 1,2 millió márkás költségnél tartott. Valószínű azonban, hogy ebben a propaganda-miniszter féltékenysége és rivalizálása is közrejátszott, aki irigykedett arra, akit Hitler elismert. Leni később kiemelte, hogy a Führer mindig megvédte őt a párton belüli irigy intrikáktól.

Úgy gondolta, hogy a rengeteg versenyszám pusztá megörökítése az unalomba fulladna, ezért az olimpia eszméjét filmesíti meg, de mindezt úgy, hogy megfeleljen az előírt oktató célzatú rövidfilmek előállítására is. Megszállottságát, munkaritmusát és hihetetlen munkabírását jelezte, hogy 45 operatőrrel dolgozott együtt. Utasítása mindössze ennyi volt: *„vegyenek fel mindent és minden elképzelhető szögből... vegyék filmre az olimpiát közelebbről és drámaiabban, mint ahogy a sport világát valaha celluloidon rögzítették*”.

Minden versenyszámot különlegessé akart tenni, és ehhez új technikai megoldások kellettek. Ilyen volt a gumiba burkolt kamera a lovak nyergén, a maratoni futók nyakába akasztott vagy a víz alatti kamera. De az árkok ásása és emelvények, tornyok emelése sem maradhatott ki. Síneket fektettek le a futópálya mellett, hogy az élményt még közelebbé tegyék, hatalmas teleobjektívet használtak, vagy éppen csónakba szálltak kézi kamerákkal a gyorsuló szám megörökítésére. A felvételek különböző sebességével még nagyobb hatást tudtak elérni. Többször előfordult, hogy Leni a sportolóval megismételtette teljesítményét, mint a pártkongresszusokon a beszédeket is, hogy közelebbről megörökíthesse izmait és mozdulatait.

Végül egy két részes, három és fél órás filmposzt készített a több mint 200 órányi felvett nyersanyagból: A népek ünnepe (*Fest der Völker*), és A szépség ünnepe (*Fest der Schönheit*). Az elsőben a küzdelmeknek szentelt két órát, a másodikban az esztétikum volt a vezérfonal.

A legszebb képeket a megfeszülő izmokról, az arcokra kiülő akaratról és fájdalomról, a lelassított mozdulatokról s ugrásokról készítette. A vágá-

sok során került konfliktusba Goebbelszel: „*Riefenstahl kisasszony megint hisztériázik. Ezekkel a megvadult nőkkel nem lehet együtt dolgozni. Fél-millióval többet kér filmjéhez, és egyszerre kettőt is akar csinálni. S persze közben valami bűzlik körülötte. Rideg vagyok vele, mire sírni kezd. Ez az asszonyok végső fegyvere. Ettől persze én már rég nem hatódom meg.*” Ennek ellenére Goebbels meg volt elégedve: „*Beszámolok a Führernek Leni Riefenstahl olimpiáról szóló filmjéről. Nagyon örül, hogy ilyen jól sikerült. Szeretnénk majd kitüntetni a rendezőnőt, megbecsülésünk jeleként. Megérdemli. Sokáig lemondott hírnévről és elismerésről.*”

A vágáson majdnem két évig dolgozott. Legnehezebb része a hangélmény visszaadása volt. Hitler megnyitó beszédén kívül ugyanis minden hangot mesterségesen kellett előállítani, mert a felvett hangok használhatatlanok voltak. Tökéletes tempójú, hibátlan vágás és az ismétlődő versenyszámok kellő számú variációja gondoskodott a mindvégig érdekfeszítő látványról. A bemutatót az Anschluss (1938. március 13.) miatt elhalasztották, s végül 1938. április 20-án, Hitler 49. születésnapján mutatták be a berlini Ufa-palotában. Az elismerés feledtette a kimerítő hónapokat; az egyértelmű dicséretok miatt Goebbels „*további 100 ezer márkát ajándékozott*” a rendezőnőnek. A filmet a Nemzetközi Olimpiai Bizottság pedig aranyéremmel jutalmazta.

Háborús benyomások

Leni Riefenstahl a lengyel fronton Hitler közvetlen megbízására forgatott, akinek utasítására 1939. szeptember 5-én az OKW (Wehrmacht Főparancsnoksága) a propagandaminisztérium keretéből létrehozta a „*Riefenstahl különleges filmcsapatot*”, amelyet jól felszereltek: kaptak két hatüléses Mercedes limuzint, egy oldalkocsis BMW motorkerékpárt, s 700 literre szóló benzinjegyet, egy hangosfilm-kocsit, tudósítói egyenruhákat, gázálarcokat és pisztolyokat.

1940 végén napvilágra kerültek olyan fényképek, amelyeken Leni Riefenstahl tanúja volt a Konskie lengyel kisvárosban végrehajtott mészárlásnak. Csak a fotók révén derült ki, hogy már a háború kitörése utáni napoktól filmes kft-jének munkatársaival (élettársa: Hermann Storr, Walter Traut, Guzzi és Otto Lantschner operatőrök, valamint Sepp Allgeier és Fritz Schwarz) együtt a lengyelországi fronton tartózkodott. Riefenstahl

szerint haditudósítóként akarták magukat hasznosítani, messze távol attól, ahol a harc és a háború tombolt. Szeptember 12-én filmes csapatával átért egy tömeggyilkosságot, amelyet Konskieban német katonák követettek el a zsidó lakosságon. Ekkor a Wehrmacht katonái 19 lengyel zsidót megölték, és sokat megsebesítettek. Riefenstahl később szilárdan állította, hogy csak „a távolból” hallottak lövéseket, s egyáltalán nem láttak semmit. De létezik egy német katona róla készült fényképe, azzal az aláírással: „*Leni Riefenstahl elájul egy halott zsidó megpillantásakor.*”

Ő azonban mindig az ellenkezőjét állította: „*Soha nem láttam Lengyelországban halottat. Sem katonát, sem polgári személyt.*”. Operatőrei megörökítették, amint Hitler bevonul a felszabadított Danzigba.

További háborús benyomásokat októberben szerzett a lerombolt Varsóban. Ott a győztes német egységek két órás katonai díszszemlét tartottak Hitler előtt. Riefenstahl operatőreivel együtt Fritz Hippler rendező filmezte le az egyedüli parádét, amelyet Hitler a második világháború alatt egy meghódított országban tartott.

A lengyelországi hadtér brutalitásait rövidesen azonban nem tudta elviselni, s hátat fordított e foglalkozásnak. A kulturális kamara felkérte, készítsen filmet a Siegfried-vonalról, de az ajánlatot visszautasította. Váratlan elutasítása miatt megbízói többet nem keresték, hanem egyszerűen félreállították.

Szörnyűséges lengyelországi élményei azonban nem befolyásolták Hitler iránti lelkesedését. Franciaország lerohanása után lelkes hangú levélben üdvözölte Führerét: „*Leírhatatlan örömmel, mélyen meghatódva és forró köszönettel éljük át Önnel együtt, Führerem, az Ön és Németország legnagyobb győzelmét, a német csapatok bevonulását Párizsba. Minden emberi fantázián túlmutató elképzelést meghaladva olyan tényeket váltott valóra, amelyek példa nélküliek az emberiség történelmében. Hogyan köszönjük ezt meg Önnek? Túlságosan kevés a jókívánság, hogy kifejezzem Önnek érzéseimet.*”

1944 elején a 42 éves Leni és Hitler utolsó személyes találkozására Peter Jacobs hegyivadász századossal tartott esküvőjét követően történt, amikor a diktátor Obersalzbergen fogadta a házaspárt.

Irodalom

- Bach, Steven: *Leni – Leni Riefenstahl élete és munkássága*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- Ford, Charles: *Leni Riefenstahl. Schauspielerin, Regisseurin und Fotografin*. Heyne, München 1982.
- Goebbels, Joseph: *Napló*. Dunakönyv Kiadó, H. n., 1994.
- Horváth Zsófia: *Leni Riefenstahl, a „szépség kutatója”*. Szakdolgozat. Eszterházy Károly Főiskola, Bölcsészettudományi Kar, Eger, 2009.
- Kinkel, Lutz: *Die Scheinwerferin. Leni Riefenstahl und das „Dritte Reich”*. Europa-Verlag, Hamburg und Wien, 2002.
- Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.
- Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban*. I–II. kötet. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.
- Loiperdinger, Martin: *Rituale der Mobilmachung. Der Parteitagfilm „Triumph des Willens” von Leni Riefenstahl*. Leske und Budrich, Oplanden, 1987.
- Riefenstahl, Leni: *Emlékeim 1902–1945*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2003.
- Sigmund, Anna Maria: *A nácik asszonyai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- Speer, Albert: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n.
- Trimborn, Jürgen: *Riefenstahl: eine deutsche Karriere*. Aufbau Verlag, Berlin, 2002.

NÉMET KÜLPOLITIKA REVÍZIÓ ÉS EXPANZIÓ KÖZÖTT (1936–1939)

-
- 1936. március 7: a Német Birodalom felmondta a locarnói szerződést
 - 1936. július 11: német–osztrák egyezmény
 - 1936. július 25: Franco tábornok támogatása
 - 1936. március 7: a Rajna-vidék demilitarizált övezetének megszállása
 - 1936. november 1: a Berlin–Róma-tengely
 - 1936. november 25: az antikomintern paktum
 - 1937. október 5: Rooseveltnél elnök chicagói ún. „*karantén-beszéde*”
 - 1937. október 18: Hitler a japán–kínai konfliktusban Japánt támogatja
 - 1937. november 5: Hitler tervezett célját Közép-Kelet-Európa iránti terjeszkedésben határozta meg s 1938-ban kilátásba helyezte Ausztria és Csehszlovákia lerohanását
 - 1938. március 12: Ausztria anchlussa
 - 1938. május 30: Hitler utasítása: „*Csehszlovákia belátható időn belül katonai akcióval szétzúzandó*”
 - 1938. szeptember 29–30: a müncheni konferencia
 - 1938. szeptember 30: német–brit megnehtámadási és konzultációs nyilatkozat
 - 1938. október 24: Hitler javaslatai „*globális megoldást*” kínáltak Lengyelországnak
 - 1938. december 6: a német–francia megnehtámadási nyilatkozattal a franciák szabad kezét biztosítottak a németeknek Közép-Európában
 - 1939. január 30: Reichstag-beszédében Hitler nyíltan összekapcsolta a közelgő háborút és az európai zsidóság megsemmisítését
 - 1939. március 14: a szlovák parlament szakít Prágával
 - 1939. március 31: angol–francia függetlenségi garancia Lengyelországnak
 - 1939. március 23: a Litvániahoz tartozó Memel-vidék német megszállása
 - 1939. augusztus 23: a Hitler–Sztálin paktum
 - 1939. szeptember 1: Lengyelország megtámadása
 - 1939. szeptember 3: brit és francia hadüzenet
-

Világpolitikai körülmények

Az 1930-as években négy világpolitikai tényező támogatta Hitler sikeres revíziós politikáját:

1. a kelet-ázsiai tartós válság, mivel 1931 szeptemberében Mandzsúriában Japán katonailag beavatkozott Kína ellen, majd 1937. júliusi támadása fegyveres összetűzéssé fajult Japán és Kína között,
2. a Földközi-tenger térségében Olaszország háborúja Abesszínia ellen (1935. október – 1936. július) és valamennyi európai nagyhatalom részvételével zajló spanyol polgárháború (1936. július – 1939. március), amely

világméretű válsággócként a kelet-ázsiai és kontinentális európai színtér mellett a brit világhatalmi érdekekre is kihatott,

3. az 1930-as évekre bebizonyosodott, hogy a párizsi békeszerződések problematikus és „mesterséges” jellege több konfliktust teremt a győztesek és vesztesek között,

4. Bizonyos ideig a Kelet-Ázsiában és a Földközi-tenger térségében jelentkező szovjet–brit ellentétek is kedveztek a német diktátor revíziós és expanziós politikájának. Ellentéteiket csak 1941-ben függesztették fel, s Hitler ellenük folytatott háborúja az ideológiai és hatalmpolitikai riválisokat ideiglenesen partneri pozícióba kényszerítette.

A feszültségek, válságok és háborúk szélárnyékában a nemzetiszocialista Német Birodalom célratörően és rugalmasan folytatta diktátorának programját, s 1936-tól kezdve kitört külpolitikai elszigeteltségéből. A Szovjetunió elleni stratégiájához elsősorban Nagy-Britanniát, majd annak vonakodása miatt Olaszországot és Japánt igyekezett megnyerni. Nagy-Britannia megnyeréséért a sikertelen udvarlás évei (1933–1935) után 1935–1937 között fenyegetésekkel próbálkozott. A Német Birodalom 1936. március 7-én felmondta a locarnói szerződést, majd május elején hivatalosan először követelt gyarmati revíziót.

Angliával vagy nélküle?

1937 elejétől Hitler a szigetországgal szemben kétértelmű politikát követett, amelyet bizonyos értelemben még 1939. szeptember 3-a után is folytatott. Az angol szövetségen munkálkodva Ribbentrop tanácsára végül arra a meggyőződésre jutott, hogy politikai céljait Anglia „*mellett*”, illetve ellenére kell megvalósítania. Angliának a tengeri és gyarmati hatalom, Németországnak pedig a szárazföldi és hegemon hatalom szerepét szánta. Természetesnek tekintette, hogy Nagy-Britannia nem ellenzi a versailles-i szerződés revízióját s közép- és kelet-európai expanziós szándékait.

Simon brit külügyminiszter már 1935. márciusi berlini látogatásakor érzékeltette, hogy Nagy-Britannia hajlandó közeledni Németország közép- és kelet-európai követeléseéhez. A nemzetközi politika új fejleményeit vetítette előre Mussolini 1936. januári kijelentése a római német nagykövetnek, miszerint Olaszország nem ellenzi, ha Ausztria a birodalom „*csatlósa*” lesz. Az 1936. július 11-i német–osztrák egyezményrel ugyan normalizálták Bécs és Berlin diplomáciai kapcsolatát, de az osztrák kormány a „*júliusi egyezmény*” nyilvános részében kötelezettséget vállalt, hogy „*Ausztria német államnak vallja magát*”. A megállapodás bizalmas részében pedig kijelentette, hogy kész külpolitikáját „*a német kormány külpolitikája békés törekvéseinek figyelembevételével alakítani*”. A folyamat Ausztria 1938. márciusi Anschlussával zárult le.

Az olasz kártya

Hitler az abesszin háborúban kettős játékot folytatott: erősítette a Ducét Etiópia elleni háborús lépéseiben, egyúttal pedig titokban fegyvereket szállított az abesszinégusnak az olaszok elleni harcához. Az afrikai konfliktus meghosszabbítására törekedve a két nyugati hatalom érdeklődését a földközi-tengeri és afrikai térségre terelte, s növelni igyekezett Mussolini gazdasági függőségét, és ezzel megnyerni magának Olaszországot.

A Rajna-vidék remilitarizálása

Az angolok érdektelenséget tanúsítottak a Rajna-vidék demilitarizált övezetének 1936. március 7-i megszállásakor, mivel a lépés valójában nem

érintett angol világhatalmi érdeket. Franciaország bel- és katonapolitikai okokból bénultan reagált. Hitler az akcióval fontos revíziós célt ért el, amely növelte népszerűségét a lakosság között. Külpolitikáját egyre önállóbban alakította, amelynek szovjetellenes iránya és propagandája 1936-ban felerősödött.

Berlin–Róma-tengely és az antikomintern paktum

Mussolini és Hitler

Mivel Nagy-Britanniával nem jutott a remélt egyetértésre, Hitler a Berlin–Róma-tengelyt (a kifejezést Mussolini 1936. november 1-jén használta először) s ideiglenes megoldásként az 1936. november 25-én Japánnal megkötött antikomintern paktumot választotta. A Japánhoz és Olaszországhoz való közeledésnek bizonyos fokig tartalékfunkciót szánt arra az esetre, ha Anglia nem szövetkezik Németországgal. A német Japán-politika Ribbentropnál egyfajta alternatív elképzelést jelentett Hitler programjával szemben, s kifejezetten angolelleses (és

Egyesült Államok ellenes), Japántól Spanyolországig terjedő kontinentális hatalomkoncentrációt tervezett. Hitler szovjetellenes és proangol politikájával ellentétben a realistább Ribbentrop – különösen 1938–1939-től – hosszú távon inkább a szovjet semlegesség megőrzésére és a német külpolitika angolelleses vonalára tette a hangsúlyt, függetlenül attól, hogy 1936–1938 között londoni német nagykövetségként Hitler szellemében a Németország keleti politikája iránti angol megértést egyengette.

Franco támogatása

Hitler kommunista- és szovjetellenes beállítottsága 1936. július 25-én Franco tábornok támogatásában is megnyilvánult. Döntését elsősorban az vezette, hogy Spanyolországban megakadályozza a francia népfront-kormányhoz hasonló fejleményeket, amelyek az országot inkább a Szov-

jetunióhoz, mintsem a Német Birodalomhoz közelítenék, s megfosztanák a biztos hátszínétől a Szovjetunió elleni támadás esetén. Ideológiailag és hatalompolitikailag a spanyol polgárháborúba való német beavatkozás Szovjetunió-ellenes funkciót hordozott. Mussolini intervenciója pedig lehetőséget nyújtott, hogy a támogatására szoruló Olaszországot a birodalom oldalára vonja. Nagy-Britannia spanyolországi lépéseiből leszűrhetette, hogy a nagy európai háború elkerülését tartja szem előtt, és Spanyolországban nem akadályozza Hitlert, Mussolinit, de Sztálint sem.

1936 augusztus végén a „négyéves” terv emlékirata világosan megfogalmazta célját: *„A német hadseregnek négy év múlva bevethető, a német gazdaságnak négy év múlva pedig háborúra alkalmas állapotban kell lennie.”* Mivel 1937 során világossá vált számára, hogy Anglia akadályozza terveit, és Franciaország egyre inkább brit függőségbe kerül, az év végén többé már nem zárta ki, hogy szükség esetén Anglia „mellett” vagy nélküle cselekszik, sőt a „tartalékmegoldásnak” tartogatott Berlin–Róma–Tokió háromszögnek angolelles politikát kell folytatnia. A bizonyos fókig „fordulópontnak” tekinthető 1937. évben továbbra is kitartott az „élettérháború” mellett, de az idő nyomására átgondolta szövetségszerződés feltételeit, és kényszerűségből változtatott rajtuk. Előnyösnek tűnt számára a világpolitikai események felgyorsult dinamikája, amely nemcsak Európára korlátozódott. A tartós kelet-ázsiai konfliktusban 1937. október 18-án – külügyminisztériuma hagyományos vonalával ellenében – feladta Kína támogatását és a japán–kínai konfliktusban Japán támogatása mellett döntött.

1937. október 5-én Roosevelttel chicagói ún. „karantén-beszédében” azonban figyelmeztette a revíziót hirdető államokat; a békeszerető államok összefogását sürgetve, kilátásba helyezte a jogsértők kizárását a népek családjából. Ezzel megkísérelte demonstrálni az Egyesült Államok világpolitikai aktivizálódását.

A Hoßbach-memorandum

A német külpolitikában egyre meghatározóbbá váltak a bolsevizmusellenesség, az „élettér” hódítás és a német fajelmélet ideológiai motívumai. Ezeket 1937. november 23-i titkos beszédében a „térproblémát” megoldó „fegyveres állam” fontos feltételének tekintette. November 5-én pedig tervezett célját Közép-Kelet-Európa iránti terjeszkedésben határozta meg,

s 1938-ban kilátásba helyezte *Ausztria és Csehszlovákia* lerohanását. A „*térkérdést*” 1943–1945-ig meg kell oldani – mondta –, mert Németország akkor éri el katonai hatalma csúcspontját.

Friedrich Hoßbach (1894 – 1980): német katonatiszt. 1914-ben hadnagy a keleti fronton, 1920-tól a Reichswehrben szolgált, s 1937-ben már ezredes. 1934–1938 között Hitler Wehrmacht-adjutánsa, de a Blomberg–Fritsch válság idején leváltották. Előbb vezérőrnagyként a 16. páncélos hadtest parancsnoka, majd a 4. hadsereg parancsnokaként két évig a keleti fronton szolgált. 1943-ban gyalogsági tábornok. A nürnbergi perben beidézték, de nem ítélték el.

Dokumentum

HOßBACH EZREDES LEIRATA HITLERNEK A FŐPARANCSNOKOKKAL ÉS A
BIRODALMI KÜLÜGYMINISZTERREL A NÉMET KÜLPOLITIKÁRÓL FOLYTATOTT
MEGBESZÉLÉSÉRŐL
(1937. NOVEMBER 5.)

[...] A Führer bevezetőül leszögezte, hogy a mai megbeszélés tárgya olyan jelentőségű, hogy megvitatása más államokban a kormány hatáskörébe tartozik, ő – a Führer – azonban éppen az anyag fontosságára való tekintettel eltekint attól, hogy azt a szélesebb kormány előtt megbeszélés tárgyává tegye. Alábbi fejtegetései alapos gondolkodás, valamint négy és fél éves kormányzásának tapasztalatai alapján születtek; a jelen lévő urakat külpolitikai helyzetünk fejlődési lehetőségeivel és szükségszerűségeivel kívánja szembesíteni, miközben egy hosszú távon megvalósítandó német politika érdekében azt kéri, hogy elhalálozása esetén fejtegetéseit végrendeleti hatgatékának tekintsék.

Azután a Führer kifejtette:

A német politika célja a néptömegek és élelmezésük biztosítása és megtartása. Ez tulajdonképpen a tér problémája.

A német néptömeg 85 millió emberből áll, amely az emberek számát és az európai települési térség zártságát tekintve oly zárt faji magot alkot, amelyhez hasonlót más országban nem találni, s e tény, másrésről a nagyobb élettér iránti igényt jogosabbá teszi, mint más népek esetében. Ha e térben nem a német faji magnak megfelelő politikai állapot áll fenn, akkor

az egy több évszázados történelmi fejlődés következménye, és ezen politikai állapot fennmaradása a legnagyobb veszélyt jelenti a német népesség mostani állapotában való megtartására. [...] Az egyetlen, számunkra talán álomszerűnek tűnő lehetőség abban áll, hogy nagyobb életteret nyerjünk. Az idők során ez a törekvés alkotta az államképződések és népmozgások alapját. Érthető, hogy e törekvés nem egyezik Genf és a jóllakott államok érdekeivel. [...] A nagyvilág építésének fejlődése magától csak lassan megy végbe, ehhez a német nép a maga erős faji magjával az európai kontinens közepén találja a legkedvezőbb feltételeket. Hogy minden térbővítés csak az ellenállás megtörésével és természetesen kockázatvállalással mehet végbe, azt bebizonyította a történelem – vegyük csak a Római vagy a Brit Birodalmat. A visszacsapások is elkerülhetetlenek. Sem most, sem korábban nem akadt gazdátlan terület, a támadó mindig a tulajdonosba ütközik.

Németország számára az a legfontosabb kérdés, hogyan érheti el a legkisebb áldozattal a legnagyobb nyereséget.

A német politikának mindkét örök ellenséggel, Angliával és Franciaországgal is számolnia kell, amelyek szemében tüske egy német koloszus Európa közepén. Mindkét állam elítélte a további német erősödést, Európában és a tengerentúlon egyaránt, ez az elutasítás pedig minden párt támogatását élvezi. [...]

A németkérdés megoldása csak erőszak útján mehet végbe, amely sohasem kockázatmentes. [...] Háborús lebonyolítás esetén katonai-politikai helyzetünk javítása érdekében elsődleges célunk Csehország és Ausztria meghódítása, mert így elkerülhetjük az esetleges keleti oldalról érkező támadást. [...]

Ha Csehországot legyőztük, és közös német–magyar határral rendelkezünk, akkor valószínű, hogy egy német–francia konfliktus esetén Lengyelország semleges magatartást tanúsít majd. Lengyelországgal kötött megállapodásaink csak addig maradnak érvényben, míg Németország ereje megingathatatlaná válik. Német csapások esetén valószínűleg számolnunk kell egy Kelet-Poroszország, esetleg Pomeránia és Szilézia elleni lengyel támadással is. [...]

A Führer úgy véli, hogy Anglia, de előreláthatóan Franciaország is minden valószínűség szerint már csendben leírta magában Csehországot, és beletörődött, hogy ezt a kérdést egy nap Németország fogja rendezni. A birodalom nehézségei és a kilátás, hogy újra belebonyolódik egy hosszan

tartó európai háborúba, meghatározóak arra nézve, hogy Anglia nem vesz részt egy Németország elleni háborúban. Az angol magatartás biztosan nem marad hatás nélkül Franciaországra sem. Angol támogatás nélkül és azzal a kilátással, hogy a támadás megakad nyugati erődítményeinken, kevéssé valószínű egy francia támadás. [...] Még ha Csehország területe sűrűn lakott is, Csehország és Ausztria bekebelezése mégis 5–6 millió ember számára jelentene élelmiszerellátást, alapul véve azt, hogy Csehországból kettő, Ausztriából egy millió ember kerülne hozzánk. A két állam Németországba való betagozása katonailag és politikailag jelentős terhet vesz le rólunk, mivel rövidebb és jobb határ áll rendelkezésre, ezért a haderők más célokra használhatók, s kb. 12 hadosztálynyi új harcoló alakulatot nyerhetünk, azaz 1 millió lakosra egy új hadosztály jut majd.

Olaszország részéről nem várható ellenvetés Csehország leigázásával szemben, miközben az osztrákkérdésben tanúsított magatartását értékelni kell, lévén, hogy a mai megbeszéléstől is tartózkodott, és nagymértékben attól függ majd, hogy a Duce életben van-e még.

A lengyel magatartást illetően a meglepetés és a gyors cselekvés dönt. Egy győztes Németország ellen – Oroszországgal a hátában – Lengyelország kevésbé lesz hajlandó belépni a háborúba. Oroszország katonai beavatkozásának gyors hadműveletekkel kell elejét venni; Japán esetében pedig kérdéses, kell-e beavatkozással számolni. [...]

Az eddigi tapasztalatok alapján a spanyol háborús konfliktus gyors befejeződésével nem kell számolni. Ha figyelembe vesszük Franco eddigi offenzíváinak időtartamát, akkor a háború kb. még három évig tarthat. Másrészt Németország szempontjából nem kívánatos Franco százszázalékos győzelme; sokkal inkább érdekünkben áll, hogy elhúzódjon a konfliktus, és fennmaradjon a feszültség a Földközi-tenger térségében. Franco osztatlan hatalma a spanyol félsziget fölött kizárja az olasz beavatkozás lehetőségét, és Olaszország további tartózkodását a Baleári-szigeteken. Mivel érdekünk az, hogy elhúzódjon a spanyol háború, politikánk feladata az elkövetkezendő időkben, hogy Olaszországot erősítse a Baleári-szigeteken. Az olaszok tartós uralma a Baleári-szigeteken elviselhetetlen Franciaország és Anglia számára, és háborúhoz vezethet Anglia, Franciaország és Olaszország között, amelyben Spanyolország – még ha teljesen véletlenül is – Olaszország ellenségeinek oldalán tűnhetne fel. [...]

Ha Németország kihasználja ezt a háborút, hogy elintézzze a cseh- és osztrákkérdést, akkor nagyon valószínű, hogy az Olaszországgal háború-

ban álló Anglia nem szánja el magát ellenlépésekre Németországgal szemben. Angol támogatás nélkül nem valószínű, hogy Franciaország háborús magatartást tanúsít Németországgal szemben.

Csehország és Ausztria elleni támadásunk időpontját az olasz–angol–francia háború lefolyásától kell függővé tenni, és nem eshet egybe az ezen három ország közötti háborús cselekmények megindulásával. A Führer nem is gondol háborús egyezségekre Olaszországgal, hanem teljes önállósággal és ezen, csak egyszer adódó kedvező lehetőség kihasználásával kívánja megkezdeni és lefolytatni a Csehország elleni hadjáratot. A Csehország elleni támadásnak „*villámgyorsnak*” kell lennie.

Von Blomberg marsall és von Fritsch vezérezredes a helyzet megítélésénél ismételten felhívták a figyelmet annak szükségességére, hogy Anglia és Franciaország nem léphetnek fel ellenségesen velünk szemben, és megállapították, hogy az olasz háború folytán a francia hadsereg nem rendelkezne akkora erővel, hogy fontolgathatná a hadba lépést nyugati határainkon. [...] E megfontolásokhoz hozzáfűzve a Führer megismételte azon fejtegetését, miszerint meg van arról győződve, hogy Anglia nem lép fel támadólag, és ennek következtében nem hisz egy Németország elleni francia katonai cselekményben. Amennyiben a szóban forgó földközi-tengeri konfliktus általános mozgósításhoz vezetne Európában, úgy részünkről azonnal megkezdjük a Csehország elleni hadmozdulatokat, amennyiben azonban a háborúból kimaradó hatalmak érdektelenségüket fejezik ki, úgy először Németország is ezt a magatartást követi majd. [...]

Nagy-Britannia ellenében

Hitler külpolitikájának kulcsát továbbra is Nagy-Britannia alkotta, s az országot nyomás alá helyezte. „*Mindent vagy semmit*” követelt: Angliával szövetségre, Keleten „*szabad kézre*” törekedett, de attól sem riadt vissza, hogy programját Nagy-Britannia ellenében valósítsa meg. A Chamberlain-kormány nem volt hajlandó szövetkezni vele és szórtanul tolerálni keleti terveit. Ezért növekedett Angliával szembeni bizalmatlansága, amelyet Ribbentrop 1937. decemberi jelentése is megerősített. A londoni német követ kilátástalannak minősítette az Angliával való együttműködést, s inkább a szigetország elleni front megnyitását javasolta. Hitler megingott

szövetségi tervét politikai tartalékmegoldásokkal (Olaszország és Japán) helyettesítette; Nagy-Britanniához azonban később többször megkísérelt visszatérni. A gazdaság, a Wehrmacht és a külügyminisztérium soraiban 1937 végén lebonyolított személyi változásokkal megteremtette a közép-kelet-európai területi változások erőszakos megváltoztatásának belső feltételeit.

Az anschluss

**A német katonaság fogadása
Ausztriában (1938. március)**

A „*Harmadik Birodalom*” első külpolitikai csapása Ausztria ellen irányult, amellyel kétoldalú egyezményt kötött. Az 1938. március 12-én bevonuló német csapatok szívélyes lakossági fogadtatása láttán azonban a diktátor megváltoztatta korábbi uniós tervét, s Ausztria teljes körű „*anschlussa*” mellett döntött. A magánértékek ki-sajátítása révén 1,4 milliárd márkával nőttek a német arany- és devizatartalékok; fontos nyersanyagok (vasérc, ólom, cinkérc, fa, kőolaj, magnézit),

kiépíthető vízierőművek, parlagon heverő ipari kapacitások, 600 ezer munkanélküli hozott enyhülést a túlterhelt német gazdaságnak. Az osztrák hadsereg betagolása a nagynémet Wehrmachtba 60 ezer katonával és 1600 tiszttel gyarapította a német haderő létszámát.

Rövidesen bebizonyosodott, hogy Nagy-Britannia nem bocsátkozik harcba, s Hitler Olaszországgal és Japánnal együtt határozza meg a világ eseményeit. Úgy tűnt, hogy az Egyesült Államok figyelme Japán előrenyomulása miatt Európából Kelet-Ázsiába helyeződött át.

Csehszlovákia szétzúzása

Hitler e világpolitikai megfontolásokból már 1938. március végén elhatározta Csehszlovákia szétzúzását, amelyhez Csehszlovákia nemzetiségi

problémáját és az egyes népcsoportok önrendelkezési jogának követelését használta fel. A Szudétanémet Párt vezetője, Konrad Henlein utasításait Berlinből kapta. Megállapodott Hitlerrel, hogy olyan maximális programot állít össze, amelyet a cseh kormány nem teljesíthet. A Szudétanémet Párt 1938. április 24-i karlsbadi programja e stratégia alapján a szudétanémetek öngazgatását, a cseh államalkotó néppel való teljes egyenjogúságát követelte, amely Berlin sugallatának megfelelően csak átmeneti szakaszt jelentett volna a csehszlovák állam teljes felbomlása irányában. A cseh kormány – nem utolsósorban londoni és párizsi nyomásra – fokozatosan engedett Henleinnek, aki taktikai zsákutcába került, s nem maradt más választása, mint megszakítani a tárgyalásokat s várni az újabb alkalomra.

Hitler a „*Csehszlovákia belátható időn belül katonai akcióval szétzúzandó*”, s 1938. május 30-én kiadott utasításával lépéskényszerbe került. Ha Prága nem enged tovább, akkor csak a bizonytalan kimenetelű háború és a megkezdett operatív intézkedések félbeszakításának alternatívája maradt számára. A taktikai zsákutcaból kikerülendő a nürnbergi pártkongresszuson Hitler a szudétanémeteknek „*szabad önrendelkezési jogot*” követelt.

Dokumentum

HITLER UTASÍTÁSA A CSEHSZLOVÁKIA ELLENI KATONAI FELLÉPÉSRŐL
(A ZÖLD-TERV)
(1938. MÁJUS 30.)

[...]

II. Kétfrontos háború délkeleti súlyponttal (Zöld felvonulás)

1.) Politikai feltételek

Megváltoztathatatlan elhatározásom, hogy belátható időn belül katonai akció keretében szétzúzzam Csehszlovákiát. A politikailag és katonailag alkalmas időpont kivárása vagy előmozdítása a politikai vezetés dolga.

A Csehszlovákián belüli állapot elkerülhetetlen megváltozása vagy más európai politikai események, amelyek meglepően kedvező, talán soha vissza nem térő alkalmat teremtenek, korai cselekvésre ösztönözhetnek.

A kedvező pillanat helyes megválasztása és elszánt kihasználása a siker legbiztosabb fegyvere. Ennek megfelelően haladéktalanul meg kell tenni a szükséges előkészületeket.

2.) Az akció megkezdésének politikai lehetőségei

A szándékolt támadás szükséges feltételei:

- a) megfelelő külső körülmények, ezáltal
- b) elegendő politikai igazoltság,
- c) az ellenfél számára váratlan cselekvés, amely a lehető legkisebb készültségben találja.

Katonailag és politikailag a legkedvezőbb egy olyan incidens okán való villámgyors cselekvés, amely Németországot elviselhetetlen módon provokálja, és amely a világ közvéleményének legalább egy részével szemben megadja az erkölcsi igazolást a katonai intézkedésekhez.

De a háborút megelőző, diplomáciai feszültségekkel terhes időszakot is azelőtt kell befejezni egy méretét és időpontját tekintve váratlan cselekménnyel, mielőtt az ellenfél katonai készültségében behozhatatlan előnyre tenne szert. [...]

Adolf Hitler s. k.
A másolat helyességét igazolja:
Zeitzler, vezérkari alezredes

LUDWIG BECK TÁBORNOK, VEZÉRKARI FŐNÖK EMLÉKIRATA A CSEHSZLOVÁKIA
ELLENI HÁBORÚ VESZÉLYEIRŐL
(1938. JÚLIUS 16.)

A Führer láthatóan elkerülhetetlennek tartja a szudétanémet kérdés Csehországba való bevonulással történő erőszakos megoldását; ebben a felfogásában erősíti egy felelőtlen, radikális elemekből álló környezet. Göring hozzáállásáról eltérő vélemények alakultak ki. Egyesek azt hiszik, hogy felismeri a helyzet komolyságát, és arra törekszik, hogy nyugtatóan hasson a Führerre, mások úgy vélik, hogy a Blomberg- és Fritsch-ügyhöz hasonlóan kettős játékot folytat, és azonnal megváltoztatja a nézetét, amint a Führer előtt áll.

Minden tisztességes és komoly német államférfinak kötelessége elhivatottnak éreznie magát, hogy minden lehetséges eszközzel és módon megakadályozzon egy Csehország elleni háborút, amely kihatásaiban világháborúhoz és Németország végéhez vezet.

Elsősorban a Wehrmacht legmagasabb vezetőinek a dolga, és ők képesek erre, mert a Wehrmacht az államvezetés gyakorló hatalmi eszköze egy háború lefolytatásában.

A nemzet fennmaradásáról szóló utolsó döntések forognak kockán; a történelem vérbűnnel vádolja majd ezeket a vezetőket, ha nem szak- és állampolitikai ismereteik és lelkiismeretük alapján cselekszenek.

Katonai engedelmességüknek ott van a határa, ahol tudásuk, lelkiismeretük és felelősségük megtiltja egy parancs kivitelezését.

Ha ilyen helyzetben tanácsaik és figyelmeztetéseik nem találnak meghallgatásra, akkor a néppel és történelemmel szembeni felelősségük viszszalépni hivataluktól.

Amennyiben mind ily elszántan cselekszenek, lehetetlen a háborús cselekmény megvalósítása. Ezáltal megvédelmeznék hazájukat a legrosszabbtól, a pusztulástól.

A nagyság és a feladat felismerésének hiányát jelzi, ha egy felelős pozícióban lévő katona ilyen időkben csak katonai feladatainak korlátozott kereteit tekinti kötelességének és feladatának, anélkül hogy tudatában volna az egész néppel szembeni hatalmas felelősségének.

Különleges idők különleges cselekedeteket követelnek!

Más, a Wehrmachton kívül álló, felelős állami posztot betöltő államférfiak a maguk módján fognak csatlakozni. [...]

B[eck]

Az appeasement-politika

Mivel a Szudéta-vidéken újabb nyugtalanságok történtek, a Közép-Európa iránt mindaddig inkább tartózkodó brit kormány közvetítőt küldött Prágába, hogy további tárgyalásokkal enyhítse a feszültséget. Szeptember 15-én még Chamberlain miniszterelnök is hajlandó volt Németországba repülni, hogy Hitlernek felajánlja a szudétanémet területek Németországhoz csatolását és ennek szükségességéről a francia kormányt is meggyőzze. Csehszlovákiának nem maradt más választása, mint meghajolni az ultimatív javaslat előtt, hogy ne legyen védtelenül kiszolgáltatva a német támadásnak. Hitlert meglepte az angolok erőszakmentességre épülő kompromisszumkészsége, amely *appeasement-politika* néven került be a történelembe. E politika mögött meghúzódó racionális és konzervatív számítások a letűnőben lévő világbirodalom sokrétű – gazdasági válságtól és birodalma

túlzott mérvű – kötelezettségeitől szenvedő Nagy-Britannia nemzeti érdekei miatt a közép-európai béke legalábbis középtávú megőrzésére kényszerült. A Földközi-tenger környékén és a Távol-Keleten egyaránt defenzívába szorult. A revíziós hatalmak – Olaszország, Japán és Németország – fegyverkezési kihívásaira adandó válasz olyan pénzügyi megterhelést jelentett volna az országnak, amelyet az átfogó belső gazdasági és szociális modernizálás pillanatában nem engedhetett meg magának. Ráadásul az anyaország katonai jelenlétét az európai kontinensen a brit domíniumok és az angol lakosság többsége egyaránt elutasította. Ezért mindent el kell követni, hogy a birodalom létét megkérdőjelező feszültségeket és konfliktusokat a tárgyalóasztalnál lehetőleg elkerüljék. Hitler azonban az angol magatartást a gyengeség jelének tartotta és növelte követeléseit. Nemcsak Varsót és Budapestet bátorította a Prága elleni területi követelések állításával, hanem szeptember 22-én Bad Godesbergben már a kiürítési határidő lerövidítésével és erőszak alkalmazásával fenyegette meg Chamberlaint. Hazárdjátékában majdnem túllőtt a célon, mert Franciaország és Csehszlovákia mozgósított és Nagy-Britannia támogatást ígért katonai konfliktus esetén, a Szovjetunióhoz hasonlóan. Hitler hét hadosztályt mozgósított, de nem adott támadási parancsot Csehszlovákia ellen.

Európa a háborús feszültség napjait élte. A birodalmon belül konzervatív politikusok és katonák (Hans Oster a katonai elhárításnál, Ludwig Beck tábornok, Carl Goerdeler lipcsei főpolgármester) ellenállása formálódott, akik az angol politikusokkal való kapcsolattartással igyekeztek szembe szállni Hitler agressziós külpolitikájával és hajlottak a konspirációra is.

A müncheni konferencia (1938)

Amikor Chamberlain új kezdeményezést tett és a Szudéta-vidék kiürítési tervének átdolgozását javasolta, Mussolini közvetítésével 1938. szeptember 29–30-án, a béke megőrzésének utolsó pillanatában megtartották a müncheni konferenciát. A csehszlovák kormány részvétele nélkül és a Szovjetunió kizárásával Hitler, Mussolini, Chamberlain és Daladier megállapodott arról, hogy a Szudéta-vidék 50 százalék feletti német lakosú területeit Csehszlovákia 1938. október 1–10. között kiüríti. Vele egyidejűleg pedig német csapatok vonulnak be a területre. A megmaradt csehszlovák állam létét a nagyhatalmak garantálták. Csehszlovákia a kikényszerített

amputációval nemcsak gazdasági és stratégiaiailag fontos területeket vesztett el, hanem Szlovákia és Kárpát-Ukrajna ezt követő autonómia-nyilatkozatával megkezdődött belső felbomlása, amelyet Berlinből céltudatosan irányítottak és amely belátható időn belül előre vetítette a csonka állam megszűnését. A Párizs és London által nyújtott határgaranciák világossá tették, hogy a cseh csonka állam gazdaságilag életképtelen és egyedül Rómától és Berlintonl függ.

Európa és a világ békéjét ezzel még egyszer megmentették, s az 1938. szeptember 30-án aláírt német-brit megnehtámadási és konzultációs nyilatkozat megerősítette Chamberlaint abban a szilárd hitében, hogy Hitler végül is beleegyezik az „*általános és európai megállapodásba*”, s kielégíthető a „*gazdasági és gyarmati megbékítés*” ajánlatával. Ribbentrop és Nonnet francia külügyminiszter tárgyalásán azonban világossá vált, hogy Hitler kitarított szovjetellenes és a kelet-európai „*élettér*” megteremtésére irányuló tervei mellett. A német külügyminiszter kemény álláspontja nyomán az 1938. december 6-i német–francia megnehtámadási nyilatkozattal a franciák szabad kezét biztosítottak a németeknek Közép-Európában.

A második világháború előestéjén így az európai és a német politika több tendenciája körvonalazódott:

1. A csehszlovák válság világosan jelezte Hitler háborús szándékát. Anglia semlegességében reménykedve az egyes európai lépcsőfokokat a Szovjetunió elleni politikája feltételének tekintette. Franciaországgal is megkísérelt egyetértésre jutni, majd később ismét ignorálására gondolt, s az ország Kelet-Európa leroanasát megelőző támadását mérlegelte. Egyidejűleg előkészítette gyarmati, flotta- és fajpolitikai eszköztárát, és megvitatták „*programjának*” részleteit. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Hitler kül- és fajpolitikai terve időben jelentősen összeszűkült. Az eredetileg hosszú távú tengerentúli világpolitikai tervek a negyvenes évek második felére sorolódtak előre. Az 1938. őszi események arra is rávilágítottak, hogy a német külpolitikában eltérő irányzatok léteztek, de összességében valamennyi Hitler „*programját*” támogatta.

2. Az európai nagyhatalmi politikát döntően befolyásolta, hogy a Szovjetunió nem vett részt a müncheni konferencián. Chamberlain angol miniszterelnök a világrendszer két szárnyhatalma, az Egyesült Államok és a Szovjetunió távortartására törekedett a centrumnak tekintett európai eseményektől. Nagy-Britannia világ hatalmi pozícióit az Egyesült Államok közvetlen gazdasági és birodalmi konkurencianyomásának távortartásával

igyekezett megőrizni. Egyúttal a Szovjetunió közép-európai terjeszkedésének is gátat kívánt vetni. Sztálin országa „*kiközösítését*” az 1934–1935 utáni „*kollektív biztonsági*” politika meghíúsulásának tekintette. Nyugtalanította a revízióra törekvő és a revízióellenes nyugati országok szovjetellenes együttműködése. Ezért a szovjet külpolitika korábban is mérlegelt új orientációját sürgette. Biztonsági igényéből Hitler Németországához közeledett a nyugati országok szovjetellenes „*egységfrontjának*” megakadályozása, s azok egymás közötti háborúba sodrása érdekében. Münchenben ezért akaratlanul is hozzájárultak az 1939. augusztus 23-i szovjet–német meg nem támadási szerződés aláírásához.

3. A müncheni konferencia határozataiból kitűnt, hogy Chamberlain és „*belső kabinetje*” semmiképpen sem változtat szisztematikus „*megbékítési*” politikáján, s nem hajlandó további területi engedményekre Közép- és Kelet-Európában. Sikeresen kezelte az 1938. szeptemberi fenyegető háborús veszélyt, és értelmezése szerint a Német Birodalom és Nagy-Britannia gyarmati, gazdasági és fegyverkezési problémáinak konfliktusmentes szabályozására törekedett.

Felületesen szemlélve az 1938-as év meglepően pozitív mérleggel zárult Hitler számára. A Szudéta-vidék bekebelezésével a német gazdaság újabb fontos iparágakhoz, érclelőhelyekhez, barnaszén- és fatartalékokhoz jutott. A kvalifikált szudétanémet szakmunkás is a munkaerőhiánnyal küszködő német gazdaság nyeresége lett. A nyomásgyakorlás és az engedmények kombinációjával végrehajtott területszerzés nyomán a dunai térség és a Balkán államai még szorosabban igazodtak Németországhoz. A nagynémet gazdasági térség létrehozásának nemzetiszocialista célja újabb sikert könyvelhetett el. Hitler azonban elégedetlen volt: idegesítette a széles körben terjedő békevág. Müncheni fél-sikerét közbülső játéknak tekintve már 1938–1939 fordulóján előkészületeket tett a fegyveres konfliktus kirobbantására. A német sajtó képviselőinek tartott 1938. november 10-i titkos beszédében radikális irányváltozást, a békepropaganda helyett a háború lélektani előkészítését sürgette. A háttérben megkezdődött a háborús helyzetre való felkészülés.

„Csonka-Csehország” végleges szétzúzása

A politikai és gazdasági vezetés kalkulációiban mindinkább „Csonka-Csehország” végleges szétzúzása, illetve Danzig és Lengyelország sorsá-

nak „*napirendre*” tűzése került előtérbe, de az akciók időpontjai és politikai körülményei még nyitottak voltak. Hitler egyre nyíltabban beszélt a közelgő háborúról, amelyet „*tiszta világnézeti háborúnak, vagyis tudatos népi- és faji háborúnak*” tekintett. 1939. január 30-i Reichstag beszédében pedig nyíltan összekapcsolta a közelgő világháborút és az európai zsidóság megsemmisítését: „*Ha az európai és Európán kívüli pénzügyi zsidóságnak sikerülne a népeket még egyszer világháborúba rántani, annak eredménye nem a föld bolsevizálása és ezzel a zsidóság győzelme lenne, hanem a zsidó faj megsemmisítése Európában.*”

A szudétanémetek után számára a szlovák nacionalisták nemzeti autonómiakövetelései tűntek alkalmasnak „*Csonka-Csehország elintézésére*”. Fenyégető hangú „*ajánlása*” nyomán a szlovák parlament 1939. március 14-én szakított Prágával. A Szlovákiára irányuló ultimatív nyomás egyúttal Emil Hácha csehszlovák államelnök zsarolásának előzménye volt, aki a szlovákiai események miatt azonnal Berlinbe utazott abban a reményben, hogy alkalmazkodásával az utolsó pillanatban *modus vivendit* találjon s legalább nemzeti túlélésüket biztosítsa. A fenyegetések és lelki terror nyomására azonban aláírt egy kommunikét, miszerint „*a cseh nép sorsát bizalomteljesen a Német Birodalom Führerének kezébe*” helyezi. Másnap Prágát német csapatok szállták meg és március 16-án a Hradcsinban, a régi prágai várban Hitler kikiáltotta Csehország és Morvaország Protektorátusát. Birodalmi protektorrá az egy évvel korábban felmentett Konstantin von Neurath egykori külügyminisztert nevezték ki.

Ezáltal teljessé vált a „*Nagynémet gazdasági térség*” és Lengyelország déli része katonailag kiszolgáltatottá vált a német beavatkozással szemben. A német katonai határ lényegesen lerövidült, s egyszerűbbé vált Ausztria és Kelet-Németország összeköttetése is. A cseh hadsereg készletei 20 hadosztály felfegyverzéséhez és felszereléséhez voltak elegendők. Ezt gyarapították még a 77 millió márka összértékű hadieszközök, a magasan fejlett hadiipari kapacitások (Skoda Művek Plzenben és Prágában, a Csehszlovák Fegyverművek Rt. Brnóban), a kiterjedt arany- és devizatartalékok, réz-, nikkel-, ólom-, alumínium-, cink- és ónkészletek, továbbá Szlovákia, mint német csatlósállam vas- és rézérc-, nemesfém-, mangán-, földgáz-, élelmiszer- és tápanyag- továbbá élőállat-készletei. Közlekedés-földrajzilag, valamint a cseh banki és befektetési tőke kézbekaparintásával pedig végleg megnyílt a dunai és a Balkán-térségbe való bejutás lehetősége.

Német motorizált egységek a prágai Hradzsiban

Lengyelország ellen

Hitler 1938. október 24-i javaslatai „*globális megoldást*” kínáltak Lengyelországnak: „*Danzig szabadváros*” visszatérését a Német Birodalomba, a „*korridor*” áthaladó területen kívüli autópályát és vasúti közlekedést Kelet-Poroszország és a birodalom többi része között, a közös határok elismerését, s Lengyelország belépését az antikomintern paktumba. Lengyelországtól a német csapatok Szovjetunió elleni átvonulásának tolerálását, s Ukrajnával szembeni terveik egyeztetését remélte. Beck lengyel külügyminiszter azonban 1939. március elején végérvényesen kijelentette, hogy kormánya határozottan elutasítja a „*Harmadik Birodalom*” szoros csatlósi követelését a keletre irányuló „*életér-háborúban*” és elszánta magát a Moszkva és Berlin közötti függetlenségi politikára. A lengyel kormány március 26-án kategorikusan elutasította az 1920 óta a népszövetségi ellenőrzés alá tartozó Danzig német értelmű rendezését is. Berlin Danzig visszatérését követelte a Német Birodalomba és területen kívüli autó- és vasúti kapcsolatot Kelet-Poroszországba, továbbá szoros Szovjetunió elleni partnerséget. Cserében felajánlotta a lengyel korridor elismerését és

a lengyel érdekek garantálását Ukrajnában. Döntésével Lengyelország a birodalom potenciális ellenfeleinek táborába került, jóllehet a német kormány kifelé még mindig megértőnek mutatkozott.

Mozgásterére döntőnek bizonyult az angol kormány álláspontja, amely 1939. március 31-én Franciaországgal együtt Lengyelországnak nyilvános függetlenségi garanciát nyújtott, amelyet – Albánia olasz megtámadása miatt – április 13-án Romániára és Görögországra is kiterjesztettek. A locarnói szerződés óta az angolok nem vállalkoztak ilyen szoros kapcsolatra az európai kontinensen, jóllehet konkrét operatív tervvel még nem rendelkeztek a szükség esetén Lengyelországnak nyújtandó segítségről.

Hitler dühösen reagált az új helyzetre, s április végén felmondta az 1935. évi német–angol flottaegyezményt és az 1934. évi német–lengyel meg nem támadási egyezményt, a már április elején utasította a Wehrmacht főparancsnokságot a Lengyelország megtámadását célzó Fehér-terv (*Fall Weiss*) kidolgozására, amely 1939. szeptember 1-től bármikor megkezdhető. A brit garancianyilatkozat ürügyül szolgált, hogy tábornokainak előterjessze háborús céljait, s eközben nem zárta ki, hogy a Lengyelország elleni háború az „*Angliával évekig elhúzódó, életre-halálra szóló katonai összetűzéssé*” válik. A központi problémát májustól már nem Danzig jelentette. A német–lengyel konfliktusban sokkal inkább már „*az élettér keleti kiterjesztéséről és az élelem biztosításáról, továbbá a baltikumi probléma megoldásáról*” volt szó, vagyis az „*élettérprobléma*” első lépcsőfokáról.

Az új katona-politikai helyzettel drámaian romlott Lengyelország sorsa. A Litvániához tartozó Memel-vidék 1939. március 23-i német megszállása után az ország biztonsági érdekei ismét veszélybe kerültek, ezért minden Berlinből érkező ajánlatot élesen elutasított.

Ezzel egy időben az 1938. novemberi brit–amerikai kereskedelmi szerződés megkötése után megszorodtak az amerikai figyelmeztetések, hogy Rooseveltnem marad tétlen a német–brit konfliktus és Nagy-Britannia létének fenyegetése esetén és intenzíven hozzálát az Egyesült Államok politikai és katonai elkülönülési politikájának gyors leépítéséhez. Német újságírói körökben és a Külügyi Hivatalban már joggal emlegették Németország amerikai „*kereskedelempolitikai bekerítését*” azzal a céllal, hogy a nemzetiszocialista Németországot politikai engedményekre kényszerítsék. Az Egyesült Államok az 1938. november 9–10-i zsidóellenes pogrom miatt demonstratíván visszahívta berlini követét.

A Varsónak nyújtott angol garancianyilatkozat után Hitler ismét politikai cselekvési terének bővítésére törekedett, hogy szétzilálja a kirajzolódó

hatalmi konstellációt. Erre Lengyelország gyors leverésével és a Szovjetunió az ellenséges koalícióból való kikapcsolásával látott lehetőséget. A német agressziós politika az eddig periférián lévő Szovjetuniót fokozatosan bekapcsolta a politikai játékba, sőt a brit politikának is számolnia kellett azzal, hogy Kelet- és Délkelet-Európa Hitler-ellenes konszolidációja csak Sztálinnal egyetértésben történhet. Ezért 1939 márciusától egyfajta versengés bontakozott ki a Szovjetunióért; ezt a nyugati hatalmak kezdték, s júniusban a Szovjetunió a garanciapolitikában való részvétel ajánlották fel. Sztálin azonban vonakodott elfogadni, hogy ő legyen Nagy-Britannia és Franciaország előőrs Németország ellen. A nyugati nagyhatalmakat továbbra is a régi forradalmi bizalmatlansággal kezelte. A másik oldalon Lengyelország és Románia kevés hajlandóságot mutatott arra, hogy a Szovjetunió védje meg a német támadástól; túl sok területi követelés és megoldatlan konfliktus lógott még a levegőben, s fennállt a veszély, hogy a megmentő gyorsan megszállóvá válhat. Ezért Lengyelország elzárkózott a szovjet átvonulási jog megadásától. Attól tartottak, hogy a szovjetek felhasználják az alkalmat, hogy visszaszerezzék a lengyelek által az 1921. évi rigai békében annektált mintegy 200 km széles fehérorosz és ukrán sávot. A nyugati hatalmakkal együtt arra is gondoltak, hogy Hitlert a nyugati és keleti „*bekerítéssel*” a Moszkvával kötendő szövetségre, az „*előre menekülés*” kétségbeesett lépésére kényszerítik. Mindez megbénította a nyugati hatalmak 1939 tavaszi–nyári moszkvai tárgyalásait, s egyúttal magyarázta nehézkes haladásukat. Hitler felismerve esélyét, lecsapott a kínálkozó alkalomra.

A szovjet diplomácia óvatosan cselekedett, s megkísérelte a németeket meggyőzni arról, hogy az ideológiai véleményeltérésnek nem kell feltétlenül kihatnia a gyakorlati politikára. Májusban a nyugati orientációjú Litvinov külügyi népbiztos helyébe lépő Vjacseszlav Molotov kinevezése is jelzés lehetett Berlin irányában. Végül az 1922. áprilisi rapallói német–szovjet szerződésre való szovjet hivatkozást követően néhány héten belül beindultak a dolgok, és Hitler a kezdeti vonakodás után elfogadta az ajánlatot, jóllehet 1939. május 22-én nagy ceremónia közepette Olaszországgal „*acélpaktumot*” kötött. A katonai szövetség azonban nevével ellentétben kevésbé volt ütőképes; Mussolini közölte Hitlerrel, hogy gazdasági és fegyverzeti megfontolásokból 1943 előtt nem számolhat Olaszországgal. Miután meghíúsult Japán katonai belépése a katonai szövetségbe, Hitler stratégiája bizonytalan lábakon állt. Növelte idegességét, hogy a katonai

tervezés a politikai nehézségek ellenére folytatódott. A Wehrmachtnak augusztus 26-án meg kellett volna támadnia Lengyelországot, ezért a német vezetés az idő szorításába került, amely kedvezett a szovjet félnek. Végül Moszkva augusztus 17-én gazdasági egyezményről, megnemtámadási egyezményről és az érdekszférák elhatárolódásáról szóló titkos pótjegyzőkönyv ajánlatát juttatta el a német félnek.

Szovjet–német egyezmények

Az 1939. augusztus 19-én Moszkvával megkötött kereskedelmi és hitel-megállapodásnak – valamint az 1940. február 11-én és 1941. január 10-én aláírt további két gazdasági megállapodásnak – az volt a funkciója, hogy a német „*hadigazdaságnak*” a Szovjetunió 1941. június 22-i megtámadásáig a háborúhoz szükséges nyersanyagokat juttasson, az ipari javak, és a modern hadieszközökhöz szükséges kékmásolatok német szállítása fejében. Egyidejűleg a Szovjetunió biztosította az összeköttetést a Távol-Keletről Németországba irányuló szállítmányok (például a kínai szója) számára, így a brit blokád – az első világháborúval ellentétben – 1941-ig folyamatosan kijátszható volt.

Egy hét diplomáciai huzavona után, 1939. augusztus 23-án a Kreml-

A Molotov–Ribbentrop paktum aláírása (1939. augusztus 23.)

ben Ribbentrop végre elérte célját: aláírta a Hitler-Sztálin paktumot és a titkos kiegészítő jegyzőkönyvet Lengyelország „negyedik felosztásáról” és a kétoldali érdekszférák felosztásáról a Keleti- és a Fekete-tenger között (a hat országot érintő egyezmény szerint Finnország, a balti államok és Besszarábia a szovjet befolyási zónába került). Megállapodásukat Lengyelország szétzúzása után szeptember 28-án határ- és barátsági szerződéssel egészítették ki.

Lengyelország megtámadása

Augusztus utolsó hetében valamennyi német lépés taktikai jellegű volt. Hitler mindössze kisebb haladéokra hajlott; amikor augusztus 25-én megérkezett az angol–lengyel segélynyújtási szerződés híre, néhány nappal elhalasztotta a támadást. Nem lepte meg a Mussolinitől érkezett hír sem, hogy Olaszország nem lép be a háborúba. Háborús döntésének nem volt tényleges alternatívája. Tervétől még Göring sem téríthette el: „*egész életemben hazardíroztam*” – válaszolta neki augusztus 29-én reggel, s a támadás új időpontját szeptember 1-jére tűzte ki. Minden más tárgyalást csak színleg folytatott. Augusztus 31-én a rádióban elhangzott az állítólag Lengyelországnak előterjesztett 16 pontos tárgyalási javaslat, amelyre a lengyelek nem válaszoltak. A háborús tervezés retorikai leplezésénél az ismert minitát követte: a küzdelem állítólag a nemzeti létért, a Német Birodalom megvédéséért és a nemzetközi bekerítés feltöréséért, s a lengyelországi német kisebbségért folyik. Egyértelműen akarta a háborút és tudatában volt az európai háború kockázatának. Már régen nem Danzigról, a Lengyelországon keresztül Kelet-Poroszorszáig húzódó korridorról vagy a megosztott Felső-Szilézia területi vitáinak újraszabályozásáról volt szó, hanem Lengyelország meghódításáról, s ezzel a háborús támadások sorának megnyitásáról, amellyel faj- és térelmélete szerint megszerzi a német nép számára szükséges életteret.

Hitler megkezdte „*mindent vagy semmit*” harcát. Reményei szerint Lengyelország meghódítása és a szovjet semlegeség Németországot olyan helyzetbe hozza, hogy elkerülheti a háborút a nyugati hatalmakkal. A szeptember 3-i brit és francia hadüzenet azonban lerombolta vízióját. Több frontos háború fenyegetett, és a német nép nem lelkesen, hanem idegenkedő lojalitással fogadta szeptember 1-jén reggel a rádió hírért Lengyelország megtámadásáról. Még élénken emlékeztek az első világháború négy évig

tartó szenvedésére, s hangulatukon még a gleiwitzi adó elleni – a háború kirobbantásához ürügyként, az SS által megrendezett – állítólagos lengyel támadás rémtetteiről szóló hírekkel sem sikerült változtatni.

Irodalom

Boog, Horst – Förster, Jürgen – Hoffman, Joachim – Klink, Ernst – Müller, Rolf-Dieter – Ueberschär: *Der Angriff auf die Sowjetunion*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1991.

Bracher, Karl Dietrich: *Europa in der Krise. Innengeschichte und Weltpolitik seit 1917*. Ullstein, Frankfurt am Main, 1979.

Funke, Manfred (Hrsg.): *Hitler, Deutschland und die Mächte*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1976.

Hildebrand, Klaus: *Das Dritte Reich*. 4. Auflage. R. Oldenbourg Verlag, München, 1991.

Hildebrand, Klaus: *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler*. Berlin, 1999.

Németh István (szerk.): *Németország nemzetközi szerződései 1918–1945*. Universitas Kiadó, Budapest, 1994.

Németh István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.

Németh István: *Németország története 1871–1990*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1933. I–II. kötet*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Shirer, William L: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. Teleteacher, Budapest, 1995.

Pritz Pál: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Ránki György: *Gazdaság és külpolitika. A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért (1919–1939)*. Magvető Kiadó, Budapest, 1981.

NÉMET–ANGOL TÁRGYALÁSOK A SZUDÉTA-VÁLSÁG IDEJÉN (1938)

-
1936. július 11: osztrák–német megbékélési egyezmény
1936. július 18: katonai lázadás Spanyol Marokkóban Franco tábornok vezetésével a köztársasági kormány ellen
1936. augusztus 1: a be nem avatkozás politikájának írásba foglalása, s egy felügyeleti bizottság létrehozása
1936. szeptember 4: az első népfrentkormány Spanyolországban
1936. szeptember 9: a Benemavatkozási Bizottság alakuló ülése Londonban
1936. október 1: Spanyolországban Franco tábornok a hadsereg és az állam vezetője
1936. október 25: olasz–német szerződés (Berlin–Róma-tengely); a berchtesgadeni jegyzőkönyv
1936. november: az angol fegyverkezési program megindítása Anthoy Eden sürgetésére
1936. november 18: Németország és Olaszország elismeri a spanyol „nemzeti” kormányt
1936. december 25: a londoni benemavatkozási egyezmény aláírása
1937. január 16: a francia kormány megtiltja önkéntesek toborzását a spanyol köztársaságiak számára
1937. február 16: a Benemavatkozási Bizottság a Szovjetunió sürgetésére megtiltja önkéntesek küldését Spanyolországba
1937. március 20: német–spanyol titkos együttműködési szerződés
1937. április 26: a német Condor-légió megsemmisíti Guernicát
1937. május 31: Németország és Olaszország kilép a Benemavatkozási Bizottságból
1937. július 15: a francia kormány megnyitja a francia-spanyol határt
1937. november 6: Olaszország csatlakozik az antikomintern paktumhoz
1937. december 11: Olaszország kilép a Népszövetségből
1938. március 12: Ausztria bekebelezése (*anschluss*)
1938. április 18: angol–olasz egyezmények, az ún. *gentlemen's agreement*
1938. április vége: a Szudétanémet Párt karlsbadi kongresszusa
1938. május 19–22: a „*májusi válság*” a cseh–német határon
1938. szeptember 12: a nürnbergi pártkongresszuson Hitler bejelenti, hogy maga gondoskodik a szudétanémetek sorsáról
1938. szeptember 15: Hitler–Chamberlain tárgyalás Berchtesgadenben
1938. szeptember 22–24: Hitler–Chamberlain második tárgyalás Bad Godesbergben
1938. szeptember 29–30: a müncheni egyezmény
1938. szeptember 30: angol–német megnemtámadási szerződés
1938. október 1–10: német csapatok megszállják a Szudéta-vidéket
1938. december 6: francia–német nyilatkozat a határok kölcsönös elismeréséről
1939. február 27: Anglia és Franciaország elismeri Franco tábornok kormányát
1939. március 1: a Szovjetunió visszahívja képviselőjét a Benemavatkozási Bizottságból
1939. március 13: Tišo kikiáltja a független Szlovákiát
1939. március 15: német csapatok bevonulása Prágába, a Cseh–Morva Protektorátus létrejötte
1939. március 23: német csapatok megszállják a Litvániahoz tartozó Memel-vidéket
1939. március 31: Anglia és Franciaország garantálja Lengyelország függetlenségét

1939. április 6: Anglia és Franciaország garantálja Románia, április 13-án pedig Görögország határait

1939. április 15: angol–francia–szovjet tárgyalások Moszkvában a kölcsönös segítségnyújtásról

1939. április 17: szovjet–német kereskedelmi tárgyalások kezdődnek

1939. április 27: Angliában elrendelik az általános hadkötelezettséget

1939. május 22: német–olasz katonai szövetség, az ún. „acélpaktum” megkötése

1939. augusztus 23: szovjet–német megnemtámadási egyezmény

Az „*anschluss*” megnyitotta a délkeletre irányuló német terjeszkedés lehetőségét. Bécs hagyományos fogyasztói és pénzügyi közvetítő szerepével erősítette „*Délkelet-Európa nagy gazdasági térségének*” gazdasági előkészítését, amelyet a „*Nagynémet gazdasági térség*” kiegészítésének szántak.

Rövidesen bebizonyosodott, hogy Nagy-Britannia nem bocsátkozik harcba, s Hitler Olaszországgal és Japánnal együtt határozza meg a világ eseményeit. Úgy tűnt, hogy az Egyesült Államok figyelme Japán előrenyomulása miatt Európából Kelet-Ázsiába helyeződött át.

Hitler e világpolitikai megfontolásokból már 1938. március végén elhatározta Csehszlovákia szétzúzását, amelyhez Csehszlovákia nemzetiségi problémáját és az egyes népcsoportok önrendelkezési jogának követelését használta fel. A Szudétanémet Párt vezetője, Konrad Henlein megállapodott Hitlerrel, hogy olyan maximális programot állít össze, amelyet a cseh kormány nem teljesíthet. A Szudétanémet Párt április 24-i karlsbadi programja e stratégia jegyében a szudétanémetek önigazgatását, a cseh államalkotó néppel való teljes egyenjogúságát követelte, amely Berlin sugallatának megfelelően csak átmeneti szakaszt jelentett volna a csehszlovák állam teljes felbomlása irányában. A cseh kormány fokozatosan engedett Henleinnek, aki taktikai zsákutcába került, s nem maradt más választása, mint megszakítani a tárgyalásokat s várni az újabb alkalomra.

Hitler és Chamberlain 1938-ban

Mivel a Szudéta-vidéken újabb nyugtalanságok történtek, a Közép-Európa iránt mindaddig inkább tartózkodó brit kormány közvetítőt küldött Prágába. Hitlert meglepte az angolok erőszakmentességre épülő kompromisszumkészsége, amely *appeasement-politika* néven vonult be a történelembe. A gazdasági válságtól és túlzott mérvű kötelezettségeitől szenvedő Nagy-Britannia nemzeti érdekei miatt a közép-európai béke középtávú megőrzésére kényszerült. Hitler azonban az angol magatartást a gyengeség jelének tekintette s növelte követeléseit. Hazárdjátékában majdnem túllőtt a célon, mert Franciaország és Csehszlovákia mozgósított, s Nagy-Britannia támogatást ígért katonai konfliktus esetén, a Szovjetunióhoz hasonlóan. Hitler hét hadosztályt mozgósított, de nem adott támadási parancsot Csehszlovákia ellen.

Az angol kormány csak Csehszlovákia szétzúzása után húzta meg a német terjeszkedés határait, amely már kritikus mértéket öltött Közép-Európában. 1939. március 31-én Franciaországgal együtt nyilvános függetlenségi garanciát nyújtott Lengyelországnak, amelyet – Albánia olasz megtámadása miatt – április 13-án Romániára és Görögországra is kiterjesztettek. A locarnói szerződés óta az angolok nem vállalkoztak ilyen szoros kapcsolatra az európai kontinensen, jóllehet konkrét operatív tervvel még nem rendelkeztek a Lengyelországnak nyújtandó segítség esetében.

„Ha mi okoznánk veszélyt, azzal nagyon megterhelnénk a gyarmatok lojalitását, amely akár fel is bonthatná a Közösséget. De csak a Brit Nemzetközösség és az Amerikai Egyesült Államok együtt lehet az egyetlen erő, amely ellenőrizheti a diktatúra alakulását; egy napon pedig ennek a kombinációnak harcolnia kell majd, hogy legyőzze a növekvő gonoszt. Őfelsége kormányának ezért nem kellene olyan lépést tennie, amely felbomlaszthatja a Közösséget.”

(MacDonald az 1938. augusztus 30-ai minisztertanácson)

A Rajna-vidék remilitarizálása, a locarnói szerződés felmondása és Ausztria „*anschlussa*” után a britek már tisztában voltak Hitler következő cél-

jával. Közel hárommillió fős német kisebbségével Csehszlovákia joggal aggódhatott további sorsát illetően. Göring azonban nyugtatta a berlini csehszlovák nagykövetet: „*Becsületszavamat adom, hogy Csehszlovákiának a legkisebb oka sincs az aggodalomra.*” Az ország biztonságát ugyan szovjet és francia szerződések is szavatolták, de a fejleményeket látva azok nem sok garanciát jelenthettek számára.

1938. március 18-án, Ausztria bekebelezését követően a brit kabinet külügyi bizottsága Csehszlovákiáról tárgyalt. Lord Halifax, a frissen kinevezett külügyminiszter három alternatívát terjesztett elő: megegyezés (*gentlemen's agreement*) Csehszlovákia megvédéséről; Európa új kötelezettségvállalása Csehszlovákia területi szuverenitásának megvédésére; Franciaország és Csehszlovákia visszatartása, s engedni a német követeléseknek.

A csehszlovák államnak adott garancia azonban a Brit Nemzetközösség végét is jelenthette volna, s logisztikailag is lehetetlennek tűnt a közép-európai állam biztosítása. Az ülésen MacDonald gyarmatügyi miniszter új perspektívába helyezte az angol–német diplomácia jövőjét, s előre vetítette lehetőségeit: „*Ha a jelen helyzetben elfogadjuk azokat az alternatívákat, amelyekkel új kötelezettségeket vállalunk Európa felé és biztosítjuk Csehszlovákiát, akkor egy európai háborúban találhatjuk magunkat, amellyel megelőzzük, hogy a csehszlovákiai Szudéta-körzetekben lakó németek egyesüljenek Németországgal. Ennek nyomán a Brit Nemzetközösség jó eséllyel darabjaira hullhat. Ausztrália és Új-Zéland csaknem bizonyosan követ minket. Írország kétségtelenül a mi oldalunkon állna [...] Dél-Afrika és Kanada azonban semmi esélyt sem látna arra nézve, miért kellene egy háborúban hozzánk csatlakoznia, amelyben bizonyos németeket megakadályozzunk abban, hogy egyesüljenek szülőföldjükkel.*”

Konrad Henlein Szudétanémet Pártja 1938. áprilisi karlsbadi kongresszusán keményebb hangvételre váltott. Már autonóm kormányzást és a nemzetiszocialista propaganda szabadságát követelték. Eközben Hitler kidolgoztatta a Zöld-terv (*Fall Grün*) hadműveletet Csehszlovákia katonai megtámadására, utolsó végrehajtási dátumnak pedig október 1-jét jelölte ki. Ezzel párhuzamosan erős médiahadjárat indult a csehek ellen. Május 20-án a csehszlovák kormány a német csapatösszevonásokra hivatkozva részleges mozgósítást rendelt el. Erre már az angolok is közbeléptek, s mindkét felet tartózkodásra szólították fel. A franciák véleményét Bonnet londoni nagykövet nyilatkozata tükrözte: „*ha Csehszlovákia oktan cse-*

lekedetekbe bonyolódik, a francia kormány akár ki is léphet a szövetségből.”

Angol közvetítéssel – amelyet Lord Runciman kereskedelemügyi miniszter folytatott – tárgyalások kezdődtek a szudétanémetek és a csehszlovák kormány között. A tárgyalások azonban csehszlovák részről csupán arra szolgáltak, hogy megmutassák: a szudétanémetekkel ellentétben Eduard Beneš köztársasági elnök hajlandó egyezkedni.

Időközben a berlini angol követ, Neville Henderson is egyre gyakrabban tájékoztatta a brit kormányt az esetleges háború következményeiről. 1938. július 26-án ezt írta: *„A cseh nép csökönyös fajta, maga Beneš pedig az egyik legmakacsabb közöttük [...] A háború kétségtelenül a nácizmust átokként kezelő zsidók, kommunisták és doktrinerek javát szolgálná, de ma túl nagy kockázatot jelentene Németország számára [...] Nem hiszem, hogy ezt Hitler nem látja. Végre valahára az asztalra kell csapnunk, és közölnünk Beneš-sel: meg kell állapodnia!”*

Amikor a cseh kormány már hajlott volna a megállapodásra, a Szudéta-vidéken zavargások törtek ki. A tárgyalások megszakadtak, s a csehszlovák kormány katonailag erőteljesen beavatkozott. Válaszul Hitler 1938. szeptember 12-én, a nürnbergi pártkongresszuson bejelentette: maga gondoskodik a Csehszlovákiában élő németek megvédéséről. A francia és angol diplomácia egymásnak ellentmondó nyilatkozattal válaszolt. Egymásra vártak, s egyikük sem mert lépést tenni. Daladier francia miniszterelnök többször is hívta Chamberlaint, aki azonban nem akart vele beszélni. Többek tanácsára ekkor a brit miniszterelnök elhatározta, hogy a Z-tervhez nyúl, amely a Hitlerrel való találkozót jelentette.

Az Amerikai Egyesült Államok londoni nagykövete azonban határozott javaslattal állt elő a csehszlovák válságot illetően. Lord Halifax kérdésére azt felelte, hogy az Egyesült Államok ugyan kimaradna egy közelgő háborúból, de egy olyan incidens, mint például London bombázása, teljesen más helyzetet teremtené. Utalása nem volt alaptalan, hiszen számos vezető brit politikus, köztük maga Chamberlain is többször utalt e félelmekre. 1938-ban ez történet járta Berlinben: *„Az angoloknak annyi repülőgépük van, hogy az ég elsötétedik tőlük, Franciaországnak annyi, hogy eltakarják a napot. De amikor Hermann Göring megnyomja a gombot, a madaraknak is járniuk kell.”*

A feszült helyzetben az angolok politikai fordulatát Chamberlain 1938. szeptember 14-én reggel Hitlerhez intézett üzenete jelezte: *„Tekintettel a*

helyzet egyre élesedő voltára, odautaznék Önhöz, hogy kísérletet tegyünk a békés megoldásra. Repülőgépen jönnék, és holnap útra készen állok. Kérem, értesítsen a legkorábbi időpontról, amikor fogadhat, és jelölje meg a tanácskozási helyét. Köszönettel venném mielőbbi válaszát. Neville Chamberlain.”

Chamberlain 1938. szeptember 15-én érkezett Münchenbe, ahol Ribbentrop fogadta. A kétmotoros Lockheed gép repülése alatt átolvasta azokat a jelentéseket, amelyek Nagy-Britannia esetleges bombázásának következményeit mérlegelték. Az angol miniszterelnök a Nemzetközösség tagjainak ellenállása, az Egyesült Államok támogatásának hiánya, a békés viszonyok fenntartásának szándéka, valamint a francia belpolitika tanácsstalansága miatt kényszerpályára került.

A müncheni pályaudvarról különvonaton Berchtesgadenbe utaztak. Hitler étkezőkocsijában a hosszában felállított bankett-asztalnál ültek, az egyik oldalon Chamberlain és kísérete (Horace Wilson tanácsos, William Strang, a külügyminisztérium közép-európai osztályának vezetője, s Henderson követ), a másik oldalon Ribbentrop és a tolmács. A háromórás úton végig csapatszállító vonatok robogtak el mellettük. A frissen beöltözött katonák és a levegőbe meredő ágyúcsövek, valamint Chamberlain, a „békekövet” furcsa kontrasztként hatottak.

A „háború vagy béke” kérdésében létrejött tárgyalás három óra hosszat tartott, s nem éppen békés szellemben folyt. Időnként Hitleren annyira úrrá lett a Beneš és Csehszlovákia elleni düh, hogy tekintet nélkül az idő múlására, hosszadalmasan fejtette ki mondanivalóját. Fokozódó hévvel tárta Chamberlain elé az angol sajtó Németország elleni kritikája miatti felháborodását is, s a német viszonyokba való „beavatkozással” vádolta.

– *Beneš erőszakot alkalmazott honfitársaimmal szemben a Szudéta-vidéken. Beneš mozgósított májusban, nem én. Nem tűröm tovább! A legrövidebb időn belül saját belátásom szerint rendezem ezt a kérdést, így vagy úgy* – replikázott Hitler.

– *Ha jól értettem Önt, akkor már elhatározta, hogy mindenképpen Csehszlovákia ellen vonul. Ha ez a szándéka, miért hívott Berchtesgadenbe? Ilyen körülmények között legjobb lesz, ha mindjárt visszautazom. Úgy látszik, semmi értelme sincs már az egésznek* – válaszolta izgatottan Chamberlain.

Hitler azonban meghátrált:

– *Ha a népek önrendelkezési jogának alapelvét hajlandó alkalmazni a*

Szudéta-kérdésben is, akkor beszélhetünk róla, hogyan lehet ezt az elvet a gyakorlatban alkalmazni.

– Az önrendelkezési jogra vonatkozó kérdésre csak azután válaszolhatok Önnek, ha előbb megtanácskozom kormányom tagjaival Angliában – válaszolta Chamberlain. Javaslom tehát, szakítsuk meg tárgyalásunkat ennél a pontnál. Én nyomban visszautazom Angliába, hogy megbeszéljem ezt, s utána ismét találkozom Önnel.

Chamberlain 1938. szeptember 22-én tért vissza Németországba, s ezúttal a Bonn melletti Bad Godesbergben, a Dreesen Hotelben tárgyaltak Hitlerrel. Beszámolt londoni tárgyalásairól: a brit kormány elismerte a szudétanémetek önrendelkezési jogát, s a franciákkal egyetértésben úgy döntött, hogy átengedik a kért területeket Németországnak. Az angol és francia nagykövet szeptember 19-én közölte a prágai kormánnyal álláspontját, amelyik minden lehetőséget számba véve, szeptember 21-én beleegyezett a döntésbe.

Az angol és francia kormány tervet készített a terület Németországhoz való csatolásáról, az új határvonal részleteiről, bonyolult szerződésrendszert terjesztett elő, aránylag hosszú teljesítési határidővel. Az új német–csehszlovák határt Anglia és Franciaország szavatolná, Németországnak viszont megneemtámadási szerződést kellene kötnie Csehszlovákiával. Miután Chamberlain végzett az előterjesztéssel, elégedetten dőlt hátra székében, olyan arccal, mint aki azt mondja: *Ugye, nagyszerű munkát végeztem az eltelt öt nap alatt?*

Hitler azonban nyugodt, majdnem sajnálkozó, de mégis határozott hangon kijelentette:

– Nagyon sajnálom, Mr. Chamberlain, most már nem egyezhetem bele a dologba. Az utóbbi napok fejleményei következtében ez a megoldás már nem lehetséges.

Chamberlain magán kívül volt felháborodásában, s magyarázatot követelt. Hitler előbb kitérő válaszokat adott: nem köthet megneemtámadási szerződést Csehszlovákiával, míg az nem elégíti ki Lengyelország és Magyarország követeléseit. Hosszúnak találta a tervezett határidőket is.

– Az átcsatolandó Szudéta-vidék megszállását azonnal végre kell hajtani. Nem tűrhető tovább a szudétanémetek elnyomása és Beneš terrorja velük szemben – jelentette ki.

Másnap, szeptember 23-án élénk levelezés bontakozott ki a Rajna túlsó partján, a petersbergi vendégházban lakó angol delegáció, valamint a

Dreesen szállóban gyülekező német delegáció között. A növekvő nemzetközi feszültség közepette a futár autóját komp szállította a túloldalra.

A kibővített delegációk tárgyalása este tizenegy óra előtt kezdődött, s az egyik legdrámaibb volt az egész Szudéta-válságban. Először a német memorandum szövegét ismertették az angol delegációval:

A Szudéta-vidékről érkező, óráról órára szaporodó incidensekről szóló hírek bizonyítják, hogy a szudétanémetek helyzete végleg elviselhetetlen, s így az európai békét veszélyezteti [...] Csehszlovákia a térképen meghatározott területről vonja vissza teljes haderejét; a terület kiürítése szeptember 26-án megkezdődik, és szeptember 28-án átengedik Németországnak [...] A kiürített területet jelenlegi állapotában kell átadni, [...] a cseh kormány szabadon bocsátja az összes német fajú, politikai bűncselekményért letartóztatott foglyot [...] szavazást rendelnek el (meghatározott területeken) nemzetközi bizottság ellenőrzése mellett [...]

A memorandum megsemmisítő hatással volt Chamberlainre és a többi angol résztvevőre.

– *Hiszen ez ultimátum!* – kiáltotta Chamberlain.

– *Diktátum* – szólt közbe Henderson.

Chamberlain izgatottan magyarázta, hogy képtelen ilyen ultimátumot továbbítani a cseh kormánynak, a semleges országok közvéleménye pedig a legélesebben elutasítja. A kiürítésre adott határidőket is rövidnek tekintették. A tárgyalás már majdnem holtpontra jutott, amikor belépett Hitler adjutánsa a hírrel, hogy Beneš az imént jelentette be a rádióban a csehszlovák haderő teljes mozgósítását.

Hitler váratlanul hajlandónak mutatkozott tárgyalni a kiürítési határidő kérdésében, és saját kezűleg október 1-jére javította át a memorandum ezen dátumát.

– *Köztünk semmi szükség sincs ellentétekre* – mondta Hitler Chamberlainnek –, *nem akadályozzuk Önöket Európán kívüli érdekeik érvényesítésében, és Önök szabad kezet adhatnak nekünk – anélkül, hogy ebből káruk származna – az európai szárazföldön Közép- és Délkelet-Európában. Valamikor a gyarmati kérdést is rendezni kell, de ez ráér, és semmiképpen sem kell háborúzni miatta.*

A szeptember 25-i francia–brit megbeszélésen Chamberlain bejelentette, hogy Sir Horace Wilson személyében követet küldött Hitlerhez álláspontjuk megvilágítására. (A követnek megadták a jogot a hadüzenet átnyújtására is, ha missziója sikertelenül járna.) Hitler, a brit javaslatokra

reagálva, szeptember 28-án délután két óráig adott haladékot a cseheknek, hogy kielégítő választ adjanak számára. Válaszul Chamberlain 27-én javaslatot tett egy Mussolini közreműködésével létrejövő nemzetközi konferenciára, amelyen tisztázhatják a felmerült kérdéseket és megoldást találhatnak a Szudéta-kérdésre. Egyidejűleg azonban francia és brit mozgósítást rendeltek el.

A diplomáciai csatározások napjaiban, szeptember 28-án reggel François-Poncet francia nagykövet is a békéért küzdött Hitlerrel. Térképet hozott magával a német kancelláriára a kiürítés egyes szakaszairól, éles logikával és ügyes diplomáciával Hitler elé tárta szándékának esztelen-ségét. *Miért akarja vállalni a háború kockázatát, amikor háború nélkül is teljesítik leglényegesebb követeléseit?* – kérdezte Hitlert. Ugyanakkor bejelentkezett az olasz nagykövet is, aki szerint a brit kormány elfogadta a Duce közvetítését a szudétanémet kérdésben. Francia és olasz hatásra így Hitler szeptember 28-án délből elfogadta a Mussolini által közvetített, francia és brit részvétellel zajló tárgyalási javaslatot.

A négyhatalmi konferencia 1938. szeptember 29-én ült össze a müncheni Führer-házban. A csehszlovák képviselők az előszobában várakoztak. A tizenhárom órán át tartó megbeszélés után Chamberlain és Daladier hajnali két órakor hívta össze őket, megmutatva az egyezményt. Az elképedt követeknek a francia miniszterelnök kijelentette, hogy *„ez egy fellebbezhetetlen és megváltozhatatlan végzés”*. A szerződés szentesítésére 30-án került sor, amely annyi módosítást tartalmazott a korábbi német követelésekhez képest, hogy a területek kiürítésének időpontját nem október 1-jében, hanem 10-ében adta meg. Szó esett a lengyel és magyar területi igények kielégítéséről is, amelynek végrehajtását a következő három hónapban adták meg. A nagyhatalmak közös garanciát vállaltak a későbbi csehszlovák határok garantálására. Chamberlain magabiztosan utazhatott haza a szeptember 30-án kötött angol–német megnemtámadási szerződéssel, valamint a háborús konfliktus sikeres elkerülésének reményével a zsebében. Sőt, aznap este kijelentette: *„Hiszem, hogy ezzel beköszöntött a béke korszaka.”*

A Szudéta-vidék Németországhoz csatolásával, valamint a lengyel és magyar revíziós törekvések lecsillapításával nem értek véget a csehszlovák köztársaság megpróbáltatásai. Eduard Beneš már október 5-én lemondott köztársasági elnöki posztjáról. A kormány helyére németbarát kabinet lépett. A szlovák Tišo és a kárpátukrán Volosin követeléseivel szemben a

München: a Barna-ház a Führer-házzal és a díszcsarnokkal

csehek teljesen tehetetlenek voltak. 1939. március 14-én létrejött az önálló Szlovákia. Emil Hácha cseh államelnök, német nyomásra Berlinben aláírta a cseh függetlenség feladását szolgáló okmányokat. Március 15-én német csapatok vonultak be Prágába, nem sokkal később pedig a magyar csapatok is megszállták Kárpátalját. Ezzel Csehszlovákia sorsa beteljesedett. Március 22-én a németek ultimátumot intéztek Litvániához a Memel-vidék átadását illetően, amelyet a balti ország elfogadott.

A békét szorgalmazó brit külpolitikát az alábbi okok befolyásolták a revíziós, agresszív német külpolitikával szemben: 1. Motiválta őket a Brit Nemzetközösség összetartása, mert a nemzetiszocialista Németországgal szembeni preventív háború megosztotta volna tagjait 2. Csehszlovákia logisztikai és geopolitikai helyzete érdektelenné tette a brit külpolitikát 3. Az Egyesült Államok be nem avatkozási politikája alapvetően befolyásolta a brit döntéseket 4. A francia és brit haderő felkészületlensége hátráltathatta, sőt megakadályozhatta volna a sikeres hadviselést Németországgal szemben 5. A brit gazdasági érdekeket sértette volna a német piacok bezárkózása („*economic appeasement*”) 6. A brit távol-keleti pozíciók japánok általi veszélyeztetettsége kényes helyzetet idézhetett volna elő.

Mindezek kezére játszottak Hitlernek szándékai megvalósításában. A versailles-i békediktátum széttöredezett és teljesültek Hitler ideiglenes területi követelései is.

Edward Frederick Lindley Wood, Halifax első grófja (1881 – 1959)

Az 1930-as évek egyik legbefolyásosabb brit konzervatív politikusa. 1910–1925 között már parlamenti képviselő. 1918 után Dél-Afrika kormányzója, majd 1924-től mezőgazdasági miniszter. 1926–1931 között India alkirályaként az angol–indiai kapcsolatok javításán dolgozott. 1938 februárjában Edent váltotta a külügyi tárca élén. A brit „*megbékéltetési*” politika egyik fő képviselője. 1941 januárig külügyminiszter, majd 1946-ig washingtoni nagykövet. Politikai visszavonulása után többek között a BBC elnöke is volt.

Sir Neville Meyrick Henderson (1882 – 1942)

Belgrádban, majd 1937–1939 között németországi brit nagykövet. Hitt abban, hogy Hitler ellenőrizhető és együttműködésre szorítható a nyugati hatalmakkal. Chamberlain „*megbékéltetési*” politikájának apostola. 1939. szeptember 3-án ő adta át Hitlernek a brit hadüzenetet. Emlékiratai *Egy küldetés kudarca: Berlin* címmel jelentek meg.

Sir Horace John Wilson (1882–1972)

Jelentős szerepe volt a brit „*megbékéltetési*” politikában. 1921–1942 között különböző kormányzati pozíciókat töltött be. 1938. szeptember végén Chamberlain küldötte Hitlerhez, ezért jelentős szerepe volt a müncheni szerződés létrejöttében.

Malcolm John MacDonald (1901 – 1981)

Brit munkáspárti politikus és diplomata, Ramsay MacDonald brit miniszterelnök fia. Baldwin kormányában 1935–1940 gyarmatügyi miniszter. 1938-ban a németekkel való megegyezés híve, mert szerinte a korai háború veszélybe sodorhatná a gyengélkedő Brit Nemzetközösséget. 1940–41 között az egészségügyi miniszter, a háború után gyarmati tisztviselő. 1963–64-ben a függetlenné váló Kenya kormányzója.

Georges-Étienne Bonnet (1889 – 1973)

Az 1930-as évek vezető szociál-radikális figurája Franciaországban. Kormánypozíciók betöltése után 1937 júniusától pénzügy-, majd 1938 áprilisától, Daladier miniszterelnöksége alatt külügyminiszter. A német külpolitikai agresszió békés „*leverésének*” támogatója, mert Franciaországnak

még gazdaságilag fel kellett felkészülnie a háborúra. Az 1938. április 27–29-ei francia–brit kormányközi tanácskozáson elhatározták, hogy mindenképpen megakadályozzák a háború kitörését. Még a szovjet–német meg nem támadási egyezmény után is úgy vélte, hogy fel kellene mondaniuk az 1921. évi lengyel–francia szerződést. Lengyelországot csak a Szovjetunió segítségével lehetne megmenteni, s nem éri meg a háború kockázatát. 1939. szeptember 1-je után a Mussolinivel kötendő egyezmény híve. Még 1940 márciusában is a Németországgal kötendő békéért „lobbított”. Később támogatta a Vichy-kormányt. 1944 áprilisában elhagyta Franciaországot és 1950-ig Svájcban élt. 1956–1968 között ismét politizált.

Dokumentumok

CHAMBERLAIN HITLERHEZ
(1938. SZEPTEMBER 28.)

Miután elolvastam a levelét, úgy éreztem, biztos lehetek abban, hogy minden szükségeset hajlandó megtenni a háború és a késlekedés elkerülése érdekében. Ha Ön is óhajtja, készen állok, hogy magam menjek még egyszer Berlinbe, megvitatni az Ön és a csehszlovák kormány képviselői között fennálló félreértéseket, Franciaország és Olaszország képviselőivel együtt.

Meggyőződésem, hogy a megegyezés egy héten belül létrejöhet. Bármennyire is bizalmatlan a prágai kormány szándékait illetően, nem lehet kétsége a brit és a francia kormány erejében. Hiszen láthatja azokat az ígéreteket, amelyeket kifogástalanul, teljesen és azonnal betartottunk. Amint bizonyára tudja, nyilvánosan is leszögeztem: felkészültünk arra, hogy azokat másokkal is betartassuk. Nem hiszem, hogy vállalhatná a felelősséget egy világháború kiobbantásáért, amely véget vethet a civilizációnak emiatt a pár nap késlekedés miatt, amelyet e rég húzódó probléma elintézése jelenthet.

CHAMBERLAIN MUSSOLINIHEZ
(1938. SZEPTEMBER 28.)

Címezttem ma egy utolsó kérést Hitler úrhoz, hogy tartózkodjon a Szudéta-kérdés erőszakos megoldásától, amelyet úgy hiszem, egy rövid megbeszéléssel sikerülhet orvosolni. Továbbá a leglényegesebb területi és népességi biztosítékokat fogom nyújtani a szudéta és a cseh lakosságnak az átszállítások folyamán. Felajánlottam, hogy magam megyek még egyszer Berlinbe, megvitatni a fennálló félreértéseket a német és cseh képviselőkkel, s ha a kancellár óhajtja, Olaszország és Franciaország képviselőivel is. Bízom Őexcellenciádban, értesíti a német kancellárt, hogy szeretné magát képviseltetni, továbbá javasolja számára, hogy fogadja el javaslatomat, amely népeinket távol tarthatja a háborútól. Már garantáltam a cseh ígéretek betartását, és biztos vagyok abban, hogy a teljes egyezmény megvalósítható egy héten belül.

A MÜNCHENI SZERZŐDÉS
(1938. SZEPTEMBER 29.)

A Németország, az Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország között Münchenben létrejött egyezmény

Németország, az Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország, tekintetbe véve a szudétanémet terület elcsatolására vonatkozólag elvben már elért megállapodást, megegyezett ennek az elcsatolásnak alább következő feltételeiben és módozataiban, valamint az ennek következtében foganatosítandó intézkedésekben, és a jelen Egyezménnyel egyenként felelősséget vállalnak az Egyezmény végrehajtásának biztosításához szükséges lépésekért.

1. A kiürítés október 1-jén kezdődik.
2. Az Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország megállapodnak abban, hogy a terület kiürítése október 10-ig befejeződjék, mégpedig anélkül, hogy a meglevő berendezések bármelyikét lerombolnák, és hogy a csehszlovák kormány felelős azért, hogy a kiürítés az említett berendezések megrongálása nélkül menjen végbe.
3. A kiürítés módozatait részleteiben egy Németország, az Egyesült Királyság, Franciaország, Olaszország és Csehszlovákia képviselőiből álló bizottság fogja meg- állapítani.

4. A túlnyomórészt németek lakta területnek német csapatok által való fokozatos megszállása október 1-jén kezdődik. A mellékelt térképen megjelölt négy zónát a német csapatok a következő sorrendben fogják megszállni:

Az I. számmal jelzett övezetet október 1-jén és 2-án, a II. számmal jelzett október 2-án és 3-án, a III. számmal jelzett október 3-án, 4-én és 5-én, és a IV. számmal jelzett október 6-án és 7-én.

A többi, túlnyomórészt német jellegű területeket a fent említett nemzetközi bizottság fogja haladéktalanul meghatározni, és azokat a német csapatok október 10-ig szállják meg.

5. A 3. pontban említett nemzetközi bizottság határozza meg azokat a területeket, amelyeken népszavazást kell tartani. Ezeket a területeket a népszavazás lezárulásáig nemzetközi alakulatok szállják meg. Ugyanaz a bizottság fogja megállapítani a népszavazás megtartásának módozatait, figyelemmel a Saar-vidéken megejtett népszavazás módozataira. A bizottság állapítja meg a népszavazás napját is, ez azonban nem eshetik későbbre, mint november végére.

6. A határok végleges megállapítását a nemzetközi bizottság fogja elvégezni. Ennek a bizottságnak joga van arra, hogy bizonyos kivételes esetekben a négy nagyhatalomnak – Németországnak, az Egyesült Királyságnak, Franciaországnak és Olaszországnak – a népszavazás nélkül átadandó zónák szigorúan néprajzi alapon történő meghatározásától jelentéktelen eltéréseket ajánljon.

7. Optálási jogot nyújtanak mindazoknak, akik az elcsatolt területekről elköltözni óhajtanak, valamint mindazoknak, akik oda kívánnak letelepedni. Az optálási jogot a jelen Egyezmény aláírásától számított hat hónapon belül kell gyakorolni. Egy német–csehszlovák bizottság fogja meghatározni az optálás részleteit, kidolgozni a lakosságcserét megkönnyítő eljárásokat, és tisztázni az ebből a lakosságcsereből adódó alapvető kérdéseket.

8. A jelen Egyezmény aláírását követő négy héten belül a csehszlovák kormány a katonai és rendőrségi szolgálatból elbocsátja az összes szudétanémetet, akik ezt kívánják. Ugyanezen határidőn belül a csehszlovák kormány szabadlábra helyezi azokat a szudétanémet foglyokat, akik politikai bűncselekmények miatt szabadságvesztés büntetésüket töltik.

München, 1938. szeptember 29.

Hitler
Ed. Daladier

Mussolini
Neville Chamberlain

ANGOL–NÉMET NYILATKOZAT
(MÜNCHEN, 1938. SZEPTEMBER 30.)

Mi, a Führer és birodalmi kancellár, valamint a brit miniszterelnök újabb megbeszélést tartottunk, és egyetértünk annak felismerésében, hogy az angol–német viszony a két ország, s Európa számára elsőrendű jelentőségű. A tegnap este aláírt egyezményt és az angol–német flottaegyezményt úgy tekintjük, mint népeink ama óhajának szimbólumát, hogy egymás ellen soha többé ne viseljenek háborút.

Elhatároztuk, hogy az országainkat érdeklő egyéb kérdéseket is a tanácskozások módszerével kezeljük, és továbbra is arra törekszünk, hogy az esetleges nézeteltérések okait kiküszöböljük, és ilyen módon is hozzájáruljunk Európa békéjének biztosításához.

Adolf Hitler
Neville Chamberlain

FRANCIA–NÉMET NYILATKOZAT
(PÁRIZS, 1938. DECEMBER 6.)

Georges Bonnet úr, a Francia Köztársaság külügyminisztere és Joachim von Ribbentrop úr, a Német Birodalom külügyminisztere kormányaik nevében és azok megbízásából Párizsban 1938. december 6-án történt találkozásuk alkalmával a következőkben állapodtak meg:

1. A francia kormány és a német kormány egyek abban a meggyőződésben, hogy a Franciaország és Németország közötti békés és jószomszédi viszony az európai helyzet megszilárdításának és az általános béke fenntartásának egyik leglényegesebb eleme. Ennél fogva mindkét kormány minden erejét latba fogja vetni aziránt, hogy a két ország közötti kapcsolatok ilyen alakulását biztosítsa.
2. Mindkét kormány megállapítja, hogy országaik között nincs többé semmilyen függőben levő területi kérdés, és a két ország között jelenleg fennálló határokat ünnepélyesen végleges határoknak ismerik el.
3. Mindkét kormány elhatározta, hogy harmadik hatalmakkal való különleges kapcsolataik épségben tartása mellett a két országot érintő minden kérdésben érintkezésben maradnak, és ha e kérdések későbbi fejlődése

nemzetközi nehézségekhez vezetne, úgy tanácskozni fognak egymással. Ennek hitelül a két kormány képviselői aláírták a jelen nyilatkozatot, amely azonnal érvénybe lép.

Kelt két példányban, francia és német nyelven, Párizsban, 1938. december 6-án.

Georges Bonnet
Joachim von Ribbentrop

Irodalom

Kennedy, John F.: *Why England slept*. 1981.

Lüdeke, Alexander: *Der Zweite Weltkrieg. Ursachen, Ausbruch, Verlauf, Folgen*. Berlin 2007.

McDonough, Frank: *Neville Chamberlain, appeasement, and the British road to war*. Manchester University Press, 1998.

McDonough, Frank: *Hitler, Chamberlain and appeasement* (Cambridge Perspectives in History). Cambridge University Press, 2002.

Schröder, Hans-Jürgen: *Economic Appeasement. Britische und amerikanische Deutschlandpolitik vor dem Zweiten Weltkrieg*. In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (1982), S. 82 – 97.

Taylor, A. J. P.: *A háború urai*. Scholar Kiadó, Budapest, 1998.

Taylor, A. J. P.: *Európa tündöklése és bukása*. Scholar Kiadó, Budapest, 1999.

Wendt, B. J.: *Appeasement 1938 – Wirtschaftliche Rezession und Mitteleuropa*. 1966.

VINNICJA – SZOVJET ÉS NÉMET TÖMEGGYILKOSSÁGOK

1937–1938: az NKVD tömeggyilkosságai az ukrajnai Vinnicjában

1941. szeptember: a német *Einsatzgruppen* a városban legalább tízezer zsidót megöltek

1942. április 16: a német csapatok „szelektálták” a zsidókat Vinnicja keleti stadionjában, majd 4800 idős embert, asszonyt és gyermeket kivégeztek

1943. május 25: ukrán civilek felfedezték a sztálini gyilkosságok sírjait, a németek pedig exhumálják

1943. július: német hivatalos jelentés (*Amtliches Material zum Massenmord von Winniza*) a vinnicjai szovjet gyilkosságokról

1945. december 31: az Egyesült Államok kongresszusi bizottságának jelentése a vinnicjai tömeggyilkosságról

A ma 368 ezer lakosú, orvosi-, gazdasági, műszaki- és mezőgazdasági egyetemmel rendelkező ukrajnai Vinnicja (Winniza) a második világháború előtt és alatt a szovjetek és németek által elkövetett tömeggyilkosságok helyszíne volt. Négy-öt éven belül egyazon városban igazolódott be, hogy mindkét rendszer rendkívüli mérvű kormánybűncselekményeket követett el: az egyik faji indíttatásból, a másik pedig a saját népe ellen folytatott tömegterrort.

Vinnicja a sztálini terror idején (1937–1938)

A szovjet politikai rendőrség, az NKVD 1937–1938-ban, az ún. sztálini nagy terror idején tömeggyilkosságokat követett el az ukrajnai Vinnicjában. A „*politikailag vagy társadalmilag nemkívánatos elemeket*” az NKVD-börtön területén tarkólövessel végezték ki, 5,6 mm-es kaliberű lőszerrel, amely gyakorta nem okozott azonnali halált. Az áldozatok legtöbbször kétszer, sőt 78 esetben háromszor lőttek; két főt négyszer lőttek le. A férfiak tetemét hátrakötött kézzel találták meg, az idősebb nőket ruhában, a fiatalabbakat meztelenül végezték ki. 395 áldozatnak koponyasérülése volt. A kivégzések titkosak voltak, az áldozatok rokonait nem értesítették a halálos ítéletről. A család megkeresésére azt válaszolták, hogy természetes halállal haltak meg, levelezési tilalommal küldték őket messze északra, vagy más börtönökbe szállították őket. A főbelőttek iratait és a nyomozási aktáit nem

**Az 1937–1938. évi szovjet terror
emlékműve Vinnicjában**

archiválták, hanem a tömegsír közelében külön sírba ásták el.

A tömegsírokat 1943. május 25-én ukrán civilek fedezték fel, s a sírokat a német megszállók exhumálták. Három tömegsírban összesen 9528 holttestet találtak. A vinnicjai börtön udvarán lévő két tömegsír 96 áldozata ukrán és lengyel „*politikai fogoly*” volt, akiket a német csapatok közeledésekor az NKVD és a Vörös Hadsereg tagjai lőttek agyon. A harmadik, s

egyben legnagyobb tömegsírt egy Vinnicja környéki gyümölcsösben találtak; itt 9432 halott feküdt, közöttük 169 nő volt. A meggyilkoltak többsége ukrán volt: többnyire parasztok, munkások és papok; az értelmiség részesedése százalékosan elenyésző volt. A németek által 1943-ban azonosított 679 áldozat között néhány orosz és 28 lengyel volt; az áldozatok közel 6%-a lehetett (560 fő) lengyel.

1943-ban a németek két bizottságot állítottak fel: az egyik 13 német szakértőből, a másik 11 európai ország törvényszéki szakértőiből állt. Közöttük volt a magyar Orsós Ferenc professzor is, aki a katyíni tömegmészárlás exhumálásakor is szakértőként szerepelt. Mindkét bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a tömegmészárlás az 1937–1938-as években történt. A bizottságok 1943 júliusában fejezték be munkájukat, s ugyanezen évben Lipcsében hivatalosan is közzé tették az eredményt: *Amtliches Material zum Massenmord von Winniza* címen. A vinnicjai tömeggyilkosságot a németek propagandacélra használták, s plakátokat készítettek róla.

A második világháború alatt a németek az eltemetett áldozatok teteme felett a „*sztálini terror áldozatai*” emlékművét állították fel, amelyet aztán a szovjetek bejövetelekor átírtak a „*nácizmus*” áldozataira. Majd területrendezés ürügyén a tömegsír területén Maxim Gorkij kulturális- és pihenőparkot létesítettek.

A sztálini propaganda a németeket vádolta a tömeggyilkosságokkal, akik azonban nemzetközi orvos-bizottságot hívtak össze, amely jelentésében leírta, hogy az áldozatok túlnyomó részét 1938 körül tarkólövés-

sel végezték ki. A háború után Charles Kersten vezetése alatt az Egyesült Államok kongresszusi bizottsága is foglalkozott a vinnicjai tömeggyilkossággal. A vizsgálat eredményét 1945. december 31-én adták ki (*83rd Congress, Second Session, Special Report No. 4*), amelyben megerősítettek az 1943. évi vizsgálatok eredményét, és teljes mértékben igazoltnak tekintették a szovjetek felelősségét a tömeggyilkosságokért. A szovjet archívumok 1990 utáni megnyitása megerősítette az 1943. évi vizsgálatok eredményét. Ukrajnában azonban csak 1988-ban kezdtek írni az ügyről.

Német kivégzések Vinnicjában

1941 nyarán a német Wehrmacht elfoglalta Vinnicját. Szeptemberben a biztonsági rendőrség (*Sipo*) és a biztonsági szolgálat (*SD*) bevetési csoportjai a városban legalább tízezer zsidót megöltek. 1942. január 5-én az SS megparancsolta a zsidóknak, hogy gyülekezzenek „átköltözésre”. De végül haza küldték őket, mert a fagyott földben nem lehetett sírt ásni. Az egyik szomszédos faluban azonban 227 zsidót állítottak a helyi NKVD-börtön falához, majd rájuk robbantották a falat, így temetve el őket.

1942. április 16-án a német csapatok „*szelektáltak*” a zsidókat a megszállt Vinnicja keleti stadionjában. A kisiparosok visszatérhettek a műhelyeik melletti kis koncentrációs táborba. Ezzel szemben 4800 idős embert, asszonyt és gyermeket az ukrán segédc csapatok német felügyelettel a város északi részén fekvő kertészetbe vittek, ahol hét hónappal korábban már tízezer embert meggyilkoltak. Ott már két sír várt rájuk kiásva. A gyermekeket elvették anyjuktól, s a sír szélén verték halálra vagy lőtték agyon őket. A felnőtteknek agyonlövésük előtt szorosan rá kellett feküdniük a sírban fekvő halottakra. Végül a sírt földdel betemették.

Azon a hajnalon az *Einsatzgruppe* zsidó anyákat hurcolt el a vinnicjai szülőotthonból az erdőbe, ahol agyonlőtték őket. Az újszülötteket két jutasákba csomagolták és a második emeletről kidobták az ablakon. A gyermeksírt a mai napig nem exhumálták, csak egy obeliszk áll emlékezetül.

A vinnicjaiak szerencsétlenségére Max Thomas SS-Brigadeführer arra kapott megbízást, hogy keressen a frontvonalhoz közelebb fekvő Führer-főhadiszállást. Választása Vinnicja környékére esett. A létesítményt 1941. november 1-jétől a Todt-szervezet 8000 munkása építette, s 1942. január-július között még 1250 helybéli munkással megerősítve összesen 30

Exhumált lengyel és ukrán áldozatok Vinnicján, jobbra egy német tiszt

épületet emeltek. Repülőtere Kalinovka mellett kapott helyet. Hitler 1942. júliusi megérkezéséig pedig a „*biztonsági kockázatot*” jelentő utolsó kényszermunkásnak is „*el kellett tűnnie*”.

A *Werwolf* elnevezésű, s a *Wolfschanze* mellett a második Führer-főhadiszállás 1942. július 16 – november 1-e között látta el funkcióját. A várostól 8 km-re, északra feküdt egy fenyőerdőben, Strisavka falu közvetlen közelében, amelyet szögesdrótkerítés és alagúttal összekötött védelmi rendszer vett körül. Néhány tölgyfából készült megfigyelőállás a fenyőerdőn kívül kapott helyet. Az objektumban teázó, fodrász, fürdő, szauna, mozi és egy uszoda is helyet kapott.

A Führer-főhadiszálláson rendezkedett be Hitler katonai stábja, amelyet a blokképületekben, 20 darab szállítható barakkban helyeztek el. 3 darab B-típusú bunkert is építettek. Hitler többnyire a *Wolfschanzén* tartózkodott, csak háromszor kereste fel a *Werwolf* Führer-főhadiszállást. Itt dolgozott Wilhelm Keitel vezértábornagy, a Wehrmacht főparancsnokságának (*OKW*), s Alfred Jodl vezérezredes, a Wehrmacht vezérkarának (*Führungsstab*) főnöke.

Megfordult a bázison Joachim Ribbentrop birodalmi külügyminiszter és Heinrich Lammers, a birodalmi kancellária főnöke is. Göring a közelben saját bunkert építtetett és a helyi balett fellépését követelte. Himmler, mint *A német népiség megszilárdításának birodalmi megbízottja*, a városhoz közel – Berdicsiv és Zsitomir között – *Hegewald* (Telepített erdő) néven 10.000 német népi némettel szándékozott betelepíteni a környéket, amelyet a jövőbeni ukrainai német települések magjának szánt. Itt, az egykori szovjet légitámaszponton állították fel az SS tábori parancsnokságát is. A Vörös Hadsereg 1944. március 20-án foglalta vissza a várost.

Hitler a vinnicjai Führer-főhadiszálláson (*Werwolf*):

1942. július 16. – október 30. (itt fogadta Ante Pavelić horvát államfőt),

1943. február 19. – március 13.

1943. augusztus 27.

Führer-főhadiszállások a II. világháború alatt:

– A lengyelországi (1939. szeptember), és később a Balkán-hadjárat alatt az Amerika fedőnevű parancsnoki vonatát használta,

– 1940. május 15. – június 5: Sziklafészek (*Felsennest*) Münstereifelnél,

– 1940. június 6–17, június 19–28: Farkasszurdok (*Wolfsschlucht*), előtte: Erdei tisztás (*Waldwiese*) a belgiumi Bruly de Pêche mellett,

– 1940. június 28. – július 5: Fenyőhegy (*Tannenberg*) a Fekete-erdőben,

– 1941. június 24. – 1942. június 17, 1942. október 31. – november 7,

1942. november 22 – 1943. február 17, 1944. július 14. – november 20:

Farkassánc (*Wolfschanze*) a kelet-poroszországi Rastenburg mellett,

– 1942. július 16. – szeptember 31, 1943. február 19. – március 13: Vércfar-
kas (*Werwolf*) az ukrainai Vinnicja mellett,

– 1944. június 17: Farkasszurdok II. (*Wolfsschlucht II*) a franciaországi
Soissons-nál,

– 1944. december 10. – 1945. január 16: Sasfészek (*Adlerhorst*) Langenhain-
Ziegenberg mellett

Irodalom

- Lower, Wendy: *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*. Chapel Hill, 2005.
- Rhodes, Richard: *Die deutschen Mörder. Die SS-Einsatzgruppen und der Holocaust*. Bergisch Gladbach, 2004.
- Schroeder, Christa: *Er war mein Chef. Aus dem Nachlaß der Sekretärin von Adolf Hitler*. Herausgegeben von Langen Müller, München, 1985.
- Zeigert, Dieter: *Die Führerhauptquartiere 1939–1945*. F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung, München, 2000.

PIAŚNICA – A NÉMET KATYŃ

-
- 1930: az NSDAP Danzigba küldte Albert Forstert, hogy vezesse a nácik harcát a hatalom megszerzéséért
 - 1935: Forster felügyeletével megalakult az ún. „*Népi-német Önvédelem*” szervezete
 - 1936: német nyilvántartás a nemkívánatos lengyelekről
 - 1939. június: Kurt Eimann vezetésével Danzigban megalakult az SS-rohamegység
 - 1939. július 3: Eimann egysége parancsot kapott egy internálótábor helyszínének kiválasztására és annak előkészítésére
 - 1939. szeptember 1: Lengyelország német megtámadása
 - 1939. szeptember 17: a Vörös Hadsereg hadüzenet nélküli támadása Lengyelországra
 - 1939. október 17: Albert Forster Gauleiter beszéde a danzigi városháza erkélyén
 - 1939 ősze – 1940 tavasza: Pomerániában a németek 432 helyen 52.794–60.750 személyt gyilkoltak meg
 - 1944. augusztus–szeptember: a tetemek német kihantolása és elégetése
 - 1946. október közepe: különleges bizottság exhumálása a piaśnicai erdőkben
-

A lengyel értelmiség ellen

Lengyelország 1939. szeptember 1-i német megtámadása után az 1919-ben népszövetségi felügyelet alá helyezett Danzig (lengyelül Gdańsk) szabad várost és környékét azonnal betagolták a Német Birodalomba. Hitler a város NSDAP-Gauleiterét, a bajor Fürthből származó Albert Forstert nevezte ki a polgári közigazgatás vezetőjének, majd később birodalmi helytartónak. A banktisztviselő 1923 óta a náci párt tagja, s a környékbeli gyilkosságok egyik fő felelőse volt. Becsvágyától vezérelve elsőnek akarta jelenteni „*Führerének*”, hogy Gauja nemcsak „*zsidómentes*”, de „*lengyelmentes*” is. Ő adta ki a „*lengyelvadászat*” rendeleteit. 1939. október 17-én a danzigi városháza erkélyéről azt mondta a lengyelekről: „*Ki kell irtanunk ezt a népet, s a bölcsőnél kezdjük...*”

A lengyelországi német hadjárat kezdettől fogva kegyetlen megsemmisítési háborút jelentett a zsidók, de a keresztény lengyelek, az értelmiség, a nemesek, lelkészek, szakszervezeti vezetők ellen is. A háború első napjainak káoszában a Piaśnica környéki erdőkben szisztematikus megsemmisítési akciók folytak. A Népi-német Önvédelem szervezet halálbrigádjai a megszállás első hónapjaiban lengyel állampolgárok tízezreit gyilkolták meg. Ez a milícia a Halle an der Saale-ból származó Rudolf

von Alvensleben SS-Oberführer vezetése alatt kegyetlen terrrorszervezetté vált, s vezetőjének – miként Himmlerhez írt jelentéséből kiderült – örömet okozott a gyilkolás. A szervezetben tömörült fanatizált népi-németek már a háború elején listákat állítottak össze lengyel és kasub nemzetiségű szomszédjaikról, tanárokról, lelkészekről, kereskedőkről, bírárokról, művészekről és másokról, amelyeket 1939. szeptember elején átadtak a Gestapónak és az SS-nek. A listán szereplőket Wejherowo, Gdynia (Gdingen) és Danzig körzetében letartóztatták és a wejherowói börtönben gyűjtötték össze, ahonnan az SS zárt teherautókon a piaśnicai erdőbe szállította és meggyilkolta.

A megszállt területen a népi-német önvédelmi egység mellett különösen aktívan vett részt a gyilkosságokban a Kurt Eimann vezetésével Danzigban már 1939 júniusában megalakult SS-őregység. Ők „*biztosították és tisztították meg*” az egykori lengyel Stargard, Berent (Beren), Karthaus és Neustadt településeket, állítottak fel és őrizték a fogolytáborokat Neufahrwasserben, Grenzdorfban und Stutthofban. Utóbbit – negyven km-re Danzigtól keletre – idővel nagy koncentrációs táborrá építették ki. A nácik a megszállt területen megalakították Nyugat-Poroszország katonai körzetét, amely később Danziggal együtt a Danzig–Nyugat-Poroszország új birodalmi körzetet (*Gau*) alkotta.

Az SS-egység naponta közel 150 embert gyilkolt le, kivéve 1939. november 11-ét, a lengyel függetlenség évfordulóját, amikor 314 lengyel foglyot lőttek tarkón. A nőket és férfiakat ötösével vezették a sírgödörhöz. Egyeseket még élve földeltek el. A környékbeli lakosság tudta, mi történik ott, hiszen hallották a lövéseket és a kiabálásokat, s látták a transzportok érkezését az erdőbe. Ráadásul az SS-egység a környéken élő németeket bérelte fel a sírok betemetésére.

Felkavaró az egyedüli szemtanú, Elzbieta Ellwart asszony visszaemlékezése, aki néhány kilométerre lakott Wejherowótól, és terhessége utolsó hónapjait élte. Egy nap elhatározta, hogy meglátogatja anyósát és apósát, s gyanútlanul átvágott a piaśnicai erdőn. Az SS-katonák megállították, s meg akartak szabadulni a váratlan tanútól, mert néhány méterrel távolabb folytak a kivégzések, de elfogyott a lőszerük. Így megparancsolták neki, hogy ne mozduljon és elmentek lőszerért. Elzbieta asszony a tiltás ellenére a bokrokhoz ment. Amit látott, iszonyattal és rémülettel töltötte el! Azt hitte, képzelődik! Ugyanis az egyik fánál két fehér inges, fekete nadrágos, csizmás férfit látott, mindkettő erősen véres volt. Egyikük egy kb. kétéves

gyermeket tartott a lábainál fogva, akinek a fejét néhányszor a fának vágta. E szörnyű látomástól Elzbieta asszony soha nem tudott megszabadulni... Lényegében csodával határos módon menekült meg, mert ez egyik SS-legény felszólította, hogy fusson. Rohant, ahogyan csak bírt, attól rettegvé, hogy hátba lövik. Majdnem megzavarodott... Egyedül az ő visszaemlékezése maradt fenn, mert azokat is agyonlőtték, akiket a nyomok eltüntetésére hoztak.

Albert Forster („*Albert király*”)
(1902–1952)

Albert Forster danzigi
Gauleiter

A frankföldi Fürthben, börtönőr fiaként született. Az érettségi után kereskedőnek tanult. 1924-ben, 22 évesen belépett az akkor már betiltott NSDAP egyik fedőszervébe. Munkaadója már néhány hónap múlva elbocsájtotta politikai tevékenysége miatt, így szónoki tevékenységére és a hírhedt *Der Stürmer* című lap eladására koncentrált. Az ifjú hivatásos forradalmár Fürthben a náci párt helyi csoportvezetője, s 1930-ban Reichstag-képviselő lett. Julius Streicher és Göring protezsáltjaként, energikus és odaadó aktivista hírének köszönhetően 1930-ban Gauleiterként Danzigba küldték, hogy vezesse a nácik harcát a hatalom megszerzéséért a városban. A nácik valóban

megszerezték az abszolút többséget, de Forsternek meg kellett osztania hatalmát Hermann Rauschninggel, a szenátus elnökével, és utódjával, Arthur Greiserrel, Warthegau későbbi Gauleiterével. De ő volt a felelős a Danzigban élő zsidók és az ottani lengyelek növekvő sanyargatásáért. 1935-ben felügyeletével megalakult az ún. „*önvédelem*”. A Népszövetséggel szembeni agresszív magatartását a Danzigra vonatkozó német igény jelezte. Carl Jacob Burckhardt, a Népszövetség danzigi főbiztosát ezekkel a szavakkal üdvözölte: „*Úgy, tehát Ön e genfi zsidó-szabadkőműves pofázda képviselője!*” 1939-ben egyik beszédében pedig ezt mondta:

„*A lengyelek értésére kell adni, kik itt az urak*”. A város a lengyelországi német támadás ürügyéül szolgált. A harcok befejeződése után pedig véres önkénnyt vezetett be a lengyel lakossággal szemben. Számos bűncselekményt követett el a Danzig közelében fekvő stutthofi koncentrációs tábor ügyeivel kapcsolatban is. Jóllehet a tábor az SS parancsnoksága alatt állt, Forster Gauleiterként és Danzig–Nyugat-Poroszország birodalmi helytartójaként („*Albert-király*”) a lengyeleket szigorúan elnyomó német népi-ségi politikát folytatott. Befolyásolta ingatlanok megszerzését, ő felelt a (hamis) halotti bizonyítványok kiállításáért, az iparban és a mezőgazdaságban foglalkoztatott foglyokért. Megtiltotta például, hogy németeket és lengyeleket egyazon temetőben temessenek el. Másrészt viszonylag nagyvonalúan sorolt be embereket a „*német néplistába*”, amiért bírálat érte az SS részéről. Hitler kegyét élvezve ki akarta vívni magának azt a dicsőséget, hogy első Gauleiterként jelenthesse Gauja „*zsidó- és lengyelmentességét*”. A háború végén követte a „*Danzig-erőd*” értelmetlen politikáját, amely végül megghiúsult. A háború után néhány hónappal a britek letartóztatták és kiadták Lengyelországnak, ahol 1948-ban halálra ítélték és 1952-ben kivégezték.

Kasub Golgota

A Danzigtól nyugatra és délnyugatra fekvő, kasubok lakta földcsík a 18. század végi lengyel felosztás során Poroszországhoz került. Az önálló szláv népcsoport (a lausitzi szorbokhoz hasonlítanak) a „*germanizációs*” nyomás hatására alkalmazkodott a német uralomhoz. A 20. század kezdetén Wejherowo környékén megközelítőleg azonos arányban éltek németek és kasubok. A terület az első világháború után a versailles-i szerződés értelmében Lengyelországhoz került, s a kasubok az újjászülető lengyel államhoz tartozónak vallották magukat.

Piotr M. Majewski lengyel történész 2000 főre becsüli a Piaśnica környéki erdőkben meggyilkolt kasub etnikai kisebbség létszámát. A nácik egyébként hivatalosan nehezen boldogultak a kasubok „*faji besorolásával*”. Egyrészt azt hangsúlyozták, hogy a hithű katolikus kasubok nem lengyelek, hanem „*pomerániként szláv népiségi töredékek*”. Miközben helyenként „*kasub néptársaknak*” vagy „*német szlávoknak*” tekintették őket, Karthaus és Neustadt hivatalaiban a kasubokat „*alattomosnak, ha-*

Kasub település Hátsó-Pomerániában

misnak és ravasznak” bélyegezték, akiknek „*jellege teljesen idegen a német népiségtől*”. Az 1942. évi vezető náci faji ismertető már kijelentette, hogy „*a Nagynémet Birodalom a nyugati szlávtságot véglegesen védelmébe vette*”. Ezzel a kasubokat hivatalosan is „*németesítette*”, illetve „*nyugati szláv néptársaknak*” minősítette. De 1939 őszén a Wehrmacht és az SS még nem így kezelte őket.

Eutanázia-áldozatok és deportáltak

A Danzigtól délre elterülő szpegawski erdőben az SS hozzávetőlegesen 2000 lengyel fogyatékos gyilkolt meg a konradsteini elmegyógyintézetből. De német gyógy- és ápolási intézetekből (Stralsund, Stettin-Kückerenmühle, Treptow an der Rega, Ueckermünde, Lauenburg in Pommern és Meseritz-Obrwalde) is érkeztek fogyatékosok a piaśnicai erdőbe. Őket az SS még a háború elején a stralsundi gyógyintézetbe szállította, ahonnan bizonyíthatóan 1285 beteget november–decemberben deportáltak Wejherowóba. Röviddel megérkezésük után a piaśnicai erdőben a Kurt Eimann vezette SS-őrsztag agyonlőtte őket. Eimann 1968-ban a hannoveri tartományi bíróságon így vallott a néhány hónappal később Katyńban kísértetiesen megismételt szovjet kivégzési módszerről: „*A betegeket a pályaudvaron a SS-katonák a csapatom rendelkezésére bocsájtott teherautókba szállították. A teherautók az agyonlövés helyszínétől ötven méterre álltak meg. Ott*

Kurt Eimann katonáival

egyenként kiszállították a betegeket. A fogyatékos két SS-katona a gödör széléig vezette, egy harmadik pedig egy 08-as pisztollyal követte. A gödör szélén tarkón lőtte, aki a gödörbe esett. Ez a módszer ismétlődött meg a szállítmány valamennyi betege esetében.” A holttesteket a stutthofi koncentrációs tábor lengyel hadifoglyai temették

be, akiket Eimann utasítására később szintén agyonlőttek. Itt több mint 400 gyermeket gyilkoltak meg, a legfiatalabb 11 éves volt. Az érintettek a családjának szóló értesítések szerint természetes halállal hunytak el.

A birodalom területéről deportált áldozatok legnagyobb, 8–10.000 fős csoportját antifasiszták, zsidók, lengyel és cseh származású németek, valamint olyan lengyelek alkották, akik a két háború között földművesként Németországban éltek. A pályaudvaron le kellett adniuk bőröndjeiket, majd az SS-katonák a Wehrmacht teherautóira ültették és a Piaśnica környéki erdőkben kivégezték őket. A nagyobb gyermekeket már Wejherowóban elszakították szüleiktől, s az anyák csak csecsemőiket tarthatták maguknál.

Vasutasok Wejherowóban és Lęborkban (Lauenburg Pomerániában) megfigyelték a szállítmányokat és titokban beszélgettek is ezekkel a foglyokkal. Eszerint sok elhurcolt német állampolgár volt, akiket korábban a Nürnberg melletti Altenfurt táborába internáltak, amelyet azonban Heydrich utasítására 1939 szeptemberében felszámoltak.

Az 1939 őszétől 1940 tavaszáig Pomerániában kivégzettek számát lengyel történészek 36–42 ezerre becsülték. Dieter Schenk német kutató a danzigi körzetvezetőről, Albert Fosterről írt könyvében azonban azt írja: Pomerániában 432 helyen 52.794–60.750 személyt gyilkoltak meg, közöttük 25 ezret Kociewon, 18 ezret kasub földön, s ezen belül Wejherowo környékén 14.033 főt. Ezzel Piaśnica a stutthofi koncentrációs tábor után a régióban a második legnagyobb tömegmészárlását élte át.

A stutthofi koncentrációs tábor

A Danzigtól 37 km-re keletre fekvő tábor 1939. szeptember 1-jén civil foglyoknak állították fel. Státuszát 1941 októberében változtatták meg, s különleges táborként (*Sonderlager Stutthof*) a danzigi Gestapo parancsnoksága alá került, majd 1942. januárban I. fokozatú koncentrációs tábor lett. Ezt a státuszát a háború végéig megőrizte. A stutthofi koncentrációs tábor felállítása a danzigi náci mozgalom része volt. A németek már 1936-tól kartotékokon kezdték nyilvántartani a nemkívánatos lengyeleket. 1939. július 3-án megalakult Eimann SS-rohamegysége (*Wachsturmbann Eimann*), amelynek feladata többek között egy internálótábor helyének kiválasztása és előkészítése volt. Augusztusban az SS-csapat 500 danzigi fogollyal megkezdte a tábor építését, amely emiatt a német határokon kívül épített első koncentrációs tábor lett.

Röviddel Lengyelország megtámadása után lengyel értelmiségiek (danzigi tanárok, képviselők, egyetemet végzettek) internálására szolgált. A városban már röviddel a háború kezdete után tömeges letartóztatásokra került sor. A Victoria-iskolában összegyűjtött 1500 fogolyból már az első napokban kiválasztottak 150–200 személyt, akiket szeptember 2-án Stutthofba szállítottak, s velük kezdték meg a tábor tényleges építését. A visszamaradt több száz danzigi zsidó többsége néhány héten belül meghalt. A kezdetben 3500 fogolyra tervezett, 12 hektár nagyságú táborból 1939 után egy 120 hektáros, 57.000 foglyot befogadó tábort építettek, amelynek új táborában 1944-ben már 21 barakk állt. A tábor több szervezeti változást követően 1941. szeptember végéig a *Visztula SS-főszakasz* parancsnoksága alatt állt, s főleg a danzigi Gestapo civil foglyait helyezték el benne, de átmeneti tábornak is használták.

1941 októberében átadták a danzigi Gestapónak, s részben munkára nevelő táborként használták. A tábor Heinrich Himmler 1941. november 23-i stutthofi látogatását követően 1942 januártól betagolták a koncentrációs táborok felügyelőségébe, s ezzel megteremtették a lehetőséget, hogy foglyait a német hadigazdaság számára használják fel. Ezután az SS fegyverkezési üzemeket és kötőrőt telepített Stutthofba. Az egyik szerelőcsarnokban például a Focke-Wulf konzern részére készültek repülőalkatrészek. Az SS a foglyok „bérletéért” 1942–1944 között becslések szerint 10 millió birodalmi márkát kapott a magánvállalkozásoktól és mezőgazdasági üzemektől. 1943 elején közvetlenül a régi tábor mellett új, 25.000 fogoly-

Bejárat a régi táborba – az ún. halálkapu

ra tervezett, elektromos árammal védett koncentrációs tábor építkezését kezdték el, amely azonban nem készült el.

A stutthofi tábor összesen 39 külső táborral rendelkezett. Legnagyobb közülük Thornban (Toruń) und Elbingben (Elbląg) működött, egyenként kb. 5.000 zsidó női fogollyal.

1944 tavaszán egy gázkamrát is építettek, amely a ruházat fertőtlenítésére szolgált, de később emberek elgázosítására is használták. A gázkamra működését azonban rövidesen leállították, amelyben egy tüzeset és az áldozatok ellenállása is szerepet

játszhatott. Később néhány foglyot a táborba vezető kisvasút leszigetelt vasúti vagonjaiban gázosítottak el. A Zyklon B-vel meggyilkoltak számát legfeljebb 1150 főre becsülik. A krematóriumban 1942-ben két kemencét építettek a holttestek elégetésére, de ez a szabadban is történt.

1944 végén a foglyok száma ugrásszerűen megnőtt, s 20–30.000 magyar zsidó nő is érkezett ide, s egyre többen érkeztek a Keleti-tengeren keresztül a Baltikumból (Rigából, Kaunasból und Schaulenből), de Auschwitzból is. 1944 végén a foglyok 70%-át zsidók alkották.

A táborparancsnokság 1945. január 25-én elrendelte a tábor kiürítését. Az első evakuálási szakaszban kb. 11.600 fogolynak kellett elhagyni a tábor gyalogmenetben nyugat felé. Ezután még mindig 11.863 internált maradt Stutthofban, s 22.085 fő a külső táborokban.

A jelentések szerint a menetoszlopokba egyenként 1000–1500 főt soroltak be, amelyek a „*kasub Svájcon*” keresztül Lauenburg irányába meneteltek, egymás között hét kilométer távolságot tartva. Mindegyiket kb. negyvenfős őrség kísérte. A szinte ellátás nélküli menetelés a túlélők számára hóban és hidegben tíz napig tartott. Január 31-én a Palmnicken strandján az SS géppuskatűzzel 3000 zsidó foglyot a Keleti-tengerbe hajszolt vagy lőtt agyon, másokat a borostyán-üzem udvarán végzett ki. A mészárlást csak 15 személy élte túl.

A stutthofi koncentrációs táborban összesen 110.000 személyt őriztek, akik közül kb. 65.000-en pusztultak el. További evakuálásokat követően 1945. május 9-én a 3. Belorusz Front 48. hadseregének katonái vonultak be a táborba.

Tettesek és emlékezés

A Piaśnica környéki áldozatok pontos számát nagyon nehéz megállapítani. 1944. augusztus–szeptemberében a németek a stutthofi koncentrációs tábor 36 foglyát arra kényszerítették, hogy megbilincselve, erdei odúkbán élve feltárják a sírokat, s a tetemeket az erdei égető helyeken elégessék. Két hónap múlva pedig a foglyokat is meggyilkolták.

De a nyomok eltüntetésének kísérlete kudarcot vallott. A helyszínen 1946. október közepén különleges bizottság végzett exhumálást a piaśnicai erdőkben. A tanúk által emlegetett 35 tömegsírból az egykori erdész segítségével 30-at sikerült megtalálni, kettőt elégetetlen tetemekkel. A két sírban 305 agyonlőtt tetemet találtak, közöttük 5 nőét. A családtagok a jellegzetes vonások, vagy személyes tárgyak alapján mindössze 55 személyt ismertek fel, közöttük 31 gdyniai lakost, a lengyel intézmények és hivatalok egykori dolgozóit. Napjainkig több mint ötszáz áldozatot azonosítottak. A meggyilkoltak között volt Alicja Kotowska nővér, a Feltámadás Nővérei Gyülekezetből, aki a wejherowói leánygimnázium és liceum igazgatója volt 1934–1939 között, s 1939. november 11-én végeztek ki. Alicja nővért 1999 júniusában II. János Pál pápa a második világháború mártírjainak csoportjában boldoggá avatta. Boldog Alicja nővért a piaśnicai mártírok védőszentjének tartják.

Piotr M. Majewski úgy véli, hogy a gyilkosságokban esetenként 40–50 személy vett részt: danzigi SS-katonák és a Népi-német

Albert Forster Hitlernél a Berghofon

Önvédelem aktivistái, tehát helybeli németek. Az Albert Forster elleni danzigi perben a szemtanúk részeg Gestapo-tisztviselőkről beszéltek, akik a fákra felakasztott lelkészekre lövöldöztek, továbbá félholt áldozatokról, akik megpróbálták kiásni magukat a gödörből.

A tábor személyzetét és őrszemélyzetét az SS állította; a stutthofi tábor öt éves fennállása alatt 3000 fős SS-személyzet fordult meg ott, akiket még az ukrán segédrendőrség is támogatott. Az őrszemélyzet magját az 1939 nyarán felállított danzigi SS-csapat alkotta. Az Eimann-csapat vezérkari főnöke, Max Pauly SS-Sturmbannführer 1940. áprilistól 1942-ig maradt a tábor parancsnoka.

A második világháború után 13 társával együtt Hamburgban egy brit hadbíróság halálra ítélte és 1946-ban felakasztotta. Pauly utódja 1942. szeptember 1-jén Paul Werner Hoppe lett, akit 1957-ben Bochumban gyilkosságban való segédkezésért kilenc év börtönre ítélték, de három év után kiszabadult. Hoppe adjutánsát, Theodor Meyer Hauptsturmführert a második Stutthof-perben 1947 októberében halálra ítélték s egy év múlva Danzigban felakasztották. 1947-ben a tisztek és altisztek közül 11 személyt szintén felakasztottak. 1946-ban kivégeztek öt tábor-felügyelőt, 1946–1947-ben pedig hat kápót is.

Forster danzigi Gauleitert a lengyel legfelső bíróság 1948 áprilisában kötél általi halálra ítélte, s kegyelmi kérvényének elutasítása után, 1952. februárban kivégezték. Ludolf-Hermann von Alvensleben, aki 1939. szeptembertől november végéig vezette a nyugat-poroszországi Népi-német Önvédelem szervezetét, a brit hadifogságból Argentínába szökött, s így elkerülte a felelősségre vonást. Kurt Eimann, aki előszeretettel lőtte le az első áldozatot, hogy „*példát mutasson embereinek*”, 1968 decemberében a hannoveri tartományi bíróság legkevesebb 1200 emberen közösen elkövetett gyilkosság vádjában négy év börtönbüntetésre ítélte, amelyből két év után szabadult. Néhány helybeli tettes Németországba menekült, de ott egyikük ellen sem indítottak eljárást.

De a kasubok nem felejtettek. 1955. szeptember 1-jén a Wejherowo és Krokowa közötti főúton éjszaka 12 méter magas kő emlékművet emeltek, hatósági engedély nélkül. Közülük ugyanis a háború után többet megfigyeltek és németbarátnak minősítettek, főleg az 1942. évi hivatalos „*németesítésük*” miatt. A piaśnicai gyilkosságok Németországban – s miként Piotr M. Majewski 2011-ben a *Die Zeit*-ben hangsúlyozta –, és a lengyel

közvélemény előtt is viszonylag ismeretlenek. Mivel az áldozatok többnyire németek és kasubok voltak, a kommunista történetírás nem tartotta fontosnak, hogy emlékezzen rájuk.

Piaśnica és Katyń

Az 1939. augusztus 23-i Molotov–Ribbentrop paktummal, majd a szeptember 28-i szovjet–német szerződésekkel végleg megpecsételődött Lengyelország sorsa. Szeptember 1-jén előbb a német Wehrmacht, majd szeptember 17-én keletről a szovjet Vörös Hadsereg támadt hadüzenet nélkül Lengyelországra. A hónap végén kötött határ- és barátsági egyezményükkel pedig eltüntették a térképről Lengyelországot.

A piaśnicai és katyíni tömeggyilkosságok a két nagyhatalom háttérben kötött alkuit példázták: felszámolni a lengyel értelmiséget, amely esetleg Lengyelország talpra állásának letéteményese lehet. Integrálni a lengyel területeket, lakosainak nagy részét deportálni, kivégezni, munkatáborokba küldeni vagy – miként a Főkormányzóságban történt – munkaerő-tartalékként használni a „*Harmadik Birodalom*” számára.

Az ember fantáziáját leginkább a gyilkosságok individualitása izgatja. Mert ez nem tömeges elgázosítás volt, nem géppuskasorozattal kaszálták le őket, itt nem egy perc vagy másodperc alatt haltak meg százak. Ellenkezőleg: mindenki hosszú percekben keresztül haldoklott, mindenkit a sír szélére vonszoltak, ezeket egymás után! Minden holttest a szörnyű kínhalál, a rémület, a kétségbeesés, minden olyan halál előtti élmény újabb példája, amelyet mi, élők, nem ismerhetünk.

Irodalom

Alton, Ruth: *Deportiert von den Nazis. Berlin – Lodz – Auschwitz – Stutthof – Dresden*. Lorbeer Verlag, Bielefeld, 2009.

Bojarska, Barbara: *Piaśnica. Miejsce martyrologii i pamięci: z badań nad zbrodniami hitlerowskimi na Pomorzu [Piasnitz. Ort des Martyriums und des Gedenkens. Aus den Forschungen über die Naziverbrechen in Westpreußen]*. Wejherowo, 2009.

Benz, Wolfgang – Distel, Barbara (Hrsg.): *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*. 9 Bände. C. H. Beck, München 2005–2009. (Bd. 6: Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof)

Grabowska, Janina: *Stutthof – Ein Konzentrationslager vor den Toren Danzigs*. Edition Temmen, Bremen, 1995.

Grasberger, Thomas: *Der Totenwald. Die Massaker von Piaśnica im September 1939 waren die erste systematische Mordaktion der Nationalsozialisten im besetzten Europa*. In: *Die Zeit*. 20. Januar 2011.

KZ Stutthof. Berichte aus Polen. Pinneberg, 1973.

Schenk, Dieter: *Hitlers Mann in Danzig. Albert Forster und die NS-Verbrechen in Danzig-Westpreußen*. Verlag Dietz, Bonn. 2000.

ERICH HARTMANN, A LUFTWAFFE ÖRDÖGE

-
- 1922: Erich „Bubi” Hartmann születése
 - 1925–1929: szüleivel Kínában élt
 - 1940. április: érettségi vizsgája
 - 1941–1942: vadászpilóta-kiképzést szerzett
 - 1942. október: a Kaukázusban állomásozó JG 52. vadászegységhez osztották be
 - 1944. augusztus 25: elérte 301. légi győzelmét, amelyért megkapta a Lovagkereszt tölgyfalombokkal, kardokkal és gyémántokkal kitüntetéssel
 - 1945. március 1-jén az Augsburg melletti Lechfeldbe rendelték az új sugárhajtóműves Me-262 vadászgép megismerésére
 - 1945. május 8: Brünn feletti utolsó, 352. légi győzelme
 - 1945–1955: szovjet hadifogságban
 - 1955. október 15: hazatérés
 - 1956 – 1970: légügyi felügyelő a Bundeswehrben
 - 1971–1974: Hangelarban (Bonn mellett) hivatásos repülőoktató
 - 1993. szeptember 20: Erich „Bubi” Hartmann halála
-

Erich Alfred „Bubi” Hartmann (1922–1993) minden idők legeredményesebb (352 légi győzelem) német vadászpilótája volt. Orvos fiaként született Stuttgart mellett. 1925–1929 között apja a két fiával Kínában jól menő praxist tartott fenn. Jövőbeli fejlődésére döntő befolyással volt anyja, a repülés szerelmese, aki a böblingeni repülőtéren szerzett pilótajogosítványt, majd résztulajdonosa lett egy könnyű Klemm-27-es repülőgépnak. Erich már 15 évesen A, B, C kategóriás vitorlázó repülőgép-jogosítvánnyal rendelkezett. Iskolai képzését Rottweilben, a nemzetiszocialista nevelőintézetben (*Napola*), majd Korntalban szerezte.

Miután 1940 áprilisában sikeresen leérettségizett, s a Luftwafféhoz jelentkezett. A gyalogos alapkiképzés után 1941 márciusában több helyen vadászpilóta-kiképzést kapott, ahol bebizonyította rátermettségét. Itt ismerkedett meg a Messerschmidt 109-es géppel, amellyel később a vadászpilóták ásza lett. A 20 éves hadnagyot 1942 októberében a Kaukázusban állomásozó JG

A Messerschmidt 109-es repülőgép

52. vadászegységhez osztották be. Első légi-győzelmét 1942. november 5-én aratta. 1943 szeptemberében előlépett a ranglétrán és átvette egy század irányítását. Előbb a lovagkereszt, 1944 márciusában pedig 200 légi győzelemmel a tölgyfalomb kitüntetés birtokosa lett. Júliusban főhadnagynak nevezték ki. Augusztus 24-én egy nap alatt nyolc szovjet gépet lőtt le, 290-re növelve légi győzelmei számát. Másnap 11 gépet lőtt le, elérve 301. légi győzelmét, amelyért a Wehrmacht 18. katonájaként megkapta a *Lovagkereszt tölgyfalombokkal, kardokkal és gyémántokkal* kitüntetését.

A szovjetek 10.000 rubeles vérdíjat tűztek ki a fejére. A *Jagdgeschwader* 52-ben – az egység közel 11.000 légi győzelemével a háború legeredményesebb repülőezrede volt – 1425 bevetést repült, amelyből 800 légi csata volt. 16-szor lőtték le és egyszer szovjet fogságba is esett, ahonnan megszökött és visszajutott a német vonalak mögé.

1944 szeptemberében, otthoni szabadságát kihasználva Bad Wiesseeben feleségül vette menyasszonyát, de egyházi esküvőjüket csak 11 évvel később tarthatták meg, amikor „Bubi” Hartmann érett férfiként hazatért a szovjet hadifogságból. Addig azonban még számára is folytatódott az egyre kilátástalanabb háború. 1945. március 1-jén az Augsburg melletti Lechfeldbe rendelték, hogy megismerje az új sugárhajtóműves Me-262 vadászgépet. Utána ismét a Csehországba áthelyezett vadászcsopotját vezette, most már őrnagyi rangban, s 1945. május 8-án Brünn felett aratta 352. légi győzelmét.

A német kapituláció hatályba lépése előtt Hans Seidemann repülőtábornok utasította a két briliánsokkal kitüntetett pilótát, Grafot és Hartmant, hogy repüljenek Dortmundba, s a briteknek adják meg magukat. A tábor-

nok a szovjetek bosszújától akarta menteni a két pilótát, akik ketten összesen 550 szovjet repülőgépet lőttek le.

Ők azonban egységükkel maradtak, s elérték az amerikaiak által elfoglalt Piseket, akik azonban a szovjetekkel korábban kötött megállapodás alapján 1945. május 14-én átadták őket a Vörös Hadseregnek. Ezzel egy évtizedes szenvedés kezdődött számukra. A szovjet hatóságok Erich Hartmann őrnagyot 1949. december 27-én a Gorkij melletti Mihajlovkában gyorsított eljárás keretében ítélték el, s három pontban találták bűnösnek:

1. 345 szovjet repülőgép megsemmisítésében
2. 780 szovjet polgári személy agyonlövésében
3. A szovjet gazdaság szabotálásában, mert lőtt egy kenyérgyárat.

Az ítélet 25 év kényszermunka volt.

„*Háborús bűnösként*” Hartmann és társai az 1949–1950. évi nagy szabadon bocsájtások után már nem álltak a genfi konvenció védelme alatt. Helyette a Don vidékén a Novocserkaszk melletti Sahti kényszermunkatáborába kerültek, ahol a szovjet bűnözőkkel és hazai politikai foglyokkal együtt napi 12 órát a bányában dolgoztak. Miután itt sztrájkot kezdeményezett, amelyben szovjet foglyok is részt vettek, újabb 25 évre ítélték. 1953-ban áthelyezték az Uralban fekvő Diaterka táborba, ahol azonban egy szigorúan őrzött „*elkülönítőbe*” került, mert arra a jogára hivatkozott, hogy hadifogoly vezérkari tisztként nem kell dolgoznia. Itt több „*problematikus foglyot*” őriztek: Otto Günschét, Hitler egykori adjutánsát, Harald von Bohlen und Halbachot, a Krupp-fiút, Dr. Seyß-Inquart egykori osztrák kancellár és Hollandia birodalmi megbízottjának egyik fiát, von der Schulenburg gróf őrnagyot, aki a kozák-hadosztály őrnagyaként esett fogságba. Ők egy zárt közösséget alkottak és kölcsönösen segítették egymást, hogy ne veszítsék el a hazatérés reményét.

1954 júliusában áthelyezték Novocserkaszkba, s azután azon visszatartott 10.000 német hadifogoly közé tartozott, akik Adenauer 1955. őszi moszkvai tárgyalásainak eredményeként térhettek haza. Tíz és fél éves fogság után, 50 kg-ra soványodva, 33 évesen érkezett meg a friedlandi hazatérő táborba.

Miután csak a repüléshez értett, 1956 őszén bajtársaihoz hasonlóan ő is belépett a szövetségi légierőbe (*Bundesluftwaffe*), s egy új kiképzés után a 71. vadászegység parancsnoka lett. Az 1959-ben hadrendbe állt új német légierő két, egyenként 18, Kanadában épített sugárhajtású F 86 Sabre VI. repülőgépre épült. 1967-ben lett ezredes, de nagy tiszti karrier nem állha-

Heinz „Bimmel” Mertens és Erich „Bubi” Hartmann 1944

tott előtte, mert előjárói nem értékelték közvetlenségét és nyitottságát. Ráadásul az F-104-esek első bírálói közé tartozott. Így 1970. szeptember végén önként kilépett a szolgálatból. Döntését így indokolta: *„Ha a Bundeswehrt helyesen vezetnék, s a teljesítmény és hatékonyság uralkodna a karrierista gondolkodás helyett, akkor maradtam volna, minden áron. De a Bundeswehrt hivatalként irányítják. Ez nem felel meg ízlésemnek.”*

1971–1974 között Hangelarban, Bonn mellett dolgozott hivatásos repülőoktatóként, majd visszaköltözött gyermekkori éveinek városába, Weil im Schönbuchba, ahol szintén repülőoktatóként dolgozott. 1993. szeptember 20-án halt meg. Három évvel a halála után Erich Hartmant orosz részről rehabilitálták, és minden addigi bűne alól felmentették. Az orosz bizottság azt is egyértelműen kijelentette, hogy igazságtalanul lett elítélve. Német bajtársai és fogolytársai sokáig emlegették, hiszen sokan tőle kaptak erőt a nehéz idők túléléséhez.

ERICH HARTMANN

Beceneve	Bubi, Fekete ördög	Rendfokozata	őrnagy (Wehrmacht) ezredes (Bundeswehr)
Nemzetisége	német	Egysége	JG 52, JG 53 és JG 71
Fegyvernem	légierő	Csatái	Második világháború
Szolgálati ideje	1940 – 1945, 1956 – 1970	Kitüntetései	Lovagkereszt tölgyfalombokkal, kardokkal és gyémán- tokkal
Civilben	repülés oktató		

Irodalom

Barbas, B: *Die Geschichte der III. Gruppe des Jagdgeschwaders 52*. Struve Verlag, 2010.

Hartmann, U: *Erich Hartmann*. Motorbuch Verlag, Stuttgart, 1995.

Toliver, R. F. – Constable, T. J: *Holt Hartmann vom Himmel!* Motorbuch Verlag, Stuttgart, 1971.

Sims, E. H: *Jagdflieger! Die großen Gegner von einst*. Motorbuch Verlag, Stuttgart, 1992.

HÁBORÚ A NŐK ELLEN

A nők megerőszakolása a háborúban a hatalomgyakorlás és ellenőrzés szexualizált formája, s nem a szexuális vágy kielégítése. Mélyen gyökerezik a patriarchális kultúrákban: az áldozati rituálékban és legendákban, s a nő megalázását és megfélemlítését szolgálja. A tettesek többnyire nem abnormalisak vagy pszichikailag zavartak. Az aktus célja, hogy az áldozatot megfosszák személyiségétől, amelynek során ezt csak nemére redukálják. Ezért a megerőszakolás sokkal megterhelőbb az áldozatra nézve, mint a többi agresszív cselekmény.

A harminc éves háború óta harci cselekményekben sohasem erőszakoltak meg annyi nőt, mint a második világháborúban, jóllehet az 1907. évi hágai konvenció megtiltotta a nemi erőszakot. Millióknak kellett elszenvedni megszegyenítésüket, amelynek következtében tízezrek haltak meg, vagy követtek el öngyilkosságot. A hadseregek ősidők óta érvényes archaikus rítusában a japánok és a szovjetek jártak elől, de a Wehrmacht és a nyugati szövetségesek katonái is vadásztak a nőkre. A nemi erőszakkal, a nők lelki és testi megalázásával az ellenfél társadalmi és kulturális stabilitását gyengítették, mivel békében és háborús időkben egyaránt a nők tartották össze a közösségeket.

A második világháború után a nemi erőszakot a háborús stratégia részeként alkalmazták: 1990-ben Irak kuvaiti hét hónapos megszállása idején, 1988-tól az indonéz kormánycsapatok kegyetlenkedései Szumátrán, 1998-tól Kongóban, s 1994-től Ruandában. 1992 tavaszától őszig a boszniai-szerb hadvezetés stratégiája nyomán az egykori Jugoszláviában főleg muzulmán asszonyokat és lányokat erőszakoltak meg és tartottak fogva szex-rabszolgaként.

A megerőszakolt asszonynak ugyanaz volt a sorsa Koreában, a Szovjetunióban vagy Németországban: gyakran életre szólóan megbecsztelenített és megszegyenített lett, súlyos fizikai és lelki traumát szenvedett. Ha túléltek az erőszakot, gyakorta férjeik is elhagyták őket, vagy a szülők végeztek saját lányukkal. A tettesek éppen azt akarták elérni, hogy az erő-

szak a férfiakat is sújtsa. Ha pedig terhes lett, nem csak valamely közösség jelenét, hanem jövőjét is szétrombolta, s gyakorta évtizedekig kibeszélhetetlen érzelmi sokkot okozott.

A nemi erőszak szexuális erőszak lányok és asszonyok ellen és ezáltal testi és személyes integritásuk teljes semmibe vétele. A hódító nemi erőszakában a nő általános megvetése fejeződik ki. A szexuális erőszak a második világháborúban egyaránt jelentett prostitúcióra kényszerítést a munkatáborok bordélyaiban, a német Wehrmacht és a japán hadsereg bordélyaiban, valamint tömeges megerőszakolásokat, amelyeket a tengelyhatalmak és a szövetségesek katonái az ellenséges államok asszonyain elkövettek.

„A nemi erőszak a hadvezetés tudatosan alkalmazott eszközeként vörös fonalként húzódik végig a történelmen, nemzetiségtől, földrajzi helyzettől, kulturális színvonalától, fajtól, osztálytól és ideológiától függetlenül.”

(Ingrid Schmidt-Harzbach: *BeFreier und Befreite. Krieg, Vergewaltigungen, Kinder* című, 1992-ben készült dokumentumfilmben)

„A háború a férfiaknak tökéletes lélektani felmentést nyújt, hogy szabadjára engedjék az asszonyok iránti megvetésüket. A katonáskodás férfiassága – a brutális fegyveres erőszak, egyedül az ő kezeikben, szellemi köteleket jelent férfi és fegyver között, a parancsnoklás és a parancs végrehajtásának férfias magatartása, a hierarchikusan felállított parancsuralom szimpla logikája – mindez megerősíti a férfiakat abban, hogy amit már régóta gyanítottak, miszerint a nők csak jelentéktelen melléktermékei egy világnak, amelyben más dolgokról van szó.”

(Susan Browmiller: *Gegen unseren Willen. Vergewaltigung und Männerherrschaft*)

„A nemi erőszak következményeit eltérően értékelik, ha férfiről van szó. Feleségeik nem mondanak le a férjeikről, ők nem „becstelenítik” meg házastársukat vagy családjukat, ők nem kényszerülnek terhességre, továbbra is házasságra alkalmasak maradnak, nem függnek senki engedélyétől, s nem tekintik őket egy kultúra képviselőjének.”

(Sara Sharrat: *Das Kriegsverbrecher-Tribunal in Den Haag* című könyvében)

A második világháborúban bántalmazott és megerőszakolt nők később sem a nácik által megtámadott országokban, sem Németországban nem találtak megértésre, nem kártalanították őket, s nem kaptak háborús áldozatként megfelelő társadalmi elismerést. A nemi erőszakot, mint szexuális kínzást és háborús eszközt az igazságszolgáltatás, a médiák és a humanitárius szervezetek korábban nem kezelték súlyuknak megfelelően. A katonai konfliktusokban elkövetett megerőszakolást az ENSZ csak 2008 júniusában sorolta a háborús bűnök közé, de csak ritkán állnak rendelkezésre pontos információk a tömeges kegyetlenkedésekről.

A Wehrmacht katonáinak nemi erőszaka

Manapság már ismert, hogy az SS tagjai nem kímélték a nőket. Nemi erőszakra olyan gyakran került sor, hogy a Wehrmacht vezetése a Führer főhadiszállásán is szóvá tette az ügyet. Ezzel szemben a Wehrmacht hosszú ideig „tisztának” számított. Birgit Beck történész tanulmánya azonban feltárta, hogy a Wehrmacht katonái – sőt az SA és a rendőrszázlójak – német asszonyok ellen is részt vettek a nők elleni bűncselekményekben. Pedig a Wehrmacht vezetése figyelembe vette katonái szexuális igényeit, s rendszeresen frontszabadságot kaptak. A nemi betegségek ellenőrzésére a Wehrmacht és az SS a megszállt területeken 500 bordélyt állított fel, amelyekben főleg lengyel és orosz lányok és asszonyok százait kényszerítette prostitúcióra. A Nők, mint hadizsákmány (*Frauen als Kriegsbeute*) című dokumentumfilm (1998) szemtanúi arról számoltak be, hogy a keleti területek bordélyaiba orosz és zsidó nőket hurcoltak el a koncentrációs táborokból, de még az utcákról is. (1942 márciusától a zsidó nőket hivatalosan kitiltották a Wehrmacht bordélyaiból.) Az elfogott partizánasszonyokra pedig a *Szajha Hitler csapatai számára* feliratot tetoválták, s ennek megfelelően kezelték. A német megszállók erőszakát a nürnbergi perben is dokumentálták.

A prostitúcióra kényszerítés és nemi erőszak a koncentrációs táborok mindennapjaihoz is hozzá tartozott. A női foglyokat még fogoly-bordélyokban is prostitúcióra kényszerítették.

De a nyugati hadszíntéren is bizonyítható a Wehrmacht kényszerprostitúciója. Az internálótáborokból francia nőket vittek el német bordélyokba

és kényszerítették őket prostitúcióra. A történész szerint ezért a német hadseregnél intézményesített szexuális erőszak folyt. Tanulmányához kiértékelte a katonai bíróságok ügyiratait. Eszerint minden megszállt országban sor került nők megerőszakolására. Lengyelországban, a Szovjetunióban, de Franciaországban és Olaszországban is. Az iratok egyes és csoportos erőszakról tanúskodnak. Az áldozatokat fegyverrel fenyegették meg, gyakran megverték, de az erőszak nem fajult gyilkosságig.

A német katonák szexuális viselkedését eddig kevésbé kutatták. Regina Mühlhäuser: *Eroberungen. Sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion*. Hamburger Ed, 2010. című könyvében négy forrásbázisra támaszkodva kísérli meg a tisztánlátást: a katonák vallomásaira, a Wehrmacht irataira, az áldozatok vallomásaira és a hazai lakosság jelentéseire. A 40 milliárd tábori levélben nagyon ritkán lehet találkozni a szexualitásra való utalással; a Wehrmacht irataiban pedig mindez „a nemibetegségek elleni küzdelemként” jelenik meg. Az áldozatok és a polgári lakosság gyakran csak évek múltán beszélt erről.

A statisztikai adatokban a szexuális erőszak a 17 millió katona esetében csak 5349 esetben vált erkölcsi bűnné, s indítottak eljárást. Ezek az alacsony számok ellentmondanak a „normális” katona-hétköznapiaknak: katonák csoportosan mosakodtak meztelenül a szovjet nők és lányok előtt, s a katonák maguk írták le, hogy kollektív italozás során meztelen ukrán lányok táncoltak az asztalon, s a partizán nőknek le kellett vetkőzniük a katonák előtt.

A Wehrmacht vezetése ambivalensen közelítette meg a problémát: megértette a katonák „szexuális igényét”, másrészt a „férfitenyészet” jelentőségét hangsúlyozva a „nép faji egészségét” hangsúlyozta. E dilemmájában a katonai és politikai vezetés elfogadta a német katonáknak az „idegennépiségű asszonyokkal” fenntartott kapcsolatát, valamint a bordélyok felállítását, mert eközben német orvosok és tisztek szervezték és felügyelték a bordélyok kifogástalan higiéniai állapotát. Ez a fajta pragmatizmus akkor érte el határát, mikor német katonák legitimálni akarták az „idegennépiségű” asszonyoktól származó gyermekeiket, s azokat feleségül akarták venni. Itt keményen egymásba ütköztek a faji fanatikusok és a katonáspolitikusok érdekei, s belső konfliktusaik a háború végéig megoldatlanok maradtak.

A nemi erőszakot feltehetően fel sem jelentették, pedig lengyel és szovjet területeken becslések szerint is milliós nagyságrendben fordult elő.

Összességében a katonai bíróságok ítéletei 1,5 millió Wehrmacht katonát érintettek, legtöbbször azonban szökés és öncsonkítás miatt.

Sok jel arra utal, hogy a megszállás hétköznapijaiban a nők zaklatása gyakrabban előfordult, mint amiről az iratok tanúskodnak. Német hadseregparancsnokok már 1939 szeptemberében Lengyelország, majd 1941 szeptemberében a Szovjetunió megtámadása után a nemi erőszakok növekedéséről panaszkodtak. Az ítéletek alacsony számát feltehetően Hitler 1941. május 13-i rendelete (az ún. Barbarossa büntethetőségi rendelet) is magyarázta, amely megszüntette a Wehrmacht tagjai elleni eljárást az ellenséges polgári lakossággal szemben elkövetett cselekmények esetében.

Prostitúció a koncentrációs táborban – Auschwitz

„A lényeg az emeleten van. A legfontosabb, vagyis a puff. (bordély – a szerk.). A puff nem más, mint néhány, télen is félig nyitott ablak [...] A puff körül ácsorog a tábor előkelősége. Ha Júliából tíz van, akkor Rómeóból (és nem is akármilyen Rómeóból) legalább ezer. Ezért minden egyes Júlia körül nagy a tolongás és a konkurencia. A Rómeók a szemközti blokkok ablakában állnak, kiáltoznak, hadonásznak, csábítják a Júliákat [...] Tíz lány van a lágerban, s több mint tízezer férfi. A csábítók között van a legidősebb táborlakó (Lagerältester) és a láger-kápó, a kórház orvosai és a kommandó-kápók is. Egyik-másik Júliának állandó hódolója van, akivel magasröptű eszmecserét folytat az örök szerelemről, a jövő boldog és közös életéről. Olykor civódnak kissé, máskor meg előadják nem éppen fennkölt, szappanra, kölnire, selyembugyira és cigarettára vonatkozó óhajait [...] A fertőtlenítés időnként csődöt mond, nemrégiben is járvány ütötte fel a fejét a puffban. A puffot bezárták, a számok alapján ellenőrizték, hogy kik voltak bent, behívták a delikvenseket és gyógykezelés alá vetették őket. De mivel a belépőjegyekkel való üzérkedés nagyban dívik, nem azokat kezelték ki, akiket kellett volna [...]

Vannak a lágerben más nők is, a tízes blokkban laknak, ők a kísérleti nyulak. A mesterséges megtermékenyítést próbálják ki rajtuk, tifuszt oltanak beléjük, meg maláriát, különböző operációkat hajtanak végre rajtuk [...] A nőket rácsos, bedeszkázott ablakok mögött tartják, de a férfiak azért ide is be-betörnek, hogy korántsem mesterséges módon megtermékenyítsék őket.”

(Tadeusz Borowski: *Kővilág*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971. 112–113, és 115.)

A japán katonák kegyetlenkedései

A kelet-ázsiai japán kegyetlenségekre a 2000 decemberében zajló, s a háborús bűnöket vizsgáló nem hivatalos tokiói törvényszék anyagai derítettek fényt. A japán katonák közel 200 ezer lányt és asszonyt hurcoltak el a kelet-ázsiai országokból az ottani hadszíntereken létesítettek bordélyaikba, hogy szex-rabszolgaként, úgynevezett „*vigasztaló-asszonyként*” évekig kizsákmányolják őket. Az egyik koreai asszony vallomása szerint akkor még 12 éves gyermekként először bajonettel megsebesítették, majd naponta több tucat „*udvarlóját*” kellett kiszolgálnia. Egyikük a kezét is eltörte.

A japán megszállók a leghírhedtebb nankingi mészárlást a második japán–kínai háború során, 1937. december 13-ától másfél hónapon keresztül követték el súlyos háborús bűnöket Nanking kínai főváros elfoglalása után. Nürnbergben a katonai törvényszék jegyzőkönyvei minimum 200.000 polgári személy meggyilkolását, valamint kereken 20.000 lány és asszony megerőszakolását említették.

A japán katonák a tömeges erőszakot szisztematikusan követték el: házról házra járva keresték a nőket és a lányokat. Megerőszakolásuk után pedig gyakorta rendkívüli kegyetlenséggel meggyilkolták őket. Gyakran csoportos megerőszakolásra került sor, s a nőket részben el is rabolták. Az egyik japán háborús veterán szerint bevett dolog volt, hogy a fiatal nő csoportos megerőszakolása után üveget dugtak vaginájába, azt összetör-

ték, majd meggyilkolták. Egy másik visszaemlékező szerint egyik nap egy 20 év körüli, nagyon csinos nőt hoztak be. Tizenkét katona levitte a pince egyik üres helyiségébe, sértegették, majd letépték ruháját és megerősztolták. Reggel öttől este hatig egyfolytában.

A japánok a legszadistább gyilkolási formákat választották a civil lakosság esetében is: áldozataikat bajonettel leszúrták, lelőtték, lefejezték, megfojtották vagy élve eltemették. Válogatás nélkül gyilkoltak mindenkit, akit értek; gyakoriak voltak a már dokumentált tömeges kivégzések is. Hadifoglyokat Hirohito császár parancsára egyáltalán nem ejtettek.

A nyugati szövetségesek erőszaka

A nyugati szövetségesek túlkapásairól mindeztidáig kevés tudományos anyag került elő. A Németországban tartózkodó 1,6 millió amerikai katona közül 1945. március–áprilisban csak 487 erőszak iratanyaga áll rendelkezésre. Becslések szerint az amerikai katonák német földön 11.040 német nőt erőszakoltak meg. A britek esetében nincs nyoma az asszonyok zaklásának.

A nyugati szövetségesek között a franciáknak volt a legrosszabb hírük. Stuttgart és Pforzheim elfoglalásakor tömeges erőszakra került sor. Marc Hillel szerint 385 erőszakra került sor Konstanzban, 600-ra Bruchsalban és 500-ra a württembergi Freudenstadtban. Itt a francia-marokkói megszálló katonák napokon keresztül bántalmazták a helység lakosait. Ugyanezt tették korábban az olasz nőkkel is, s francia tisztjeik eltűrték a kilengéseket. A *BeFreier und Befreite* – Felszabadítók és felszabadítottak című dokumentumfilmben a freudenstadti orvosnő elmondta, hogy egyik páciensét 128-szor erőszakolták meg egy éjszaka. Az adat a családtagoktól származik, mert az áldozat a 15-ik aktus után elveszítette eszméletét. Baden és Württemberg tartományokban a német nők elleni francia-marokkói szexuális erőszak erősen hasonlított a keleti övezet szovjet katonáinak erőszakához.

A Vörös Hadsereg erőszaka

A Vörös Hadsereg az élen járt a hadseregek kegyetlenkedései között. Szabadságra csak kivételes esetekben engedték őket, s tábori bordélyok sem

léteztek. A nagyobb városok elfoglalása után engedélyezett szabad rablásba náluk is beletartozott a prostitúcióra kényszerítés.

Németországban becslések szerint kétmillió nőt erőszakoltak meg a szovjet katonák: 1,4 milliót a német keleti területekről való menekülés és elűzés során, s 600.000-t Berlinben és a későbbi szovjet megszállási övezetben. Az ilyen kapcsolatból 60.000 gyermek született. Kb. 10.000 megerőszakolt nő halt bele az erőszak következményeibe vagy követett el öngyilkosságot. Németországban húszszorosára növekedett a nemi betegségek száma. 1946 nyarától a szovjet vezetés korlátozta katonáinak érintkezését a német lakossággal, 1947-ben pedig saját területeket alakítottak ki számukra. 1949-ben nemi erőszak esetén minimum 10–15 év munkatáborba helyeztek kilátásba.

Anonyma: Egy nő Berlinben

Anonyma könyve: *Eine Frau in Berlin* először 1954-ben jelent meg angolul, majd 1959-ben egy kis genfi kiadónál németül, s a különösebb visszhang nélküli könyv csak 2003-ban lett siker. Az eredetileg két iskolásfüzetet megtöltő szöveg 121 írógép-oldalt tett ki, s egy harmincas évek elején álló berlini nő élményeit írja le 1945. április 20–június 22. között. Bemutatja a birodalmi főváros elfoglalását a Vörös Hadsereg által, a hihetetlen erőszak-orgiákat és barátjának érthetetlen reakcióját, amikor értesült megszégyenítéséről. Nagyon valószínű, hogy a névtelen szerző Marta Hillers (1911–2001) berlini újságíró volt.

Gyakran egy puskatussal a fejre mért csapás is könyörületes tudott lenni. Ilse Wolf, egy három éves gyermek anyja is ezért teljesen öntudatlanul élte át megerőszakolását. Amikor magához tért, a földön feküdt, szoknyája letépvé, feje vérzett. A tettes, egy alacsony, görbe lábú, ázsiai kinézetű, sötéthajú vörösgárdista már nem volt ott. Eszméletvesztése után pánikba esett, s a házfelügyelő védelmébe menekült; a megszégyenített asszony annak büféjébe mászott be. Megmentője az edények mögé bújtatta, s amikor a nőt újabb vörösgárdisták keresték a földszinti lakásban, elküldte őket, kockáztatva mindkettőjük életét.

Max Färberböck 2008-ban bemutatott, s nagy vitát kiváltott német film-drámája az orosz katonák által megerőszakolt újságíró emlékeit örökíti meg 1945 tavaszán vezetett naplója alapján. 1945-ben a szexuális erő-

Jelenet a filmből

szak napirenden volt; óvatos becslések szerint is tömeges jelenségről beszélhetünk.

Este hat felé kezdődött a haddelhadd. Egy tagbaszakadt, holtrészeg orosz jött be a pincébe, a revolverével hadonászott, és megcélozta a likörgyárosnét. Vagy ő, vagy senki. Üldözni kezdte a revolverével keresztül-kasul a pincén, kilökdöste az ajtón.

Az asszony védekezett, csapkodott, üvöltött – mire elsült a revolver. A golyó a két gerenda közé, a falba fúródott, kárt nem okozott. Erre kitört a pánik, mindenki felugrott, kiabált...A revolverhősön látszott, hogy ő is meg van ijedve, eltűnt a folyosón. [...]

A pékné rekedt hangon kérdezi: Elmentek?

Bólintok, de a biztonság kedvéért kimegyek a sötét folyosóra. Ekkor kapnak el. Itt lapultak meg.

Kiabálok, kiabálok... mögöttem tompán csapódik a pinceajtó.

Egyikük a csuklómnál fogva rángat végig a folyosón. A másik is rángat, de ő közben még a nyakamat is megfogja, hogy ne tudjak kiabálni, pedig meg sem próbálok, mert félek, hogy megfojt. Ahogy rángatnak, én a földre kerülök. A kabátzsebemből csörögve kiesik valami. Biztosan a kulcscsomóm. Fejem a legalsó lépcsőfokon, hátamon érzem a pince nedves-hideg földjét. Odafönt az ajónyílásnál, amelyen át némi fény szűrődik be, őrt áll az egyik férfi, miközben a másik az alsóneműmet rángatja lefelé, erőszakkal keres utat –

Bal kezemmel tapogatózom a földön, végre megtalálom a kulcscsomót. Kezembe szorítom. Jobb kezemmel védekezem, de nem érek vele semmit, a harisnyatartót egyszerűen elszakította. Amikor megpróbálok felülni, rámveti magát az, amelyik eddig őrt állt, ököllel és térddel kényszerít vissza. A társa suttog: Gyorsan, gyorsan...

Hangos orosz beszédet hallok. Fény: kinyitották az ajtót. Két vagy három orosz jön be, egyikük egyenruhás nő. Nevetnek. A második zavartan felugrik. Kimennek a többiekkel, ott hagynak a földön.

A lépcsőbe kapaszkodva nagy nehezen felállok, magamra rángatom a ru-

hámat, a fal mellett kúszva visszamegyek a pinceajtóig. Ezek közben belülről elretesztelték az ajtót.

– Kinyitni, egyedül vagyok, már elmentek!

Végre elhúzzák a nehéz vasreteszt. Az egész pincenépség engem bámul. Csak most veszem észre, hogy nézek ki. Harisnyám lecsúszott a cipőmíg, hajam összekócolódva, a harisnyatartó darabjai még mindig a kezemben. Üvölteni kezdek:

– Disznók! Kétszer megerőszakoltak, ti meg magatokra zárjátok az ajtót, és ott hagytok, mint egy darab szart!

Megfordulnék, indulnék kifelé. Hátam mögött először csönd, aztán kitör a zsvíj. Mindenki egyszerre beszél, egymás szavába vág, veszekednek, hadonásznak. Végre megszületik a döntés: Most mindannyian együtt elme- gyünk a parancsnokhoz, és védelmet kérünk éjszakára.

[...] Csak nevet a dadogva előadott kérésen, meg a nyomorúságos csoportozaton, akik itt panaszkodni akarnak.

– Ugyan már, biztosan nem tettek kárt magában. A mi embereink egészsé- gesek.

Azzal visszasétál a többi tiszthez, halkán nevetnek. Odafordulok az enyé- imhez:

– Nincs értelme.

(Anonyma: Egy nő Berlinben. Magvető Könyvkiadó Kft, Budapest, 2002. 65–70.)

„A férfiak biológiai értelemben szexuálisabbak, mint a nők. Erre az állat- világból is tudunk példákat hozni.”

(Fjodor Szverev, a Vörös Hadsereg egykori tisztje BeFreier und Befreite című dokumentumfilmben.)

Sztálin véleménye

„Djilas író létere... nem érti meg, hogy a katona, aki vértócsákon, tűzön- vízen át több ezer kilométert tett meg, elcicázik egy fehérnéppel vagy el- vesz valami apróságot [...] és mi van abban olyan szörnyű, ha a borzal- mak után megkíván egy asszonyt?”

(Milovan Djilas: Találkozások Sztálinnal. Magvető Kiadó, Budapest, 1989. 86. és 101.)

A Vörös Hadsereg erőszakjai Magyarországon

A szovjet katonák viselkedése Budapesten sokak számára máig élő, s eltérő előjelű emlék. Sokak számára az életet és a felszabadulást, a pusztta megszabadulást a nyilasoktól, de sokaknak a tömegsírt, megerőszakolást, Szi-bériát jelentette. A fosztogatásokban és erőszakoskodásokban legrosszabb a lakosság teljes kiszolgáltatottsága és védtelensége volt. A megerőszakolások lélektani sokkjának legtragikusabb következménye az volt, hogy a megaláztatás sok esetben fél évszázadig kibeszélhetetlen, emészthetetlen érzelmi élményként toladott egyéni és társadalmi szinten (a Magyarországra erőszakolt szovjet politikai rendszer akadályá révén) a nemzeti felelősség önerőből végzett feldolgozása elé. Pontos felmérések híján, de a napvilágra került adatok alapján feltételezhető, hogy pl. Székesfehérváron 10–15, Budapesten a női lakosság 10%-a esett nemi erőszak áldozatául. Az erőszakot elkerülendő minden nő idősebbnek próbált látszani, ezért különböző módon elváltoztatták külsejüket. Négy olyan esetről tudunk, amikor orosz katonanők erőszakoltak meg magyar férfiakat – erősítve a tézist, hogy a nemi erőszak gyakran nem szexuális, hanem pszichológiai okokra vezethető vissza.

A város ostroma alatt és utána ugyanis elsősorban az asszonyok gondoskodtak családjaikról, gyakran az életük kockáztatásával. A férfiak nagy része nem mert előjönni a pincéből, nehogy előbb a nyilasok, majd az oroszok elhurcolják őket.

1945. februári beadványukban maguk a Moszkvától internacionalista segítséget váró kőbányai kommunisták jegyezték fel:

„Évtizedek óta úgy nézett a világ proletáriátusa Moszkva felé, mint a tudatlan munkás Krisztusra. Onnan várt segítséget, hogy a [...] fasiszta vandализmus állati tetteitől megszabadulhasson.

Hosszú, kínos üldöztetés után jött a dicső, várva-várt vörös hadsereg, de milyen vörös hadsereg?

Budapest felszabadítását illetően [...] Kőbánya volt az a hely, ahová 1945. január 2-án nehéz harcok árán már bejutott a felszabadító vörös hadsereg. Házról házra, törve, zúzva, pusztítva maga után mindent. Nem azért történt ez a pusztítás, mintha ezek az évtizedes bér-rabszolgák otthonában lévő rongy és bútordarabok között fasiszták védték volna magukat, mert Kőbánya munkásságának csak csekély része volt németbarát és nem tűrte meg a nácikat, hanem az eszét, főkét vesztett vad gyűlölet tombolá-

sa nyilvánult meg. Anyákat gyermekeik, férjeik szeme láttára erőszakoltak meg részeg katonák. Fiatal, 12 évtől felfelé lévő korú fiatal lányokon az apáiktól, anyáiktól elhurcolva 10–15 katona is keresztülment, sok esetben nemi betegséget is oltva beléjük. Az első csapat után újabbak jöttek, folytatva elődeik művét, és a már nemi beteg nőket a legszívfacsaróbb könyörgésük ellenére újra meg újra elővették és a Vörös Hadsereg kitermelte a tömegfertőzést a magyar nők rovására. Több elvtárs az életével lakolt, mert felesége és leányai védelmére kelt.” [...]

(Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948.* Genius Gold Rt. Batthyányi Társaság, Budapest, 1997. 10–11.)

A kb. 950 lakosú Pilisszentkereszt az egyik legtöbbet szenvedő front-közei falu volt, amely január közepén kétszer is gazdát cserélt. Az ottani eseményeket a helybeli pap részletesen feljegyezte temploma historia domusába: „1945. január 6-áig elég nyugalmas állapotok voltak, bár a katonák nagyon raboltak és fosztogattak. Még a tisztek is. Engem ezen idő alatt háromszor fosztottak ki egy tiszt vezetésével, és kétszer ki is akartak végezni. [...] Január 6-zól 11-ig a GPU szinte szünet nélkül faggatott, és kétszer hátulról (ijesztő szándékkal) géppisztolysortüzet vezényelt rám [...] Eddig a tányéraknáknak 13 halálos és 87 súlyos, illetve kevésbé súlyos sebesültje van. [...] Nekünk kell a megtalált aknákat megsemmisíteni. Eddig sok száz aknát hatástalanítottunk. Négy férfit az oroszok agyonlőttek. [...] Az oroszok két hétig tanyáztak a templomban. Az Oltáriszentséget, miután feltörték a tabernákulumot, a padlóra szórták. A lakásomról és máshonnan összehordott matracokból az oltár előtt ágyat készítettek, és itt becstelenítették meg a leányokat és asszonyokat. A mellékoltárokat is asztalnak használták. A tabernákulum pedig lekvár-, zsír-, szalonna- stb. tároló szekrényke lett. Az orgonát tönkretették, mert rajta tánczenét játszottak a mulatozások alatt. A miseruhákat vékony csíkokra szaggatták. A ministránsruhából, palástokból sapkadíszeket, katonajelzéseket és nadrágokba csíkokat varrtak. A kelyheket szétcsavarták, miután jókat ittak belőlük. [...] E sok kár ellenére azonban mégis van valamink. Híveim sok mindent visszaloptak a tolvaj katonáktól. [...]

Azért akartak kivégezni, mert szerintük 'burzsuj' vagyok: van telefonom és rádióm, továbbá tudok németül és kémkedem a németeknek. [...] Lakásomat az oroszok teljesen kifosztották Mindent elvittek. Azt hiszem, a

tatárdulás ehhez képest paradicsomi állapot lehetett. A bútorom 80%-a a múlté. Eltűzelték. Semmim sem maradt. Koldulnom kell, hogy meg tudjak élni.”

(Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest, 1998. 279.)

Grósz József (1887 – 1961) római katolikus pap, szombathelyi püspök, kalocsai érsek naplójában többször is említette a szovjet katonák által elkövetett erőszakoskodásokat.

„1945. február 9: Dél felé dr. Szörényi Andor teológiai tanár és szemináriumi oeconomicus jelentkezett. Tegnapelőtt érkezett meg Pestről... Amit az ottani állapotokról elmondott, az nem más, mint a földre telepített pokol. A nők 70%-a, 12 éves lányoktól 9 hónapos áldott állapotban lévő asszonyokig megbecstelenítve, a férfiak nagy része elhurcolva, minden lakás kifosztva, a város templomaival együtt romokban, éttermekben, üzletekben lovak, az utcán, temetőben, kifosztott üzletekben temetetlen holtak ezrei, a pincékben kiéhezett, félig megtébolyodott emberek, akik a többnapos elhullt lovakkól vagdalnak ma-

guknak húsdarabokat megevésre, stb. Ilyen lehetett a helyzet Jeruzsálemben, amikor Jeremiás próféta elmondta felette siralmait.[...]

Április 21. [...] A győri püspököt a püspökvárba menekült nők védelmében részeg orosz lőtte meg nagypénteken; a kórházban megoperálták, de húsvéthétfőn kora hajnalban szívbénulásban meghalt. A hírt két győri bencés tanár hozta Szombathelyre. Ezek szerint az egyik nádorvárosi káplánt is agyonlőtték, de Miska barátunk él.

Április 23. [...] Ma délután a jezsuita templom előtt megszólított egy kétgyermekes úrinő. Férjét nemrég vitték be; utána hamarosan rátört a védtelen asszonyra a polgári rendőrség néhány tagja és kifosztotta a lakását. Tegnap éjjel fél 11-kor őt is kihallgatásra idézték a GPU-ra. Őt egy másik szobába vezették. A GPU tiszt csak annyit kérdezett, hogy mit csinált a férje. Az asszony feleletére, hogy semmit, a tiszt a tolmácsot kiküldte, aztán nekiesett a szerencsétlennek és megbecstelenítette.”[...]

(Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete”*... i. m. 19, 23, 24.)

A svájci nagykövetség 1945. májusban Magyarországról készült jelentésében kiemelte, hogy Budapest ostroma alatt és a rá következő végzetes hetekben az orosz csapatok szabadon fosztogattak a városban. Mindent elvittek, amit csak akartak. Majd kifejtette: *„A nők elleni erőszak okozza a legnagyobb szenvedést a magyar lakosságnak. Ezek az erőszakoskodások annyira általánosak – tízévestől hetvenéves korig – hogy csak kevés nő kerül el ezt a sorsot Magyarországon. A nők elleni erőszak olykor hihetetlen brutalitással történik. Sok nő inkább az öngyilkosságot választja, csakhogy elkerülje a szörnyűségeket. Még most is, amikor a rend már többé-kevésbé helyreállt, megtörténik, hogy orosz katonák kifigyelik azokat a helyeket, ahol nők laknak, éjnek idején rájuk törnek és mindenkit leütnek, akik ellenszegül nekik. A nőket általában nem ölik meg, de órákon, ha ugyan nem napokon keresztül fogva tartják, mielőtt elengednék őket. A nyomorúságot még csak növeli, hogy az orosz katonák között sok a beteg és Magyarországon teljességgel hiányoznak a gyógyszerek. Tudnak olyan esetekről is, ahol a Vörös Hadseregben vagy az orosz rendőrségnél szolgáló orosz nők követtek el nemi erőszakot. Ezek a nők súlyosan bántalmaztak férfiakat, akik nem voltak hajlandók kielégíteni vágyaikat.”*

(John Flounoy Montgomery: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993. 204.)

Dr. Polcz Alaine (1922. Kolozsvár – 2007. Budapest) magyar pszichológus, író, a tanatológia (a halál és gyász kutatása) magyarországi úttörője. A második világháborúban borzalmas szenvedéseken ment keresztül szovjet katonák folyamatos, csoportos erőszaktétele, kínzása és a nélkülözés miatt.

„Bejött három orosz, azt mondták románul, hogy menjek velük. Tudtam pontosan, hogy mit akarnak, nem tudom, miből, de tudtam. [...] Kiléptünk az L alakú folyosóra, s annak közepébe érve, egyetlen szó nélkül, vadul támadtam. Rúgtam és ütöttem, teljes erőmből, de a következő percben már a földön voltam. Senki se adott ki hangot, ők se, én se, némán verekedtünk. Hátravittek

a konyhába, és úgy vágtak a földhöz – valószínűleg megint védekezni akar-

tam, vagy támadni –, hogy a fejem belevágódott a szemetesláda sarkába. Ez keményfából készült, amint illik egy esperesi lakhoz. Elvesztettem az eszméletemet.

Az esperes nagy belső szobájában tértem magamhoz. Az üvegek kitörték, az ablakok bedeszkázva, az ágyban nem volt semmi, csak csupasz deszkák, azon feküdtem. Az egyik orosz volt rajtam. Hallottam, hogy a mennyezetről egy női hang csapott le: anyu, anyuka! – kiabálta. Aztán rájöttem, hogy az én hangom az, én kiabálok.

Mikor rájöttem, abbahagytam, csöndesen, mozdulatlanul feküdtem. A tudatommal nem tért vissza a testérzékelésem, mintha megdermedtem, vagy kihültem volna. Az ablaktalan, fűtetlen szobában, meztelen alsótesttel fázhattam is. Nem tudom, még hány orosz ment át rajtam azután, azt sem, hogy azelőtt mennyi. Mikor hajnalodott, otthagytak. Fölkeltem, nagyon nehezen tudtam mozogni. Fájt a fejem, az egész testem. Erősen véreztem. Nem azt éreztem, hogy megerőszakoltak, hanem azt, hogy testileg bántalmaztak. Ennek semmi köze nem volt az öleléshez, sem a szexushoz. Semmihez se volt köze. Egyszerűen erőszak. Az volt.[...]

Egy másik éjszaka egész csapat ütött rajtunk, akkor a földre fektettek, sötét és hideg volt, lőttek. A következő kép maradt meg bennem: guggolva körbevesz nyolc–tíz orosz katona, hol az egyik fekszik rám, hol a másik. Megszabták az időt, hogy egynek mennyi jut. Néztek egy karórát, időnként gyufaszálat gyújtottak, az egyiknek öngyújtója is volt, mérték az időt. Sűrgették egymást. Kérdezte az egyik: dobre robota?

Nem mozdultam. Azt hittem, hogy ebbe belehalok. Persze, nem hal bele az ember. Kivéve, ha eltörik a gerincét, de akkor sem azonnal.

Hogy mennyi idő telhetett el és hányan voltak, nem tudom. Hajnal felé értettem meg a gerinctörést. A következőt csinálják: Az ember két lábát a válla fölé hajtják és térdelésből fekszenek bele. Ha valaki ezt túl erősen teszi, elroppan a nő gerince. Nem, mert akarják, hanem a fékevesztett erőszak miatt. A csigába tekert nőt a gerince egy pontján lökik előre-hátra, s észre sem veszik, hogyha elroppan. Én is azt hittem, hogy megölnek, hogy a kezük között halok meg. A gerincem megsérült, de nem törött el. Mivel egy ponton gördül ilyenkor az ember, sebes lett a hátam, ebbe a sebbe beleleragadt az ingem és a ruhám, mert vérezett, de csak később vettem észre. Annyi minden fájt, hogy ezt nem vettem észre.”

(Polcz Alaine: *Asszony a fronton*. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 91–94.)

Ignác Rózsa (Kovácsna, 1909 – Budapest, 1979) magyar színésznő, író, műfordító az Ünnepi férfiú című könyvében szintén megörökítette a nők megerőszakolását Magyarországon.

„Szegény, drága Évám, milyen bátor és harcias voltál! S mennyire bíztál magadban. Azt hitted, hogy ha a nyelvükön rájuk kiáltasz, tovább állnak. Négyen voltak, részegek és vérbajosak, azt rögtön gondolnunk kellett, hiszen akkor errefelé már rendes katonaság nem volt, csak a kórház kötélkébe tartozó betegek. Én úgy bíztam benned, mint valami csodában. Engem, állati hangon ordítózza és lihegve még csak félreérthetetlen célzattal ráncigáltak ketten kétfelől, mikor te, a nagy, a bátor és izmos, harciasan az én támadóm arcába loccsintottad a tejet. Az én egyik támadóm arcába, nem magadat védted, ezt még láttam, ezt el kell egyszer mondanom végre, de akkor már a te lábszáradat verte körtáras puskjával egy harmadik. S mikor engem, arcomba öklével csapva, a sáros árokpartra terített egy katona, te, az erős és hadakozó, már sírva feküdtél a másik alatt. Sírtál! Nyöszörögve és ijedten, te az erős! Aki csak úgy packázik a férfiakkal, akinek annyi szeretője volt, hogy elgondolni is merészség. Ekkor, látod, ekkor valahogyan egyszerre egy pillanat alatt eresztettelek el a lelkemből. Ettől kezdve, mintha nem te lettél volna te. Csak magamat éreztem ettől kezdve. Sírtál! Mint egy nyafka kis úri nő! Te! Kínos leírni ezt, Évám.

Darabokra tépett harisnyatartónkat, sáros nadrágcafajtjainkat, összekarmolt, véres arcunkat és az ütésektől, rúgásoktól kékké vált combjainkat láttelezte később Viktor és az orosz orvosnők is. Én üvöltve mondtam a Miatyánk foszlányait. Kezemmel a szörnyű, lihegő, juhszemű arcot igyekeztem szájamról távol tartani. Rúgni, harapni nem jutott eszembe, meg se próbáltam. A rettenetes megdöbbenéstől, hogy ez megtörténhetik velem, a kétségbe esett csodavárásig, hogy mégsem következhet be, nem tudtam mozdulni. De hirtelen elnémult a vad imádkozás vérző szájamon és az agyam kezdett veszettül keringeni: én, a nyavalyás intellektuel, ahogy te csúfoltál, arra gondoltam hirtelen, hogy Dosztojevszkijben azt olvastam:

az orosz nép babonásan irtózik a köpéstől. Semmi nyálat sem éreztem a szájamban, úgy szorítottam, nyeltem, sajtoltam számüregemet. Akkor már szétfeszítette puskájával combomat, nadrágomat letépte s az iszony és rettenet ellenére bennem maradt a megdöbbent csodálkozás, hogyan foszlik ronggyá egy ép ruhadarab egyszerre, de akkorra – ó, hála Jézus! – öszszefacsartam egy köpetnyi nyálat és látszólagos csöndes megadásom után néhány pillanattal, számára bizonyára váratlanul, sikeresen éppen akkor köptem szemem, mikor az, úgy tetszik, éppen elernyed, vagy hát nyilván, éppen „boldog akart lenni” velem.”

(Ignác Rózsa: *Ünnepi férfiú*. Püski, 1989. 182–183.)

Az erőszak motívumai: bosszú és alkohol

A nők brutális megerőszakolásában fontos motívum volt a bosszú. A francia-marokkói katonák tetteikkel a francia Oradur-sur-Glane helység megsemmisítését akarták megbosszulni. A Wehrmacht katonái 1944 júliusában a dél-franciaországi Ain megyében tömegesen erőszakoltak meg nőket, hogy megbosszulják a francia partizántámadásokat. Szintén a bosszú vágya hajtott sok orosz katonát a németek szovjetunióbeli bűncselekményeiért, akik Kelet-Poroszországban, Pomerániában és Berlinben német nőket és lányokat erőszakoltak meg, „*Ölj, s alázd meg a büszke német nőt*” – buzdította a katonákat Ilja Ehrenburg zsidó származású szovjet író. Hivatalos szovjet parancs ugyan nem létezett az erőszakra, de a kor több tanúja szerint is ismert volt egy felhívás, miszerint „*Erőszakkal törjétek meg a német nők faji méltóságát! Kezeljétek őket jogos zsákmánynak!*”

A tömeges nemi erőszak, mint a hadseregek archaikus rítusa, sokkal inkább élt a szovjeteknél, mint bármelyik más európai hadseregben. A nők megbecstelenítése, mint pszichológiai jelenség, az őskor háborúi óta létezik, mint afféle kollektív kárpótlás és elégtétel a győztes számára – írja Ungváry Krisztián is. Minél szervezettebb a hadsereg, katonái annál kevésbé engedhetik át magukat archaikus ösztöneiknek.

De a bosszú egyedül mégsem elégséges magyarázat. A katonák nemi vágyai mellett az esetek többségében minden hadseregnél az alkohol is közrejátszott az erőszakban. Az *Egy asszony Berlinben* című, magyarul is megjelent könyv szerzője ezért úgy véli, hogy a következő háborúban a saját csapatok kivonása előtt fel kell robbantani minden borospincét és sörfőzdét. Félre az alkohollal, amíg az asszonyok az ellenség látókörében vannak.

A nemi erőszak következményei a nők esetében:

Fizikai következmények:

- akut sérülések, halál
- tartós egészségkárosodás
- a menstruáció elmaradása (amenorrhoe)
- nemi betegségek: gonorrhea (kankó) és szifilisz (vérbaj)
- terhesség: elrontott abortusz, sterilizálás

Lelki következmények:

- trauma, szégyen, önvád
- depresszió, elmezavar
- öngyilkossági gondolatok, öngyilkosság
- félelem a szexualitástól
- a társadalom és/vagy a férj, a jegyes és család értetlensége, fenyegetése és megvetése
- a gyermekét egyedül nevelő anya bizonytalan jövője
- a megszületett gyermek kitaszítása
- zavart viszony gyermekéhez

Szociális következmények:

- nem kívánt terhesség,
- visszahúzódás és társadalmi elszigetelődés,
- kommunikációs zavarok a családban.

E hatások a harmadik–negyedik generációig is érvényesülhetnek.

Irodalom

Beck, Birgit: *Vergewaltigung von Frauen als Kriegsstrategie im Zweiten Weltkrieg?* In: Andreas Gestrich (Hrsg.): *Gewalt im Krieg: Ausübung, Erfahrung und Verweigerung von Gewalt in Kriegen des 20. Jahrhunderts*. Band 4 von Jahrbuch für historische Friedensforschung. Lit Verlag, 1996.

Beck, Birgit: *Vergewaltigungen. Sexualdelikte von Soldaten vor Militärgerichten der deutschen Wehrmacht 1939–1944*. In: Karen Hagemann (Hrsg.): *Heimat-Front. Militär und Geschlechterverhältnisse im Zeitalter der Weltkriege*. Frankfurt am Main, 2002. 258–274.

Beck, Birgit: *Wehrmacht und sexuelle Gewalt: Sexualverbrechen vor deutschen Militärgerichten 1939–1945*. Band 18 von Krieg in der Geschichte. Schöningh, Paderborn, 2004.

- Borowski, Tadeusz: *Kővilág*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Browmiller, Susan: *Gegen unseren Willen. Vergewaltigung und Männerherrschaft*. Fischer Taschenbuch-Verlag, Frankfurt am Main, 2000.
- Eichhorn, Svenja – Kuwert, Philipp: *Das Geheimnis unserer Großmütter: Eine empirische Studie über sexualisierte Kriegsgewalt um 1945*. Psychosozial-Verlag 2011.
- Eschebach, Insa – Mühlhäuser, Regina (Hrsg.): *Krieg und Geschlecht: sexuelle Gewalt im Krieg und Sex-Zwangsarbeit in NS-Konzentrationslagern*. Band 3 von Materialien der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten. Metropol, Berlin, 2008.
- Hoerning, Erika M.: *Frauen als Kriegsbeute. Der Zwei-Fronten-Krieg. Beispiele aus Berlin*. In: Lutz Niethammer, Alexander von Plato (Hrsg.): „Wir kriegen jetzt andere Zeiten”: auf der Suche nach der Erfahrung des Volkes in nachfaschistischen Ländern. Dietz, 1985, 327–344.
- Ignácz Rózsa: *Ünnepi férfú*. Püski, Budapest, 1989.
- Meinen, Insa: *Wehrmacht und Prostitution während des Zweiten Weltkriegs im besetzten Frankreich*. Edition Temmen, 2002.
- Montgomery, John Flournoy: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993.
- Mühlhäuser, Regina: *Eroberungen: sexuelle Gewalttaten und intime Beziehungen deutscher Soldaten in der Sowjetunion 1941–1945*. Hamburger Edition, 2010.
- Mühlhäuser, Regina: *Vergewaltigungen in Deutschland 1945. Nationaler Opferdiskurs und individuelles Erinnern betroffener Frauen*. In: Klaus Naumann (Hrsg.): *Nachkrieg in Deutschland*. Hamburger Edition, Hamburg, 2001. 384–408.
- Dr. Nyiszli Miklós: *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban*. Magvető Könyvkiadó Kft, Budapest, 2010.
- Polcz Alaine: *Asszony a fronton*. Századvég Kiadó, Budapest, 1994.
- Sander, Helke – Johr, Barbara: *BeFreier und Befreite: Krieg, Vergewaltigungen, Kinder*. Fischer Taschenbuch-Verlag, 1999.
- Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések. 1944–1948*. Budapest, 1997.

MARGARETE BUBER-NEUMANN: MILENA PRÁGÁBÓL

Margarete Buber-Neumann (1901–1989)

1926-ban lépett be Németország Kommunista Pártjába (KPD), egy évvel azután, hogy elvált első férjétől, Rafael Bubertől, a vallásfilozófus Martin Buber fiától. 1928-tól a Komintern sajtószolgálatánál dolgozott Berlinben, itt ismerkedett meg Heinz Neumann-nal, a KPD egyik vezérlakjával, Sztálin német kedvencével. Párját elkísérte 1932-es szovjetunióbeli látogatására, 1933-as spanyolországi Komintern-bevetésére, majd svájci fél-illegalitásába. 1935-től Moszkvában éltek a Hotel Lux kommu-

nista emigránsai között. Neumann, aki egykor már bírálni merészelte a nációkkal kapcsolatos engedékeny szovjet politikát, most újabb bünt követett el: nem volt hajlandó önkritikát gyakorolni, és a népfrontpolitika új irányvonalát dicsőíteni. Magyar író-barátjukon, Lengyel Józsefen kívül lassan szinte mindenki elfordult tőlük, s az NKVD minden lépésüket figyelte. Neumann 1937 áprilisában tartóztatták le. (Lengyel József 1938. februárban jutott ugyanerre a sorsra.) Mire, több mint egy évvel később, Margarete is rács mögé került, Neumann már kivégezték. Margarete 1938-ban került rács mögé. Fél évet töltött vizsgálati fogságban, majd „*társadalomra veszélyes elemként*”, öt év kényszermunkára ítélték, s 1939 elején a karagandai lágerkomplexumba hurcolták. Egy évet raboskodott a kazahsztáni sztyeppéken.

Az 1939. augusztusi Molotov–Ribbentrop-paktum megkötése után néhány héttel a nációk a Szovjetunióban tartózkodó osztrák és német antifasiszta emigránsok kiadatását kérték Sztálintól. 1940 elején az NKVD mintegy ezer embert adott át a Gestapónak. Buber-Neumann is közöttük volt. A Moszkvából a német határ felé induló vonaton találkozott többek között egy Erich Schmidt nevű honfitársával is, aki szintén a Gulagról érkezett. Az ő kafei történetét írta meg az *Erich Schmidt nem ért semmit...* c. írásában.

Kálváriája a nácik börtöneiben, majd a ravensbrücki női koncentrációs táborban folytatódott. Buber-Neumann kálváriája inntól kezdve már a nácik börtöneiben, majd a ravensbrücki női koncentrációs táborban folytatódott. Egy ideig a tábor SS-főfelügyelőjének irodájában dolgozott titkárnőként, akit így közelről megismerhetett. Róla szól a *Johanna Langefeld* c. portréja.

Fogolytársainak beszámolt a szovjet lágerekről; a kommunista rabok nem hittek neki, és kiközösítették. A táborban ismerkedett meg és kötött barátságot a cseh ellenálló-újságíróval, Milena Jesenskával (1896–1944), Franz Kafka egykori szerelmével, „*a legszebb, legéletbevágóbb modern szerelmes levelek*” (George Steiner) címzettjével. Róla rajzolt megrendítő portrét a *Milena Prágából* c. írásában. Milena négyévnyi szenvedés után, 1944-ben halt meg Ravensbrückben.

Margarete túlélte a lágert, majd nyugat felé menekült a közelgő Vörös Hadsereg elől. A háború után megírja pár évvel megírta azt a könyvet, amelyet közösen terveztek Milenával. Az *Als Gefangene bei Stalin und Hitler* az 1938–1945 közötti évek „*totalitárius infernó*”-jának páratlan dokumentuma. Buber-Neumann két jelentős háború utáni perben is kulcsszerepet töltött be tanúként: gulágbeli tapasztalatairól a szovjet politikai menekült Viktor Kravcsenko perében, illetve az egykori buchenwaldi deportált, David Rousset perében is beszámolt, aki a koncentrációs táborokat fenntartó rendszerek, köztük a Szovjetunió ellen indított politikai harcot. A Gauck-akták tanúsága szerint Buber-Neumann az NDK állambiztonsági szervezete is éveken át figyeltette, mégpedig egy volt ravensbrücki fogolytársnőjével és egy volt gulágbeli rabtársával!

Tzvetan Todorov *A rossz emlékezete, a jó kísértése* című könyvében, amelyben a XX. század diktatúráit helyezi mérlegre, Margarete Buber-Neumannt a szovjet és náci „*totalis rendszerek embertelenségének példaértékű, ha nem éppen kivételesen egyedüli tanújának*” nevez. 1989. november 6-án halt meg, három nappal a berlini fal leomlása előtt.

Buber-Neumann hét évet töltött náci és szovjet börtönökben és koncentrációs táborokban.

Buber-Neumann éveken keresztül gyűjtött anyagot egy Milenáról szóló könyvhöz, amely végül 1963-ban jelent meg *Milena: Kafkas Freundin* címmel. A barátnő alakjához jó évtizeddel később ismét visszatért a *Die erloschene Flamme: Schicksale meiner Zeit* című portrégyűjteményében. Ebben olyan barátok, KZ- és gulág-fogolytársak élet- és szenvedéstörté-

netét meséli el – többek között a regényíró Panait Istratiét vagy a festő Heinrich Vogelerét –, akik a sötét időkben is képesek voltak megőrizni emberi tartásukat. A fordítás ebből a kötetből származik (Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1978). *(A fordító.)*

Margarete Buber-Neumann: Milena Prágából

Apró, földszintes házak a hosszú, széles, nyílegyenes út két oldalán, teljesen egyformák. Tompa fény üli meg őket, alkonyati félhomály; egy lelket sem látni. Hirtelen egy nő bukkan fel az egyik sarkon – hosszú, csíkos rabruhában, fején fehér kendő. Lassan távolodik a láger kissé lejtős utcáján. Szólni akarok neki, kiáltani; szeretnék odalépni hozzá, megérinteni... de mintha megnémultam volna. Ha legalább a fejét elfordítaná, és megláthatnám az arcát. A teljes kétségbeesés határán végre feltör belőlem a kiáltás: „Milena!” Sikerül megmozdulnom, és futni kezdek utána. Eltűnik az egyik házban. De melyikben? Az egyik olyan, mint a másik. Ajtótól ajtóig rohanok, ököllel verem őket, könyörögve: „Milena!” De egyik sem nyílik meg.

Milenával a ravensbrücki koncentrációs táborban szoros barátságba kerültünk. 1940 októberében találkoztunk először. Azon a keskeny úton közeledett felém, amelyik a barakkok háta mögött, a láger magas fala mentén futott; a fal tetején magas feszültségű szögesdrót. Milena magas termetű volt, széles vállai fölött kecses fő nyugodott. Arcán súlyos szenvedés nyomai.

A rabruha, melyet viselt, túl hosszú volt, és lötyögött is rajta; lábán iradatlan cipő. Haját a kötelezően viselendő fejkendő teljesen eltakarta. Amikor kezét nyújtott, kissé ironikusan megjegyezte: „Kérem, ne szorítsa, és ne rázza meg úgy, mint a maga németjei. Fájnak az ujjaim...”

Milena érdeklődését felkeltette a történetem, ezért keresett meg. Mint politikai kérdésekkel foglalkozó újságíró érdekelte egy volt kommunista életútja, akit Szovjet-Oroszországban tartóztattak le és ítélték el, s akit később kiszolgáltattak a Gestapónak. Már a legelső kérdései is sokat elárultak a szakmai tudásáról. Sem azelőtt, sem később nem találkoztam olyan újságíróval, aki ennyire értett volna a kérdezés kényes művészetéhez.

Milena 1896-ban született Prágában, egy jómódú cseh polgárcsalád egyetlen gyermekeként. A nehezen kezelhető kislány édesanyja oldalán

mindig oltalomra talált, az apjához fűződő viszonya azonban kezdettől fogva feszült volt. A korán elszenvedett lelki sérülések, a mélyen gyökerező és sajgó fájdalmak mind-mind az apjával függtek össze. Nagyon szeretete és nagyon gyűlölte egyszerre. Dr. Jan Jesensky tekintélyes polgár volt, cseh nacionalista. A prágai Károly Egyetem professzoraként szájszabesszét tanított, fogorvosi praxisának köszönhetően pedig jelentős vagyonnal bírt.

Jan Jesensky kolerikus alkat volt, gyakran kapott dührohamokat. Nem válogatott az eszközökben, hogy lánya akarátát megtörje. Milenát azonban ugyanabból a keményfából faragták, mint őt.

Milena tizenhárom éves korában veszítette el az édesanyját. Ettől a pillanattól fogva tulajdonképpen a saját életét élte. Kiváltképp az apai diktátum hatálya alól kívánt szabadulni.

Az idő tájt egy kiállhatatlan, egzaltált kamaszlány volt, aki a legörültebb dolgokat is képes volt elkövetni, mesélte nekem. Egyszer például kibérelt egy szobát egy harmadosztályú prágai szállodában, és ott töltötte az éjszakát egy szál maga. Nem csupán azt a nagyszerű érzést szerette volna megízlelni, hogy milyen végre felnőttnek lenni, de abban is reménykedett, hogy olyan titkokat fedezhet fel, amelyeket pont az efféle hírhedt zugszállodák szoktak rejtegetni. S nem ez volt az egyetlen éjszakai kiroccanása. A temetők mágikus vonzerőt gyakoroltak rá. Egész éjszakákat töltött el temetők falának tetején ücsörögve; a sírokat bámulta, mélységes világfájdalommal a szívében. Apja persze tajtékozott a dühtől, amikor tudomást szerzett a hóbortjairól. De általában fogalma sem volt arról, hogy mit művel a lánya; többnyire a saját örömei után járt. Senki sem ellenőrizte például, hogy Milena otthon marad-e egyáltalán éjszaka. A lány a legfurcsább társaságokba járt, és még egy egyszerű műterem-látogatás is mélységesen fel tudta kavarni a lelkét. Amikor Ravensbrückben ezekről a dolgokról mesélt nekem, az apja elleni szemrehányásait, amelyeket persze önmagának is címzett, ezekkel a szavakkal summázta: „Mivel az emberek felelőtlenül hozzák világra a gyerekeiket, többnyire nem is veszik a fáradságot, hogy megismerjék őket. Aztán meg kiengedik őket a nagyvilágba, mondván: »Nos, boldoguljatok hát magatok.«”

Milena a prágai leánygimnáziumban, a Minervában tanult, s már tizenhat évesen vezéralakká vált. Sok lány nyüzsgött körülötte, akik mindenben megpróbálták utánozni. Ugyanúgy lebegve jártak, mint ő, ugyanazzal a hanghordozással beszéltek, mint példaképük, s azt a könyvet kezdték el

olvasni, amit Milena épp letett. Milena szoros barátságba került a nála két évvel fiatalabb Stašával. El is nevezték őket sziámi ikreknek. A két lány mindent megtett azért, hogy sokkolja a prágai polgárokat. Oscar Wilde regényeinek hatására a legdekadensebb külsőt öltötték, és a legsajátosabb stílusú ruhákban mutatkoztak. Bizonyára azt is kortárs regények hatására kezdték el hangoztatni, hogy az embernek jogában áll kísérleteznie a saját testével. A fellelhető összes gyógyszer hatását kipróbálták, Milena az apja rendelőjéből lopta őket. Még a kokain is sorra került. A dolog persze kitudódott; a szülők felettébb meg voltak döbbenve.

Apja az érettségi után ragaszkodott ahhoz, hogy Milena az orvosi karra menjen. Őt azonban nem érdekelte különösebben az orvostudomány, gyorsan abba is hagyta a tanulmányait. Akkoriban egyáltalán nem volt jellemző, hogy egy polgári családból származó lány szakmát tanuljon, így aztán Milena magától értetődőnek tartotta, hogy az apja pénzéből éljen – pontosabban szólva, hogy két kézzel szórja az apja pénzét. De nem magára költötte, nem voltak ugyanis luxusigényei. Ellenkezőleg: elajándékozta. Azoknak adta, akiknek szükségük volt rá, vagy akiknek örömet okozott vele. Túláradt benne az embertársai iránti szeretet, ez volt rá a legjellemzőbb.

Azok közé az emberek közé tartozott, akik könnyű szívvel tékozzolják el magukat. De nem ő volt az egyetlen, aki fellázadt felnőtt környezete ellen. Sok „*minervás*” gimnazista lány tette ugyanezt. Mint a vihar söpörték végig Prágán, mindenféle örültség elkövetésére készen, az régimódi polgárok rosszállásától kísérve. Az író, Josef Kodyček így emlékszik vissza Milenával való egyik találkozására ezekből az évekből: „Mintha ma történne, tisztán magam előtt látok egy derűs képet. Vasárnap van, nem sokkal ebédidő előtt, Prágában, a várároknál... Elegánsan öltözött németeket látok, diákok, osztrák katonatisztek sétálgatnak, üdvözlik egymást, nevetgélnek, randevúznak... Az emberáradatból a maga két méterével Thun gróf alakja magaslik ki; ő Prága helytartója. Sudár, mint egy fenyő; a kontinens legelegánsabb férfiúja. Fekete keretes monokliján keresztül szemléli a sokadalmat. Éppen két lány halad el mellette, egymásba karolva. Mind a kettő fantasztikus jelenség! Ők az első lányok Prágában, akik szántszándékkal fiúsan öltözködnek. Stílusuk kifogástalan. Frizurájuk az angol preraffaeliták képeiről ismerős, karcsúak, mint a nádszál, tekintetükben, megjelenésükben a kispolgáriasságnak még csak a nyomát sem lehet felfedezni. Ők az első cseh lányok az első világháború előtti generáció tag-

jai közül, akik fiatal német írókkal barátkoznak. Mind a ketten valódi európeerek! Nos, Thun gróf, amint megpillantja őket, megtorpan, majd a korzó közönségének kíváncsiságát felkeltve utánuk fordul. Később Willy Haas, Rudolf Fuchs és Kornfeld bukkan fel, és még egypár író Franz Werfel köréből. Bemutatják nekünk a lányokat: »Milena és Staša kisasszony!« Semmi kétség, kettejük közül Milena a hangadó. Hihetetlen történeteket mesélnek róla: számolatlanul szórja a pénzt; ruhástul úszta át a Moldvát, hogy el ne késsen a randevújáról; hajnali ötkor letartóztatták a közparkban, mert »városi« magnóliákat szedett a barátjának, a kedvenc virágát. Milena nem szabott határt vágyainak és adakozókedvének. Túlsordult benne az élet, és két végén égette a gyertyát... Néhány évvel később cseh és német szépírók egész nemzedéke rajongta körül.”

A Milena szó németül ’szerelmes’-t, ’szerető’-t jelent, és ez mintha el is döntötte volna, hogy Milena életének vezércsillaga a szerelem és a barátság legyen. Egyszer az egyik koncertterem első emeleti lépcsőjén ücsörgött, egy partitúra tanulmányozásába mélyedve. Ekkor valaki áthajolt a válla felett, és együtt olvasta vele tovább a kottát. Így ismerkedett meg Ernst Polakkal. A legszedítőbb magasságokat és a leggyötrőbb mélységeket élte meg ebben a szerelemben. Max Brodhoz címzett egyik levelében Kafka a következőket írja: „Eleven tűz ez az asszony, amelyet még nem láttam, olyan tűz egyébként, amely mindenek ellenére csak a férjéért ég [Kafka Ernst Polakra gondol – M. B.-N.]. Ugyanakkor végtelenül finom, bátor, okos, képes mindent föláldozni vagy, ha úgy vesszük, ily áldozat árán megszerezni. Persze micsoda férfi lehet az a férfi is, aki ezt kiválthatta.”

Polak jó pár írórt pártfogolt Prágában, majd pedig Bécsben. Kritikus szellem volt, igen művelt, biztos stílusérzéssel megáldva, viszont nem volt írói vénája.

Amikor Milena apja – a cseh nacionalista, aki ráadásul antiszemita is volt – tudomást szerzett a kapcsolatukról, tombolni kezdett dühében, és kategorikusan megtiltotta a lányának, hogy viszonyt folytasson egy zsidóval. Milena azonban fittyet hányt az atyai tilalomra. Jan Jesensky végül minden kapcsolatot megszakított a lányával. Milena hozzáment Polakhoz, és követte férjét Bécsbe.

A bécsi évek szörnyű megpróbáltatásokat hoztak számára. Polakot bálványozták a nők. Törzshelyén, a „Herrenhof” kávéházban folyvást rajongók hada vette körül. Milenát egyre kínzóbb féltékenység gyötörte, s ez

lassanként aláásta női önbecsülését. Úgy érezte, hogy hiányoznak belőle az itteni nőkre és lányokra jellemző „bécsies” jegyek: csapodárság, csáb-erő, kacérság. Milena szép volt, szépsége azonban tiszteletet parancsolt. Önálló volt, és fölényes, nem keresett másnál vigaszt, s nem hagyta, hogy elkényeztessék. Pedig a szíve mélyén éppen erre vágyott.

Az író Willy Haas így emlékszik vissza erre az időszakra: „Ha Milenától valamelyik barátja kért valamit, s ő úgy látta, hogy ez a másik számára nagyon fontos, akkor teljesen azonosult a kéréssel, s habozás nélkül teljesíteni akarta. Annyira rá tudott hangolódni a másikra, hogy annak vágya azonnali cselekvésre sarkallta... A barátai mindig számíthattak rá: segítőkészsége nem ismert határokat, és anyagilag is nagylelkű volt, bár gyakran homály fedte, hogy az általa előteremtett összegek honnan is kerülnek elő. Másrészt ő maga is a lehető legtöbbet várta el a barátaitól, ez azonban valahogy magától értetődő volt mindenki számára... Az 1918 utáni viharos években, a bécsi irodalmi kávéházak erotikus és intellektuális szabadosságának légkörében Milena nem érezte jól magát, szenvedett tőle...”

Ezekben a szűkös esztendőkből Milena mindent elkövetett azért, hogy önállóvá váljon. Mindenekelőtt a háztartás viteléhez szükséges pénzt akarta előteremteni – ő, akinek nem is volt szakmája –, férje ugyanis a tanulmányaival volt elfoglalva. Cseh nyelvórákat adott, és időnként még a főpályaudvarra is kiment bőröndöket cipelni. Hogy effajta munkákat is el kell vállalnia, cseppet sem billentette ki az egyensúlyából, viszont a féltékenység kínja és a fájdalom, hogy az apja ellökte magától, egészen kétségbe ejtette. Egyszer írt egy rövid elbeszélést Bécsről, és elküldte az egyik prágai újság szerkesztőségébe. Az írást közölték. Milena nagyon büszke volt erre, és ez meghozta a kedvét, hogy írni kezdjen. Épp ez idő tájt, 1920-ban, kerültek a kezébe Franz Kafka elbeszélései. Elolvasta *A pert* és *Az átváltozást*. A két mű lenyűgözte. Rögtön neki is látott, hogy lefordítsa mind a kettőt, s így – anélkül, hogy sejtette volna – ő lett Kafka első fordítója. A kéziratot elküldte Kafka kiadójához. A válasz magától az írótól érkezett, aki akkoriban Meranban kezeltette korai stádiumban lévő tüdőbaját. Levelében kénytelen volt néhány kritikai megjegyzést fűzni a fordításhoz, tudott ugyanis csehül. Erre Milena tüstént Meranba utazott, hogy a felmerült problémákat személyesen vitathassák meg.

Itt vette aztán kezdetét a kapcsolatuk, melynek szenvedélyességéről és szomorú félbeszakadásáról Kafka fennmaradt szerelmeslevelei tanúskodnak. Ezek a levelek nemcsak az íróról árulnak el sok ismeretlen dolgot, de egy párat Milenáról is.

A szerelmeseknek csupán négy boldog nap adatott. „Amikor először találkoztunk kettesben, Bécsben, épp virágoztak a gesztenyefák” – mesélte nekem Milena. Ám szerelmükre már a kezdet kezdetén árnyék vetült. Ha Milena tényleg nem lett volna több, csak egy „nőcske”, ahogy egy későbbi levelében Max Brodnak írta önmagáról, akkor bécsi együttlétük valószínűleg nem lett volna több futó kalandnál. De Kafka nem csupán testi vonzalmat érzett Milena iránt, hanem mély lelki rokonságot is felfedezni vélt kettejük között. „Legszebb leveleid (és ezzel sokat mondtam, mert egészében, csaknem minden egyes sorukkal a legszebbet képviselik, ami életemben történt velem) azok, amelyekben igazat adsz a »félelmemnek«, és egyidejűleg megpróbálsz megmagyarázni, hogy nem kellene félnem. Mert én is, bár olykor »félelmem« lepénzelt ügyvédjének látszom, lelkem mélyén valószínűleg igazat adok neki, sőt belőle állok, és talán ő bennem a legjobb. És mert ő bennem a legjobb, talán ő az egyetlen, amit szeretsz. Mert miféle más jelentős szeretetreméltóságot lehetne bennem találni? [...] És ha egyszer azt kérdezted, miként nevezhettem »jó«-nak a szombatot szívemben a félelemmel, akkor erre nem nehéz a magyarázat. Minthogy szeretlek (és én szeretlek téged, Te nehéz felfogású, ahogy a tenger egy parányi kavicsot szeret a tengerfenéken, épp így árad el rajtad a szeretetem – és nálad én szintén kavics vagyok, ha engedik az egek), szeretem az egész világot...”

Milena ellentmondásos alkat volt: nőiesen gyengéd és férfiasan határozott, szemérmes és rámenős egyszerre. Levelekkel és táviratokkal árasztotta el szerelmét, s kérte, hogy látogassa meg. Kafka tétovázott. Aztán mégiscsak találkoztak, immáron másodszor, Gmündben, a cseh–osztrák határnál. De ez a találkozás sem hozott megváltást. Szerelmük beteljesületlen maradt. Milena bizonyára elég hamar megérezte, hogy Kafka iránti szerelme reménytelen. De ki ne reménykedne újra és újra, ha szerelmes?

Kapcsolatuk – pontosabban a levelezésük – végül Kafka kérésére fejeződött be, akit megviselt Milena életereje. Ebben az időszakban Milena több levelet is írt Max Brodnak, melyek éleslátásáról tanúskodnak, és arról, hogy milyen elfogulatlan ítéletet alkotott szerelméről. Hogy mennyire tisztelte Kafkát az utolsó pillanatig, az abból az egyszerre megindító és ugyanakkor lényegre tapintó nekrológból is látszik, amelyet az író 1924-ben bekövetkező halála után a *Národní Listy* című lapban tett közzé. Milena többek között ezt írta: „Tegnapelőtt a Bécs melletti Klosterneuburgban, a Kierling szanatóriumában elhunyt dr. Franz Kafka, a Prágában született né-

met író. Csak kevesen ismerték itt, ugyanis magányos volt, és bölcs, akit megrémisztett az élet. Éveken keresztül tüdőbaj kínoztta, s bár kezeltette magát, betegségét saját maga is tudatosan táplálta és szellemileg előmozdította. »Amikor a lélek és a szív már nem bírta tovább a gondokat, a tüdő a felét magára vállalta, hogy a teher némiképp el legyen osztva«, írta egyik levelében, és így viszonyult a saját betegségéhez is, amely csodálatra méltó gyengédséggel és megalkuvás nélküli szellemi tisztességgel ruházta fel. Másrészt az a fajta ember volt, aki az élettől való szorongásának teljes súlyát ráterhelte a saját betegségére. Félénk volt, szorongó, szelíd és jóságos, viszont a könyvek, amiket írt, kegyetlenek és fájdalmasak. Úgy érezte, hogy a világ láthatatlan démonokkal van tele, melyek legyűrjék és megsemmisítik a védtelen embert. Tisztánlátó volt; túl bölcs ahhoz, hogy életben maradjon, és túl gyenge ahhoz, hogy harcoljon. Ez a gyengeség azonban azoknak a szép és nemes férfiaknak a sajátja, akik nem képesek küzdeni a szorongás, a félreértések, a szeretetlenség és a szellemi hamisság ellen, akik eleve tisztában vannak a tehetetlenségükkel, akik alávetik magukat a túlerőnek, hogy így szégyenítsék meg a győztest. Olyanfajta, csak a magányos lelkekre jellemző emberismerettel rendelkezett, amely kifinomult érzékenységgel egy arc legapróbb rezdüléséből is képes volt látnoki módon az egész embert megragadni. A világról rendkívüli és mélyreható tudással rendelkezett; amiképpen az ő világa is rendkívüli volt, és mélységes... Olyan aggályos lelkiismeretű ember és művész volt, aki még akkor is éber maradt, amikor mások, a vakok, már biztonságban érezték magukat.»

Milena személyisége Kafka halála után bontakozott ki igazán. 1924-ben elvált Ernst Polaktól, rá egy évre pedig visszatért Prágába. Újságírói pályáját ún. „*bécsi divattudósítóként*” kezdte. 1925-ben már a leghíresebb prágai konzervatív lap, a *Národní Listy* munkatársa. Ám a hazájába való visszatérés nem csak szakmai sikereket hozott számára; depressziójából is kilábal, és az élet minden percét élvezte. Prágai törzskávézójában nap mint nap írókkal, publicistákkal találkozott, cseh, zsidó és német értelmiségiekkel.

1927-ben hozzáment egy Jaromir Krejcar nevű építészhez, s úgy tűnt, élete legboldogabb időszaka veszi kezdetét. Ám miután életet adott egy kislánynak, súlyosan megbetegedett. Mire hosszú szenvedések után visszatért a hétköznapi életbe, félig-meddig nyomorék volt: egyik térdre mered és deformált maradt, ráadásul morfiumfüggővé is vált. A házassága tönkrement. Ebből a mély személyes válságból megpróbált kiutat keresni.

Kommunista lett hát. De nem volt szüksége sok időre, hogy felismerje a kommunisták politikájának szomorú valóságát és embertelenségét, s 1936 végén egyszerűen hagyta, hogy kizárják a pártból.

Milena csak 1937-ben kapott ismét erőre, s a liberális-demokratikus havilap, a *Pritomnost* munkatársaként elismert politikai újságíróvá vált. Felismerte, hogy milyen veszély fenyegeti a szabadságot, és volt bátorsága ahhoz, hogy mindkét diktatúrát, a nemzetiszocialista és a szovjet-orosz rezsimet is elítélje. A szellemi függetlenségre való törekvés Milenánál valószínűleg a családi örökség része volt. Prága óvárosában, a városháza falán még ma is látható az az emléktábla, amelyet a cseh nép mártírjainak nevében az 1621-ben kivégezett Jan Jeseniusnak – Milena őseinek – állítottak. A prágai egyetem egykori rektora rendíthetetlenül védelmezte a tudomány és a lelkiismeret szabadságát. Jeseniust a fehérhegyi csatát követően tartóztatták le és ítélték halálra.

Hitler Prágába való bevonulása után Milena, nem kevés bátorságot tanúsítva, újságcikkeiben nyíltan szembesítette az olvasóit azzal, hogy mi is várható a megváltozott politikai körülmények között. Rögtön bekapcsolódott egy olyan szervezet munkájába, amely életveszélyben lévő zsidókat és cseh katonatiszteket csempészett át a határon. A bátor újságírónőből aktív ellenálló lett.

Milena lakásán egyre gyakrabban került sor titkos találkozókra, és sok olyan ember lelt nála menedékre, akit ki kellett menekíteni az országból. Nemegyszer tucatnyian verődtek össze a lakásában, s ezek az emberek érthető módon rettenetesen ingerültek és idegesek voltak. Joachim von Zeidwitz, egy csehországi német gróf, aki Milenával együtt vett részt az ellenállási szervezet tevékenységében, így beszélt nekem erről az időszakról: „Milena, aki mindig ugyanazt a kék ruhát viselte, és széles mozdulatokkal tessékelt be a szobába az újonnan érkezőket, mindenkit képes volt megnyugtatni. Már a pusztá jelenlétével is hatott, s a körötte lévők nemcsak megnyugodtak, de valahogy jobbá is váltak. Milena felvillanyozta és magával ragadta őket.”

Milena cikkei 1939 júniusától már nem jelenhettek meg. Augusztusban a *Pritomnostot* is betiltották. A Gestapo végül szeptember végén vette őrizetbe Milenát. Kálváriája a prágai Pankrác-börtönben vette kezdetét. Innen Drezdába vitték, vizsgálati fogságba, majd 1940 szeptemberében a ravensbrücki koncentrációs táborba.

Amikor Milena megérkezett Ravensbrückbe, nem volt megtörve. Bá-

tor volt, és tette kész. És mégis, attól a naptól fogva, hogy először láttam meggyötört arcát, valamilyen bizonytalan félelmet éreztem miatta. A drezdai vizsgálati fogságban súlyosan megbetegedett. Reuma, gondolta. A keze remegett, állandó fájdalmak gyötörték; az ócska rabruhában csontig átfagyott az órákon át tartó Appelleken, és éjjel sem tudott felmelegedni a vékony pokróc alatt. Ennek ellenére újra és újra képes volt eloszlatni a vele kapcsolatos aggodalmait. Alig pár napja ismertük egymást, és máris elhatároztuk, hogy ha egyszer újra szabadok leszünk, közösen írunk majd egy könyvet. Már ekkor gondolkodni kezdtünk a témán: a két diktatúra koncentrációs táborairól akartunk írni, a masírozó, uniformizált menetoszlopokról, s arról, hogy miként döntenek emberek millióit rabszolgasorba – a kommunista diktatúra a szocializmus nevében, a másik a felsőbbrendű ember jólétére és boldogságára hivatkozva.

Még két hete sem voltunk barátok, amikor a cseh kommunista foglyok megbeszélésre hívták Milenát, és megkérdezték tőle, tisztában van-e azzal, hogy én áruló vagyok, és aljas rágalmakat terjesztek Szovjet-Oroszországról. Milena ezt kikérte magának; válaszul kizárták a lágerbeli cseh közösségből, az ugyanis kommunista foglyokból állt. Miután Hitler 1941-ben megtámadta Szovjet-Oroszországot, a kommunista foglyok azt beszéltek egymás közt, hogy ha a Vörös Hadsereg felszabadítja a lágert, Milena Jesenskát és Buber-Neumannt fogják először a falhoz állítani.

Volt egy közös barátnőnk, Lotte, egy német politikai fogoly. Négy évig volt fogházban, s ez tönkretette az egészségét. Milenának, aki a kórházblokkban dolgozott, tudomására jutott, hogy a tbc-s foglyokat szabadon fogják bocsátani. 1941–42 telén merész ötlete támadt. Megpróbált Lotténak segíteni, hogy kijusson a lágerből. A beleegyezésével szerzett neki egy pozitív köpetmintát, és elintézte, hogy beszállítsák a kórházblokk tbc-részlegébe. A szabadlára helyezési indítványt dr. Sonntag SS-orvos szabályszerűen ki is állította; izgatottan vártuk a továbbiakat; Lottét már szabadnak és boldognak láttuk lelki szemeink előtt. – Nem sejtettük, mi is történik majd 1942-től fogva; semmit sem tudtunk a náci megsemmisítési terveiről. Aztán megjött a parancs, hogy fel kell írni egy listára mindazoknak a betegeknek a nevét, akiknek valamilyen születési rendellenességük van, aztán az epilepsziásokét, az inkontinensekét, az asztmásokét, a tüdőbetegekét és a szellemi fogyatékosokét. Az SS azzal a megnyugtató magyarázattal állt elő, hogy ezeket a foglyokat egy másik táborba viszik majd át, ahol könnyebb munkát végezhetnek. Egy nap aztán meg is jelent egy

teherautó, hogy elszállítsa a betegek első csoportját. Aznap este Milena döbbenten mesélte nekem, hogy a súlyos betegeket hogyan hányták fel a teherautó platójára, a szalmabálákra. Ettől a pillanattól fogva csöppnyi kétsége sem volt afelől, hogy miféle célja is van ezeknek a transzportoknak. Ugyanezekről a teherautókról később, miután visszatértek a lágerbe, egy nagy halom ruhát dobáltak le – rajtuk az elszállított foglyok azonosító száma. A ruhák között műfogsorok, szemüvegek, mankók, fésűk hányódtak. Immáron bizonytságot nyertünk. A halálba mentek. És barátnőnk, Lotte eközben a tbc-részlegen várakozott. Milena gyözködni kezdte az SS-orvost, hogy engedje ki Lottét, mert váratlanul meggyógyult. Hogy a neve végül is nem került fel a megsemmisítendőek listájára, hanem kiengedték a tbc-részlegről, csak azon múlt, hogy korábban a kórházblokkban dolgozott, s az orvos még onnan ismerte.

1942-től fogva az iszonyat mindennapossá vált. A súlyos betegeket ekkor már injekcióval gyilkolták meg, a lengyel nőket és lányokat statáriális eljárás után főbe lőtték, vagy orvosi kísérleteknek vetették alá őket. Gázkamrát viszont csak 1944–45 telétől használtak.

Milena azon kevesek közé tartozott Ravensbrückben, akik nem váltak közömbössé és nem fásultak el. Tanúja volt a körülötte zajló borzalmaknak, és kétségbe ejtette tíz- és tízezrek szenvedése, mert nem volt rá lehetősége, hogy segítsen rajtuk.

Sokszor gondolt borzongással a háború végére. Újra és újra elismételte, hogy a győztesek Csehszlovákiát, a hazáját, Sztálin kezére fogják adni (ezt egyébként én nem akartam neki elhinni). „De hová fogunk majd elmene-külni az oroszok elől?” – kérdezte aggódva.

Ha nincs Milena, 1943-ban valószínűleg meghaltam volna. Csak röviden akarom érinteni a lágerbeli letartóztatásomhoz vezető történeteket. 1942 októberében egy Langefeld nevű SS-főfelügyelőnö titkárnője lettem. Minden irodában dolgoztak foglyok. Nos, amíg ott tevékenykedtem, sikerült erre a nőre politikailag és emberileg is hatást gyakorolnom – egyébként is zavart, bizonytalan és önmagával viaskodó ember volt. A dolog azonban mindkettőnk számára balul végződött.

Milena az egyik nap iszonyatos dolgokat vett észre a kórházbarakkban. A halottaskocsikon furcsa holttestek tűntek fel: karjukon tűszúrások nyomai, az arcuk összezúzva. És egyik halottnak sem volt foga. Néhány kórházblokkbeli társával végül rájött arra, hogy mit is rejt a borzalmas titok. Dr. Rosenthal SS-orvos, egy baltikumai német, minden éjjel bent maradt a

lágérben. A kórházblokk egyik munkacsoportjának vezetőjével, egy német politikai fogollyal volt viszonya. Naphosszat aranykoronát és aranyprotézist viselő rabokra vadásztak, majd egy különszobába fektették őket. Éjszaka aztán végeztek velük. Dr. Rosenthal az aranyfogak révén tett szert saját bevételre.

Milena ragaszkodott hozzá, hogy erről a rettenetes felfedezésről számoljak be Langefeldnek, hátha ő meg tudja valahogy akadályozni az újabb gyilkosságokat. A hír hallatára Langefeld valóságos hisztériás rohamot kapott. Egyfolytában azt kiáltozta, hogy „ezek az SS-orvosok ugyanolyan bűnözők, mint a lágerparancsnok meg az őrizetéstábor-vezető!”. Amikor végre lehiggadt, megkérdeztem tőle: tényleg így gondolja? Igennel válaszolt. Képtelen voltam felfogni, hogy akkor viszont mit keres itt, Ravensbrückben, SS-főfelügyelőnként. De már dőlt belőle a szó: „Mi lesz akkor a foglyokkal, ha továbbállok, és valamilyen szörnyeteg kerül a helyemre? Hát nem arra van inkább szükség, hogy itt maradjak, és legalább a legrosszabbat megpróbáljam valahogy megakadályozni?”

Langefeld sokat tett a foglyok érdekében. Ennek köszönhetően aztán 1943 áprilisában velem együtt le is tartóztatták.

Egyedül ültem aznap az irodában; egyszer csak észrevettem, hogy a láger főterén keresztülvágva Milena közelít az irodabarakk felé, még hozzá munkaidőben, ami cseppet sem volt veszélytelen. Az ajtóhoz szaladtam, és könyörögve kértem tőle, hogy amilyen gyorsan csak lehet, forduljon vissza. De lecövekel, és izgatottan kérdezte: „Nincs semmi bajod? Iszonyúan aggódom érted...” Ebben a pillanatban a főter sarkán a láger Gestapo-tisztje, Ramdor tűnt fel. Semmi másra nem tudtam gondolni, csak arra, hogy úristen, mi lesz most Milenával. De Ramdor rá se nézett. Értem jött: letartóztatott, és bekísért a lágerbörtönbe. Sötétzárkába csuktak, ahol – egy kisebb megszakítással – tizenöt hetet töltöttem. Ramdor a Langefelddel folytatott politikai eszmecseréinkről faggatott. Hallgattam.

De Milenáról szeretnék beszélni, arról, hogy mit tett értem. A letartóztatásom után három hétig várt rám, mindhiába. Nőttön-nőtt a félelme, hogy a lágerbörtönben egyszerűen hagyták, hogy éhen haljak. Végül nem mindennapi elhatározásra jutott: kihallgatást kért Ramdortól. A Gestapo-tiszt irodájába vezették. „A barátnőmről, Grete Buberről szeretnék önnel beszélni. A bunkerben ül...” – vágott bele. Rajta kívül valószínűleg egyetlen fogoly sem tudta volna befejezni ezt a mondatot anélkül, hogy ne kapott volna legalább egy nagy pofont Ramdortól. De Milena szuggesztív fellé-

pése meglepte a gestapóst. Meghökkenve bámult az előtte álló nőre, nem szólt egy szót sem, és hagyta, hogy folytassa a mondandóját. „Ha megígéri nekem, hogy Grete Buber élve kijön a bunkerből – és ez csak magánmúlik –, akkor nagy szolgálatot teszek önnek” – mondta Milena. „Mégis mit jelentsen ez?” – dühöngte Ramdor. „A lágerben felháborító dolgok történnek – felelte Milena. – Ha ennek rövid időn belül nem vetnek véget, az ön karrierjébe kerülhet.” Ez már Ramdornak is sok volt. Elvörösödött és torkaszakadtából ordítani kezdett: „Honnan veszi a bátorságot...? Mit képzelsz maga egyáltalán?!” – Milena óvatosabb folytatta: „Bocsásson meg, Herr Ramdor! Félreértett. Csak a szolgálatára szeretnék lenni. Hogy közben egy szívességet is kérek öntől, az más lapra tartozik. Ha a mondandóm nem érdekli, akkor elnézést kérek. Engedje meg, hogy visszatérhessek a lágerbe.”

Hogy Milena nem került azonnal a láger börtönébe, az szinte a csodával határos. Ramdor végül kötélnek állt... és feltette az első kérdést: „Na, miféle disznóságok történtek?” Milena, hogy egy kis ideig még bizonytalanságban tartsa Ramdort, nem tért azonnal a tárgyra. „Foglyok és SS-ek is benne vannak. Mielőtt bármilyen részletet elárulnék, tudnom kell, hajlandó-e teljesíteni a kérésemet.” Ramdor ekkor elveszítette az önuralmát, és üvölteni kezdett: „»Kérés?« Mit jelentsen ez? Miféle pofátlanság! Azt hiszi, hogy engem csak úgy meg lehet zsarolni?” Erre Milena gyorsan belevágott. Elmondta Ramdornak, hogy milyen régóta fogva tartják a barátnőjét, majd így folytatta: „Azt hiszem, Herr Ramdor, hogy pont magának kell a legjobban tudnia, mint németnek, hogy mire kötelez az igaz barátság és az igazi bajtársiasság. Hátat fordítana ön egy ilyen helyzetben a barátjának?” Ez volt a döntő momentum. Milena elérte, hogy a gestapós a becsületszavát adja, nem hagyja, hogy ott pusztuljak, és csak utána mondta el neki részletesen, mi is történt a kórházbarakkban. Ramdornak ezzel természetesen nem mondott semmi újat. Az viszont, hogy dr. Rosenthal még a halottak aranyfogát is kilopja, már neki is sok volt. Az orvost, a szeretőjével együtt, letartóztatták. – De mi történt volna Milenával, ha Ramdor mégsem akarja lebuktatni az SS-orvost? Nem élte volna meg a másnapot. Milena tudta ezt, és mégis habozás nélkül cselekedett. S közben még a saját betegségének nyűgéről is megfeledkezett. Amikor kilépett Ramdor irodájából, alig állt a lábán, annyira kimerült. A lágerbe visszatérvén pánikba esett. Rettegett, hogy egy injekciós tűvel végeznek majd vele.

1944 elejére Milena egészségi állapota aggasztóan leromlott. Időköz-

ben új SS-orvos érkezett a lágerbe, dr. Treite, aki bizalmat keltett a viselkedésével. Milena elmondta neki a panaszait. Amikor Treite rájött, hogy annak a Jan Jesensky professzornak a lánya ül vele szemben, akitől a prágai egyetemen tanult, megpróbált rajta segíteni. Megvizsgálta Milenát, és megállapította, hogy a veséje csupa genny. Nem volt más megoldás, csak az operáció. Treite belefogott. De Milena életét nem sikerült megmenteni; túl késő volt már ehhez. 1944. május 17-én halt meg. Éppoly hősiesen, mint ahogy élt.

(Fordította: Tiszóczy Tamás)

A NÁCI MŰKINCSRABLÁS „TÁBORNOKA”

Az osztrák származású Kajetan Mühlmann (1898–1958) osztrák művészettörténész 1938 után államtitkárként és SS-Hauptsturmführerként Ausztriában, Lengyelországban és Hollandiában rabolt műkincseket és tett szert a kétes „*legsikeresebb műkinszrabló*” hírnevére. A krakkói Mária-templom középkori, gyönyörű faoltárát a linzi Führer-múzeum számára szállították el.

A vízi világ doktora

Kajetan Mühlmann paraszti családból származott és Salzburgban járt iskolába. Az első világháborúban súlyosan megsebesült. 1922-től előbb festészetet, majd Innsbruckban és Bécsben művészettörténetet tanult. 1926-ban a salzburgi barokk kutakról és a vízkultúrákból doktorált. A késő-reneszánsz vízi művészet Salzburgban is rendkívül fejlett volt és számos ismert emléke maradt hátra, amelyekről *Barock Brunnen und Wasserkunst in Salzburg* címmel, 1926-ban Bécsben megjelent könyvében számolt be. Több könyvet is publikált, részben társszerzővel.

**Kajetan Mühlmann
(1898–1958)**

1926-tól a salzburgi ünnepi játékok szervezésénél és reklámozásánál foglalkoztatták.

E munka során megismerkedett Poldi Woytek grafikusnővel, akit 1932-ben feleségül vett. Ő tervezte a salzburgi ünnepi játékok hivatalos plakátját. Mühlmann Salzburgban ismert személyiségnek számított.

A nürnbergi perben azt vallotta, hogy sohasem volt tagja az Ausztriában 1933-ban betiltott NSDAP-nek, hanem csak 1938. április 1-jén lépett be a pártba. De már az 1920-as években barátkozott Göring Olga nevű nővérével, majd a korai harmincas években megismerte Göringet is, aki meghívta obersalzburgi házába, hogy művészetről és politikáról tárgyaljon vele. Az 1930-as évek elejétől barátkozott Arthur Seyß-Inquarttal, akivel

A hellbruni (Salzburg) vízijátékok színháza. Épült 1620 körül

1934-től az NSDAP szolgálatában állt. Ez a barátság lett az alapja a későbbi bécsi, krakkói és hollandiai együttműködésnek. Mühlmann kapcsolata az illegális NSDAP-hoz titokban maradt, ennek ellenére az 1930-as években politikai okok miatt többször letartóztatták. Az SA és SS-egységek Osztrák Légiónya pedig a határ túloldalán, Bajorországban állomásozott.

„Dienststelle Mühlmann”

1938. március 11-én Bécsben a vezető osztrák nemzetiszocialisták első vonalában részt vett a Schuschnigg-kormány megbuktatásában, ezért Seyß-Inquart tartományi kormányában művészeti államtitkár lett. Mivel azonban 1939 júniusában összekülönbözött Josef Bürckel birodalmi megbízottal, Seyß-Inquart Göringnél szót emelt érdekében, s így júliusban Berlinbe került. 1942-ben SS-Hauptsturmführer lett, de a náci műkincsrablók között magát tábornokként emlegette.

Lengyelország kapitulációja után Seyß-Inquart a Főkormányzóságban Hans Frank főkormányzó-helyettese, Mühlmann pedig Göring jóvoltából 1939 októbertől *A megszállt keleti területek műtárgyai védelmének és biztosításának különmegbízottja* lett. Mühlmann „szolgálati helyének” feladata a varsói nemzeti múzeum és a krakkói Wawel kastélyban összegyűjtött műtárgyak leltározása volt. Féltestvére, Josef Mühlmann (1886–1972) Bécsben és Varsóban is testvérénél dolgozott, majd párizsi irodájukat vezette és szervezte az műtárgyak eladását. A németországi vásárlóknak segített a francia műtárgyak kiviteli rendelkezéseinek megkerülésében.

A lengyel műkincsrablás már közvetlenül a német–szovjet agresszió után megkezdődött. A rablás szervezett és előre megtervezett volt, mert a lengyel műkincseket és őrzési helyüket a németek szisztematikus munkával, a kétoldali kapcsolatok, a múzeumok látogatása és egyebek révén már a háború előtt feltárták. A németek által elrabolt műkincsek (csak a

dokumentált gyűjtemények) között volt többek között 2800 kép, amelyet ismert európai mesterek festettek, 11 ezer lengyel festő képe, 1400 értékes faragás is.

Frank 1939 decemberi rendelete alapján a Főkormányzóság teljes közgyűjteményét le lehetett foglalni. Céljuk a „*birodalom számára fontos lengyel műtárgyak szisztematikus regisztrálása, leltározása és kiválogatása volt*”. A rendelet az állami múzeumok és egyházi intézmények mellett kiterjedt az egyházi intézményekre is, főként a krakkói Czartoryski-múzeumra. A rendelet első végrehajtási utasítása 1940. január közepén jelent meg, amelyre kilencfős stáb alakult. Vezetője, Mühlmann SS-rangban teljes felhatalmazást kapott a Főkormányzóság művészi és kulturális kincseinek „*biztosítására*”. Őt Göring nevezte ki, hogy megvalósítsa korábbi irányelveit. A műtárgyakról átfogó, négy kötetes katalógus készült, amelyet átnyújtottak Hitlernek. A megszállás első hat hónapja alatt a Főkormányzóság területén lévő szinte valamennyi műkincset elrabolták. 1942 végén Hans Frank beszámolójában a lengyel gyűjtemények és műkincsek 90%-ának „*biztosításáról*” írt. Ő maga is az elkobzott műkincsekkel díszítette fel öt lakhelyét, közöttük a krakkói kastélyt. Veit Stoß híres oltárát pedig Krakkóból Nürnbergbe szállították. Raffaelo, Rembrandt, Leonardo da Vinci festményeit a Nemzeti Múzeumból 1939 utolsó negyedévében vitték a Birodalomba. Albrecht Dürer Lvovból elrabolt 30 rajzát Hitler kapta ajándékba.

Mühlmann patrónusa, Hermann Göring a 20. század legnagyobb műkincsrablója volt. A 140 kg-os „*kövér Hermann*” mérhetetlen gyűjtési szenvedéllyel és pompavágygal rendelkezett: nemcsak a kitüntetések imádta, hanem hatalmas mennyiségű műkincset vásárolt és raboltatott össze. A piperkőc napja a szabó, a fodrász, a műkereskedő és az ékszerész látogatásával kezdődött. Egész Európából származott a töménytelen ékszer, bútor, kép, amelyből úgy tűnt, neki sohasem elég. A múzeumigazgatók reszkettek látogatásakor, mert a neki tetsző festményeket egyszerűen elkoboztatta. Egyházi témájú könyvgyűjteményét Ansbach városi archívumában őrzik. Borgyűjteménye a második világháború után a moldáviai Cricovában kapott helyet.

Hatalomra jutásával ugyanis olyan életmódra volt lehetősége, amely párját ríkította a 20. században. A náci rendszerrel busásan megfizettette magának, hogy az 1923. évi müncheni sörpuccsal elveszítette egészségét, egzisztenciáját és vagyonát. Palotákat, kastélyokat, vadaskerteket szerzett.

Mühlmann Goebbelsnél

1945 áprilisában kincstárából közel 200 millió birodalmi márka értékű műkincs érkezett különvonaton Bajorországba, amelyet Berchtesgadenbe küldtek tovább, hogy elrejtsek az untersbergi bányajáratba.

Hans Posse, Hitler különmegbízottjaként már 1939. november végén Varsóba utazott, hogy műtárgyakat válogasson a linzi „Führer-múzeum” számára. A krakkói Mária-templom Veit Stoß oltárán és Hans Kulmbach tábláin, valamint a Czartoryski-gyűjteményből egy Raffaelen, egy Leonardón és egy Rembrandton kívül másra azonban nem tartott igényt.

1943. október 1-jén Frank megszüntette Mühlmann szolgálati helyét. A

katasztrofális szervezetlenségre és a műtárgyak rossz raktározására hivatkozott. De Mühlmann már 1940-ben követte Hollandiába Seyß-Inquartot. A háború végén a Czartoryski-gyűjteményből származó Raffael-, Leonardo- és Rembrandt képeket Hans Frank bajorországi (Neuhaus am Schliersee) magánlakásában találták meg.

A krakkói főoltár

A krakkói Mária-templom főoltára ötrészes oltár, amely a középső oltárszekrényből, két rögzített külső, és két mozgatható belső szárnyból áll. Nyitásukkal meg lehetett különböztetni a munkanapokat az ünnepnapoktól. Az oltárszekrényt szobrokkal, a szárnyakat reliefekkel díszítették. A fafaragások részben színesek, részben aranyozottak. Az oltárszekrény Mária „elszenderedését” és megkoronázását ábrázolja: a térden állva haldokló Máriát az apostolok veszik körül, mindegyik önálló egyéniség.

13 méteres magasságával és 11 méteres szélességével a legnagyobb késő-gótikus faragott oltár, amely a bazilika kórustermet uralja. Az oltárszekrény 2,70 méter magas figurái hársfából készültek, egy darabból. Az

A krakkói Mária-templom főoltára

oltár kerete tölgyfa. Az oltár ikonográfiai programja a predellában (oltárpole) és a talpázatban válik teljessé. A szárnyas-oltár jelenetei Mária és Jézus életével foglalkoznak, mint: a szeplőtelen fogantatás, Jézus születése, a Napkeleti Bölcsék imádása, Jézus feltámadása, Jézus mennybemenetele, a Szentlélek eljövetele. Az evangéliumok mellett Stoß majdnem valamennyi jelenetet a vallásos irodalomból kölcsönzött, s főleg 13. századi forrásokon nyugszanak.

A szárnyas oltár típusának kialakulása a 14. század környékére tehető. Gyorsan népszerűvé vált és

főleg a Német-római Birodalomban és a vele határos területeken terjedt el. Virágkorát a 15. században és a 16. század elején élte, mint a gótika kedvenc oltártípusa. Szimbolikája szerint Ádvent és Nagyböjt idején a bezárt szárnyak az isteni titkokat jelenítik meg, az ünnepi időszakokban kinyitott szárnyak pedig a kinyilatkoztatást.

A főoltár a késő-gótikus Veit Stoß (1438–1533) nürnbergi szobrász egyik főműve, aki 1477-ben átköltözött Krakkóba. A nagy figurák kifaragásához közel ötszáz éves tölgyfa törzsekre volt szüksége, amelyek 4–5 évig száradtak. A főoltárral 12 év alatt, 1489-ben készült el. A krakkói polgárság 2808 Gulden honoráriumot fizetett munkájáért, amely összeg megfelelt a város éves költségvetésének. Ez a honorárium azonban meglehetősen csekély volt, ha figyelembe vesszük, hogy egy műhelyt kellett fenntartania munkatársakkal együtt. A takarékoság érdekében ezért a művész gyakorta maga is dolgozott.

Az oltárt 1939-ben, a második világháború előestéjén szétszedték és bárkákon a Visztulán Sandomierzbe menekítették, ahol a templomban és a papi szemináriumban őrizték. Árulás folytán azonban Mühlmann lefoglalta és Hans Posse a tervezett linzi „Führer-múzeum” számára zsákmányként Németországba szállította. A szövetségesek bombatámadásai miatt a nürnbergi vár nyirkos pincéjében őrizték, ahol a férgek kikezdték. Csak 1946-ban került ismét Krakkóba, ahol konzerválás után 1957-ben került vissza a Mária-templomba.

Hollandiában

Rotterdam még égett, amikor Mühlmann SS-egyenruhában megérkezett Hollandiába, hogy megkezdje új feladatát. Hágában is létrehozta „szolgálati helyét”, listákat készített a műtárgyakról, igazolásokat adott ki a lefoglalt műtárgyakról, összegyűjtötte és Németországban eladta a kiemelt náci vezetőknek (Hitler, Göring, von Schirach, Hoffmann, Todt, Frank, Kaltenbrunner), valamint múzeumoknak és aukciós házaknak. A szolgálati hely 15%-os jutalékra tartott igényt, s egyedül az eladásokból tartotta fenn magát. Göring és Hitler esetében tilos volt nyereséget felszámítani. A szabadpiacon is értékesített műtárgyakat. Munkatársa volt a holland mesterek szakértőjének számító Eduard Plietzsch és Franz Kieslinger.

Az ún. ellenséges vagyoni listák elkészítése úgy történt, hogy az ügyletbe bevont vagyonügynökségi társaságok vagyonügynököket bíztak meg a zsidó műkereskedők és gyűjtők birtokában lévő műtárgyak regisztrálásával. A szolgálati hely minden vagyonügynöktől megkapta a műtárgyak listáját azok pontos címével együtt. Először az összes műtárgyat Hágába szállították, hogy aukciókon elárverezzék, vagy közvetlenül eladják a pártvezetőknek. A hozzájuk került műtárgyak egy részét olyan holland kereskedők kínálták fel, akiket nem is kényszerítettek eladásra. Göring a szolgálati helyet csereügyletekre is felhasználta; a Kröller-Müller múzeumtól vásárolt például egy Cranachot, amelyért Van Goghot adott.

A szolgálati hely lefoglalta a külföldre menekült zsidók műkincseit. Így kerültek tulajdonukba Alfons Jaffé és Jacob Polak gyűjteményei, egy Rembrandt a Rathenau-gyűjteményből, s egyes darabok Frits Lugt gyűjteményéből. Az 1939-ben elhunyt Fritz Mannheimer német–holland bankár gyűjteményét a hitelező bankoknak adták el, miközben Mühlmann azok árát nyomásgyakorlással kényszerítette ki.

Büntetlenül

1944 végén Bécsbe helyezte át szolgálati helyét. 1945. június közepén amerikai katonák elfogták és internálták, de nem indult per ellene. Műkincsrablási tevékenységéről 1945. augusztus–szeptemberben Altaussee-ben kihallgatták, amelynek eredményei a *Vlug-Report*-ban megjelentek. Ezek a szolgálati hely munkatársainak vallomásai mellett tartalmazták a mű-

Leonardo *Hölgy menyéttel* című képét kisajátították és előbb Frank rezidenciájába, majd 1944-ben Németországba szállították. Ma ismét régi helyén, a Czartoryski-múzeumban függ

tárgyak listáját mindenkor címmel, valamint egy könyvelési kimutatást a kb. 5 millió Guldenes tranzakciókról.

Vallomásait felhasználták a háborús főbűnösök nürnbergi perében, ahol előjáróit, Seyß-Inquartot és Hans Frankot kötélt általi halálra ítélték. Ő maga vallomásában a restaurálásokra helyezte a hangsúlyt: szerinte a raktárhoz csatolt restaurációs műhelyekben kb. 3–400 festményt, 70–100 oltárt és szobrot és 60 goblent restauráltak. Többnyire lengyel restaurátorok, de Bécsben is restauráltak. Így kb. 200 keretet is felújítottak. A műtárgyak tudományos leltárba vétele részben igényes katalógusok alapján történt,

közvetlenül a műtárgyaknak berendezett két raktárban. A munkák közül először a Führer válogatott, a másod- és harmadosztályú műveket Frank főkormányzó kapta reprezentációs célokra. De ezekről is pontos listát vezettek. Az ő különmegbízotti tevékenységét a főkormányzósági számvevőszék felügyelte és neki kellett jelenteni. A különmegbízott és Frank között viták voltak. Miután Frank feloszlatta Mühlmann szolgálati helyét, 1943 szeptemberben a varsói kastélyban lévő műkincseket átadták Franknak. A kisajátítás helyett csak regisztrációt emlegetett, s azt mondta, hogy az általa megszerzett műtárgyak nagy része Lengyelországban maradt.

A nagy rablások mellett a *Vlug Report* később felsorolt egy sor kisebb, kedvezményes vásárlást is Mühlmann baráti köréből, s megnevezte azo-

kat a műtárgyakat, amelyeket bécsi lakásába (Rennweg 6.) szállított. Ő szállította Hermann Fegelein és felesége, Eva Braun nővére számára attersee-i „*amerikai villájuk*” egész felszerelését is. Mivel Fegelein házának átépítésével még nem készültek el, az antikvitásokat előbb a Fischhorn kastélyban lévő SS lovas-támaszponton raktározták el. Attersee mellett Mühlmann is berendezkedett, ahol Cranach, Bredal, Osias Beert, Jan van Kessel, Roelant Savery, Lucas van Uden és Abraham van Beijeren képeit tárolta.

1947-ben tanú volt a Guido Schmidt egykori osztrák külügyminiszter elleni perben, akit végül felmentettek a hazaárulás vádja alól 1938 eleji államcsínyközeli tevékenysége kapcsán. Az ítélet felmentette Mühlmannt is. 1948-ban megszökött az amerikai internálásból, s ettől kezdve a Starnberger See mellett lakott. Kivonta magát az osztrák igazságszolgáltatás „*félszívű*” kísérletei alól,

hogy megvádolják 1938. évi tevékenysége miatt. A német igazságszolgáltatást sem érdekelte. Valószínűleg azon műtárgyak eladásából élt, amelyekre a műkincsrablás során rátette a kezét, s eközben ugyanazok a műkereskedők segítették. Rákban halt meg Münchenben, s a salzburgi Maxglan temetőben temették el.

Raffael Egy ifjú portréja korábban a Czartoryski-múzeum gyűjteményéhez tartozott. Mai helye ismeretlen

Idősebb Lucas Cranach művét, a *Vénusz és Ámor, mint méztolvajok* című munkáját Mühlmann Kröllertől vásárolta meg Göring számára

Mühlmann a Mannheimer-gyűjteményből is vásárolt képeket. Chardin 1737-ből származó, *A buborék* című képe ma a Metropolitan Museum of Artban függ

Ernst G. Rathenau a Rembrandt-önarc-képet 1925-ben kikölcsönözte az amszterdami Rijks-múzeumnak, ahonnan Mühlmann elrabolta

Irodalom

Klee, Ernst: *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*. 2. aktualisierte Auflage. Fischer, Frankfurt am Main, 2007.

Petropoulos, Jonathan: *The Faustian bargain. The art world in Nazi Germany*. Oxford University Press, New York NY, 2000.

OSTMARK – AUSZTRIA A „HARMADIK BIRODALOMBAN” (1938–1945)

-
1936. július 11: Ausztria és a Német Birodalom *júliusi egyezménye* (aláírók: von Papen és Schuschnigg) formálisan elismerte az Osztrák Köztársaság szuverenitását, *de facto* azonban Ausztria gleichschaltolásának első lépése
- október 10: felosztatják a *Heimwehr*t és létrehozzák a pártok feletti *frontmilíciát*
- 1937 eleje: a legnagyobb osztrák nehézipari vállalatot, a linzi *Alpine-Montangesellschaft*ot bevonják Göring négyéves tervébe (1937-ben az osztrák munkanélküliség 400 ezer fő körül)
- április 21–23: Schuschnigg velencei tárgyalásain meggyőződik arról, hogy Mussolini elpártolt az osztrák ügy mellől; az osztrák kormány számára nem maradt más lehetőség, mint rendezni kapcsolatát a Német Birodalommal
- június 24: az Ausztriába történő német bevonulás előkészületeként Blomberg birodalmi hadügyminiszter utasítást ad a *Sonderfall Otto* kidolgozására, amely osztrák restauráció esetén fegyveres intervenciót helyezett kilátásba
1938. február 12: a berchtesgadeni Hitler–Schuschnigg-találkozón az osztrák kancellárt újabb engedményekre kényszerítik. Hitler háromnapos ultimátumában az osztrák külügyi-, hadügyi, gazdaság- és sajtópolitikának a némethez igazítását, a nácik szabad tevékenységének biztosítását és Seyß-Inquart *nemzeti ellenzéki* politikus belügyminiszterré történő kinevezését követelte (kinevezése: 1938. február 16.)
- február 17: Habsburg Ottó levélben fordult Schuschnigghez: a restauráció háttérbe helyezésével a kancellári poszt átadását kérte, ha a kancellár nem tudna tovább ellenállni a Bécsre nehezedő nyomásnak. Schuschnigg visszautasította Ottó ajánlatát
- március 9: Schuschnigg Innsbruckban bejelenti, hogy március 13-án népszavazást tartanak Ausztria függetlenségéről
- március 11: a népszavazás előkészületeit Hitler ultimátuma után leállították, Schuschnigg pedig lemondott. Felhívásban utasította a katonákat, ne tanúsítsanak ellenállást a bevonuló németekkel szemben
- március 12: a Wehrmacht bevonult Ausztriába, megkezdődtek a letartóztatások
- március 13: törvény Ausztriának a Német Birodalomhoz történő csatlakozásáról; Seyß-Inquart birodalmi helytartó. Wilhelm Miklas szövetségi elnök lemondása
- március 15: Hitler a Heldenplatzon tartott beszédében Ausztria népének új missziót ígért a régi helyett
- március 20: a *Völkischer Beobachter*ben körözövével jelent meg Habsburg Ottó ellen, aki francia nyelvű tiltakozásban hívta fel a világ közvéleményét az agresszió elítélésére
- április 1: megkezdődtek a deportálások a dachau koncentrációs táborba
- április 10: népszavazáson 99,9%-os többséggel erősítik meg Ausztria csatlakozását a Német Birodalomhoz
- május 8: Hitler utasítására megkezdik a mauthauseni koncentrációs tábor építését

- május 20: Ausztriára is kiterjesztik az 1935. évi nürnbergi törvények érvényességét
- május 30: Ausztria területét hét *Gaura* osztják
- július 2: megkezdődött a zsidók kirekesztése a közéletből
- október 7: a katolikus egyház és a nácik híveinek nyílt összeütközése Bécsben; utóbbiak Innitzer érsek deportálását követelték
- november 9–10: a „*birodalmi kristályéjszakán*” brutális kilengésekre kerül sor Bécsben és Innsbruckban
1939. június 14: Ausztria hivatalos neve: Ostmark
- június 23: német–olasz egyezmény a dél-tiroliak kitelepítéséről
- október 10: megkezdődik az osztrák zsidók kényszer-áttelepítése Lengyelországba
- október 21: német–olasz szerződés a dél-tiroli német kisebbségről, záros határidőn belül el kell döntenüik, hogy német vagy olasz állampolgároknak kívánják-e magukat tekinteni. Ha Németország mellett döntenek, el kell hagyniuk Alto Adigét, ha Olaszország mellett, akkor fel kell venniük az olasz állampolgárságot. 247 ezer ember (83%) németnek vallotta magát, de 1943-ig csak 75 ezer német hagyta el Dél-Tirolt, majd a hadihelyzet miatt leállították az akciót
1940. április 10: Ausztria új hivatalos elnevezése: *Alpen und Donaugau*
- július 22: a Gestapo felgöngyölítette és letartóztatta az Osztrák Szabadságmozgalmat 240 tagját (1944. május 10-én kilenc személyt kivégeztek)
- augusztus 7: Baldur von Schirach Bécs új helytartója és *Gauleitere*
1943. október: A szövetségesek szicíliai támaszpontjairól felszállt liberátorok bombázni kezdték az ausztriai hadiipari centrumokat (1945 tavaszáig 26 ezer ember vesztette életét)
- november 1: a szövetséges külügyminiszterek moszkvai nyilatkozata Ausztriáról
1944. április 12: az első szövetséges légitámadás Bécs ellen
- július 20: a Hitler elleni sikertelen merénylet után Bécsben is letartóztatásokra kerül sor
- december 18: az O5 ellenálló szervezet létrehozza Bécsben az Ideiglenes Osztrák Nemzeti Bizottságot
1945. március 31: a szovjet csapatok Kőszegnél (Güns) átlépik a magyar–osztrák határt
- április 4: Karl Renner felveszi a kapcsolatot a szovjet megszálló hatósággal
- április 14: a szovjet csapatok felszabadítják Bécset. Megalakul Ausztria Szocialista Pártja (SPÖ)
- április 17: megalakul az Osztrák Néppárt (ÖVP)
- április 21: megkezdődnek az ÖVP, az SPÖ és a KPÖ (Ausztria Kommunista Pártja) közötti tárgyalások
- április 27: Ausztria ideiglenes kormánya Renner vezetésével bejelenti az Osztrák Köztársaság visszaállítását
- május 1: ismét hatályba lép az 1920. (1929. évi változatú) osztrák alkotmány
- július 4: aláírják az Ausztria négyhatalmi megszállását szabályozó Első Szövetséges Ellenőrzési Egyezményt
- július 9: a szövetséges hatalmak londoni egyezményükben rögzítik osztrák megszállási övezeteiket
- augusztus 9: a megszálló hatalmak nyilatkozata Ausztria jövőjéről, az ország és a főváros négy megszállási övezetre osztásáról és a bécsi 1. kerület közös igazgatásáról

augusztus 20:	Ausztria nyugati tartományainak salzburgi konferenciája
szeptember 11:	megkezdí munkáját a Szövetségesek Ausztriai Tanácsa
szeptember 24:	az osztrák tartományok országos konferenciája. A kormány kiegészül a nyugati tartományok képviselőivel. Törvény a népbírósi eljárásokról és a háborús bűnök miatt elítéltek vagyonekobzásáról
október 8:	a négy nyelvű személyigazolvány (<i>Identitätskarte</i>) bevezetése
október 9–10:	megfosztják választójoguktól az NSDAP, az SA és az SS egykori tagjait
október 20:	a négy megszálló hatalom elismeri Karl Renner ideiglenes kormányát
november 25:	a háború utáni első nemzetgyűlési választásokon az ÖVP 85, az SPÖ 76, a KPÖ 4 mandátumot szerez. Az ÖVP a tartományi választásokon is egyértelmű győzelmet arat; Bécs és Karintia kivételével minden tartomány élén néppárti tartományi előljáró áll
november 30:	ismét bevezetik a schillinget
december 18:	a megszálló hatalmak elismerik a Leopold Figl (ÖVP) vezette új, három-párti osztrák kormányt
december 20:	Karl Renner a második köztársaság első szövetségi elnöke

Olaszország és Németország között (1934–1938)

1934. június 14-én Hitler Velencében először találkozott Mussolinivel. A Duce akkor diktátor-karrierje csúcspontján állt. Nem hagyott kétséget az iránt, hogy Olaszország megvédi Ausztria függetlenségét. Ezt bizonyítandó, közvetlenül az olasz-német találkozó után látogatásra hívta Dollfuß Riccionéba. Ezután pedig Dollfuß Barthou francia külügyminiszterrel folytatott megbeszélést. Így az a látszat alakult ki, mintha Ausztriát az olasz védelem mellett még Franciaország is támogatná. Valószínűleg azonban Dollfuß e kapcsolatai még inkább felgyorsították az Ausztria elleni náci puccs-terveket.

Az 1934. június 30-i németországi „*hosszú kések éjszakája*” után Hitler csapása Ausztria ellen irányult: július 25-én nemzetiszocialista puccsisták egy csoportja az osztrák szövetségi hadsereg egyenruhájában benyomult a szövetségi kancelláriába, s lelőtte Dollfuß kancellárt, aki orvosi és lelki segítség nélkül belehalt sebesülésébe. A rádió elleni támadásuk csak rövid ideig tartó sikerrel járt. Mivel a kormánytagok többsége még időben elhagyta a kancelláriát, azonnal megkezdődött a puccs leverése: visszafoglalták a rádió épületét, a Ballhausplatzot pedig körülfalták. Karintiában megghiúsult a szövetségi elnök elleni merénylet. A szövetségi tartományokban is mindenütt leverték a nemzetiszocialisták akcióit. Számos puccsista Jugoszláviába menekült. Mussolini azonnal reagált: még aznap több mo-

torizált hadosztályt vont össze a Brenner-hágó környékén. Mivel katonai intervencióval fenyegetett, Hitler leállította akcióit. Az ausztriai bevetésre Bajorországban felállított SS- és SA-egységek tétlenek maradtak. Puccskísérletük megghiúsulása súlyos csapást jelentett az ausztriai nácik számára.

Hitler ezután már enyhébb hangot ütött meg Ausztriával szemben: 1934. július 25-e után különleges követként Bécsbe küldte Franz von Papen alkancellárt, akit azonban az osztrák kancellári hivatalban hűvösen fogadtak; nem volt ugyanis illúziójuk Hitler szándékai iránt.

Kurt Schuschnigg (1897–1977)

1934. július 29-én a meggyilkolt Dollfuss kancellár utódja Kurt Schuschnigg lett, aki folytatni akarta elődje politikáját. 1934. augusztus 21-én Firenzében találkozott Mussolinivel, aki további támogatást ígért. Schuschnigg nem ismert valamennyi korábbi Dollfuss–Mussolini megállapodást, így például az olasz katonai intervenció intézkedéseinek valós terjedelmét belső osztrák nyugtalanságok esetén. Schuschnigg most kijelentette Mussolininak, hogy egy ilyen intervenció belpolitikailag elképzelhetetlen. A későbbiekben beigazolódott, hogy kettejük viszonya mindig hűvös maradt, miközben a Ducét korábban személyes barátság fűzte Dollfushoz.

1934 szeptemberében Schuschnigg találkozott Barthou francia külügyminiszterrel, amely találkozót még Dollfuss tervezett. Ausztria számára a megbeszélés a Habsburg-restaurációra vonatkozó francia figyelmeztetésén kívül semmi eredményt nem hozott.

A Rómához fűződő kötelék kötelezte a bécsi kormányt: amikor Olaszország 1935 elején benyomult Abesszíniába, s a Népszövetség emiatt szankciókat határozott el Olaszország ellen, Ausztria demonstratív módon állást foglalt a határozat ellen, amelyet ugyanakkor több mint ötven tagállam támogatott. Bécs magatartása főleg Nyugat-Európában váltott ki rosszszallást.

A nemzetközi események legveszélyesebb következménye Ausztria számára mégis az volt, hogy a nyugati hatalmak elutasító magatartása az abesszin kérdésben a német–olasz kapcsolatok javulásához vezetett. Jóllehet Mussolini nem bízott Hitlerben, de lépésről-lépésre mégis közeledett

hozzá, főleg azért, mert Olaszország a Nemzetek Szövetsége szankciói miatt a német szállításokra volt utalva.

Ausztriára nézve súlyos következményekkel jártak az 1935. január 17-én Rómában aláírt francia – olasz egyezmények (Laval – Mussolini egyezmény) is, amelynek hatásait Ausztriában akkor még nem ismerték fel. A szerződésben a Franciaországot és Olaszországot érintő összes függőben lévő kérdést az *antant cordiale* stílusának jegyében rendeztek, azon az áron, hogy Olaszország szabad kezét kapott Abesszíniában. Olaszország hozzájárult egy Ausztria függetlenségét garantáló dunai paktum megkötéséhez. A német külpolitika irányítói úgy vélték, hogy Ausztria e lépéssel az antant országok felé közeledett.

1935. március 16-án ugyanis a Német Birodalom egyoldalúan felmondta a versailles-i békeszerződés katonai rendelkezéseit és törvényt hozott az általános hadkötelezettség bevezetéséről. Franciaország a Nemzetek Szövetsége azonnali összehívását követelte és egyben javasolta, hogy Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország tegye meg a szükséges lépéseket Németország ellen. Az észak-olaszországi Stresában rendezett konferencián (1935. április 11–14.) a három hatalom képviselői elvetették a szankciók alkalmazását Németország ellen, s mindössze egy határozatot fogadtak el, amelyben sajnálkozásukat fejezték ki Németország egyoldalú szerződésszegése felett. Stresában Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország egységes frontot alakított ki Németország terjeszkedésével szemben (stresai front), de Olaszország részvételét csak azon az áron biztosította, hogy szemet hunyt annak abesszíniai tervei felett. Később Olaszország nyíltan szembefordult Nagy-Britanniával és Franciaországgal, s a nemzetiszocialista Németországgal lépett szövetségre.

A konferencia viszont világos határozatot hozott az osztrák kérdésben: megerősítette az 1934. február 17-i és szeptember 27-i angol–francia–olasz nyilatkozatot Ausztria függetlenségének megőrzéséről, az 1935. január 7-i francia–olasz jegyzőkönyv Ausztriára vonatkozó részét, valamint az 1935. február 3-i angol–francia nyilatkozatot, amely Ausztria függetlenségének veszélyeztetése esetén kölcsönös tanácskozást írt elő. Ezekkel a megállapodásokkal Ausztria közvetlenül az angol–német diplomáciai küzdelem részese lett, amely főleg arról szólt, kinek az oldalára álljon Olaszország.

Az általános német hadkötelezettség bevezetése és a keleti Locarnóra vonatkozó tárgyalások meghíúsulása miatt 1935. május 2-án Párizsban francia–szovjet kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötöttek. Két hét múlva csehszlovák–szovjet kölcsönös segélynyújtási szerződést írtak alá,

amely leszögezte, hogy a kölcsönös segélynyújtási kötelezettség csak akkor érvényes, ha a megtámadott félnek egyidejűleg Franciaország is segítséget nyújt.

1936-ban Németország nemzetközi pozíciójának jelentős erősödése és a nyugati demokráciák diplomáciai pozícióinak gyengülése – a szigorúan semleges magatartást biztosító Egyesült Államok miatt – rendkívül kedvezőtlen kihatással volt Ausztria számára.

Németország diplomáciai átütő erejét bizonyította többek között a belga semlegességről szóló német nyilatkozat (1936. március 6.), amely azt jelentette, hogy hatályon kívül került az 1920. évi francia–belga szerződés, amely előírta a két ország vezérkari főnökeinek kapcsolatát és Németország ellen irányult.

1936 tavaszán Mussolini már Ausztria és Németország kiegyezési lehetőségeit kereste. Hitler megnyugtatóra – nagy álságosan – azt tanácsolta Schuschniggnek, bocsássa el Starhemberg alkancellárt, amelynek Heimwehr-egységeit ő eddig minden módon támogatta. Mindez a Heimwehr erős pozíciója miatt Schuschnigg számára nem tűnt egyszerű vállalkozásnak, de végül minden nehézség nélkül megtörtént. Ezzel a Németországgal való együttműködés elszánt ellenfelét billentették ki pozíciójából. Schuschnigg számára e személyes siker lehetőséget teremtett volna a szociáldemokratákkal való párbeszéd felvételére, s közös platform keresésére a nemzetiszocialisták elleni küzdelemben. De semmit sem tett, s amikor végül mégis megkísérelte – s nemzetiszocializmus növekvő befolyásának hatására Ausztriában –, már késő volt.

Azonnal megkezdődött Ausztria közigazgatási önállóságának megszüntetése és az ország beolvasztása a Német Birodalomba. Az osztrák hadsereget egyesítették a Wehrmachttal, kiadták a birodalom közigazgatásának újjászervezéséről szóló törvényt, elrendelték az osztrák Nemzeti Bank beolvasztását a Reichsbankba, s a párt és az állam egységéről szóló birodalmi törvényt kiterjesztették Ausztriára is.

Hitler ígéretéssel megszerezte a katolikus egyház, majd Karl Renner egykori kormányelnök támogatását az anchlusshoz. Az anchluss támogatóihoz tartozott Theodor Innitzer kardinális, aki a Führerhez intézett felhívásában tudatta a német vezetővel, hogy utasítására Hitler Bécsbe érkezésekor valamennyi templomi harang meg fog szólalni és áldását adta a bolsevizmus elleni harchoz is. Az anchluss megerősítő népszavazás napján pedig német köszöntéssel lépett be a szavazóhelyiségbe. Seyß-Inquart kancellár

Arthur Seyß-Inquart
(1892–1946)

Ausztria birodalmi helytartója, Josef Bürckel pedig „az újraegyesítés birodalmi megbízottja” és az Ostmark NSDAP főnöke lett. Ausztria rövid idő alatt névtelen országgá vált; területét hét körzetre (Gau) osztották.

Az 1938. április 10-i „népszavazáson” a várakozásoknak megfelelően a szavazók 99,6%-a mondott igent a már végrehajtott és visszafordíthatatlannak nyilvánított egyesülésre. Az osztrák nép beleesett a „német egyesülés” jelszavának csapdájába. A „nagyság” és „felemelkedés”, a megoldatlan gazdasági bajok, a nácik demagógiája, a német „népközösség” révén elérhető általános jólét víziója és a német katonai és hatalmi

erő tömeglélektani hatásai miatt átmenetileg szinte önkívületi állapotban követték a birodalom vezérét. Paul Löbe, a német Reichstag és a *Német–Osztrák Volksbund* szociáldemokrata elnöke megfelelő propagandával elérte, hogy az 1934 februárja után elbocsátott egykori Schutzbund-tagok és más szociáldemokraták visszakapják közigazgatási tisztségeiket. A munkásság megnyerésén fáradozott Neubacher, Bécs újonnan kinevezett nemzetiszocialista polgármestere is.

A „népszavazás” után az osztrák NSDAP „régí harcosai”, a korábbi „illegálisok” csalódtak várakozásaikban. A birodalom központi szervei tudatosan eltávolították őket Ausztriából, mert még bennük is az osztrák önállóság gondolatának lehetséges képviselőit látták. Az egyházi hierarchia is rövidesen ráébredt arra, hogy a „népszavazás” előtt visszaéltek jóhiszeműségükkel, és a hatalom új birtokosainak totális igényei őket is fenyegetik. Az ország teljes közigazgatási, politikai, gazdasági és katonai beolvasztása következtében a háború végére az ausztriai birodalmi németek száma elérte a 3 milliót. 1938 végén az osztrák NSDAP több mint 200 ezer tagot számlált.

Josef Bürckel (1895–1944)

Az anchluss után gyors ütemben megkezdődött a zsidóság ellen Németországban már alkalmazott megkülönböztető rendszabályok bevezetése. Ausztriában vallásfelekezeti alapon 180 ezer zsidót tartottak nyilván, de a nürnbergi törvények értelmében további 120 ezer főt minősítettek zsidónak. Már áprilisban elrendelték az ötezer birodalmi márka feletti zsidó vagyonok (48 ezer fő) bejelentését. 26 ezer ipari üzem, kereskedelmi és más vállalkozás került az „*árja tulajdonba veendő*” üzemek kategóriájába. A világtörténelem egyik legnagyobb méretű szabad rablása kezdődött, amelynek fő haszonélvezője a náci Németország mellett a hazai kisebb ragadozók lettek. Az antiszemita megtorló- és üldözési akciók az 1938. november 9–10-i „*birodalmi kristályéjszakától*” kezdve egyre elrettentőbb formákat öltöttek.

Az előzetes számításoknak megfelelően azonban az anchluss gazdasági téren nagy lehetőségeket nyitott meg Németország előtt. Az Ostmarkot haladéktalanul bekapcsolták a német hadigazdálkodás négyéves tervébe, s gazdasági teljesítőképességének növeléséről döntöttek. Ausztia gazdaságának legfontosabb ágazataiban a német befolyás érvényesült.

A második világháború kitörése különösen sok osztrákot talált a német Wehrmacht egységeiben, mert az általános hadkötelezettséget Ausztriában egy évvel korábban bevezették, mint Németországban. Így 1938 őszén több évfolyamot hívtak be katonai szolgálatra. Emberveszteségeik kezdetben ezért százalékosan magasak voltak, miközben földrajzi helyzete miatt területét évekig megkímélték a bombatámadások.

1938–1939-ben ugyan szétzúzták a monarchista, szocialista és kommunista ellenállási csoportokat, de a háború alatt erősödtek a rendszer ellenfelei közötti kapcsolatok. Az első jelentős, nyilvános, katolikus tiltakozó megmozdulásra 1938. október 7-én került sor a Stephansdombon tartott áhítat után. Másnap a hatóságok betörték a bécsi érseki palotába. Több száz papot zártak börtönbe, utasítottak ki az országból, tizenötöt kivégeztek.

1943-ban a német ellenállás vezető személyiségei – Carl Goerdeler, Wilhelm Leuschner és Jakob Kaiser – felvették a kapcsolatot az osztrák csoportokkal, amelyek hajlandók voltak együttműködni a náci rendszer megbuktatásában, de még azok a szociáldemokraták is a független Ausztia visszaállítására törekedtek, akik egykor támogatták az anchluss.

Az 1944. július 20-i *Walküre* ellenállási akciót a bécsi katonai körzetben ugyan sikeresen végrehajtották, de a Hitler-elleni merénylet megghiúsulása

után számos vezető személyiséget letartóztatták. A különböző politikai pártok, a katolikus egyház, ifjúsági és női ellenállási csoportok nem alkottak egységes, szervezett erőt, s konspirációs járatlanságuk súlyos áldozattal járt: 1938–1945 között 2700 főt végeztek ki ellenállási tevékenység miatt; 16 500 ellenálló halt meg koncentrációs táborokban. Politikai okokból kb. 100 ezren voltak börtönben.

Ausztria 240 tábornokot adott Hitlernek. Osztrákok a német Wehrmacht és a Waffen-SS egységeiben – 1,2 millióan – valamennyi fronton harcoltak, de a Balkánra csak osztrák tiszteket küldtek. A második világháborúban 247 000 osztrák katona esett el, vagy lett holtta nyilvánítva, 114 000 pedig súlyos sérülést szenvedett. Közel fél millióan hadifogságba kerültek. A polgári lakosság közül 24 ezren estek a szövetségesek légitámadásainak áldozatául.

A Gestapo Bécsben

Himmler 1938. március 18-i rendeletével felállították az államrendőrség bécsi vezetését, s kirendeltségeit Linzben, Salzburgban, Klagenfurtban, Innsbruckban és Eisenstadtban. Az osztrák tartományok birodalmi gaukra osztását követően az eisenstadti kirendeltséget felosztották Bécs és Graz között. Wiener Neustadtban, St. Pöltenben és Znaimban pedig a bécsi hivatalnak alárendelt kirendeltségek működtek, amelyek közvetlenül – Bécs bekapcsolása nélkül – az RSHA alá is tartoztak.

A 900 munkatárssal működő bécsi Gestapo-központ a Német Birodalom legnagyobb Gestapo-szervezete volt. A kihallgatásokra naponta gyakorta 500 főt is elővezettek; összesen mintegy 50.000 személy került látókörükbe, akik közül hozzávetőlegesen 12.000 személyről készült kartotékrendszer és fényképes nyilvántartás. A letartóztatott polgárokat a Salztor utcai hátsó bejáraton közvetlenül a pincébe vitték, amely börtönként és kínzókamraként szolgált. Itt fizikai és lelki terrorral csikarták ki belőlük a vallomásokat és feljelentéseket. Innét koordinálták már az 1938. márciusi–áprilisi első nagy letartóztatási hullámot, amely főleg a náciizmus neves ellenfeleit és zsidókat érintett, valamint a koncentrációs táborokba történő deportálásokat is. A bécsi hivatal kivívta magának „*a birodalom legsikeresebb Gestapo-központja*” címet. 1945. március 12-én bombatalálat érte, s az épületet később lebontották.

A bécsi Gestapót 1938. március–december között Franz Josef Huber bajor bűnügyi tanácsos és későbbi SS-Brigadeführer, a rendőrség vezérőrnagya vezette, aki már a weimari köztársaságban a müncheni bűnügyi rendőrségnél dolgozott. Utóda Rudolf Mildner SS-Standartenführer volt.

Huber az egyik náci főbűnös volt Ausztriában. A háború után az NSZK-ban a „*kevésbé terheltek*” kategóriájába sorolták, 500 márka pénzbüntetésre ítélték, s egy év börtön után feltételesen szabadon engedték. Az amerikai hatóságok védelmét élvezte, mivel időben hozzájuk pártolt. Karl Ebner SS-Obersturmbannführer, a bécsi kirendeltség helyettes vezetője, aki szintén az első köztársaságban kezdte rendőrségi karrierjét, a zsidóreferatúra osztályvezetőjeként kíméletlenül üldözte a kommunista ellenállókat és a zsidókat. 1948-ban Ebner a népbíróság 20 év börtönre ítélte, de Theodor Körner szövetségi elnök már 1953-ban megkegyelmezett neki.

Ausztria német megszállása, önálló államiságának megszűnése szinte visszhang nélkül maradt a világban. A nagyhatalmak rendkívül hűvösen viselkedtek az eseménnyel szemben. A néhány tiltakozás távoli országokból érkezett, közöttük Mexikóból is. A szomszédos államok elégedettségüknek adtak kifejezést és elismerték Ausztria bekebelezését a Német Birodalomba. Az 1938. április 10-én megtartott népszavazás már az anchluss lezárult tényeit rögzítette; nem volt titkos, így nem felelt meg a demokratikus szabályoknak. Eredménye a gyanúsán magas 99%-os igennel végződött.

A nemzetiszocialisták ünnepelték az anchluss, számos osztrák a nyomasztó munkanélküliség megszűnését remélte, ezért pozitívan vagy várakozva viszonyultak az eseményhez. A lakosság másik része csendes kisebbségként a háttérben maradt. A Gestapo még a katonai megszállás előtt megérkezett Bécsbe és azonnal megkezdte végzetes tevékenységét egész Ausztriában. Becslések szerint 60 000 osztrákot, közöttük az ország egész politikai vezetését letartóztatták; számosan külföldre menekültek. Egyidejűleg megkezdődött az ausztriai zsidó lakosság tulajdonának lefoglalása, de az emigrációba vezető út még nyitva maradt. Sokan, akik semmi áron sem akarták elhagyni hazájukat, nem ragadták meg ezt a lehetőséget és még bizonytalanabb sors várt rájuk. A közvéleményre egyre kevésbé

figyeltek, s a gleichschaltolást minden területen végrehajtották. Az osztrák szövetségi tartományokat különböző határváltoztatásokkal Gaukká alakították, s az Ausztria név teljesen eltűnt a nyelvhasználatból. A közélet fontos pozícióit németekkel töltötték be.

Hitler, aki megígérte Mussolininak, hogy sohasem felejtí el az anschluß idején tanúsított magatartását, 1939. október 21-én egyezményt kötött Olaszországgal, amely lehetővé tette a dél-tiroli németek kivándorlását őshazájukból.

1938 szeptemberében a nagyhatalmak a Hitlerrel szemben tanúsított *appeasement-politikájuknál* (benemavatkozási) még egy lépéssel továbbmentek, s a Szudéta-vidéket is a náci Németországnak adták. Csak a csonka Csehszlovákia elleni 1939. március 5-i német agresszió változtatott véglegesen Nagy-Britannia és Franciaország közvéleményének beállítottságán; 1939. március 31-én nyilvános függetlenségi garanciát adtak Lengyelországnak, amelyet – Albánia olasz megtámadása miatt – április 13-án Romániára és Görögországra is kiterjesztettek. 1939. szeptember 1-jén a Lengyelország elleni német támadással megkezdődött a második világháború.

Ausztria számára nagy hátrányt jelentett, hogy külföldön nem alakult emigráns kormány. Az ez irányú kísérleteket megsemmisítette a franciaországi német bevonulás. Ráadásul az emigránsok sem tudtak közös nevezőre jutni egymással. Hiányzott az osztrák lakosság erkölcsi támogatása is. Az osztrákok nagy részét besorozták a német Wehrmachtba. Az elkerülhetlent vállalva, a náci rendszer számos ellenfele a Wehrmachtban kisebb politikai zaklatásnak volt kitéve, mint otthon, mert német egységekbe sorozták be őket.

1941 decemberében Sztálin Anthony Edennek Ausztria helyreállítását emlegette. 1942. február 18-án Winston Churchill kijelentette, hogy ne ismerjék el Ausztria betagolását a Német Birodalomba.

1943. október 19-én megkezdődött a külügyminiszterek moszkvai tanácskozása, amely november 1-jén a szabad és független Ausztriáról fogadott el nyilatkozatot. A nyilatkozat pozitív értelemben hatott az ország jövőjére, de a saját hozzájárulás kérdését is felvetette a nemzetiszocializmustól való megszabadulás ügyében. 1944 novemberében Sztálin és Churchill Moszkvában tanácskozott Ausztria és a dél-német katolikus tartományok egyesítéséről, de ennek nem lett gyakorlati következménye. Megállapodtak az osztrák határokon belüli megszállási övezetek kijelöléséről, és kitartottak a moszkvai nyilatkozatban rögzített terv mellett.

Jaltában (1945. február 4–5.) szintén jóváhagytak egy ilyen megoldást, de nem született részletes megoldás a szövetségesek ausztriai megszállási övezeteiről. A jaltai nyilatkozatban főleg a német uralom alól felszabadult népek demokratikus intézményeinek szabad választásáról, a békés viszonyok helyreállításáról, demokratikus alapokon álló ideiglenes kormányok felállításáról és a választásokról esett szó.

Az 1943. november 1-i moszkvai nyilatkozat Ausztriáról

A nyilatkozat tervezetét a britek dolgozták, amelyet véleményezésre megküldtek a többi szövetségesnek. Mivel 1941 decemberében Sztálin, 1943 márciusában pedig Rooseveltt is úgy nyilatkozott a brit külügyminiszternek, hogy Ausztriát le kell választani a Német Birodalomról és helyre kell állítani függetlenségét, a szövetségesek között egyetértés alakult ki a kiindulási alapról. Az Egyesült Államok nem mutatott különösebb érdeklődést a részletek iránt – sőt Rooseveltt meg volt győződve arról, hogy Ausztria a Szovjetunió befolyási övezetébe kerül –, jóllehet a nyilatkozatot Habsburg Ottó Roosevelttel és Churchill-lel folytatott intenzív tárgyalásai előzték meg.

A nyilatkozat kijelentette: *„Az Egyesült Királyság, a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok kormányai megegyeztek abban, hogy Ausztriát, a hitleri agresszió áldozataként esett első szabad országot fel kell szabadítani a német uralom alól.*

Ausztriának Németország által 1938. március 15-én történt bekebelezését semmisnek és meg nem történtnek tekintik. Ez időpont óta Ausztriában bekövetkezett bárminemű változásokat semmiképpen nem tekintik magukra nézve kötelezőnek. Kinyilvánítják óhajukat, hogy Ausztria szabad és független országgént álljon helyre, és így éppúgy megnyissák az utat az osztrák nép számára, mint azon szomszédos államok esetében, amelyek hasonló problémákkal kerülnek majd szembe, s így megtalálhatják a politikai és gazdasági biztonságot, amely a tartós béke egyedüli alapja.

Ausztriát mindazonáltal emlékeztetik arra, hogy a hitleri Németország oldalán viselt a háborúban való részvétele miatt felelősség terheli, amely alól nem szabadulhat, és hogy a végső rendezés során elkerülhetetlenül figyelembe fogják venni, mennyiben járult hozzá önmaga felszabadításához.”

Az utolsó bekezdést később különbözőképpen értékelték: Habsburg Ottó egyenesen Sztálin – és cseh ügynökei – kezét és a Szovjetunió veszélyes diplomáciai előretörését látta benne Bécs irányában. Ezért határozottan és írásban tiltakozott a szövetségesek kormányainál ezen megszövegezés ellen. Az ellentmondásos nyilatkozat voltaképpen az egymással ellentétes irányú erők hatását tükrözte: Otto eredményes fáradozásai nélkül nem került volna be a nyilatkozatba Ausztria áldozati szerepe és szuverenitásának helyreállítása. Beneš munkálkodása nélkül pedig nem rögzítették volna, hogy Ausztriát is terheli felelősség a háborúért és a hitleri gáztettekért.

Cordell Hull amerikai külügyminiszter későbbi nyilatkozata szerint pedig ez a bekezdés sima blöff volt: az 1943. július 10-i szicíliai angol–amerikai partraszállást követően az osztrák ellenállást igyekezett bátorítani, ám mindez kevés visszhangra talált az osztrákok körében. Utólag, visszamenőleg Ausztrián belül pedig azért is bírálták a nyilatkozatot, mert nem bátorította az osztrák ellenállási mozgalmat, s nem említette azokat az áldozatokat, amelyeket a különböző ellenálló csoportok – jóllehet koordinálatlan tevékenységük nem bizonyult elég erősnek – elszenvedtek.

A szövetségeseknek az 1943. november 1-i moszkvai külügyminiszteri konferenciáján kibocsátott nyilatkozata a második köztársaság születési bizonyítványa lett, amely később megvetette az ún. áldozat-mítosz alapját, meglepő politikai esélyt biztosítva a háború utáni osztrák politikának. A náci múlt elhallgatásának politikája már a második köztársaság születésekor felbukkant: az 1945. április 27-i függetlenségi nyilatkozattal „*nemcsak a köztársaságot kiáltották ki újra, hanem ünnepélyesen kimondták a bűnrészesség nélküli áldozat státusát is.*”

A vétkesség-zaradékokat végül az osztrák államszerződés aláírása előtti napon, 1955. május 14-én sikerült eltávolítani a szerződésből az egykor Dachauban raboskodó Leopold Figl külügyminiszternek. Kérését a négy nagyhatalom külügyminiszterei szó nélkül jóváhagyták. Így az ártatlan áldozat elmélete 1955 után a nemzeti identitás programadó elve lett, s nélküle nem alakult volna ki az osztrák önállóság és identitás tudata. A második köztársaság politikai vezetői sokáig és eredményesen sütkéreztek a „*Harmadik Birodalom*” ártatlan áldozatának szerepében. A Kurt Waldheim botrány (1986–1992) és a Jörg Haider-féle Osztrák Szabadságpárt (FPÖ) kormányba lépése (2000. február) azonban majdnem elmosta „*a boldogok szigetét*”. A fiatalok szemében ugyanis megdőböntő volt az áldozat-mítosztól a tettes-mítoszra való váltás.

Heinz Fischer államelnök még 2006 áprilisában is visszatért az 1945. évi függetlenségi nyilatkozat fekete-fehér szemléletére: „Egyszerűen nem igaz, hogy a Hitler által kitervelt háborút »egyetlen osztrák sem« láthatta előre vagy nem akarta volna. Sokkal inkább igaz az, hogy nem kevés osztrák pontosan, és nyilvánosan is figyelmeztetett arra, hogy »Hitler egyenlő a háborúval.« De az osztrákok másik része sajnos elfogadta ezt, és lelkesen és a kezdeti sikereitől elvakítva követte a háborúba a »Führert.«”

Irodalom

- Baier, Stephan – Demmerle, Eva: *Habsburg Ottó élete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- Corvaja, Santi: *Hitler és Mussolini. A titkos találkozók*. Alexandra, Pécs, 2001.
- Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország szétrombolása*. Atlantisz, Budapest, 1997.
- Fiziker Róbert: *Habsburg kontra Hitler. Legitimisták az Anschluss ellen, az önálló Ausztriáért*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010.
- Galántai József: *A Habsburg-monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus 1867–1918*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Galántai József: *Az I. világháború*. Korona Kiadó, Budapest, 2000.
- Gál Gyula: *A dél-tiroli kérdés*. Teleki László Alapítvány Könyvtára, Budapest, 1995.
- Goldinger, Walter: *Geschichte der Republik Österreich*. Wien, 1961.
- Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983.*
- Kerekes Lajos: *Ausztria hatvan éve 1918–1978*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Lendvai, Paul: *Az osztrák titok*. Sanoma, Budapest, 2008.
- Maruzsa Zoltán Viktor: *Az osztrák külpolitika a szövetséges megszállástól az európai integrációig (1945–1995)*. Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja, 2007.
- Németh István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.
- Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. I. kötet. Az 1918. novemberi forradalom és a weimari köztársaság. Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan, Budapest, 2007. *II. kötet. A „Harmadik Birodalom”. Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan, Budapest, 2007.
- Reisberg, Arnold: *1934. február. Egy felkelés okai és következményei*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- Romsics Ignác (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20.*

században. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.

Romsics Ignác: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010.

Simon, Walter B.: *Österreich 1918–1938. Ideologien und Politik*. Graz–Wien–Köln, 1984.

Schuschnigg, Kurt: *Dreimal Österreich*. Thomas-Verlag, Jakob Hegner in Wien, 1937.

Vocelka, Karl: *Geschichte Österreichs. Kultur – Gesellschaft – Politik*. Wilhelm Heyne Verlag, München, 2002.

Waldheim, Kurt: *Der österreichische Weg. Aus der Isolation zur Neutralität*. Verlag Fritz Molden, Wien–München–Zürich, 1971.

Waldheim, Kurt: *Nehéz mesterség*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.

Wolfram, Herwig von (Hrsg.): *Österreichische Geschichte 1890–1990. Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*/Ernst Hanisch. Ueberreuter, Wien, 1994.

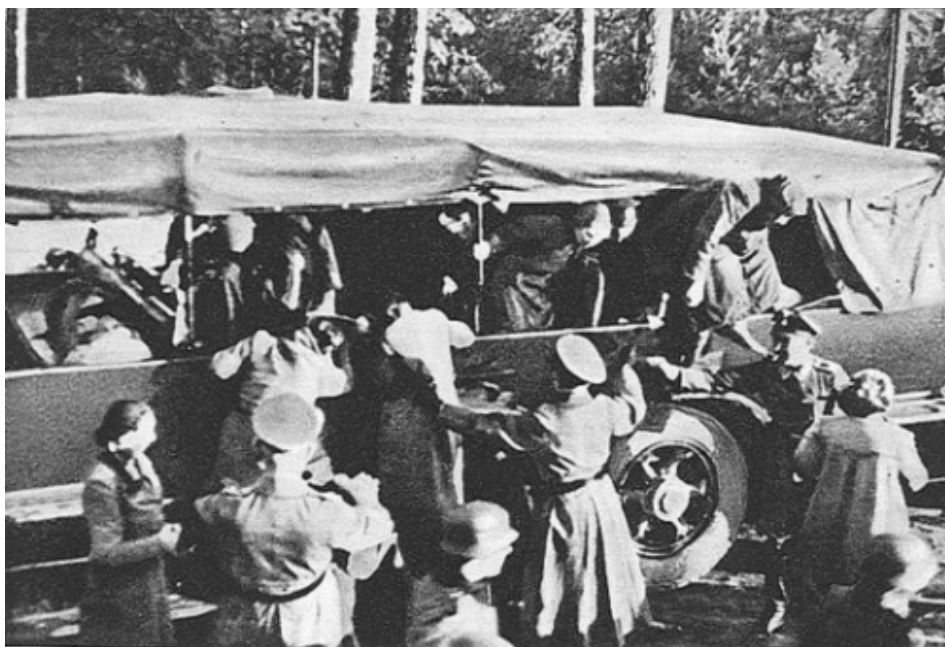
Zöllner, Erich: *Ausztria története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

A KRAKKÓI KÜLÖNLEGES AKCIÓ (1939)

A krakkói professzorok letartóztatása villámgyorsan történt. Az egyetemet értesítették, hogy dr. Bruno Müller SS-Obersturmbannführer, s egyúttal 2/I. bevetési kommandó vezetője 1939. november 6-ára össztanári értekezletet hívott össze *A német álláspont a tudomány és a felsőoktatás kérdéseiben* címmel. Egyes oktatók azonnal azt válaszolták, hogy erre nem mennek el, de az egyetem szenátusának magasabb rangú oktatói, osztrák-galíciai neveltetésük miatt illetlenségnek tekintették a távolmaradást.

A 66. számú előadóban 12 órakor ünnepi, tanévnitó istentisztelet tartottak. Az állítólagos előadás azonban csapda volt. Az 1364-ben alapított, s Európa harmadik legrégebbi egyetemének számító Jagiello-egyetem értekezletén Müller azonnal a tárgyra tért, s kijelentette:

„Hölgyeim és Uraim! Tudomásunkra jutott, hogy hozzáláttak a tudományos munkához, megkezdik az előadásokat, megkérdezésünk nélkül vizsgáztatnak. Láthatóan nem ismerik a mi és az önök helyzetét. Az ilyen magatartás Németországgal szemben ellenséges és rosszindulatú; a Krakói Egyetem pedig egyébként is a németiséggel szembeni tudományos harc egyik tűzfészke volt. Felhívom figyelmüket, hogy körbevettük az épületet,

az egyetemet bezárjuk s ez a rendelkezés legalább a háború végéig érvényben marad. Maguk mind le vannak tartóztatva és védőőrizetbe kerülnek, ahol elegendő idejük lesz elgondolkodni cselekedetükön.”

Amikor a rektor, Stanisław Estreicher felemelte kezét, hogy szólni kíván, Müller a folyosóra vezető ajtóra mutatott: *Rektor úr, Ön az első!* Egy perc múlva a német biztonsági rendőrség emberei akcióba léptek. Mindenütt üvöltések hallatszottak: *Rasch, rasch, alle raus!* Az egyik rendőr fejbe vágta Estreicher professzort, s amikor az dühösen hátrafordult, pofont is kapott. A másik hátba vágta Zoll rektort, akit nemrég mutattak be Müllernek, mint Német Jogi Akadémia tagját. A hölgyek elhagyhatták a termet. A rendőrök a tanárokat ütve-vágva, lökdösve, durván és tiszteletlenül teherautókra szállították s a krakkói Montelupich börtönbe vitték.

Összesen 183 személyt tartóztattak le, ebből 140 a Jagiello-egyetem, 20-an a Bányászati Akadémia dolgozója volt; hárman a Kereskedelmi Akadémiáról, s egy fő a Lublini Egyetemről érkezett. Közöttük volt néhány diák és adminisztrátor is. Életkoruk szerint vegyesen: fiatalok és 80 év felé közeledők egyaránt voltak közöttük.

A sachsenhauseni koncentrációs táborban

Kilenc letartóztatottat – akik betegek voltak, vagy a meg szállók nélkülözhetetlennek tekintették őket – rövidesen szabadon bocsájtottak Montelupichből, 168 tudóst azonban november 9-én előbb három breslaui börtönbe, majd november végén a sachsenhauseni koncentrációs táborba szállítottak. A kegyetlen őrzési körülmények között tizenketten rövidesen meghaltak, három zsidó főiskolai tanárt különböző koncentrációs táborban pedig meggyilkoltak.

Rövid bebörtönzésük után a sachsenhauseni koncentrációs táborba kerültek. A barakkok fából készültek, átfújta rajtuk a szél, s nagyon hideg volt bent. A priccseken szalma és koszos takarók voltak. A hálóhelységbe csak alsónadrágban, ingben és fapapucsba lehetett bemenni. A ruhákat és a cipőket büntetés terhe mellett a szekrényben kellett hagyni. Ha a fagy miatt néha deres lett a pokróc, az örök megengedték, hogy betekerhessék valamivel a fejüket. Reggelire valamilyen folyadékot kaptak, ami tejjel készült és kevés kásával, ebédre összeaszott krumplit, céklával vagy répával és egy kevés hallal. Az emberek légúti bántalmakkal, fertőzésekkel,

hasmenéssel és tifusszal küszködtek. Még a nagybetegeknek is rész kellett venni naponta a sorkozón, sokszor órákat álltak vigyázzállásban a jeges fagyban vagy a havon térdepelve. A haldoklókat a kollégák tartották. A *Sonderaktion* (különleges akció) első áldozatai a Bányászati Akadémia professzorai, a Jagiello-egyetem rektora, a zoológia és az irodalomtörténet professzorai voltak.

Még a börtönben tudták meg, hogy Krakkóba érkezett a Német Jogi Akadémia megalapítója, a jogász végzettségű Hans Frank kormányzó, aki a háború előtt Varsóban és Krakkóban tartott előadásokat. Szintén Krakkóba érkezett dr. Fritz Arlt, aki az új antropológia professzora, Kazimierz Stolyhwy munkatársa volt a háború előtt. Sachsenhausenben aztán a professzor visszaemlékezett a német tudósokkal folytatott 36 éves együttműködésre, a nemzetközi konferenciákra, mikor az 1938. évi koppenhágai konferencián a berlini egyetem rektora, Eugen Fischer professzor – az antropológia legnagyobb szaktekintélye – külön gratulált előadásához. Stolyhwyt a bécsi Antropológiai Társaság külső tagjának választotta, s most az egykori kollégák magas funkcionáriusokként jöttek országába a megszállókat képviselve. Karl Arlt szabadságot ajánlott néhányuknak, ha az *Ostinstitut*ban dolgoznak tovább. Ajánlatát mindannyian finoman visszautasították...

A fiatal tudósnemzedék legígéretesebb pszichiáttere Jan Mazurkiewicz professzor munkatársa, dr. Karol Mikulski volt, aki német egyetemeken tanult és főleg az antropológia, a genetika az öröklődés érdekelte. E témát Németországban nagy lelkesedéssel kutatta a pártonkívüli Otmar von Verschuer professzor. Mazurkiewicz számos német pszichiátert megismert, s úgy tűnt, hogy az egyetemet vastag fal választja el a politikától. Ezt vallotta Stanisław Ossowski professzor is kollégáival együtt. Nem sokkal a háború előtt éppen azt latolgatták, vajon Eugen Fischer professzor elismeri-e a német faj felsőbbiségének abszurd elméletét, s valamennyien arra a véleményre jutottak, hogy e becsületes tudós távol tartja magát e nézettől. A valóságban azonban Fischer lelkes náci volt, a német megsemmisítő rasszizmus elméleti embere, a politikai kamufláz mestere. Nevéhez fűződik a sterilizáció és a fogyatékosok tömeges megsemmisítése a T4 akció keretében. Lengyelország lerohanása után nem sokkal itt is megkezdődtek a hasonló cselekmények.

A lengyel tisztok kozelszki táborba való szállításakor megszökött dr. Mikulski ismét a gostyński kórház igazgatója lett. Soha sem hitte volna,

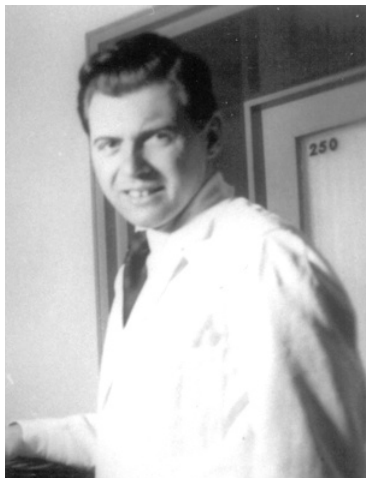
A sachsenhauseni védőőrizetes tábor bejárata

hogy a gyakorlatban is találkozik a német genetika uttörőinek elméletével. 1940. március 17-én német bizottság jelent meg a kórházban. A doktori címet viselő német pszichiáter bebörtönzéssel fenyegetőzve megparancsolta Mikulskinak, adja ki a „*gyógyíthatatlan betegek*” listáját. Ezzel a „*feleslegesen élő*” emberek sorsa megpecsételődött. Dr. Mikulski egész nap érkezett a kórház személyzetével, majd haza érkezvén bezárkózott dologszobájába, és másnap hajnalban öngyilkos lett – így tiltakozván a parancs ellen.

Mengele beosztottjaként

Dr. Martyna Gryglaszewska-Puzynina esete szintén Otmar von Verschuerhez kapcsolódik. A háború előtt a tudósnő a Testnevelési Főiskola diáklányainak fizikumát vizsgálta fajbeli felosztás szerint. A háború kitörésekor együttműködött a Honi Hadsereggel a konspirációban, de árulást követően a Gestapo letartóztatta. Családját 1943 nyarán értesítették, hogy elhalálozott. Valójában elaltatták és mire felébredt, az auschwitzi rámpán találta magát. Nem tudott arról, hogy Verschuer professzor oda küldte filozófus-antropológus tanítványát és barátját, Josef Mengelét, aki mesteréhez hasonlóan iker- és fogytékoskutatásokat végzett. Preparált csontvázakat,

folyadékban úszó levágott fejeket és szemeket küldött haza a vezető német egyetemeknek. Három verzió van arra nézve, hogyan találta meg Mengele a tudós nőt a táborban. A család verziója szerint a háború előtt egy jóvágású német antropológus jelent meg Lvovban Czekanowski professzornál, aki megkérte asszisztensét, mutassa meg neki a várost. Ez a német a táborban felismerte és halálbüntetés terhe mellett arra kényszerítette, hogy neki dolgozzon. Mengele tudott arról, hogy a nő az ellenállásban dolgozott. Hat hónapon keresztül közel 250 ikerpárt vizsgált. Lelkileg teljesen kikészült a halál és a szenvedés láttán, amit a szadista genetikus művelt. Megpróbálta dokumentálni Mengele gyilkosságait. A kutatások leírását, az áldozatok neveit fémdobozban elföldelte. Rabtársai a háború után egyöntetűen méltatták tiszteletreméltó magatartását. A háború után terhelő vallomást tett Mengelére, majd emigrált. Hiába keresték meg számos helyről, hogy dolgozzon náluk antropológusként, képtelen volt szerszámot kézbe venni Auschwitz után...

Josef Mengele
(1911–1979)

Ezzel szemben másként alakult a gyilkosságok kezdeményezőjének, Verschuer professzor sorsa. Ő megúsza a náciitlanítást s 1965-ig a münsteri egyetemen genetika-professzorként dolgozott. Eugen Fischer professzor rövid szünet után a Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémia tagja, majd pedig a Német Antropológiai Társaság tiszteletbeli tagja lett...

A lengyel értelmiség ellen

Az értelmiségiek a nácik szemében „*ellenállás potenciális gyűjtőpontjának és a lengyel nemzeti identitás hordozóinak és közvetítőinek*” számítottak. A megszállás első hónapjaiban az SS bevetési kommandóinak – amelyek a zsidó lakosságra és Lengyelország értelmiségére vadásztak – 60–80.000 ember esett áldozatul. 1940 tavaszán egyedül a hírhedt AB-akcióban (*Außerordentliche Befriedungsaktion* – rendkívüli megbékéltetési akció) kerekén 7500 lengyelt gyilkoltak meg.

A lengyel értelmiségiek nyilvántartásba vételét már 1937-ben megkezdték (*Sonderfahndungsbuch Polen*). A Különleges körözési könyvben több mint 60.000 lengyel értelmiségi tartottak nyilván, akiket a Wehrmacht bevonulás után le kell tartóztatni és meg kell gyilkolni. Heinrich Himmler, az SS birodalmi vezetője nem titkolta a „*keleti területek idegen népiségű lakosainak*” kezelésére vonatkozó elképzeléseit: „*egyszerű számolás legfeljebb 500-ig, nevének leírása, s a tanítás érvényesülése, hogy csak egy isteni parancsolat létezik: a németeknek való engedelmesség, valamint a tisztesség, szorgalom és a derekasság. Az olvasást nem tartom szükségesnek. Keleten a négyosztályos népiskolán kívül nem létezhet más iskola.*”

A krakkói különleges akció csak egy kis lépés volt ezen az úton.

A nácik azonban nem számoltak a krakkói lakosság ellenállásával. Még a letartóztatott tudósok Sachsenhausenbe való szállítása előtt a házastársak, családtagok és barátok Európa-szerte minden elképzelhető kapcsolatot megmozgattak a deportáltak letartóztatása elleni tiltakozásul. Megnyerték ügyüknek a legendás berlini sebészprofesszort, Ferdinand Sauerbruchot, tárgyaltak a Vatikánban, s még Benito Mussolini olasz diktátor is tiltakozó jegyzéket küldött Berlinbe. A nácik diplomáciai nyomás alá kerültek, s példátlan eredmény született: 1940. februárban száz, 40 év feletti tudós elhagyhatta a sachsenhauseni tábor, további 43-at pedig áthelyeztek Dachaubá, ahonnan 1941 októberéig valamennyien kiszabadultak.

A krakkói professzoroknak még manapság is legendás híruk van Lengyelországban, s november 6-án rendszeresen megemlékeznek az 1939. évi eseményekről. Hozzá tartozóik és barátaik bátorságának is köszönhetően a náciknak nem sikerült kiirtani a lengyel értelmiséget. Éppen ellenkezőleg: 1942–1945 között fiatalok ezrei végezték el illegálisan a krakkói egyetemet. Közöttük volt Karol Wojtyła, a későbbi II. János Pál pápa is.

Josef Mengele (1911 – 1979):

német SS-tiszt, az auschwitzi koncentrációs tábor orvosa. A foglyokon végzett embertelen, brutális kísérleteivel vált hírhedtté. 1934-ben belépett az SA-ba. Antropológiát és orvostudományi ismereteket tanult Münchenben, Bonnban és Bécsben. 1935-ban szerzett Dr. phil. címet *Rassenmorphologische Untersuchung des vorderen Unterkieferabschnittes bei vier rassischen Gruppen* című dolgozatával Mollisonnál, majd 1936-ban letette az állami orvosi vizsgát. Néhány hónapig a lipcsei egyetemi

klinikán praktizált, majd 1937-től az Otmar von Verschuer által vezetett frankfurti *Institut für Erbbiologie und Rassenhygiene*-nél lett asszisztens, 1938-tól orvos.

Mivel a hivatali előmenetele szempontjából előnyösnek ígérkezett, 1937-ben belépett az NSDAP-ba, majd egy évvel később az SS-be. 1940-ben a jelentkezett a Waffen-SS-be, 1940 augusztustól októberig SS-Untersturmführer Łódźban. Sebesülését követően 1942-ben Berlinbe helyezték át. Itt felvette a kapcsolatot korábbi főnökével, Verschuerrel, aki közben a *Kaiser-Wilhelm-Instituts für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik* igazgatójává lépett elő. Verschuer ajánlására 1943. május 30-án Auschwitz-Birkenauban vezényelték, ahol előbb a cigánytáborban (BIIe), majd 1944 nyarán a női tábor orvosa lett. Az ő feladata volt az egészségügy megszervezése és felügyelete, illetve – más orvosokkal felváltva – 1945. január 18-ig az újonnan érkezettek közül a gyermekek, idősek és betegek kiválogatása, akiket munkaképtelenekként a gázkamrába küldtek. Hasonló volt az eljárás a táborok felszámolásakor is: amikor 1944 nyarán a cigánytábort megszüntették, Mengele mintegy 1400 személyt küldött át Buchenwaldba és körülbelül kétszer ennyit a gázkamrába. A betegellátás a fogolyorvosok feladata volt.

Látszólag udvariasan viselkedett a foglyokkal, valójában azonban csak kísérleti alanyoknak tekintette őket. Kísérletei az ikrekre és a valamilyen rendellenességet hordozó emberekre irányultak. Részben méréseket végzett rajtuk, és lefénnyképezte őket, részben pedig fájdalmas kísérleteket hajtott végre rajtuk, amelyek gyakran halállal végződtek. Az ikreket például tifuszbaktériummal fertőzte meg, majd a betegség különböző stádiumaiban vért vett tőlük, amelyet elemzésre Berlinbe küldött. Ha egy ikerpár egyik tagja meghalt, Mengele megölette a másikat, hogy a boncolásnál összehasonlíthassa a szerveiket.

Röviddel a Vörös Hadsereg megérkezése előtt, 1945. január 17-én elmenekült Auschwitzból, és a kísérleti dokumentációk egy részét magával vitte, a maradékot pedig az SS megsemmisítette. Először egyik orvoskolégája rejtegette kórházában, majd június közepén álnéven amerikai hadifogságba került. Nyáron visszatért szülővárosába, Günzburgba, majd ősszel Fritz Hollmann néven a felső-bajorországi Mangoldingbe ment.

1949 áprilisában Helmut Gregor néven Genovába utazott, majd június 20-án a *North King* nevű gőzössel Buenos Airesbe hajózott. Itt az 1950-es évek végéig élt. A Buenos Aires-i konzulátuson német útlevélet kapott

valódi nevével, és feleségül vette Martha nevű sógornőjét. A náci háborús bűnösök utáni nemzetközi hajsza miatt 1959. májusban Paraguayba repült, ahol csak kevésen múltott, hogy elkerülte Adolf Eichmann sorsát. 1960 októberében São Paulo mellett elrejtőzött; felesége és mostohafia visszaköltöztek Günzburgba. A városban hosszú éveken élt valódi nevén. 1979. február 7-én a tengerben fürdött, szélütést kapott, majd meghalt. São Paulótól délre temették el Embu temetőjében, Wolfgang Gerhard néven. Családja olyan sikeresen eltitkolta halálát, hogy az 1980-as években megújították az ellene szóló elfogatási parancsot, és az elfogására kitűzött díjat 10 millió német márkára emelték. 1985-ben jelentették be halálát, amelyet csontvázának exhumálása tett lehetővé.

Irodalom

August, Jochen (Hrsg.): „Sonderaktion Krakau”. *Die Verhaftung der Krakauer Wissenschaftler am 6. November 1939*. Hamburger Edition, Hamburg, 1997.

Klee, Ernst: *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2005. 402.

Menges, Franz: *Mengele, Josef*. In: Neue Deutsche Biographie 17. Berlin: Dunckler&Humblot. 1994. 69–71.

Pierzchała, Henryk: *Den Fängen des SS-Staates entrissen. Die „Sonderaktion Krakau”*. Mit einem Vorwort von Roman M. Zawadzki ; Übersetzung aus dem Polnischen (*Wyrwani ze szponów Państwa-SS*). Poligrafia Kurii Prowincjalnej Zakonu Pijarów, Kraków, 1998.

Uwazam ze... *Historia*, 2012. május. 2. szám Magdalena Gawin cikke.

LENGYEL MENEKÜLTEK MAGYARORSZÁGON (1939–1945)

A második világháború éveiben Magyarország lengyelek tízezrei számára vált menedékhellyé. Volt, akinek csak rövid megállóhelyet jelentett, útban a Franciaországban alakulóban lévő Lengyel Hadsereg felé, másoknak viszont menedékként szolgált a világháború hat éve alatt. Mindannyian kiemelték a magyar nép megértését, segítőkészségét, s azt, ahogy katonai és polgári menekülteként bántak velük, amikor az 1939. szeptemberi összeomlás után elhagyni kényszerültek hazájukat. Magyarország, annak ellenére, hogy gazdaságilag és politikailag egyre közelebb sodródott Németországhoz, a német–lengyel konfliktusban megőrizte semlegességét. A lengyel vezetés a magyar politikai körök lengyelbarát beállítottsága miatt választotta Románia mellett Magyarországot a németek elől a Kárpátok sávjában visszavonuló katonai egységei evakuációs céljául.

Lengyel–magyar tárgyalások a menekültkérdésről

A lengyelek Magyarországra menekülésével kapcsolatos első tárgyalásokra 1939. szeptember közepén került sor. Adam Rudnicki alezredes, a Kárpáti-hadsereg „*Jászol*” operatív csoportjának vezérkari főnöke szeptember 12-ről 13-ra virradóan tárgyalt a magyar katonai vezérkar képviselőivel. Vele párhuzamosan tárgyalt Budapesten Leon Orłowski, a Lengyel Köztársaság követe, és a követség mellett működő katonai attasé is. Miután a magyar fél részéről biztosítékot kaptak, hogy tiszteletben tartják a lengyel menekültek nemzetközi konvenciókban rögzített jogait, szeptember 18-tól a lengyel egységek már nagyobb csoportokban lépték át a rövid lengyel–magyar határszakaszt. Elsőként a Lengyelország déli részén állomásozó operatív egységek: a Kárpáti-hadsereg alakulatai, majd a Déli front egységei, a poznaí, varsói, krakkói, przemysli és lembergi kerületi hadtestek korábban evakuált vezérkarai keltek át a határon. A reguláris csapatokon kívül más katonai egységek, sőt katonai és rendőrségi alakulatok is átlépték a határt. Jelentős csoportot alkottak a katonai egységek mögött érkező polgári menekültek, az egyszerű emberek és a fiatalok, valamint a volt politikusok és állami tisztségviselők nagy létszámú csoportjai.

A hiteles dokumentumok hiánya miatt nehéz pontosan megállapítani azon menekültek valós létszámát, akik az első hetekben kerültek magyar területekre. A becslések 50–140 ezer között ingadoznak, utóbbi szám viszont túlzottnak tűnik. Magyar források szerint az 1939 őszén Magyarországra érkezők létszámát megközelítőleg ötven–hatvanezer közé tehetjük. A Magyarországon tartózkodó lengyeleket a magyar hatóságok előbb a határ menti településeken elkülönítették, majd az országszerte sebtiben felállított táborokba szállították. A különféle egyenruhás szervezetek (katonaság, rendőrség, határőrség és fegyőrség) katonai menekültjeit internálótáborokba irányították, a polgári menekülteket pedig csoportosan városi közintézményekbe, udvarházakba, magángazdaságokba stb. vitték.

Az első napokban, amikor a menekülteknek nyújtandó segítség intézményes formái még nem léteztek, a segítséget a civil magyar lakosok szervezték meg. Számos pénz-, ruha- és egyéb eszközgyűjtő akciót rendeztek, azzal a céllal, hogy enyhítsenek az internáltak és a polgári menekültek nyomorúságos helyzetén. E spontán akciókban jelentős szerepet játszottak a Magyar–Lengyel Társaságok Szövetségébe tömörülő magyarok. Ők szervezték meg a Szapáry Erzsébet grófnő vezette Menekülteket Gondozó Lengyel–Magyar Bizottságot is. A határ menti magyar településeken tízegynéhány gondozóállomást nyitottak, ahol a menekülteket összegyűjtötték, és Budapesten létesítettek egy ezek munkáját összehangoló irodát is. A bizottság aktív tagjai között megtalálható a magyar arisztokrácia, a politikai és a tudományos élet számos szereplője, többek között Andrassy Ilona, Végh Hanna, Odescalchi-Andrássy Klára, Salamon-Rác Tamás, Sacellár Ilona grófnő, Dr. Szécsi József és Dóró Gábor. Utóbbi a magyar miniszterelnök, Teleki Pál személyes képviselője volt a bizottságban, s magyar cserkészparancsnokként értékes szolgálatot végzett a lengyelek részére.

A Magyar–Lengyel Menekülteket Gondozó Bizottságon kívül jelentős és sokrétű segítséget nyújtottak a lengyeleknek más magyarországi lengyelbarát intézmények, társaságok és szervezetek, illetve a Magyarországon működő angol és amerikai szervezetek, köztük az Adam Mickiewicz Társaság, a Magyar Legionisták Szövetsége, a Magyar–Lengyel Cserkész Kör, a Magyar Vöröskereszt, valamint a Magyarországon működő Nemzetközi Gyermekvédő Liga, a Magyarországi Lengyel Menekülteket Segítő Angol Bizottság és a Lengyel Menekültek Amerikai Segélybizottságának magyarországi képviselte. Jelentős szerepet játszott a segítség-

nyújtásban az YMCA (Ifjú Keresztények Szövetsége) magyar szekciója, amely az éppen Magyarországon tartózkodó aktivistáiból szervezett külön lengyel szekciót.

A lengyel menekültek élete Magyarországra érkezésük után két elkülönülő csoportra oszlott, a polgári és a katonai menekültek csoportjára. Ehhez a helyzethez igazodott a magyar kormányzati tényezők magatartása is. A civil menekültek segítségnyújtását a Belügyminisztériumnak rendelték alá, az internált tisztek és katonák ügyével pedig a Honvédelmi Minisztérium (HM) foglalkozott.

1939 szeptemberében csatlakozott a segélyakcióhoz a Belügyminisztérium IX. (Társadalmi) Ügyosztálya. Az ügyosztályon belül rövidesen megnyitották az ún. Lengyel Szekciót, amelyet lengyel alosztálynak is neveztek, s melynek munkáját az akkori miniszteri titkár, id. Dr. Antall József irányította. Az általa vezetett szekció feladata volt a polgári menekültek iratainak elkészítése és kezelése, a menekültek táborokban való elhelyezése, foglalkoztatása, a támogatások és segélyek biztosítása és a gondozásukkal kapcsolatos tevékenység teljes skálájának megszervezése. Dr. Antall erőfeszítései nyomán a szekció tevékenysége rövidesen

meghozta a várt eredményt. Enyhíteni tudott számos hazájától távol került család és gyermek nyomorúságos sorsán. A tárgyi és pénzügyi segítség különféle formái révén a menekültek létfeltételei Magyarországra érkezésük első napjaihoz képest jelentősen javultak. Munkája elismeréseként gondozottjaitól id. Antall József megkapta a Lengyelek Atyja elnevezést. A polgári menekültek első hulláma a határ menti gondozóállomások elhagyása után Budapestre érkezett. Itt ideiglenes szállást és ellátást kaptak, illetve hozzájuthattak a nélkülözhetetlen szociális és pénzügyi segélyhez. Az érkezők nagy számára való tekintettel azonban hamarosan Budapesten kívül is táborokat kellett szervezni. 1939 végéig Magyarország teljes területén negyvenhét ilyen tábor jött létre. Ezeket főként az ország délnyugati részére, főleg a Balaton partjára telepítették, ahol a menekülteket szállodákban, panziókban és magánházaknál helyezték el. A táborok száma az elkövetkező pár év során változott. 1940-ben negyvenkét tábor működött az ország területén, két évvel később már csak húsz. 1943-ban a kiélesedő háborús helyzetre, többek között Magyarország Szovjetunió elleni háborús részvételére, valamint a keleti fronton elszenvedett veszteségekre való tekintettel a táborok elhelyezésének átszervezése miatt ez a szám kivételesen harminchétre nőtt.

A „tábor” kifejezés ebben az esetben csak feltételesen használható, ugyanis a polgári menekültek központjai nem nevezhetők szó szerinti értelemben táboroknak. A nagyobb pihenőhelyek kivételével – ahol a menekülteket panziókban, szállodákban helyezték el –, a családok magánlakásokban laktak és a magyar társadalom mindennapjainak részesei volt. A lengyelek a városok, a járások és a falvak területén teljes mozgásszabadsággal rendelkeztek. Különösebb nehézség nélkül utazási engedélyt kaphattak Magyarország bármelyik településére, s lényegében az ország teljes területén szabadon mozoghattak. A katonák és a tisztek internálótáboraival ellentétben a polgári táborokban nem volt magyar parancsnok, a felügyeletet mindig azon falu (jegyző), megye (főjegyző) vagy város (polgármester) közigazgatási hatóságai gyakorolták felettük, ahol a tábor elhelyezkedett. A menekültek tábori tanács formájában maguk is önkormányzatot szervezhettek, amelyet a tábor egésze választott meg. A tábori tanács rendszerint több bizottságból állt. Volt többek között kulturális–oktatási, gazdasági vagy ellenőrző testületek is. A „táborokban” becsületbíróságok, papok és tábori orvosok működtek. A magyar és a lengyel fél közötti külső kapcsolatokban a tábort az ott lakók által választott felettes vagy az emigráns lengyel hatóságok által kijelölt személy képviselte. A menekültek egy csoportja – mintegy ezer ember – állandó budapesti lakhellyel rendelkezett. Ezt a csoportot a fővárosban tanuló diákok, a háború előtti állami vagy katonai hivatalnokok, valamint a lengyel és lengyel–magyar hivatalos intézményeknél alkalmazottak alkották. Ők a Belügyminisztérium Külföldiek Ellenőrző Központi Hivatala állandó felügyelete alatt álltak, amely a IX. Ügyosztállyal egyetértésben speciális okiratokkal igazolta fővárosi tartózkodásukat.

A civil menekültekkel foglalkozó intézmények

A polgári menekültek gondozásával kapcsolatos ügyeket a lengyel és a magyar fél kétoldalú megegyezése alapján 1941 januárjáig Leon Orłowski, a Lengyel Köztársaság budapesti követe és Józef Zarański konzul képviselte. Budapesten kívül ezekkel az ügyekkel a Michał Czudowski által irányított ungvári konzulátus is foglalkozott. A lengyel diplomáciai képviseltek felszámolása után, 1941-ben az ügyeket az Anders-féle lengyel kormány határozata alapján az 1940 januárjában létrehozott Lengyel Menekülteket

Gondozó Polgári Bizottság vette át, amelyet Henryk Sławik irányított. A magyar hatóságok a Bizottságot az emigráns lengyel kormány hivatalos képviselőjének tekintették. A Polgári Bizottság az emigráns kormánytól kapott forrásokkal biztosított anyagi segítséget a menekültek társadalmi tevékenysége számára. A Bizottság áttekintette és továbbfejlesztette a menekültek életének már meglévő szervezett formáit, s ösztönözte a lengyelek további kulturális, oktatási vagy politikai tevékenységét.

A kormány képviselőjében a Polgári Bizottság fenntartotta és folyamatosan fejlesztette kapcsolatait a magyar ellenállás és a kormányzati körök azon képviselőivel, akik nyíltan németellenes és lengyelbarát beállítottságról tettek tanúbizonyságot. A magyar kormányzat képviselőivel fenntartott féllegális vagy konspiratív kapcsolatok a Magyarországon élő lengyelek társadalmi és politikai tevékenységének további sikeres és rendkívül szerteágazó fejlődését eredményezték. Ez a tevékenység fontos kapcsoló volt a magyar kormány és a szövetségesek közötti diplomáciai kapcsolatok felvételében. Kállay Miklós kormánya (1943) több alkalommal is a lengyelek közvetítésével létesített kapcsolatot a nyugati szövetséges hatalmak képviselőivel, hogy megtudakolja álláspontjukat arra az esetre, ha Magyarország Németország oldalán belépne a háborúba, illetve hogy milyen lehetőségei lennének e helyzetből való kihátrálásra.

Kulturális-oktatási és kiadói tevékenység

A Magyarországra menekült lengyelek életének gazdagon virágzó területe a kulturális-oktatási és kiadói tevékenység volt. Ez utóbbi különösen fontos volt, hiszen a Magyarországon folyamatosan megjelenő lengyel sajtó tudósíthatott a világban zajló aktuális politikai és katonai eseményekről, a lengyel kormány lépéseiről, a megszállás alatti Lengyelország életéről, valamint a menekültek helyzetéről, ezért rövid idő alatt a magyarországi lengyelek integrációját meghatározó tényezővé vált. Tevékenységével nemcsak a lengyel nyelv és nemzeti hagyomány fenntartásához, de a Magyarországon nagy számban tartózkodó lengyel fiatalság képzéséhez is hozzájárult. Az itt összeállított és kiadott iskolai tankönyvek segítették a lengyel nyelvű általános és középszintű tanulmányok eredményes folytatását.

Az első lengyel kiadók már 1939-ben létrejöttek. Október 10-én utcára került a hivatásos újságírók által szerkesztett *Biuletyn Informacyjny dla*

Uchodźców Polskich (Tájékoztató hírlevél a lengyel menekültek részére) című kiadvány. A szerkesztőséget a Lengyel Köztársaság budapesti követségének sajtóattaséja, Jan Ulatowski vezette. A lap hat száma sokszorosított formában 1939. október 28-ig jelent meg, de abban az időben rendkívül fontos szerepet játszott, mivel ez volt az egyetlen, lengyel menekültek számára megjelenő, lengyel nyelvű újság. A következő hónapokban a katonai attasé irodájában kiadtak egy másik, szintén sokszorosítással készülő *Hirlevelet* is, hat oldal terjedelemben. Ezt négy nyelven szerkesztették: németül, angolul, franciául és magyarul, a magyar állami hivatalok és az itt tartózkodó külföldiek számára. A kiadvány a megszállt országból és a Franciaországban tartózkodó kormány köréből érkező információkat tartalmazta.

1939. november 2-től jelent meg a *Wieści Polskie* (Lengyel Hírek), a magyarországi lengyel menekültek hivatalos sajtóorgánuma. Ez már (Kárpáti Antal Atheneum nyomdájában) nyomtatott, illusztrált lap volt, amelyet állandó gárda szerkesztett. Az első felelős szerkesztő Józef Winiewicz volt, majd az 1940. júniusi távozása után az ő helyét Dr. Zbigniew Kościuszko vette át, aki egészen 1944. január 30-ig, Budapest német megszállásáig irányította a lapot. A lap szerdán és szombaton jelent meg, 1940. január 30-tól pedig kedden, csütörtökön és szombaton, kezdetben négy, majd nyolc oldal terjedelemben. Elsősorban történelmi-irodalmi beállítottságú, kulturális jellegű lap volt, amelyből ugyanakkor nem hiányzott a legújabb hadi és politikai eseményeket tárgyaló információk, hírek és a magyarországi lengyel menekültek életének krónikája sem. Információja forrásként a hivatalos magyar sajtót, a semleges államok és a lengyel kormány sajtóját, valamint a konspirációban kiadott lengyel sajtó termékeit használta fel. Mindezeket futári vagy diplomáciai úton juttatták be Magyarországra. Mivel a *Wieści Polskie* Magyarországon hivatalos engedéllyel jelent meg, eljuthatott a semleges országokba, sőt még a Német Birodalomba is. Tehát Európában eljutott szinte az összes lengyel közösséghez, beleértve a németországi fogolytáborokat, illetve a Nagy-Britanniában, Afrikában és Észak-Amerikában lévő lengyel közösségeket is. A magas szintű szakmai szerkesztéssel megjelenő újság irodalmi cikkeket, polemikus írásokat, beszámolókat és riportokat is közölt a magyarországi táborokba internált tisztekről és katonákról. A *Wieści* hasábjain számos fiatal író is bemutatkozott.

A *Wieści* kezdetben a Lengyel Köztársaság budapesti követségéhez, illetve közvetlenül a londoni kormány alá tartozott, amelyet Budapesten

akkor Adam Meissner képviselt. Hasonló jellegű, általános vonatkozású, de tartalmilag szerényebb kiadású volt az 1944 augusztusától decemberéig, havonta három alkalommal megjelenő *Słowo* című lap. Kiadói tevékenységet vállalt az 1939-ben Karol Radoński püspök által szervezett Lengyel Lelkipásztori Hivatal is, amely papok kiközvetítésével folytatott lelkipásztori munkát a lengyel civil és katonai táborokban. Számos pap aktívan bekapcsolódott a konspirációs tevékenységbe is.

A Lelekpasztori Hivatal már 1939 decemberétől kiadta a sokszorosítással készített *Lelkipásztori Hírlevelet*. Kiadásában jelent meg imakönyv, több hitbuzgalmi könyv, röpirat és egyéb kiadvány is. 1943. január 3-tól kezdve Stanisław Rzepko-Laski atya szerkesztette a *Wieści Polskie* havonta megjelenő *Życie Religijne* (Vallási élet) című mellékletét is. Nem feledkezhetünk meg a különféle lengyel közösségek által kiadott számtalan, legtöbb esetben sokszorosított, kézi vagy gépirással írt napilapról, újságról, közleményről sem. Ezek közé tartozik a Lengyel Köztársaság magyarországi képviselete által kiadott *Tygodnik Polski* című orgánium is, amely különféle elnevezések alatt 1943-tól jelent meg kéthetes mellékletként a táborokban rendezendő szavalóversenyekhez és más, kulturális–oktatási rendezvények szervezéséhez szükséges anyagokkal. Hasonló nyomtatványok jelentek meg az internált tisztek és katonák táboraiban is: Jolsván (jelenleg Szlovákiához tartozik) a *Polak na Węgrzech* (A lengyel Magyarországon), az egri táborban pedig a *Kurier Egierski* (Egri Kurír) című lap jelent meg. Ma már nehéz volna ezen kiadók teljes bibliográfiáját feldolgozni, de történészek becslése szerint több mint kétszáz címről lehet szó.

A kiadói tevékenység tárgyalásakor megemlítendő a budapesti Lengyel Intézet teljesítménye, amelyet Zbigniew Załęski professzor, a budapesti egyetem lektora irányított. A háború kitörése előtti tevékenységét folytatva az Intézet a menekültek számára megnyitotta könyvtárát, amely több mint ezer kötetet számlált. A lengyelek kulturális életének legtöbb területére hatást gyakorolva, 1941 júliusától kiadói tevékenységbe is belekezdett. A Biblioteka Polska sorozatban az Intézet kiadásában 1944 márciusától mintegy nyolcvan kiadvány jelent meg lengyel nyelven. Az intézet adta ki a *Rocznik Polski. Kalendarz Polaka na Węgrzech* (Lengyel évkönyv. A magyarországi lengyelek kalendárium) című kiadványt és a legfiatalabbaknak szánt *Jestem wasza* (A tiétek vagyok) című újságot is. A kiadói tevékenység fenti formái, a jelzett címek és a különféle kiadványok azonban

csak töredékét jelentik azon sajtótermékeknek, amelyek ebben az időben lengyel kiadásban, a lengyelek ügyében jelentek meg Magyarországon. A magyarországi lengyelek kulturális életének fontos központja volt az YMCA budapesti szervezete, azon belül is a „*lengyel szekció*”, amelyet nagyban támogatott a Menekülteket Segélyező Amerikai és Angol Bizottság, valamint 1940 áprilisától a Polgári Bizottság is. Ez külön központot jelentett, főként a menekültek körében végzett kulturális–oktatási munkában. Kétségtelen érdeme volt a tábori oktatási intézmények munkájának ösztönzése Magyarország szinte teljes területén. Budapesten pedig az általa szervezett széles körű felolvasási akciók, kulturális események, zenei koncertek és tanfolyamok segítették nagyban a lengyel kultúra terjesztését a magyarok és a lengyelek között. Az YMCA védnöksége alatt 1943 őszén jött létre a Start irodalmi vitaklub. A klub a XIX. századi magyar költészet darabjainak fordításával is foglalkozott. Jerzy Wojtecki szervezésében és irányítása alatt működött egy színházi együttes is, amely repertoárjával a menekültek központjait járta körbe.

A lengyel menekültek tevékenységének rendkívül fontos részét jelentette az oktatás is, amely az elemi iskoláktól a középiskolai, gimnáziumi, szakiskolai képzést nyújtó intézményeken keresztül a főiskoláig bezárólag minden lehetőséget felkínált. Elsőként, már 1939 novemberében létrejött a Balatonzamárdi Lengyel Iskola és Gimnázium, amely 1940 júliusában Balatonboglárra költözött. Magyarország 1944. évi német megszállásáig ez volt a legnagyobb iskolai intézmény Magyarországon, ahol több mint 600 diák tanult.

Hasonló, jóllehet kisebb jelentőségű iskolai központ működött Egerben, ahol a katonai és polgári táborok mellett elemi iskolai oktatást, majd felső osztályokat, 1943–1944 fordulóján pedig középiskolai osztályokat és gimnáziumi osztályokat is létesítettek. Ezen kívül Püskiben, Barcsen és több más községben is működtek lengyel iskolák, élettartalmuk azonban rövid volt. Sokkal tovább, szinte a háború végéig kitartottak az egri, kadarkúti, keszthelyi, kiskunlacházi, nagykanizsai (innen Hévízre, majd Dunamocsra költöztették) és zalaszentgróti iskolák. Számos líceumi–gimnáziumi osztályt is elindítottak. 1943-ban Bényben (jelenleg Szlovákiához tartozik) például kertészeti–mezőgazdasági képzést, Budapesten pedig kertészeti és egyéb képzést folytattak. A fiatalokat számos szakterületen képezték, amelyek jó alapot adtak a hazájukban később folytatandó tevékenységükhöz. A fiatalok másik csoportja, főként azok, akik Balatonbogláron kaptak

érettségít, a magyar hatóságok engedélyével az összes magyar egyetemi és politechnikumi intézménybe felvételizhetett Magyarország területén. E diákok legnagyobb csoportját, 212 főt 1943-ban felvették a budapesti és a debreceni egyetemre.

A lengyelek iskolai és oktatási tevékenysége a magyar hatóságoknál kezdetektől fogva megértésre talált, s ez számos akadály elhárításában segített. Magyarország területén ekkor mintegy 27 lengyel iskola működött. A lengyel gyerekek körében végzett oktatási tevékenységről értekezve nem feledkezhetünk meg a lengyel zsidó gyermekek Gondozó és Iskolai Központjáról, amelyet a zsidó származású lengyelek internálótábora mellett 1943-tól kezdve Vácott szerveztek meg.

Hasonló intézmények, ún. iskola-előkészítők működtek Rákosfalván, a Budapest melletti Csillaghegyen, s fiókin intézményeik voltak Leányfalun, Csobánkán és Szentendrén is.

A menekültek közül aktivitásukkal kiemelkedtek a Polgári Bizottság Mellett Működő Orvosi Körbe, illetve a Nemzetközi Vöröskereszt Magyarországi Lengyel Szekciójába tömörülő lengyel orvosok is. A munkát a győri, siklósi, szentesi kórházakban, a budakeszi szanatóriumban, a letkési (jelenleg Szlovákiához tartozik) egészségházban és a katonai, valamint civil táborokban huszonegy civil orvos és kilencvenegy katonai orvos a fent említett szekciókba tömörülve végezte. Nagyszámú, főként katonaeorvos azonban a szekción kívül praktizált.

A tömegesen Magyarországra érkező menekültek körében a cserkészek már 1939 szeptemberében megkezdtek a munkát. Még ez év októberében megnyitották a Lengyel Cserkészszövetség helyi képviselőtét, megkezdve egy önálló szervezett kiépítését. Korábban ezt a tevékenységet a Magyar-Lengyel Cserkész Körön belül szervezték meg. Cserkészközpontot nyitottak Somlószlósön, amelyben oktatás és képzés is folyt (Oroszi környékén), az öregcserekészek számára pedig megszervezték az Általános Népi Egyetemet, amely 1939 decemberében már több mint 200 fiatal és öreg cserkészt tartott nyilván. Miután a központ 1940 februárjában Szikszóra költözött, alaposan átszervezték a tevékenységét. Ilyen fokú szervezettség mellett a cserkészek még azt is át tudták vészelní, hogy a Harmadik Birodalom budapesti követe 1940-ben a felszámolásukat követelte a magyar hatóságoktól. A cserkészek egy részét, főként az idősebbeket kijuttatták a Lengyel Hadseregbe. 1942–1944 között a lengyel cserkészek munkáját Bronisław Noga irányította Magyarországon.

Katonai menekülttáborok

Más helyzetben voltak a katonai menekültek, akik a határátlépést és lefegyverzést követően a hágai és a genfi konvenció rendelkezéseinek megfelelően internálótáborba kerültek. Mielőtt azonban a sebtiben felállított táborokba kerültek volna, tisztekre és közlegényekre válogatták szét őket. Az internálótáborok hálózata főként négy területre koncentrálódott: Budapest és a Dunakanyar környéke, Zala és Somogy megye (a Balaton partja), Magyarország északi és északnyugati megyéi, valamint Sopron város környéke (Bregencmajor, Pertlendpuszta, Nagycenk, Kiscenk táborai). A lengyel menekültek érkezésének legnagyobb hulláma (az 1939. őszi evakuáció megindítása) előtt 141 katonai és 114 civil tábor működött az országban. Ez a szám 1940-től jelentősen lecsökkent. 1941-ben már csak alig harminc katonai és civil internálótábor működött Magyarországon. A katonai menekültek jogi szempontból jóval összetettebb helyzete a csoportjaik elosztásával és elhelyezésével foglalkozó külön intézmény megalakítását igényelte. A Honvédelmi Minisztérium és a Lengyel Külügyminisztérium munkatársai által e célból megkötött külön-egyezmények alapján a HM-ben létrehozták a 21. Ügyosztályt, amelynek munkáját 1939. szeptember-től 1944 márciusáig Baló Zoltán ezredes, majd Utassy Lóránd ezredes, volt londoni magyar katonai attasé irányította. A mintegy 19 személyt foglalkoztató ügyosztály helyettes vezetői posztját hosszú időn keresztül Gérczy Sándor ezredes töltötte be.

A HM 21. Ügyosztályának megnyitása után a lengyel katonai menekültek közvetlenül azon magyar hadtest vezetése alá kerültek, amelynek fennhatósági területén tartózkodtak. Ezekben a hadtestekben ún. lengyel szekciókat alakítottak ki, amelynek vezetői felügyelték a táborok tevékenységét, és egyúttal minden helyi természetű ügyet is elintéztek. A lengyel parancsnokságok a lengyel szekciókon keresztül tartották a kapcsolatot a 21. Ügyosztállyal.

A 21. Ügyosztály a lengyel szekció és az összekötő tisztek által utasításokat adhatott a magyar hadtestek vezetőinek is. Az ügyosztály vezetője alá rendelték az 1939 szeptemberében megalakult *Internált Lengyel Katonák Képvisellete a Magyar Királyságban* nevű összekötő szervet is. Feladata volt többek között, hogy segítse a magyar hatóságokat az internált tisztek és katonák közötti fegyelem és rend fenntartásában, de ugyanakkor azok érdekeit is képviselte a magyar katonai hatóságokkal szemben. Kezdetben

a lengyel követséggel, illetve a katonai attasé hivatalával állt kapcsolatban, s rendkívül fontos szerepet játszott az internált tisztek és katonák tábori hétköznapijainak megszervezésében. Fontos feladatot teljesített a Magyarországon tartózkodó katonai menekülteknek a Lengyel Hadsereg franciaországi alakulataihoz való titkos evakuálásában is.

A civil táborokkal ellentétben az internált katonák és tisztek táboraiiban magyar parancsnokság (ez általában egy tartalékos tisztet jelentett) és őrség működött. A tábor szervezeti feltételei különbözőek voltak. Az internáltakat leggyakrabban a magyar hadsereg gyakorlóterepein vagy laktanyáiban, esetleg magánházaknál, nyaralókban és gazdaságoknál helyezték el, de előfordultak (nem kis számban) olyan esetek is, hogy a tisztek vagy a katonák embert próbáló egészségügyi körülmények között (tanyákon, barakkokban, régi gyárépületekben) laktak. Ezzel együtt általában elmondható, hogy idővel a létfeltételekben is jelentős javulás volt tapasztalható; ezt bizonyítja például az egri tábor helyzete is. A táborok létszáma különböző a több ezer főtől – mint például az esztergomi 4 ezer fős tábor – a néhány tucatnyi lakóval rendelkezőig terjedt, ez utóbbiakat általában a Balaton-parti nyaralóhelyeken szervezték meg. A táborrendet, figyelembe véve a tábor létfeltételeit és a HM 21. Ügyosztályának útmutatásait, leggyakrabban a magyar parancsnokok határozták meg.

A civil táborokhoz hasonlóan itt is létezett tábori önkormányzat. A tábori gyűlés választotta a tábori tanácsot, valamint az elöljárót, aki rendszerezte a tábor legidősebb és legmagasabb rangú tisztje volt. A tábori felettes hatáskörébe tartozott többek között minden, táboron kívüli reprezentációs tevékenység. A magyar táborparancsnokkal egyetértésben ő intézte a táborlakók létfenntartási és szociális ügyeit is. A tábori tanácsnak a tisztek mellett a lelkész is tagja volt. Működött becsületbíróság is, amelynek tagjait a tábor lakói közül választották meg. Így történt ez például Egerben is. Néhány táborban a fiatalabb tisztek és a magasabb rangú (vezérkari) tisztek számára külön bíróságot működtettek. Ezek hatáskörébe tartozott a kisebb ügyek elbírálása. A komolyabb ügyeket a Fő Becsületbíróság előtt döntötték el, amely a Lengyel Hadsereg Budapesti Képviselte mellett működött. 1940 májusáig az összes magyar hadtesthez kijelöltek egy tisztet, aki összekötő szerepet töltött be az internáltak tábora, a tábor területének megfelelő magyar hadtest – Eger például a VIII. miskolci hadtest területéhez tartozott –, valamint a Lengyel Hadsereg Budapesti Képviselte között. A táborlakók más helységekbe való áthelyezését a HM 21. ügyosz-

tálya felügyelte, miután előzetesen véleményt cserélt a Lengyel Hadsereg képviselőjével. Hasonlóképpen jártak el az internált tisztek és katonák igényeihez alkalmazkodó zsold megállapításánál is, amely pénzből a közös tábori konyhát működtették. A táborokba előzetes engedélyeztetés alapján a lengyel társadalmi, kulturális, vallási és egyéb szervezetek képviselői szinte korlátozás nélkül beléphettek. Az internáltak az esetek többségében szabadon mozoghattak abban a községben vagy megyében, ahol a tábor elhelyezkedett. Ezeket a szabadságjogokat a katonai hatóságok (a hadtestparancsnokságok) korlátozhatták, de a legtöbb ezt célzó szabályozás a valóságban nem működött. A tábor többnapos elhagyására a tábor lengyel előljárójának egyetértésével a magyar parancsnok adta ki az engedélyt. Hosszabb szabadság vagy többhetes, akár több hónapos eltávozáshoz a 21. ügyosztály vezetőjének engedélyére volt szükség.

A magyar hatóságok a háború teljes ideje alatt törekedtek a táborok számának csökkentésére, erre nemegyszer az internáltak létfeltételeinek romlása árán került sor. 1941–1944-ig az ilyen kísérletek többsége kudarcba fulladt: a képviselő, a tábori felettesek és a táborlakók is tiltakoztak létfeltételeik romlása ellen. A zsidó származású tisztek és katonák elkülönítését sajnálatos módon nem sikerült megakadályozni. Őket külön táborba csoportosították Vácott. Ez az esemény Magyarország egyes németbarát beállítottságú politikai köreinek fokozódó antiszemitizmusával és a nemzetiszocialista érzelmű politikusok erősödő befolyásával magyarázható. Az internált közkatonáknak és tiszteknek többnyire fizikai munka formájában engedélyezték a táboron kívüli munkavállalást. A katonákat főként a mezői munkákban, bányákban, az üzemanyagiparban és a magyar gazdaság szükségleteit kielégítő egyéb ipari üzemekben alkalmazták. A Honvédelmi Minisztérium rendelkezéseinek értelmében a katonák által a háború előtt is gyakorolt szakmák szerint helyezték el őket, elkerülve a hadsereg és a front szükségleteit ellátó gazdasági ágazatok üzemében való foglalkoztatást. Számos lengyelt alkalmaztak bizonyos nem termelő ágazatokban is. A lengyelek megyei hivatalnokként, orvosként, tolmácsként különféle magyar intézményekben (köztük kormányzati szerveknél) és ügyvédi kamaráknál dolgoztak. Munkájukért a képzetlen munkások alacsonyabb, a diplomások magasabb bért kaptak. A képzett személyek többsége megfelelő és jól fizető álláshoz jutott. Az alkalmazottaknak juttatott magas fizetés többek között a krónikus magyar munkaerőhiánynak volt köszönhető.

Lengyel konspiráció Magyarországon

A magyar társadalom nagyobb részének lengyelbarát beállítottsága és a hatóságok lengyelekhez való barátságos viszonya miatt a menekültek legális élete mellett gyorsan kialakult egy új, féllegális, avagy teljesen konspiratív oldal is. Németország hiába gyakorolt számos alkalommal nyomást a magyarországi németbarát, illetve nemzetiszocialista színezetű politikai erőkre, a magyar kormány határozottan ellenállt a befolyásolási szándéknak. A politikai eseményektől függően a lavírozás politikáját folytatva igyekezett mindig a kisebbik rosszat választani. Annak ellenére, hogy a lengyel menekültekhez való viszony látszólag szigorú volt, a magyar hatóságok teljes mértékben támogatták a lengyelek féllegális akcióit. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a kormányközeli politikai körök kedvező hozzáállása mellett az ilyen tevékenység a magyar katonai körök részéről többnyire határozott elutasítással találkozott. Ez főként a magyar hírszerzésre és kémelhárításra vonatkozott, amely gyakran a németekkel szoros együttműködésben hajtott végre akciókat a lengyelek illegális tevékenysége ellen. E jelenség oka az volt, hogy a német befolyás ezekben a körökben talált a legmegfelelőbb táptalajra. Ezzel együtt az olyan akciókat, mint a Lengyel Hadsereg Képviselésének 1940 áprilisában történt felszámolása, illetve számos, az evakuálási akcióban részt vevő tiszt letartóztatása, gyorsan beszüntették, és hasonlókra később nem került sor. A lengyelbarát beállítottságú katonai vezetők alkalmanként még segítettek is a lengyelek bizonyos konspirációs tevékenységét, éppen azért, hogy közvetítésükkel utat találjanak a szövetségesek felé.

A polgári és katonai menekültek internálótáborai rövidesen a politikai és katonai jellegű konspirációs tevékenység terepévé váltak. A Magyarország területén tartózkodó lengyelek közvetítőként való felhasználásának gondolata már a lengyel kormány franciaországi működése előtt megjelent. A Románia felé átutazó Władysław Sikorski tábornok 1939. szeptember 20–21-én, Budapesten tárgyalt Tadeusz Zakrzewski alezredessel, a román katonai attaséval, illetve Jan Kowalski ezredessel, s felvázolta annak lehetőségét, hogy a menekültekből katonai egységeket szerveznek. Ezen egységeknek a kedvező katonai és politikai pillanatban csatlakozniuk kellett volna egy németek ellen dél felől, a Balkánon keresztül megindított támadáshoz. Ez lett volna a legrövidebb út – a Kárpátokon át – a megszállt Lengyelország felé. Ez a koncepció azonban, tekintettel arra, hogy a si-

kerre vajmi kevés esély volt, nem valósulhatott meg, de a gondolat, hogy a Magyarországon tartózkodó menekült lengyelekből katonai egységeket alakítsanak, továbbra is napirenden maradt. Erről világosan tanúskodik az a tény, hogy 1939 októberétől 1940 júniusáig számos „*futárt*” küldtek Magyarországra, hogy megszervezzék vagy koordinálják a lengyelek által már működtetett legális vagy konspirációs tevékenységet. A lengyel menekültek honi konspirációs célokra való alkalmazása elméletének aprólékos kidolgozásáról azonban csak később, 1941-ben beszélhetünk. Akkor, amikor Európa már szinte teljesen Németország befolyása alatt állt, de Magyarország a lengyelek részére továbbra is komoly hátszínjéget jelentett, és az egyedüli összeköttetést az emigrációban működő Főparancsnoksággal.

A lengyel katonák evakuációjának megszervezése

A még Franciaországban tartózkodó lengyel vezetés, a magyarok hajlandóságát kihasználva, nagyszabású akcióba kezdett annak érdekében, hogy a lehető legnagyobb tömeget toborozza össze a Franciaországban megalakított Lengyel Hadsereg számára. Magyarországon az ebbe az irányba mutató első kezdeményezéseket a budapesti lengyel képviselő katonai attaséja, Jan Pindela-Emisarski alezredes tette meg. 1939 szeptemberében Párizsban Sikorski tábornokkal tárgyalt, akitől azt az utasítást kapta, hogy határozza meg a Magyarországra özőnlő menekültekkel kapcsolatos cselekvés módozatait. Ennek lett a következménye az a Magyarországról megindított evakuálási akció, amely Dél-Európa országain keresztül vezetett. Az akciót a bukaresti, belgrádi és római attaséi hivatalok szoros együttműködésével tervezték meg. A lengyel kormány és a Lengyel Belügyminisztérium Włodzimierz Ludwig által irányított Önálló Evakuációs Referatúrája megbízásából az akció koordinálásával 1939 novemberéig Julius Kleeberg tábornok foglalkozott.

A lengyel menekültek Franciaországban alakuló Lengyel Hadseregbe való evakuálása volt az első olyan komolyabb, konspiratív jellegű akció, amelyet lengyelek szerveztek Magyarország területén. E célra – több személyt alkalmazó – attaséi hivatalt is kiépítettek. Létrehozták a titkos Evakuációs Irodát. Az *EWA* fedőnevet viselő iroda kisegítő személyzetet alkalmazva négy – pénzügyi, útlevel- (legalizációs), szállítási, ellátmányozó – osztályt működtetett. Ezekkel együtt az iroda személyi állománya körül-

belül 30 főt számlált. Elsősorban a 18–35 év közötti altiszteket, közkatonákat és önkénteseket, valamint a hivatásos tiszthelyetteseket szöktették ki, tekintet nélkül a korra és a katonai fokozatra. 35 éves korig tiszteket is felvettek az evakuációs listára, főként pilótákat, tengerészeket, a páncélos fegyvernemek képviselőit és a hivatásos tiszteket, kapitányi fokozatig, illetve 40 éves korig a tartalékosokat is. A magasabb fokozatú tiszteket, a vezérkari tiszteket és a tábornokokat az attaséi hivatal csakis névre szóló meghívóra küldte ki Párizsba.

Az evakuációs akció 1939 őszén és 1940 tavaszán erősödött fel. Ebben az időszakban az evakuációs mozgás Jugoszlávián keresztül vezetett, ahol a jugoszláv–magyar határon evakuációs képviselők titkos hálózatát hozták létre. Olaszországban az út leginkább a Zágráb–Milánó–Torino vasútvonalon át vezetett a modenai és mentanai francia határállomásig, ahol a felvevőállomások voltak. Az evakuáció fő iránya Franciaország volt. A hivatalos magyar hatóságok (főként a Belügyminisztérium és annak II. Ügyosztálya) evakuációval szembeni határozott fellépése nyomán ugrásszerű megemelkedett az internálótáborokból történő szökések száma. Magyarország, a Német Birodalom budapesti német követe, Otto von Erdmannsdorf határozott nyomására a jugoszláv kormánnyal közös intézkedéseket fogantatosított a szökések megfékezésére. Ezek az intézkedések azonban csupán átmeneti eredményeket hoztak, 1940 tavaszán ismét, az eddiginél is nagyobb erővel indultak meg a szökések az ún. „B” evakuációs akció elindításával. A menekülteket ezúttal a jugoszláviai Split és a görög Pireusz kikötőjébe, majd hajóval Bejrútba vitték, ahonnan az Önálló Kárpáti Lövész Dandár szíriai képzési központjaiba kerültek.

A villámgyorsan fejlődő evakuációs akció miatt kialakult helyzet a magyar kémelhárítás váratlanul (miután begyűjtötte a lengyelek tevékenységéről szóló csalhatatlan bizonyítékokat) több letartóztatást hajtott végre az *EWA* fedőnevű evakuációs szervezet és a vele együttműködő Lengyel Hadsereg Képviselő munkatársai között. Ennek eredményeképp a Képviselő néhány hónapra szüneteltette működését. Magyar kézbe került több, az evakuációs akció eredményét és egyéb konspirációs tevékenységet leíró dokumentum, mely aztán további letartóztatásokra, végül pedig az attaséi hivatal felszámolására szolgáltatott indokot. Mindezt a németek már régóta követelték. A letartóztatások miatti átmeneti gondok ellenére az evakuációs akció nem szakadt meg. Az akció folytatását ezután ismét megszakította a magyarok által indított letartóztatási hullám és az 1941.

tavaszi európai katonai helyzet. Miután a németek elfoglalták Jugoszláviát, az evakuációs útvonalak teljesen német ellenőrzés alá kerültek. 1941 nyarán aztán véglegesen lezárult a közel két éven át tartó akció, amelynek eredményeképpen a Franciaországban és a Közel-Keleten szerveződő Lengyel Hadseregbe mintegy 30 ezer katonai és polgári menekültet sikerült kijuttatni.

Titkos lengyel katonai és politikai szervezetek

Az evakuációs akció volt az első, de nem az egyetlen lengyel konspirációs vállalkozás Magyarországon. Az ország olyan területnek számíthatott, ahol nagy sikerrel fejthette ki tevékenységét számos titkos lengyel katonai és politikai szervezet. A földalatti szervezetek hazai modellek szerinti megalakítására már 1939-ben kísérletet tettek a lengyel katonai hatóságok, később pedig a párizsi politikai vezetés is, több kiküldöttet delegált e célból Magyarországra. Magyarország területén tovább folytatták tevékenységüket azok a Lengyelországban alakult konspiratív szervezetek, amelyek folyamatos összeköttetést szerettek volna biztosítani az emigráns vezetéssel. Ilyen volt például a Lengyelország Győzelmi Szolgálata (*SZP*) vagy a Harcoló Lengyelország Táborá (*OPW*), amelyek az emigrációban jöttek létre, majd később tevékenységüket Magyarországról a megszállt Lengyelországba tették át. Az első időszakban a legjelentősebb és legnagyobb kiterjedésű szervezet a Titkos Katonai Szervezet (*TOW*) volt, amelyet Jan Mazurkiewicz őrnagy irányított. A szervezet 1939. szeptember 17-én Stanisławówban (ma: Ivano-Frankivszk) jött létre magas rangú hírszerzési és diverzáns tisztek kezdeményezéséből, akik szeptember végén költöztek Magyarországra. Mazurkiewicz őrnagy 1940 júniusáig saját futárszolgálatán keresztül irányította Magyarországról a szervezetet, majd ezután munkatársai egy részét Budapesten hagyva visszatért hazájába. Ők később beolvadtak az 1. sz., Romek fedőnevű Hírszerzési–Összekötő Bázisba.

Egy másik, jóval kisebb jelentőségű szervezet, a Lengyelország Védelmezőinek Bizottsága (*KOP*), amely nem ismerte el a Fegyveres Harci Szövetség (*ZWZ*) Főparancsnokságának felsőbbbségét, *Opieka* fedőnéven saját futári összekötő bázist alakított ki Budapest területén Lengyelország és az emigráns lengyel hatóságok között. Ennek feladata a baloldali csoportok

és a nyugati központok közötti kapcsolat fenntartása volt. A KOP közvetített a Lengyel Szocialista Párt (PPS) hazai és Külföldi Bizottsága között. E szervezet sejtjei 1942 márciusáig működtek Magyarországon.

Szintén Magyarországon volt fiókszervezete a Stefan Witkowski által Lengyelországban alapított *Muskétások* nevű szervezetnek. Tagjai jó társasági kapcsolataiknak köszönhetően külön futárútvonalat, felvevői és levélcserélő állomásokat létesíthetett. A *Muskétások* gyakran használták a *Romek*-bázis, illetve a politikai képviselet futárjait, amellyel szorosan együtt is működtek. Tevékenységüket a hazai és az emigrációs katonai, illetve polgári hatóságok részéről Lengyelország és Magyarország területén egyaránt számosan kifogásolták. Ennek oka nem kismértékben a szervezet politikai-hírszerző jellege és az *Intelligence Service*-szel fennálló kapcsolata volt, amelyet mag Witkowski tartott fenn.

A fenti összekötő sejteket az egyes pártok és politikai csoportosulások Magyarországon tartózkodó aktivistái alkották: a Lengyel Szocialista Párt, a Nép Párt, a Nemzeti Párt és a Munkapárt tagjai. A futárok és a „*bizalmi emberek*” közvetítésével saját maguk teremttették összeköttetést a Lengyelországban és az emigrációban lévő képviselőkkel. Az egyik legkomolyabb Magyarországon működő konspirációs szervezet a Składkowski-kormány volt közlekedési minisztere, Julian Piasecki által létrehozott szervezet, a Harcoló Lengyelország Tábora (OPW) volt. A konspirációs tevékenység bázisául a menekültek központjain kívül felhasználta az internált tisztek táborait is, amelyekben számos támogatóra lelt, különösen a magasabb rangú tisztek körében. Komoly támaszt jelentett az OPW tevékenységének kiterjesztésében Edward Śmigły-Rydz marsall Magyarországra érkezése, aki egy romániai internálótáborból szökött át ide. Az OPW szervezte meg a marsall közel egyéves magyarországi tartózkodását, ami a szinte az egész világra kiterjedő német és lengyel hatósági köröztetésre való tekintettel különösen nehéz feladatnak bizonyult. 1941–1942 fordulóján a szervezet áttette tevékenységét a megszállt Lengyelországba. 1943 őszén a tapogatózó tárgyalások után az OPW (katonai törzs) alárendelte magát a Honi Hadsereg (AK) Jan Korkozowicz ezredes által megalakított Magyarországi Egységének (OAK). 1940 elején Magyarországon két független konspirációs központ működött (egy politikai és egy katonai). Ezek feladata az e célra létrehozott bázisok és képviseletek segítségével fenntartott futár- és rádiókapcsolat működtetése volt a Honi Hadsereg Fegyveres Harci Szövetsége (*Zwiazek Walky Zbrojnej – Armia Krajowa ZWZ – AK*)

Főparancsnoksága, a Lengyel Köztársaság Honi kormány-küldöttsége, valamint az emigrációban tartózkodó kormány és Főparancsnoksági vezérkar között. A ZWZ párizsi Főparancsnoksága utasítására 1940 januárjától kezdte meg tevékenységét az 1. sz. Összekötő–Hírszerzési Bázist Budapesten *Romek*, *Liszt*, majd *Pestka* fedőnevek alatt. Feladataihoz tartozott többek között a futár-, majd később a rádió-összeköttetés megszervezése a német és a szovjet megszállás alatti területeken működő vezérkarokkal, az országból kiküldött futárok áthaladási útvonalának biztosítása a Bázis és a Lengyelország közötti szakaszokon, a párizsi, majd később a londoni központtal való összeköttetés fenntartása, valamint a magyarországi és a tengelyhatalmak más államaiban működő hírszerzés irányítása. (Hasonló szervezetet alakítottak Bukarestben a 2. számú, *Bolek*-bázis fedőnévvel. A 3. sz. bázist Kownóban tervezték megnyitni *Witold* fedőnéven, erre azonban végül nem került sor. Helyette később az *Anna*-bázis állt fel Stockholmban.) 1940 júliusáig a bázis a ZWZ Vezérkara alá tartozott, majd a Főparancsnokság VI. (Speciális) Osztályához, aztán 1943 májusától teljes egészében a Honi Hadsereg parancsnoksága alá került.

Az emigráns Főparancsnokság és a Lengyelország közötti összeköttetés fenntartásán kívül a bázis feladatai közé tartozott az internálótáborok konspiratív szempontból való beszerzése, az evakuációs akciók támogatása, a Honi Hadsereg soraiba jelentkező tisztek konspirációs munkára való kijuttatása (1943–1944). Egy Lengyelországban kirobbanó általános felkelés esetén a Bázis felelt a „*terület megszervezéséért*”, s irányító, „*fedőszervezetként*” működött az összes katonai jellegű magyarországi lengyel konspirációs tevékenység számára. A Bázisparancsnok, a Főparancsnok mentelmét élvezve, az összes Magyarországon működő konspirációs szervezet és tevékenység irányítója és vezetője volt. A Honi Hadsereg egyetlen Lengyelországon kívüli önálló körlete, *Liszt* fedőnév alatt, Magyarországon működött.

A Bázis Laktanyaparancsnoka alá tartozott az 1939 októberében, tehát a Bázis megalakításánál jóval korábban felállított *W* Kirendeltség, amely a Főparancsnokság II. területi egysége volt. A Kirendeltség kezdetben a Budapest és Lengyelország közötti futárútvonalak szervezésével foglalkozott, különös tekintettel a szovjet megszállás alatt álló területekre. Munkájának középpontjában a háború teljes időszaka alatt a Német Birodalom által elfoglalt területeken Magyarországról folytatott hírszerzési tevékeny-

ség állt. Ezen felül a Kirendeltség kötelességei közé tartozott a bázis és az alárendelt területi képviseletek védelme (biztonsági referatúra), tehát a kémelhárítási munkálatok széles skálája is. A Kirendeltség képviselői a ZWZ-nek tettek esküt.

A Honi Hadsereg magyarországi egységeinek felfegyverzési terve

A Honi Hadsereg magyarországi egységeinek felfegyverzése egy előzetes magyar–lengyel megállapodást követően ment volna végbe. E célból 1943 augusztusán az AK Főparancsnoka, Tadeusz Komorowski *Bór* tábornok Budapestre küldte megbízottját, Andrzej Sapieha *Tokaj* tartalékos őrnagyot. Sapieha széles körű felhatalmazás birtokában több hónapon keresztül tárgyalta a magyar politikai körök képviselőivel, többek közt a magyar hadsereg vezérkari főnökével, Szombathelyi tábornokkal, de küldetése nem hozta meg a várt eredményt.

Hiába vetítették előre az *OAK* egységeinek bevetését Lengyelországban és a szövetségesekkel együtt a Balkánon (a brit terv alapján így feltételezték) partra szálló lengyel egységek kötelékében, e tervek közül semmi nem valósult meg. Ebben több körülmény is közrejátszott: az *OAK* esetleges bevetési helyszínén, a Balkánon történt politikai és katonai események, a felfegyverzés és a magyar fél támogatásának hiánya, valamint a *Vihar* akció és a Varsói Felkelés okozta lengyelországi szervezési káosz, de legfőképpen az egész koncepció valószínűtlensége. *Bór* tábornoknak a Honi Hadsereg *Liszt* egységei már felfegyverzett részére vonatkozó részletes utasításai ellenére ilyen akciókra nem került sor. A magyarországi lengyel konspiráció katonai diszpozíciós centruma mellett a másik központ a *W* politikai képviselete volt. A képviselet 1940 májusában kezdte meg működését. A képviselet feladata, a Bázishoz hasonlóan, a (polgári) összeköttetés fenntartása volt a kormányküldöttség és a különféle politikai csoportosulások, valamint az emigráns kormány között, arra az esetre is, ha Magyarország kihátrálna a háborúból. Amikor a németek 1944. március 19-én megszállták Magyarország területét, a képviseletet végleg feloszlatták.

A magyarországi lengyel konspirációs tevékenység beszűntetése

A magyarországi lengyelség szervezeteinek 1939–1944 között fennálló működési modelljét a német haderőnek a 1944. március 19. hajnalán a Magyar Királyság területére való bevonulása rombolta le. A németek már az első nap tömeges letartóztatásokat hajtottak végre a magyarországi lengyelség körében. A letartóztatások, főleg a politikai képviselő esetében a futárookra is kiterjedtek. Teljes egészében csak a Bázis személyzete és az *OAK* Magyarország jól szervezett vezérkara menekült meg. Számos hivatalos intézményt felszámoltak: a Polgári Bizottság, a Lengyel Intézet és a *Wieści Polskie* szerkesztőségét bezárták. A Lengyel Hadsereg Képviselőlete megmenekült, de az élén álló Aleksander Król ezredest letartóztatták. A Gestapo által a lengyel menekültek (különösen a civilek) körében rendezett pogrom ellenére a lengyel intézmények fokozatosan ismét életre keltek. A Polgári Bizottság helyén megalakult a Lengyel Menekülteket Gondozó Bizottság, amely a Nemzetközi Vöröskereszt P szekciója keretében működött. Az internált tisztok és közkatonák táborait egyelőre nem számolták fel. Központosításukra csak később, 1944 novemberében került sor. Korábban, vagyis az év októberében azonban a németek már megkezdték a polgári, majd a katonai menekültek Harmadik Birodalom belsejébe való elszállítását. A menekültek és az internáltak többsége ezt a sorsot elkerülte. A bázis és a W Kirendeltség, valamint az *OAK* tevékenysége, amely 1944 végén látszólag megszűnt létezni, valójában tovább folytatódott mély konspirációs keretek között. A lengyel menekültek viszontagságai a háborútól sújtott Európában 1945-ben értek véget, miután a Vörös Hadsereg elfoglalta Magyarországot. Hat év hányattatás után a lengyelek első transzportjai már áprilisban haza indultak. Sok embert azonban még ezt megelőzően letartóztatott az *NKVD*. Nekik soha nem adatott meg a hazájukba való visszatérés lehetősége.

Irodalom

Antoniewicz, Z: *Rozbitkowie na Węgrzech. Wspomnienia z lat 1939–1946* [Töredékek Magyarországon. Emlékek a 1939–1946-os évekből]. Varsó, 1987.

Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. [A Honi Hadsereg dokumentumokban 1939–1945]. III. köt. 1943. április – 1944. *Polskie siły zbrojne w drugiej wojnie oewiatowej*

1939–1945. [Lengyel Fegyveres Erők a második világháborúban 1939–1945] II. köt. I. rész. London, 1959.

Biegański, W: *Polska emigracja na Węgrzech w latach 1939–1940. Rola emigracji wojennej* [Lengyel emigráció Magyarországon 1939–1940. A háborús emigráció szerepe], *Najnowsze dzieje Polski* [Lengyelország legújabb története], XII. kötet (1968).

Budziński, F: *Szkoły polskie nad Balatonem w okresie II wojny oewiatowej* [Lengyel iskolák a Balatonnál a II. világháború idején]. Varsó, 1988.

Czechowicz, Lachowicki: *Pamiętnik z pobytu w obozie polskich oficerów internowanych w Eger na Węgrzech w latach 1939–1944. Materiały do historii obozu...* [Emlékkönyv az egri lengyel tiszti táborból Magyarországon az 1939–1944-es években. Adalékok a tábor történetéhez] Lublin, 1977.

Gebei Sándor: *Lengyel katonai menekültek Egerben (1939–1944)*. In: *Archivum 19. A Heves Megyei Levéltár Közleményei*, Eger, 2010. 215–228.

Gowajczyńska, B: *Ewakuacja 10 Brygady Kawalerii Zmotorizowanej z Węgier 1939–1940*. [A 10. Kárpáti Motorizált Lovasdandár evakuálása Magyarországról 1939–1940]. In: *Acta Universitatis Lodzianensis, Politologia*, Łódź, 1988. 18. k. 41–52.

Kapronczay Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*. Mundus Kiadó, Budapest, 2009.

Lagzi, I: *Uchodźcy polscy na Węgrzech w latach II wojny oewiatowej* [Lengyel menekültek Magyarországon a II. világháború éveiben]. Varsó, 1980.

Nowak, Jerzy Robert – Olszański, Tadeusz (vál.): *Barátok bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939–1945*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Przewoźnik, A: *Baza Łącznikowo-wywiadowcza nr 1 w Budapeszcie 1940–1944* [Az 1. sz. Összekötő–Hírszerző Bázis Budapesten 1940–1944]. Zeszyt Historyczny Fundacji Studium Okręgu AK, Kraków, 1996.

Stolarski, Jan – Szenyán Erzsébet [szerk.]: *Menekült-rapszódia. Lengyelek Magyarországon, 1939–1945. Emlékiratok a bujdosás éveiből*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000.

Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.

Wieliczko, M: *Polacy na Węgrzech* [Lengyelek Magyarországon]. Lublin, 1977.

KATYŰI MAGYAROK

KOROMPAY EMÁNUEL ALADÁR (1890 – 1940) – AZ ÁLDOZAT

A lengyel hadsereg tartalékos századosa, a katyűi vérengzés magyar áldozata. 1880. március 23-án született Budapesten, gyógyszerész családban. A Váczi utca 40. szám alatt laktak, innen járt elemi iskolába. Középiskola tanulmányait a győri főgimnáziumban kezdte, majd átkerült a budapesti Lónyai gimnáziumba, ahol 1908. június 24-én érettségizett. Tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem bölcsészkarán folytatta, s filozófiából szerzett diplomáját 1912. október 3-án vehette kézbe. Első munkahelye a lévai gimnáziumhoz kötötte, s itt kapta meg behívó parancsát. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében magyarok tízezreivel együtt a galíciai frontra, Przemyślbe került, majd a háború után önként jelentkezett Józef Piłsudski Vörös Hadsereg ellen harcoló csapataiba.

A háborút követően Varsóban telepedett le. Feleségül vette a még Przemyślben megismert lengyel hölgyet, s lengyel állampolgár lett. 1930-tól Varsói Egyetem magyar lektora, az első lengyel–magyar szótár szerkesztője. Teljes felkészültségével ápolta a magyar–lengyel kapcsolatokat, a varsói magyar követség tanácsosaként is. Időközben három leánygyermek született: Erzsébet, Ilona, Mária. Nagy gondot fordított gyermekei magyarul tanítására.

1939. augusztus végén lengyel diákcsoporttal Magyarországon tartózkodott. Itt értesült a német támadásról, s tartalékosi behívásáról. Környezete marasztalta, de ő mielőbb vissza akart térni Lengyelországba. Századosként állt szolgálatba Przemyślben, ott, ahol az első világháborúban is szolgált. Feladata az ellátás biztosítása volt. Szerencsétlenségére a várost átszelő San folyó keleti oldalán lakott, így a Vörös Hadsereg fogságába került. Az átmeneti fogolytáborból még üzent családjának, s az óráját is elküldte. A hírhozó, egy Buzinsky nevű katona elmondta, hogy a százados úr véletlenül megszólalt magyarul, ezért majdnem életével fizetett. Utána énekkart szervezett. Mi azt nem értettük – folytatta a lengyel katona –, hogy miért nem vetette le tiszti egyenruháját? Ő kijelentette, hogy nem tagadja meg tiszti rendfokozatát.

Családja nem hallott többet róla. Azt sem tudjuk pontosan, hol halt meg, hol van sírgödre, s melyik feltáratlan tömegsírból porladnak csontjai. Holt-

testét a lengyel tisztek egy részének exhumálása során nem azonosították. Emléke azonban Lengyelországban él; a varsói helyőrség templomában az ő nevét is feltüntették, s a különböző kiadványokban ő is szerepel. Emlékét a család varsói lakhelyén és a Varsói Egyetem Hungarológiai Tanszékének falán emléktábla őrzi.

Hozzátartozói: felesége és három leánya közben Varsóban élt, s bekapcsolódtak a németellenes ellenállásba. Mária lánya – a legfiatalabb – a város polgármesteri hivatalában vállalt állást. Amikor 1939 szeptemberében az épületet bombatalálat érte, egyedül ő vesztette életét. Erzsébet intenzíven dolgozott a német megszállók ellen. Letartóztatták, s 1943-ban, a Gestapo fogságában kegyetlen kínvallatások után öngyilkos lett. A fiatal leány a magával hozott méreggel végzett önmagával. Cellatársainak elmondta: azért teszi, mert attól tart: nem tudja elviselni a kínzásokat és feladja társait. A németek Korompay feleségét, Mieczysławát is letartóztatták, s a hithű katolikus asszonyt Auschwitzba vitték, ahonnét ő sem tért haza.

Ilona, a harmadik lány futárként vett részt a nemzeti ellenállásban. Időközben édesapjától a sztrobelszki fogolytáborból, édesanyjától pedig Auschwitzból kapott egy-egy levelezőlapot, egy családon belül bizonyítva a két diktatúra lengyel értelmiség-ellenességét. Ilonának mindössze ennyi emléke maradt családjáról. Megérte a lengyel rendszerváltást, elmondása szerint utána tudta meg, hogy folyamatosan figyelték, sőt még hazánkban is keresték.

ORSÓS FERENC (1879–1962) – PATOLÓGUS ÉS TÖRVÉNYSZÉKI ORVOS

Orsós Ferenc egyetemi tanár, az MTA tagja, az orvostudomány legendás alakja, aki egész életét a kutatásnak szentelte. A Katyánban folyó exhumálások kiemelkedő magyar alakja.

Temesváron született, családjá valamikor Németországból települt át. Nagyapja az 1848-as szabadságharc főhadnagya volt, Spindel néven. Parancsnoka egy alkalommal megkérdezte tőle: hogyan lehet egy magyar hősnek sváb neve? Így lettek ők Orsósok. Édesapja szorgalmas hentesként biztosította családjá megélhetését. Ferenc, a legidősebb fiú, az orvostudományi egyetemre jelentkezett. Apja erre kijelentette, hogy ha a másik két gyerek is tanulni akar, azok is csak orvosok lehetnek. Ő ugyanis csak egyszer veszi meg az egyetemi könyveket. Így lett a három testvér neves orvos.

Az első világháborúban katoná; hadifogságba esett, ahol tifuszt kapott. Életét egy ápolónő mentette meg, s ez a kapcsolat egész életét meghatározta. Szerelme viszonzásra talált az ifjú hölgynél, de a házasságot a tifusz megakadályozta, amelyet most a lány kapott meg. Orsós mindent elkövetett gyógyulásáért, de a lány a kezei között meghalt. A visszaemlékezők szerint ezért életében nem volt több nőismerőse, s csak a munkának élt.

Kaposváron, majd Debrecenben kórboncnok, 1935-től a Törvényszéki Orvostani Intézet vezetője. A „*hullarovarokkal*” foglalkozott, amelyek a holttest elhantolásának időpontjára utalnak. Kutatásaival maga mögé utasította a hasonló módszerrel dolgozó franciákat. E témakörben számos tudományos műve jelent meg. A holttest temetési időpontjára ezen túlmenően a koponyában a halál beállta utáni mézlerakodás vastagságából is következtetett. Egyúttal a lőtt sebek szakértőjének is számított. Az ország elismert, első patológusa lett, de Teleki Pál 1941. áprilisi öngyilkosságánál nem őt hívták a vizsgálathoz.

Mivel a katyáni tömegsírok elhantolásának ideje fontos bizonyíték volt az elkövetők kilétére, a németek több bizottságot kértek fel. Orsós professzor az MTA tagjaként, európai híré szakértőként, a nemzetközi orvosszakértői bizottság tagjaként vett részt az exhumálásokban. Közel 150 tetemet boncolt fel, s több szövettani metszetet készített. Megállapította, hogy a gyilkosságokat szervezetten követték el és az elhantolások 1940 tavaszán történtek, amikor még a szovjetek birtokolták e területet. Véleménye a szakértői jegyzőkönyvben nagy súllyal szerepelt.

Orsós Ferenc az exhumálásnál

Nagy tiszteletben élt, amelyet nem akadémiai tagságával és kamarai elnökségével, hanem munkája eredményével érdemelt ki. Több, napjainkban felsőfokon emlegetett tankönyvet is írt. Tudományos munkássága mintegy 250 közleményt ölel fel. Orsós az orvosi kamara elnökeként a parlament felsőházának tagja volt, ahol kiállt a fajelmélet s a numerus clausus mellett. E politikai megnyilvánulása háttérbe szorította tudományos eredményeit és lehetetlenné tette későbbi elismerését.

Orsós professzor a szovjet vizsgálati eredmény közzététele után, 1944. február 27-én a *Magyarország* című lapban megismételte az általuk kiadott jegyzőkönyv főbb megállapításait és leszögezte, hogy ezt minden külső nyomás és befolyás nélkül szövegezték.

A győztes szövetségesek cinkosságát jelezte többek között a katyíni exhumálásokat segítő két helybéli orosz sorsa is. A szovjetek az öreg parasztot eltüntették; a fiatal kovács menekült, eljutott a lengyelekhez, s ott beszélni kezdett. Új névvel, inkognitóban Londonban kapott lakást. Néhány nap múlva azonban felakasztotta magát, az angolok pedig gyorsan lezárták az ügyet.

Orsós 1944 decemberében elhagyta az országot. Előbb a németországi Halléban, majd 1946-tól 1955-ig, nyugdíjazásáig a mainzi egyetemen tanított, ahol az amerikaiak védőszárnya alá került, de a hidegháború kezdetéig hallgatnia kellett. Orsós tehetséges festő is volt, több sikeres kiállítása is volt, s képei magas áron találtak vevőre.

Munkája elismeréseként a mainzi temető professzor-parcellájába helyezték örök nyugalomba, sírját gondozzák, emlékét tisztelik.

Itthon a népbíróság katyni szakértői véleménye miatt háborús főbűnössé nyilvánította, s 1945-be kizárták az akadémikusok soraiból. A rendszerváltás után Kosáry Domokos által indított rehabilitáció nem érintette Orsóst.

Lengyel kutatások szerint Katyn-nak volt egy harmadik, Kovács nevű magyar áldozata is, aki Szatmárnémetiben született. Ennél többet azonban nem tudunk róla.

Források:

Korompay Ilona interjúja Varsóban

Orsós Ferenc rokonainak visszaemlékezése

BOMBA-TERROR A NÉMET POLGÁRI LAKOSSÁG ELLEN

Drezda a szövetségesek 1945. február 13-i bombázása után

-
- 1939. szeptember 1: a német Luftwaffe támadása a lengyel Wieluń kisváros ellen
 - 1939. szeptember 25: a Luftwaffe és a tüzérség lerombolja Varsót
 - 1940. május 11: Winston Churchill brit miniszterelnök háborús kabinetje bejelenti, hogy a légitámadások során nem lesznek tekintettel a német polgári személyekre
 - 1940. május 12: a Royal Air Force (RAF) első támadása Mönchengladbach német város ellen
 - 1940. május 14: a Luftwaffe lerombolja Rotterdam nagy részét
 - 1940. május 18: első támadás Hamburg ellen:
 - 1940. május-július: „*furcsa háború*” Anglia és Németország között, légitámadások mindkét oldalon, főleg katonai-ipari célok ellen
 - 1940. augusztus 13: az „*angliai légi-csata*” kezdete
 - 1940. augusztus 24: a Luftwaffe első – elvétett – támadása London ellen; kismérvű károk
 - 1940. augusztus 25 – szeptember 4: öt brit támadás Berlin ellen
 - 1940. szeptember 4: Hitler egy beszédében kijelenti, hogy „*kiradíroztatja*” a brit városokat
 - 1940. szeptember 7: légi-offenzíva angol városok és iparvidék ellen, nagy támadás London ellen, amelynek célja, hogy békekötésre kényszerítse Angliát
 - 1940. szeptember 17: Hitler lemond Anglia inváziójáról

1940. november 14: támadás Coventry ellen
1940. december 31: az év során 70 támadás Hamburg ellen
1941. április 6: német terror-támadás Belgrád ellen
1941. május 16: az Anglia elleni német légi-offenzíva leállítását a Szovjetunió küszöbön álló megtámadása miatt (a kilenc hónapos légitámadások során 30 ezer brit halott, 60 ezer sebesült, s 250 ezer kibombázott)
1941. június 22: német támadás a Szovjetunió ellen. Az első órákban a Luftwaffe 2300 szovjet repülőgépet semmisít meg, legtöbbet a földön
1941. július 9: Churchill elrendeli a Német Birodalom erkölcsi bombázását, hogy *„megtörje a német polgári lakosság, s főleg az ipari munkásság erkölcsét”*
1941. december 31: az év során 42 támadás Hamburg ellen
1942. február 14: az *„erkölcsi”* célú szőnyegbombázás a RAF hivatalos doktrínája lett
1942. február 23: a brit bombázó főparancsnok Arthur Harris
1942. március 29: az első teszt-kísérlet egy város felégetésére: a lübecki óváros megsemmisítése
1942. április 23 – 27: a rostocki óváros megsemmisítése négy támadásban
1942. július 27: súlyos támadás Hamburg ellen
1942. augusztus 17: az amerikai bombázók első európai bevetése az észak-franciaországi Rouen-Sotteville nagy átrakodó-pályaudvara ellen
1942. augusztus 23: a Luftwaffe nagy támadása Sztálingrád ellen
1942. december 31: az év során 15 támadás Hamburg ellen
1943. január 21: Churchill és Roosevelt casablancai megállapodása légierők koordinálásáról
1943. február 18: Joseph Goebbels birodalmi propaganda-miniszter a berlini sportcsarnokban meghirdeti a *„totális háborút”*
1943. június: a RAF és az amerikai légierő (USAF) koordinált légi-támadásainak meghirdetése Berlin, Hamburg s a Ruhr-vidék ellen
1943. július 27 – 28: tűzvész Hamburgban (35 ezer halott)
1943. november: a német légelhárítás a legnagyobb veszteségeket okozza a szövetséges légi-erőknek
1943. november – 1944. február: a Luftwaffe elveszíti elfogó vadászai nagy részét, mert az USAF távolsági kísérő-vadászai mélyen behatolnak Németországba.
1944. február 20 – 25: az ún. *„nagy hét”* során a szövetségesek közel 10 ezer repülőgép bevetésével gyakorlatilag kikapcsolják az Augsburgban, Schweinfurtban, Regensburgban és Stuttgartban működő német repülőgép-ipart
1943. december 31: az év során 21 támadás Hamburg ellen (kb. 42 ezer halott, 125 ezer sebesült, s több mint 1 millió kibombázott)
1944. január 21 – május 29: három tucat támadás angol városok ellen, szerény károkkal. A Luftwaffe bombázó flottáját szinte teljesen felőrölték
1944. április – november: a normandiai partraszállás előkészítése érdekében szövetséges légi-támadások francia és belga városok ellen, több mint 15 ezer halott
1944. június 17: az első V1 kilövése Anglia ellen; rövidesen a V2 is csatlakozik, amelyet főleg Antwerpen ellen vetnek be (összesen kb. 10 ezer rakétának mintegy 30 ezer személy esett áldozatul)
1944. december 31: az év során 39 támadás Hamburg ellen
1945. február 13: tűzvész Drezdában (25–30 ezer halott)

1945. február 24: tűzvész Pforzheimben (kb. 20 ezer halott)
1945. március 9: amerikai támadás Tokió ellen (83 ezer halott)
1945. március 12: az USAF több mint 1000 repülőgépe lerombolja a keleti-tengeri Schwinemünde kikötőjét, amely menekültekkel van tele (kb. 23 ezer halott)
1945. május 8: Németország kapitulációja, a második világháború vége Európában
1945. augusztus 6: az első atombomba Hirosimára (200 ezer halott, 100 ezer sebesült)
1945. augusztus 9: a második atombomba Nagaszakira (74 ezer halott)
1945. augusztus 14: Japán kapitulációja, a második világháború vége
-

A németek hat évtized után felfedezték legújabb kori történetük sötét fejezetét, a második világháborúban városaik ellen folytatott totális bombaháborút. A téma évtizedekig tabunak számított: a bombaháború német áldozatait sokáig szégyenletesnek tartották emlegetni, mert elterelte volna a figyelmet a náci Németország bűnösségéről. A bombaháborúról sohasem folyt nemzeti vita.

Az 1986. évi történészvitát követően azonban a kutatók megdöbbentő részleteket publikáltak a szövetségesek bombázásairól és terveiről. Ezek megosztották a német közvéleményt, s nem kis indulatokat váltottak ki. Fellángolt a vita: ki kezdte a polgári lakosság bombázását – Hitler vagy az angolszászok? A Guernica elleni német támadás (1937) volt a kezdet, amit később csak lemásoltak? Mit jelent és ki folytatott stratégiai és taktikai bombázást? S ezzel összefüggésben: ki sértett nemzetközi jogot, holott a második világháború idején még nem létezett nemzetközi megállapodás a légi-háború folytatásáról? S ténylegesen hány vétlen polgári személy pusztult el a bombázások során?

A németek varsói, rotterdami és belgrádi bombázása, majd az angliai légi-csata után a szövetségesek 1942 februárjától elrendelték Németország szisztematikus szőnyegbombázását, amely az ipari- és katonai létesítmények mellett a lakóterületekre is kiterjedt. Ezzel akarták felőrölni a német lakosság rendszer iránti támogatását, azt remélve, hogy így gyorsabban véget vetnek a háborúnak. 1943 júliusában a Hamburg elleni támadásban 35 ezren veszítették életüket. 1944 végén brit katonai vezetők pedig a London elleni német V1 és V2 támadások megtorlásaként mérges gáz és biológiai fegyver bevetését sürgették a német városok és lakossága ellen. Egy svéd vélemény (Sven Lindqvist) szerint a polgári személyek elleni bombaháború nem egyes nemzetek, hanem az iparosodott államrendszer találmánya volt, s a 20. század első harmadában főleg a gyarmati háborúkban alkalmazták.

A brit politikusok és stratégiák a második világháború utolsó hónapjaiban céljaikat végül mérges gáz és biológiai fegyver bevetése nélkül is elérték, amikor Németország már képtelen volt az ellenállásra. A háború utolsó heteinek szőnyegbombázási offenzíváját 1945 februárjában Churchill sürgette és Harris légi marsall hajtotta végre. Utóbbi a háború végén még egyszer meg akarta mutatni, mire képesek bombázói, illetve demonstrálni Nagy-Britannia és az Egyesült Államok katonai erejét. Másik céljuk nyilvánvalóan a német nép kollektív megbüntetése volt, hogy generációkra elvegyék kedvét olyan politikai szervezethez való csatlakozástól, amely háborút tervez.

A polgári lakosság ellen folytatott légi háború embertelenségének szimbóluma 1945 tavaszán Drezda, Pforzheim, Schwinemünde, Tokió lerombolása és felégetése volt. A Nagaszakira és Hirosimára ledobott atombombák nyomán is százezrek haltak meg értelmetlenül. A Németország elleni szőnyegbombázások tűzvészeiben több mint 635 000 német veszítette életét, közöttük 56 000 gyermek. Angol oldalon a bombázások áldozatainak száma hozzávetőlegesen 60 ezer fő volt.

LÉGIERŐ FEJLESZTÉS ÉS LÉGI HÁBORÚS DOKTRÍNÁK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

A Luftwaffe újjáépítése

Az 1919. évi versailles-i békeszerződés értelmében valamennyi német repülőgépet át kellett adni a győzteseknek, vagy meg kellett semmisíteni. A szerződés megtiltotta Németországnak polgári és katonai célú repülőgépek gyártását. Miután Németországot az 1925. évi locarnói regionális biztonsági paktumot követően 1926-ban felvették a Népszövetségbe, engedélyezték számára a polgári repülőgépek gyártását. A tilalom feloldását követő évben az országban már 17 kisebb repülőgép-gyártó műhely létezett. Egyedüli nagyüzemként a dessau-i Junkers-művek működött. 1927-ben a műhelyek együttesen 200 repülőgépet állítottak elő. 1933-ig nem sikerült a többi nagyhatalom fejlesztési előnyét behozniuk, s még mindig

csak az 1918. évi gyártási színvonalon tartottak, mivel a nehéz repülőgépmotorok gyártását továbbra is tiltották. Nagyszériájú gyártásra egyik repülőgépgyár sem volt alkalmas. A világgazdasági válság súlyosan érintette a repülőgép-ipart is: a Junkers-művek csődbe jutott, így 1933-ban Németországban mindössze 33 repülőgép készült.

A Hitler vezette nemzetiszocialista párt hatalomra juttatásával a fejlődés új irányokat vett. A genfi leszerelési tárgyalások meghiúsulása után (német követelés: a többi állam is szereljen le a német szintre) Németország 1933. október 14-én kilépett a Népszövetségből s fegyverkezni kezdett, mert úgy látta, hogy a környező országok jelentősen növelték fegyverzetüket és hadseregük létszámát (Franciaország békeidőben 724 ezer, Belgium 113 ezer, Lengyelország 275 ezer, Csehszlovákia 140 ezer, Litvánia 32 ezer főt tartott fegyverben).

Mivel nem jutottak hozzá modern repülőgép-típusokhoz, a birodalmi kormány úgynevezett „*rizikó-légierő*” felállítását határozta el, amelynek során nagy számban gyártottak régi típusú gépeket. A birodalom megvásárolta a Junkers-műveket, a többi üzemet pedig állami megbízásokkal mentette meg. A rendkívül felgyorsított, hektikus tempójú, sok szervezési és gazdasági nehézséggel folytatott fegyverkezés során 1935-ig nagy számban gyártottak elavult gépeket. De ezeken kiképezték a szükséges létszámú hajózó-személyzetet, illetve katonai blöffként használták Európa felfegyverzett országaival szemben.

A Ju 52 első nagy szériája 1934-ben került ki a gyárakból. Csak 1936-ban kezdődött meg a ME 109 és a ME 110 modern vadászgép, a Ju 87 és a Do 17 vadászbombázó, valamint a közepes hatósugarú He 111 bombázó fejlesztése. 1937-től az elavult rizikó-légierőt folyamatosan felváltották a második generációs harci- és vadászgépekkel.

1937-re a Luftwaffe 4000 repülővel rendelkezett, de közöttük egy négymotoros bombázó sem volt. A nehéz repülőmotorok építésének korábbi tilalmából eredő nehézségeket 1939-ig nem sikerült kiküszöbölniük. Termelés-technikailag a Luftwaffe a háború kitörésekor még elmaradt állapotban volt, s e helyzeten csak a háború során tudtak valamit javítani. A túlságosan felpörgetett fejlesztés miatt azonban a tervezésben és a termelésben helyenként kaotikus állapotok uralkodtak, s emiatt gyakorta rög-tönözni kellett. Hiányoztak a tömegtermelési tapasztalatok, s a repülőipar vezetői többnyire barkácsolók és feltalálók, de nem kereskedők voltak. A német repülőiparban túl sok párhuzamos, szétforgácsolt kísérletezés folyt.

1939-ben 29 fejlesztési projektet állítottak le, közöttük a Focke Wulf 200B Condor négymotoros repülőgép típusát is, amely távolsági bombázásra is alkalmas lehetett volna. Már 1937-ben leállították a Do 19 és Ju 89 tervezési munkálatait, amelyeket bizonyos körülmények között szintén távolsági bombázóként lehetett volna alkalmazni.

A légi háború német tervezése

1933-ban, a német újrafegyverkezés kezdetén a Luftwaffe önálló fegyvernem lett. E szervezési formával az ország Nagy-Britanniát követte, amely e lépést már 1918-ban megtette. Ők ugyanis az első világháború tapasztalatait elemezve a jövő háborújában mindenképpen el akarták kerülni a nagy veszteségekkel járó lövészárk-háborút, s ezt főleg a mindenkori légierőtől várták.

Az 1920-as évek elején Giulio Douhet olasz tábornok, a légi háború teoretikusa úgy vélte, hogy a jövő háborúját a bombázás dönti el, amelynek feltétele azonban a polgári lakosság elleni támadások, amelyekkel megtörik a nép kitartását. Így gyors győzelmet lehet aratni, s elkerülhető a frontok állóháborúja. Más szerzők is „*totális háborúval*” számoltak, amelyben megszűnik a katonaság és a polgári lakosság megkülönböztetése.

A német Erich Ludendorff tábornok szerint is „*a légierő külön háborúja az ellenséges front hátában a közlekedési útvonalak, a vasutak, illetve a háborúhoz közvetlenül és közvetve szükséges berendezések ellen irányul, ezzel az ott foglalkoztatott munkások ellen s ezzel összefüggésben az ellenséges ország lakosságrészei ellen*”.

A Luftwaffe vezetése elutasította ezeket a nézeteket. Szerintük a jövő háborúja Európa harcterein, s nem a hátszágban dől el. A légierő feladata, hogy megszerezze a légi fölényt az ellenséges terület felett, s ezzel támogassa a szárazföldi hadsereg és a haditengerészet harcát.

A légi háború német doktrínájában csupán az utolsó helyen szerepelt az ellenséges hadsereg nyersanyagforrásai elleni harc és az utánpótlási vonalak megszakítása. Jóllehet itt felismerhető némi elméleti közeledés Douhet feltételeihez, de vele ellentétben a német légierő vezetése elsősorban a front utánpótlási vonalainak akadályozását, tehát a közlekedési útvonalak, fegyvergyárak, kikötői létesítmények, elektromos művek, stb. elleni támadással számolt. Doktrínáját a második világháború alatt is érvé-

nyes szolgálati előírásában is rögzítette. A Luftwaffe első feladatának „*az ellenséges légierő elleni harcot*”, másodiknak a „*beavatkozást a földi és tengeri operációkba és harci cselekményekbe*”, harmadiknak „*az ellenséges hadsereg erőforrásai elleni küzdelmet*” nevezték meg, összekapcsolva „*a frontra irányuló erőforrások megakadályozásával*”.

A német légierőt nem a polgári lakosság elleni légi háborúra készítették fel. Erre utal a viszonylag rövid hatótávolságú zuhanóbombázó (röviden: Stuka) kifejlesztése, amely zuhanórepülésben célzott támadást intézhetett bunkerek, páncélos csoportosítások és hadihajók ellen, de teljesen alkalmatlan volt felszíni célok szőnyegbombázásaira. A repülőgépek rádió-navigációs rendszere is elsősorban a találati pontosságot szolgálta. Mindkét tervezésnek gazdasági célja is volt: a pontos bombavetéssel az összes bombamennyiség és ezzel a bevetendő repülőgépek számának csökkentése. 1939 őszén a Luftwaffe vezérkara azzal az indoklással utasította el a szőnyegbombázás fejlesztési tervét, hogy nem szándékoznak támadni ellenséges felszíni célokat. Helyette a távirányítási eljárások fejlesztésével javasolták a célpontok leküzdését. A lehető legpontosabb bombázás érdekében az optikai célzás helyett a rádió-navigációs eljárás fejlesztését szorgalmazták.

A Luftwaffe nem tervezte négymotoros, távolsági bombázók fejlesztését, amelyek súlyos bombaterhet szállíthatnának nagy távolságokra. A négymotoros Condor szállítógépet ugyan 1939-ben katonai repülőgéppé alakították, de a háború során a Német Birodalom képtelen volt négymotoros bombázót kifejlesztetni, amely akkor egyébként a tervezéstől a sorozatgyártásig hat évig tartott. 1941-ben ugyan megkezdték a Ju 81 és a Ju 290 továbbfejlesztését, de azokat is szállítógépeknek tervezték. 1945-ig e géptípusokból mindössze 47 darab készült el.

Nagy-Britannia légi fegyverkezése és doktrínája

Nagy-Britanniában az első világháború negatív tapasztalatait elemezve abból indultak ki, hogy a jövő háborújában feltétlenül megakadályozandó a frontok állóháborúvá merevedése és az elhúzódó háborúval járó veszteségek. A *Royal Air Force*-t (RAF) már 1918 októberében önálló fegyvernemmé nyilvánították, sőt javaslatot dolgoztak ki a német polgári lakosság

erkölcsének légi támadások révén történő megtörésére. A tervzetben az ellenállás és a kitartás megtörése elsőbbséget kapott az üzemek lerombolásával szemben. A fegyverszüneti tárgyalások és az 1918. novemberi németországi forradalom azonban megghiúsította e szándékokat.

A német harci erkölcs összeomlása megerősítette a brit stratégiák és politikusok felfogását, hogy a polgári lakosság az ellenséges állam leggyengébb láncszeme. 1923-ban a brit légierő vezetője, Hugh Trenchard kifejtette, hogy a RAF-nak a következő háborúban először az ellenséges lakosság ellenálló képességét kell megtörnie, s így elkerülni az állóháborút. Legfontosabb a lakások lerombolása és a polgári lakosság körében az emberi élet kioltása. Az 1930-as években a brit légierő tábornokai – élükön a hírhedt Arthur Harris tábornokkal – kijelentették, hogy Németországot „*kapituláció érettre*” lehetne bombázni. Az ellenvetésre, miszerint az ellenség is bombázná a brit lakosságot, azzal válaszoltak, hogy „*az angolokat keményebb fából faragták, mint a németeket*”.

Az 1930-as évek elején Nagy-Britannia az 1920-as években kifejlesztett doktrínái alapján kezdte meg légi fegyverkezését, amelynek súlypontját hatalmas bombázóerő kifejlesztése jelentette. Miután a korai 1930-as évektől a brit vezető körökben Németország „*végleges potenciális ellenségnek*” számított. 1936-ban felállították a bombázó parancsnokságot (*Bomber Command*), amelynek vezetése már 1938-ban magabiztosan kijelentette, hogy elegendő ereje van a német hadiipar megsemmisítésére.

Nagy-Britannia 1932-ben megkezdte nehéz, távolsági bombázóinak kifejlesztését, amelyet a polgári lakosság ellen folytatott stratégiai légi háború igényelt. Néhány évvel később Németország felett megjelentek a Stirling, a Halifax és a Lancaster bombázók. Elhanyagolta azonban a bombázókat kísérő stratégiai vadászok fejlesztését, azzal az indoklással, hogy a bombázók „*mindig átjutnak*” és nincs szükségük a vadászok védelmére. Erős fegyverzetük minden oldalról védettséget biztosít számukra, így az ellenséges vadászok sem fenyegethetik. A britek kezdetben súlyos árat fizettek tévedésükért. Későbbi vadászgépeik, a gyors és kis fordulókra képes Spitfire és a Hawker Hurricane technikailag már megelőzték a német vadászokat, s nekik köszönhatték győzelmüket az Angliáért folyó légi csatában.

Az Egyesült Államok légi háborús doktrínája

Az Egyesült Államok 1935 júliusában elkészült a gyors és távolsági B 17 bombázó prototípusával és megkezdte e legyőzhetetlennek tekintett repülő erődök és további modelljei gyártását. A stratégiai háborúra és szőnyegbombázásra kiválóan alkalmas gépet elsősorban nem a polgári lakosság elleni bevetésre szánták, mert azt gazdaságtalannak és butaságnak tekintették, még 1941 decemberében is, amikor az Egyesült Államok hivatalosan belépett a második világháborúba. De már 1941 januárjában angol–amerikai közös tervezés kezdődött a Németország elleni légi háború stratégiájáról. Ennek célja olyan tartós légi offenzíva volt, amely légi fölényt vív ki a távolsági bombázók számára. Támadásaik elsősorban a katonai centrumok, s nem elsősorban a polgári lakosság ellen irányultak. Az Egyesült Államok 1944-ig követte ezt a stratégiát, de azután áttért a japán és a német lakosság elleni korlátlan légi háborúra. Az angolokhoz hasonlóan ők is érinthetetlennek tekintették a bombázókat, s csak megkésve kezdték meg a távolsági vadászgépek gyártását, amelyek a nappali támadásoknál védték a bombázó flottát.

Miként a német légi háborús doktrína a „*hagyományos humanitárius gondolkodás*” és a „*háborúskodás klasszikus-kontinentális hagyományának folyománya*” volt, az angolszász felfogás is saját hagyományaira tekintett vissza, amikor a nagyszabású légitámadások céljának a polgári lakosságot tekintették. E módszer más eszközökkel folytatta a tengeri blokádok évszázadok óta alkalmazott, alapvetően az egész ellenséges nemzet ellen irányuló brit gyakorlatot. Miután nehéz csatahajóikat az új német tengeralattjárók veszélyeztették, ezért e megoldás túlságosan kockázatosnak tűnt a blokáda számára. Helyette 1938-ban Nagy-Britannia 500 nehéz, négymotoros bombázóra adott megrendelést. A háború előtt a RAF a stratégiai terror-bombázást választotta, s ez volt a vezérkari főnökséget 1929-ig betöltő Trenchard doktrínájának magja.

A hadviselés e módja az amerikaiak számára sem volt idegen. Észak és Dél polgárháborújában (1861–1865) főleg az északiak vonták be tudatosan a déli lakosságot a háborúba. Grant tábornok kidolgozta a felégetett föld taktikáját, s megjósolta, hogy a következő háború „*az összeegyeztethetetlen ideológiák totális összeütközése*” lesz. Rooseveltt pedig már 1941 májusában a német városok bombázásában látta „*a győzelem egyedüli eszközt*”.

Franciaország és a Szovjetunió helyzete

Franciaország és a Szovjetunió a Német Birodalomhoz hasonló taktikát követett: egyikük sem készült légi háborúra a polgári lakosság ellen. Franciaország a második világháború kezdetén nem rendelkezett világos, hosszú távú tervezéssel. Az ország Angliától függött, amellyel 1938-ban megállapodott a brit légierő állomásozásáról francia földön, valamint légvédelmi rendszerük koordinálásáról. A francia légierőt elsősorban a földi csapatok taktikai támogatására képezték ki és alkalmazták.

A Szovjetunióban ugyan már 1932-ben rendszerbe állították a Tb-3 típusú első négymotoros távolsági bombázóját, de hiányzott hozzá a kiképzett személyzet, s nem rendelkeztek elegendő számú géppel sem. Ezeket a szárazföldi haderő taktikai támogatására használták, de navigációs rendszere is gyenge volt. A szovjet bombázók kisebb csoportjának támadásai 1941 nyarán Berlin és Északkelet-Németország helységei ellen, valamint 1945. március–áprilisban Königsberg, Breslau, Danzig és Berlin ellen jelentéktelen maradtak és nem befolyásolták a háború menetét.

„A bombázó mindig átjut?”

A baszk város, Guernica elleni 1937. április 26-i német támadás sokak szemében a terrorháború bűnbakjaként szolgál, egyfajta indigóként, amelyet később valamennyi légi-hatalom csak lemásolt. Eszerint: a németek kezdték s találták ki a polgári lakosság elleni, megkülönböztetés nélküli bombázást. Guernica valóban terrortámadás volt, de annak mintaként való beállítása téves. A polgári személyek elleni légi-háború nem egyes nemzetek találmánya volt, hanem az egész iparosodott államrendszeré.

A történelem első, dán gyártmányú bombáját 1911. november 1-jén – nyolc évvel a motoros repülőgép levegőbe emelkedése után – az olasz Giulio Cavotti hadnagy dobta le az arabokra a líbiai Tripolisz mellett, akik az olasz gyarmati csapatok ellen védekeztek. Az áldozatok számáról nincs adat, de a katonai jelentések szerint *„csodálatos hatása volt az arabok erkölcsére”*.

Mindez ösztönzőleg hatott. A későbbiekben valamennyi gyarmati hatalom megkísérelte birtokait a levegőből uralni: a franciák 1912-ben Marokkóban bombáztak, a spanyolok 1913-ban ugyanott golyókkal töltött re-

peszgránátot dobtak le, a britek 1915–1920 között Indiában, Egyiptomban, Afganisztánban, Szomáliában és Iránban avatkoztak be a levegőből. Az 1920-as években dél-afrikai repülők vadásztak gépeikből a hottentottákra, francia repülők lerombolták Damaszkusz városrészeit és megöltek 1000 embert, s az Egyesült Államok nicaraguai lázadó parasztokat bombáztak. Francia parancsnokság alatt álló amerikai pilóták igen kétes dicsőséget szereztek, amikor a történelemben elsőként megsemmisítették a marokkói Chechaouen városát, a Jibala szent helyét. 1925-ben, a támadás idején a 6000 fős helység teljesen védtelen volt, hiszen a pilóták tudták, hogy valamennyi fegyveres elhagyta a helységet.

Irakban Arthur Harris – a német városokat elpusztító brit bombázók későbbi parancsnoka – „*finomította*” a légi ellenőrzés technikáját, s megparancsolta a falvak lakóházainak célzott bombázását.

Az akció akkortájt nem keltett feltűnést. A gyarmattartók azonos véleményen voltak: a levegőből történő ellenőrzés anyagilag kedvező módszer a saját személyzet különösebb veszélyeztetése nélkül. A gyarmati területek katonasága nem különböztetett meg harcosokat és polgári személyeket: az alávetetteket számos helyen nem tekintették embereknek. A rasszizmus és a „*vad törzsek*” megvetése kezdettől fogva jellemezte a bombaháborút.

A „*fél-civilizált*” törzsek elleni imperialista politika hatásaiban – bármennyire félelmetes is volt – nem hasonlítható a második világháború későbbi szőnyegbombázásaihoz, de a mögötte meghúzódó logika majdnem azonos vele. Egy brit szolgálati szabályzat a gyarmati rendőrakciók célját „*az ellenséges lakosság normális életének zavarásában*” jelölte meg, hogy alkalmatlanná tegye az ellenségesség folytatására. 1943-ban hasonló szavakkal indokolták meg a Németország elleni bombázási offenzívát.

Az európaiak tudatáig akkortájt csak az európai események jutottak el. Az első világháborúban a németek Zeppelin-légihajókból és Gotha típusú gépeikből bombázták Londont és Dél-Angliát, a brit pilóták pedig a Német Birodalom városait támadták. A háború összes veszteségein mérve azonban e károk szerények voltak. A két oldalon mintegy 2000 ember halt meg a légi támadások következtében.

Lélektani hatása azonban rendkívüli volt, főleg Angliában: a bombák pánikot okoztak az utcákon és félelmet az egész országban: évszázadok óta az első támadás az anyaország ellen! Mindez a legtöbb britben rendkívüli sokkot váltott ki.

Többek között ez magyarázza, hogy az angol stratégiák a következő években miért tartoztak az offenzív bombaháború energikus szorgalma-

zói közé: őket sokkal jobban zavarták a bombák, mint a háborúhoz szokott Németországot s a támadásban látták a védekezés legjobb eszközét. „*A bombázó mindig átjut, ezért értelmetlen az ellenállás*” – jelentette ki Stanley Baldwin angol miniszterelnök. Helyette „*az ellenségénél gyorsabban kell több asszonyt és gyermeket megölni, ha túl akarunk élni.*” Az ipari országokban az első világháború után mindenütt ilyen „*totális háborús*” elméletek születtek, messze megelőzve Joseph Goebbelt.

A légierőt kezdettől fogva a totális háború fontos elemének tekintették, mivel az első világháborús tapasztalatok alapján a földi csaták nem voltak megnyerhetők. 1914–1918 között a lövészárkokban fiatal emberek millióit áldozták fel, de döntést addig nem lehetett kikényszeríteni, amíg az ellenséges hadseregeket a hazai ipar ellátta hadianyaggal. Így a hátország munkásságát, sőt az egész lakosságot ellenségnek nyilvánították. Ha bombákkal megtörjük azok erkölcsét – hangzott az érvelés –, akkor az ipar, s vele a front is összeomlik. Többé nem hadseregek, hanem nemzettek harcolnak egymás ellen. Nem egy csatáról van szó, hanem a túlélésről. S ennek érdekében minden eszköz megengedett. Közöttük pedig leghatalmasabbak a bombák.

1915-ben megszületett a tűzvész alapötlete: F. W. Lanchester angol matematikus azt javasolta, hogy a lakosságot lángokkal semmisítsék meg. Mégpedig a tűzoltóságot terheljék túl számtalan tűzzel, így a város teljesen leég. 1919-ben W. Churchill fegyverzetügyi miniszterként ezergépes támadást javasolt Berlin ellen, jóllehet akkor nem álltak rendelkezésére a gépek.

Harci repülőgép-gyártás (1939–1945) (darab)

Ország	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Egyesült Államok	5 856	12 804	26 277	47 836	85 988	96 318	49 761
Nagy-Britannia	8 190	16 149	22 694	28 247	31 036	31 036	14 145
Szovjetunió	10 382	10 565	15 735	25 436	34 900	40 300	20 900
Japán	4 467	4 468	5 088	8 861	16 693	28 180	11 066
Németország	8 295	10 247	11 776	15 409	24 807	39 807	7 540
Olaszország	1 800	1 800	2 400	2 400	1 600	–	–

(Sipos Péter: *Adattár a második világháború történetéhez*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1994. 82.)

LÉGI HÁBORÚ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Guernica – a kezdet?

1937. április 26-án délután 3 olasz és 21 német repülőgép több mint 30 tonna bombát dobott le Guernica észak-spanyol városkára. A lakosok egy része ünnepség miatt nem tartózkodott a helységben, mások fedezéket kerestek vagy pánikba estek. A két és fél órás támadás után az egész város lángokban állt. Több százan életüket vesztették, s a házak közel háromnegyede lángokban állt.

A Condor-légió akciója, Hitler álcázott csoportja Franco tábornok támogatására a köztársasági kormány ellen a spanyol polgárháborúban, *„olyan háborúskodás jelképe, amely a védtelen lakosságot kegyetlenül és előkészületlenül érte”* – mondta Roman Herzog, az NSZK egykori szövetségi elnöke a bombázás 60. évfordulóján.

A támadás utáni hetekben világméretű csalódottság érződött. A város évszázadok óta a baszkok nemzeti szentélye volt, ahol Spanyolország királyai egy öreg tölgyfa alatt garantálták a baszk jogokat. Pablo Picasso a bombázás utáni hónapokban monumentális festményben állított emléket Guernicának.

Az akció célja a köztársasági csapatok visszavonásának megakadályozása volt Bilbaoba. Ezért egy hidat és egy utat kellett lebombázni a helység keleti részén. Az első találatok utáni füst- és porfelhőben azonban már válogatás nélkül bombáztak. A Condor légió vezérkari főnöke, Wolfram von Richthofen báró négy nappal később jegyezte fel naplójába: *„Többé már egyikünk sem tudta felismerni az utak-, hidak és az előváros célpontjait, s csak középre dobott le mindent.”*

Varsó bombázása (1939. szeptember 24–26.)

Amikor Németország 1939. szeptember 1-jén megtámadta Lengyelországot, légi háborús doktrínája keretében a Luftwaffe azonnal lengyel kikötőket, a lengyel hadsereg állásait, vasúti csomópontokat, közutakat, stb. támadott. Wieluń kisváros történelmi belvárosa szinte teljesen megsemmisült. A város házainak mintegy 75%-a elpusztult, s a bombázás 1200 halálos áldozatot követelt.

**Wieluń: a német Luftwaffe első támadása a lengyel határváros ellen
(1939. szeptember 1.)**

Amikor a német szárazföldi csapatok 1939. szeptember közepén elérték Varsót és a lengyel főváros átadását követelték, a lengyel vezetés elutasította a város átadását, s csapatai elkeseredetten védekeztek. Német részről ötször követelték Varsó átadását, s azt minden alkalommal elutasították, jóllehet a németek röplapokon légitámadással fenyegetőztek. A város erős légitámadással kísért megrohamozása előtt felszólították a lakosságot, hogy a városból kifelé vezető, s nem támadott utcákon keresztül hagyják el a várost.

Szeptember 24-én megkezdődött Varsó háromnapos bombázása. Másnap a Luftwaffe 1177 bevetésben 487 tonna robbanóanyagot és 72 tonna gyújtóbombát dobott a városra. Az akkori viszonyok közepette súlyosnak tekinthető légitámadás egyúttal a német Luftwaffe bombázási hiányosságait is jelezte. A Ju 52 szállítógépek nyitott ajtajából becsatolt katonák szeneslapátokkal dobálták ki a bombákat. A lengyel főváros csak ezután kapitulált. A lengyel helyőrség főparancsnoka szeptember 26-i jelentésében azt írta, hogy „Varsó már csak romokból áll [...] A Varsó előtt álló lengyel egységek kevesebbet szenvedtek, mint a polgári lakosság, mivel a légitámadások főleg ellenük irányultak, hogy megtörjék erkölcsüket.” A tüzérségi tüzzel együtt a légi-támadás 20 ezer halottat követelt. Szeptember 27-én 14 órakor fegyverszünet lépett életbe, s Varsó parancsnoka feltétel nélkül átadta a várost a németeknek.

Rotterdam (1940. május 14.) – a holland ellenállás megtörése

A semleges Hollandiába 1940. május 10-én benyomuló német csapatok hasonló nehézséggel találták szembe magukat, mint Varsóban. A megtámadottak országuk nagy részét gyorsan kiürítették, majd a vízi-utakkal és az Északi-tenger által határolt „*holland erődben*” kemény ellenállást tanúsítottak. Német részről attól tartottak, hogy a hollandok angol erősítést kapnak, s az elhúzódó harcok veszélyeztetik a villámháborút. Ezért a 18. német hadsereg főparancsnoka, Georg von Kuchler tábornok parancsot adott az ellenállás minden eszközzel való megtörésére, szükség esetén a város megsemmisítésével való fenyegetésre, illetve annak végrehajtására. Ennek nyomán különféle párhuzamos tárgyalások kezdődtek, megfelelő koordináció nélkül.

A Luftwaffe 54. harci egysége május 13-án este kapott utasítást a rotterdami centrumban lévő „*holland ellenállási övezet szőnyegbombázással való megsemmisítésére,*” s a támadást másnap 15 órára tüzték ki. Időközben azonban tárgyalások kezdődtek a holland városparancsnok és a német parlamenterek között, de a 100 percnyi repülőútra fekvő bázisokról már felszálltak a német gépek. A város megadásának aláírt okmányát a németek csak 14 óra 55 perckor kapták meg, ezért a városhoz közeledő gépek első hullámát már nem tudták értesíteni. A támadást visszavonó vörös rakétákat a pára és a kikötőben égő hajó erős füstje miatt ez a csoport nem észlelte. A két harci- és Stuka-csoport a város centruma felett kiürítette teljes, 60–90 tonnányi bombarakományát. A második bombázócsoport már észlelte a vörös rakétákat s visszafordult.

A bombázás rendkívüli pusztítást okozott a városban. Mivel egy bomba szétrombolta a vízellátás fővezetékét, oltani sem lehetett. 1940. május 14-én Rotterdamban 900 ember meghalt, 25 ezer lakás, 2500 üzlet, 250 szálloda és panzió, s 1350 ipari vállalkozás elpusztult. A Ruhr-vidékre igyekvő angol bombázók még nappal később is látták a füstoszlopokat és a vörös horizontot.

Az angliai légi csata (1940. augusztus – 1941. május)

A németek sikeres nyugati hadjárata után egy ideig a Luftwaffe lett Hitler fontos harci eszköze. Az angol hadsereg a Dunkerque-i súlyos veszteségek után visszahúzódott a szigetre. Az invázió ekkor még rendkívül kockázatosnak tűnt a német tábornokok számára, így egy „*erőteljesebb légi háborúval*” igyekeztek „*felőrölni az egész országot*”.

Az Anglia elleni első légitámadások kizárólag a hajóforgalom, s 1940 augusztusától a partközeli, valamint Északkelet-Anglia katonai és repülőipari célok ellen irányultak. A tervek szerint a brit légvédelmi erők elleni küzdelmet döntő mérvű meggyengülésükig kell folytatni. Csak a brit vadászok legyőzése és a Dél-Anglia feletti kielégítőnek ítélt légi-főlény helyreállítása után indulhatott meg az ipari célok (repülőgépipar), kikötői berendezések és élelmiszerraktárak elleni támadás. E szakaszban kivétel nélkül célzott nappali támadásokra került sor.

Hitler állítólag parancsban tiltotta meg a rossz látási viszonyok közepette történő bombázást, valamint a London elleni támadásokat, mert még mindig az Angliával való megegyezésben reménykedett. Ennek ellenére – tévedésből? – 1940. augusztus 24-én este 22 órakor 100 német repülőgép bombázta Londont, „s 76 káresetet” okozott a városban és négy elővárosában.

A szakirodalom eltér annak megítélésében, ki és mikor kezdte a stratégiai légi-háborút. Az első nagyobb angol bombatámadásra németországi célok ellen 1940. május 15–16-a éjszakáján került sor, amelytől a szorongatott francia csapatok tehermentesítését remélték. A Ruhr-vidéken német közlekedési csomópontokat és üzemanyagraktárakat támadtak, de a bombázók nagy része tapasztalat hiányában elvétette a katonai célokat. Május 19-én a német hírügynökség azt jelentette, hogy május 10–13. között 71 ellenséges légi-támadás közül 14 hadifontosságú, 51 pedig kifejezetten nem katonai célokra irányult. Az angol részről Blitznek (villám) nevezett német támadások 1940 decemberéig 14 ezer emberéletet követeltek, s legalább 250 ezer lakos maradt fedél nélkül.

A londoni német támadás megtorlásául 1940. augusztus 25-én éjszaka az angol bombázók Berlint támadták és bombáikat céltalanul dobták le a városra. E légitámadást erősödő brit propaganda-hangok kísérték: Duff Cooper brit tájékoztatási miniszter bejelentette, hogy a RAF rövidesen „el-

hamvasztja” Hamburgot. Azokban a napokban éjszaka valóban kisebb-nagyobb brit bombatámadások érték Nyugat- és Északnyugat-Németország városait. A mind nyugtalanabbá váló német lakosság védekezést sürgetett, de mindez elsősorban propagandisztikusan történt meg. A Hamburgot érintő brit fenyegetésre Hitler nyilvános beszédben azt válaszolta: ha mindez megtörténik, akkor Németország angol városokat „*radíroz le*”.

Csak a Berlin ellen folytatódó brit támadások váltottak ki német ellenlépéseket. 1940. szeptember 4-én visszavonták Hitler parancsát a rossz látási viszonyok közepette London ellen indítandó támadások megtiltásáról. Ugyan bővítették a korábbi támadási terület körét, de továbbra is elsősorban a hadigazdasági és a nagyváros számára létfontosságú célokat hangsúlyozták.

A Wehrmacht főparancsnokságának utasításai szerint az Anglia elleni légi-háborúban a fontosabb kikötők, kereskedelmi raktárak, hadihajók, raktárházak, hűtőházak, élelmiszer-raktárak, csapat- és ellátási szállítmányok, repülő-, fegyver- és lőszeripari létesítmények, valamint az ellátógazdaság, a gáz-, víz- és elektromos művek támadását szorgalmazták.

Miután a britek nyolcszor támadtak polgári célpontokat Berlinben, 1940. szeptember 6-7-én került sor az első célzott német ellentámadásra London ellen, amelynek során ismét pályaudvarokat, kikötőket és hadiipari üzemeket támadtak. A hivatalosan „*megtorló támadásnak*” nevezett kétmotoros bombázók és egymotoros Stukák személyzetének kifejezetten megtiltották, hogy bombáikat lakóterületekre dobják, mert attól „*nem várható semmi háborút eldöntő siker*”. Német részről egyszerűen azért mondtak le az angol városok szőnyegbombázásáról, mert a német vezetés még mindig a sziget inváziójának előkészítésére gondolt. A német légerő azonban erejét és technikai felszereltségét illetően nem volt abban a helyzetben, hogy hatékonyan felvegye a küzdelmet a brit légierővel, hadiipari célokat támadjon és egyidejűleg terror-támadásokat hajtson végre a polgári lakosság ellen. Eközben humanitárius megfontolások valószínűleg kevésbé számítottak.

Dokumentum

Német röplapokból az angliai légi háború idején:

„A nemzetközi hadijog brutális megsértésével a Royal Air Force szándékosan német asszonyokat és német gyermekeket gyilkolt meg... A német Luftwaffe ezért mostantól visszavág. Sajnáljuk, hogy az intenzívebb légi háborúval Nagy-Britannia lakosságának szenvednie kell.”

Coventry német bombázása (1940. november 14–15.)

A német „*megtorló támadások*” nem váltottak ki különösebb hatást. A RAF folytatta támadásait a német városok ellen. Miután éjszaka München lakóterületeit bombázták, a Luftwaffe e teliholdas, 1940. november 14–15-i éjszakán a német nyilvántartásban „*kis-Essen*”-nek nevezett, Birminghamtól délkeletre fekvő, 213 ezer lakosú ipari várost, Coventry-t támadta, ahol a lakóterületek között 17 repülőgépmotor- és egyéb hadiipari üzem feküdt. Itt gyártották a Blenheim, a Lancaster, a Spitfire és Hurricane gépek motorjait.

A „*holdfényszonáta*” akcióban – a gyenge légelhárítás miatt – a Luftwaffe 449 bombázója este 19 órakor 56 tonna gyújtó-, 394 tonna robbanóbombát, valamint 127 aknát dobott a városra, amelynek óvárosa 600 éves gótikus katedrálisával együtt kigyulladt. Plébánosa három emberével együtt homokkal és kézifecskendőkkal igyekezett oltani a tüzet. A város 75 ezer házából 60 ezer teljesen vagy részlegesen megsemmisült. 554 ember meghalt, 865 megsebesült. A hadiüzemek egyharmada súlyosan, vagy részben megsérült, egy másik harmada pedig egy ideig termelésképtelen maradt.

A brit sajtó a német támadást a saját bombázások kiterjesztésének indoklására használta fel „*Coventry a mi Guernicánk*” – írta a *Birmingham Gazette* november 16-án. Az angolok egyébként tudtak a küszöbön álló támadásról, mert megfejtették a német rádiósok rejtjeleit. Ennek titokban tartása érdekében azonban Churchill megtiltotta a város kiürítését.

Az angol propaganda főleg a katedrális lerombolását fájlalta és a polgári lakosság elleni terror-támadást emlegetett, a német propaganda pedig saját lakosságát igyekezett meggyőzni arról, hogy képesek megtorolni a britek támadásait, s félelmet kiváltani az ellenségnél. Bejelentették, hogy

további brit városokat fognak „coventryzálni”. A túlhajtott német propaganda, amely „halottak ezreiről” beszélt, Németországra ütött vissza s megkönnyítette a brit propaganda munkáját. Egyesek szerint Coventry a szőnyegbombázás fogalma lett, s mintául szolgált a német városok elleni bombaháborúhoz, amely azonban teljesen más dimenziókat ért el. Brit szakértők a városban a német robbanó- és gyújtóbombák hatásfokát vizsgálták, hogy bombáik számára mi lenne a német centrumok elleni leghatásosabb megoldás.

A Coventry elleni támadás brit megtorlásaként már november 16-án 127 brit bombázó támadta Hamburgot, s ez volt az első nagyobb támadás egy német város ellen.

Néhány héttel Coventry katasztrófája után Richard Howard, a katedrális lelkésze a BBC által közvetített, a világnak szóló karácsonyi üzenetében a megbocsátást hangsúlyozva azt mondta: bármilyen nehéz is, megkísérlik a bosszú minden gondolatát elűzni maguktól. De hangja elhalkult a későbbi gátlástalan szőnyegbombázásokat sürgetőkkel szemben.

Az angolok bombázási stratégiája

1940–1941 telén nem folyt német stratégiai légi-háború a brit polgári lakosság ellen. A brit kormány ugyanakkor 1941. április 18-án a Berlin elleni egyik brit légitámadás kapcsán kiadott nyilatkozata bejelentette: „*Ez nem megtorlás volt, hanem a reguláris politika része, amelyet a RAF hajtott végre. Őfelsége kormánya azon utasítására, hogy bombázza a két bűnös ország, Németország és Olaszország összes objektumát, hogy összességében gyengítse véderejüket. E politika erősödik a háború végéig, függetlenül attól, hogy éri-e további támadás a brit szigetet vagy sem.*”

A Németország elleni leghatékonyabb stratégia keresése során a tudós lord Cherwell elképzelését Churchill miniszterelnök is jóváhagyta: „*A bombázásnak alapvetően a német munkás-lakónegyedek ellen kell irányulnia. A jobb körökhöz tartozók házai szellősebben terülnek el és ezért kényeszerűen nagyobb a bombaigényük. A gyárakat és a katonai létesítményeket sokkal nehezebb fellelni és eltalálni. A bombázó-repülőgépek előállítására irányuló abszolút koncentrációval lehetővé válik Németország valamennyi nagyvárosa, vagyis minden, 50 ezer lakos feletti város házainak 50 százalékos lerombolása.*”

A brit bombázások „*hatékonysága*” érdekében különböző összeállítások készültek a német városok gyúlékonyságáról. Ennek során figyelembe vették a régi, faserkezetű házakat, a tetőszerkezetek minőségét és a szűk utcákat. Ezekre a robbanóbombák helyett speciális gyújtóbombákat fejlesztettek ki. A német városok gyúlékonyságáról készült lista összesítésekor megállapították, hogy a tervezett bombázások 15 millió német lakost érintenek.

Harris, Sir Arthur Travers (1892–1984): brit légi-marsall. Az első világháborúban pilóta, 1937-től a 4. bombázó csoport, 1938–1939-ben pedig Palesztina légierjének parancsnoka. 1940-ben a RAF főparancsnok-helyettese, majd 1942-ben a brit bombázó-parancsnokság vezetője. Célja a „*német lakosság erkölcsének felőrlése*” a német nagyvárosok szőnyegbombázásával.

Ő rendelte el az „*1000 gépes csapást*” Köln ellen, s kiélezte a légi háborút Hamburg és más városok majdnem teljes megsemmisítésével, amely Drezda elpusztításával tetőzött.

Harris: „*Kotta szerint bombázzuk Németországot. S miért tesszük mindezt? Nem bosszúvágyból – jóllehet nem feledjük Varsót, Rotterdamt, Belgrádot, Londont, Plymouth-ot, Coventryt. Azért bombázzuk Németországot, egyik várost a másik után, egyre súlyosabban, hogy lehetetlenné tegyük a háború folytatását.*”

Tedder, Sir Arthur William (1890–1967): brit légi-marsall. Az első világháborúban felderítő- és vadász-pilóta, majd a légügyi minisztérium vezető funkcionáriusa. A háború kezdetén a RAF közel-keleti egységének parancsnok-helyettese, 1941 őszén pedig parancsnoka. 1943-ban a Földközi-tengeri angol-amerikai légierő parancsnoka. Eisenhower helyetteseként a normandiai partraszállás előkészí-

tője és végrehajtója. 1944 novemberében a szövetséges taktikai légierő parancsnoka, 1945 májusában Berlin-Karlhorstban a feltétel nélküli német kapituláció egyik aláírója.

A taktikai és stratégiai légi háború definíciója

Stratégiai bombázás: támadás az ellenséges ország, annak polgári lakossága és ipara ellen. A polgári lakosság a bombaháború kinyilvánított célja, mintegy megkímélve a katonaságot.

Taktikai légi háború: a légierő harca a fronton a szárazföldi hadsereggel és a haditengerészettel együtt. A bombázás eszerint nem más, mint a tűzérés meghosszabbított karja. A polgári lakosság a taktikai légi háború szenvedője is lehet, de nem szándékosan.

Ha például valamely ellenséges ország lakóterületén fekvő lőszergyárat ér támadás, az „*taktikai légi háború*”, még akkor is, ha eközben a közelben lévő lakóházak megsérülnek és polgári lakosok halnak meg. Ha azonban

Lübeck a bombatámadás alatt

kinyilvánított szándék szerint elsősorban a polgári lakosságot támadják és véletlenül egy lőszergyárat is eltalálnak, akkor ez már stratégiai légi háború.

A megkülönböztetés a nemzetközi jog szempontjából fontos. A második világháborúban a két módszer állandóan keveredett.

RAF támadások 1942-ben (Lübeck, Rostock, Köln, Hamburg, Neuss)

1942 tavaszától a RAF rendelkezésére álltak az első bevethető négy-motoros, távolsági bombázók, s megkezdődhetett a korábban ismeretlen méretű stratégiai légi-háború a polgári lakosság ellen. A bombázók nagy részét navigációs- és bombázási célradarral szerelték fel.

A gyűlékonysági elképzelések szerinti első támadásra 1942. március 28–29-e éjszakáján Lübeck ellen került sor. A 150 ezer lakos többsége nem vette komolyan a 23 óra 16 perckor felvisítő szirénákat, mivel a háború kezdete óta már több mint kétszázszor került sor légiriadóra, de bombák egyszer sem hullottak.

A brit hivatalos indoklás szerint három szempont miatt választották ki a Keleti-tenger partján fekvő egykori Hanza-várost a támadásra: 1. a városban sok faszerkezetű ház volt, amelyek rendkívül alkalmasak voltak a gyújtótámadásra; 2. a város körüli léghárítás viszonylag gyenge volt; 3. a Keleti-tenger jegének felolvadásával németek használható kikötőhöz jutottak volna a Szovjetunió északi részén és Skandináviában állomásozó csapatainak utánpótlására és a Svédországból érkező vasérc fogadására.

A támadás valóban a középkori városmag faszerkezetes lakónegyedeit, templomait és múzeumait érte. A 234 bombázó 403 tonna gyújtóbombát dobott le. A robbanóbombákat csak a második bombázási hullám dobta le az oltási munkálatok megakadályozására. A támadás során 320 személy meghalt, 1000 lakóház megsemmisült, 4000 megrongálódott, 39 ezren hajléktalanok maradtak. Számos világhírű kulturális emlékmű elporladt.

Az első ezer-gépes (1047) brit támadás 1942. május 30-án Kölnt sújtotta. „*Az évszázad vállalkozása*” fedőnevű akcióban összesen 1500 tonna bombát dobtak le, amelynek kétharmada gyújtóbomba és foszfortartály volt. A támadás eredménye 486 halott, 5000 sebesült és 45 ezer kibombázott lett, amellyel a britek rendkívül elégedettek voltak. Csak 41 bombázót (3,8%) veszítettek, amelyet Harris nagy diadálnak tekintett.

A Lübecki szőnyegbombázás kedvező tapasztalatai alapján a városok lerombolásakor előnyben részesítették a gyújtóbombákat. Április 26–27-én erre a sorsra jutott Rostock belvárosa is: kétszáz halott s 30 ezer hajléktalan lett a végeredmény.

A Hamburgot ért folyamatos támadások sorában a július 26–27-i támadás 337 halottal és 14 ezer hajléktalannal járt. A Neuss városát július 31– augusztus 1. éjszakáján ért légicsapás 279 halottat követelt, s 12 ezren hajléktalanná váltak.

Német megtorlás: az ún. Baedeker-támadások

Az angol bombázások után Hitler elrendelte a hivatalos megtorlást. Az ún. Baedeker-támadások a kulturálisan fontos brit városok ellen irányultak, mint Exeter, Bath, York, Canterbury. Ezzel német részről is megkezdtek a légi-háborút a polgári lakosság ellen. A szőnyegbombázásra technikailag felkészületlen és szűkebb kapacitással rendelkező német Luftwaffe azonban meg sem tudta közelíteni a brit támadások hatékonyságát.

A Luftwaffe vezérkara csak Lübeck és Rostock bombázása után, 1942. júniusban adott utasítást a London elleni szőnyegbombázások fegyverének kifejlesztésére, amely csak 1944-ben készült el, s V 1 néven vált a városok elleni támadások fegyverévé.

A LÉGI HÁBORÚ REPÜLŐGÉPEI ÉS MEGTORLÓ FEGYVEREI

Német repülőgéptípusok

Stuka: a Junkers Ju 87 zuhanóbombázó rövidítése. A Junkers cég a svédországi Malmöben lévő vállalatánál fejlesztette ki a zuhanóbombázásra alkalmas kétülékes vadászgépét, a Ju (K) 47-est, a Stuka közvetlen elődjét. Első repülésére 1935. szeptember közepén került sor. Az A széria harci kipróbálásakor a spanyol polgárháborúban a Condor légiónál rendkívüli találati pontosságot észleltek, s az itt szerzett tapasztalatok alapján 1938–1941 között legyártották a módosított gép B szériáját. A Ju 87 1200 lóerős soros motorral készült.

Lengyelország megtámadásakor a Luftwaffe 348 Stukát vont össze. A

Stuka-századok hármás láncolatban, 3000–5000 méter magasan repültek, majd szinte függőlegesen zuhantak rá a célra, s 300–800 méter magasan oldották ki bombáikat. A bal kerékhez felszerelt kis propelleres sziréna (Jerikó trombitái) lélektani hatásával pedig tovább demoralizálta a polgári lakosságot és az ellenséges csapatokat.

Az angliai légi-csatában azonban szétfoszlott a Stukák mítosza, mert lassúnak bizonyultak a támadásnál sokkal veszélyesebb Spitfire-al szemben. Elviselhetetlen veszteségeik miatt a Stuka-csoportot 1940. augusztus végén kivonták az offenzívából. A tengelyhatalmak légi fölényének megtartásáig azonban még néhány sikert elkönnyelhettek a Földközi-tenger és Észak-Afrika térségében, s a Szovjetunió ellen.

Javított nagyszériája, a Ju 87 D már 1400 lóerős motorral készült, 408 km/óra sebességgel repült, s 1800 kg külső felfüggesztésű bombaterhet vihetett magával. A pilótát és a megfigyelőt páncéllemez védte, s elől két 7,9 mm-es géppuskával, vagy két 20 mm-es gépágyúval, hátul pedig 7,92-es ikergéppuskával szerelték fel. Létezett egy „*páncéltörős*” változata is: ez az „*ágyúmadár*” 2 automata, 3,7 cm-es ágyúval rendelkezett, s páncélosok ellen alkalmazták. Rudel ezredes ilyen géppel egyedül 519 szovjet páncélost semmisített meg. A Stukából 1944 októberéig 5709 darab készült.

He 111: a német Heinkel-cég közepes hatósugarú bombázója. A Luftwaffe legelterjedtebb, kétmotoros bombázójából 1937–1944 között 5656 db készült, különféle kivitelben. A kezdeti gyenge fegyverzetet (3db 7,9 mm-es géppuska) a harci igényeknek megfelelően 8 db ikergéppuskára és 20 mm-es gépágyúra fejlesztették fel. H sorozatának 2x1350 lóerős motorjával 2000 kg bombát szállíthattak maximum 415 km-es sebességgel.

Me 109: a német Messerschmitt cég együléses vadászgépe, amelyet a Luftwaffe legelterjedtebb vadászként használt. Körülbelül száz változatban, összesen 35 000 darab készült belőle. 1944 őszi modellje már az összes konstrukciós változásokat tartalmazta: panoráma kabintetőt, túlnyomós kabint, páncéllemez védelmet a pilótának, metanol-bespriccelést az 1800 lóerős motorba, 728 km/óra végsebességet, 20 és 30 mm-es motoros gépágyút, amellyel megelőzte az amerikai P-51 Mustangot. De ekkorra már a Luftwaffe kifogyott az üzemanyagból.

Me 110: a német Messerschmitt cég kétmotoros rombolója és éjszakai vadászgépe. 2 db 1100 lóerős motort építettek be, fegyverzete 2 db géppuska és 2 db 20 mm-es gépágyú volt. Nehézkes fordulása miatt az angliai csatában kísérő vadászként csődöt mondott, s gyorsbombázóként vadászkíséretre szorult. 1940. október végéig 235 személyzetet veszítettek el. Távolsági verziójába póttankot szereltek; 1941. május 10-én Rudolf Hess ilyen géppel repült „*békemisszióján*” Augsburgból Skóciába.

Német „*megtorló fegyverek*”:

V 1 (*Vergeltungswaffe 1*): az első számú megtorló fegyver propagandaneve, valójában személyzet nélküli repülőbomba (Fieseler Fi 103), de „*cse-resznyemagnak*” is hívták. A 2180 kg-os szerkezet 850 kg robbanóanyagot szállíthatott 250–370 km távolságra, 480–640 km/óra sebességgel. Röppályáját automatikus körtájéoló irányította, s a célra zuhanást propeller-hajtóműves számláló szabályozta, amely kikapcsolta az üzemanyag-szivattyút. Nagyszériás gyártása csak 1944. márciusban indult meg. Összesen 30 329 darab készült el, darabonként 5060 márka áron.

Londonra 1944. június 12–13-án nyitottak tüzet, amely egész nyáron tartott. Amikor a szövetségesek Észak-Franciaországban elfoglalták az utolsó tüzelőállást is, megszűnt a brit főváros akut veszélyeztetése, de Délkelet-Anglia még 1945. március végéig a V1-esek célpontja maradt. A He 111 bombázók 1776 repülőbombát dobtak le, miközben 77 saját gépet veszítettek. Az összesen 22 679 kilótt repülőbomba közül 8839-et Londonra irányítottak; 1052 már a startnál csődöt mondott, sok a nyílt területen zuhant le, 1871-et a brit vadászok lőttek le, 4061-et pedig a légvédelem semmisített meg. Angliában összesen 5823 becsapódást számláltak meg. Brit adatok szerint Nagy-London területét 2419 repülőbomba érte el, összesen 6184 ember halálát okozva.

1944 őszétől a V1-offenzíva súlypontja a szárazföldre helyeződött át: a hollandiai és a német Eifel hegységből 11 988 szerkezetet lőttek ki Antwerpenre és Lüttichre, amelyek jelentős károkat okoztak ugyan, de katonai jelentőségük már nem volt.

V2: a második számú német megtorló fegyver (A-4 távolsági rakéta). Werner von Braun az 1930-as évek elején kezdte el a ballisztikus rakétaki-

A V2 rakéta

sérleteket, amelyeket 1937-től Peenemündében folytatott. Több megghiúsult kísérlet után az első 120 km-es próbarepülésre 1942. október elején került sor, ezért a kísérlet 1943-ban a legsürgősebb besorolást kapta. Közvetlen elhárítása lehetetlen volt, mivel ötszörös hangsebességgel, 29 km magasan, a sztratoszférán keresztül repült. A 14 méter magas szerkezet tankolatlan állapotban 4 tonnát nyomott, s a folyékony oxigén és etilalkohol-víz keverékkel működő motor 25 tonna tolóerőt biztosított. A V2 egy tonna robbanóanyagot 340 km-re juttatott el. Sorozatgyártását a szövetségesek többszörös légítámadással hátráltatták. 1944 januárja és 1945 áprilisa között 5940 rakéta készült el, s darabonként 119 600 márkába került (robbanófej nélkül).

Mivel az észak-franciaországi Watten és Wizernes mellett tervezett kilövőállásokat a RAF még kiépítésük előtt lebombázta, a brit főváros lövése 1944. szeptember 8-án a Den Haag melletti mozgatható kilövőállásokból indulhatott meg. 1945. március 27-éig 1269 rakétát lőttek ki Angliára, közülük 1225-öt Londonra. Mivel a rakéták egyharmada útközben csődöt mondott, s a találati pontosság sem volt megfelelő, Nagy-London térségében csak 518 becsapódást számláltak meg, amelyek 2274 halálos áldozatot követeltek.

Ennél sokkal több, összesen 1739 rakéta hullott kontinentális célokra, közöttük 15 Párizsra. A V2-offenzíva egyértelmű célja azonban Antwerpen volt, amelyet 1539 rakéta ért el. 1944. december 16-án egy mozit talált telibe, ahol 567 néző halt meg.

Belgiumban 6448 halott, s 22 524 sebesült esett a V2-k áldozatául. Egyedüli taktikai alkalmazására Hitler parancsára az egyedül épségben maradt remageni híd ellen került sor, de a 11 kilótt rakéta közül egyik sem találta el, így a szövetségesek átkelhetek rajta. Von Braun, a rakéták tervezője 100 fős műszaki gárdájával és 8 tonna műszaki dokumentációjával az amerikaiaknak adta meg magát, s az 1950-es évektől a NASA rakéta-fejlesztését vezette.

A szövetségesek repülőgépei

Spitfire: a brit Vickers Supermarine cég együléses vadászgépe. A gép és pilótái 1940-ben, az Angliáért folyó légi-csatában írták be nevüket a történelembe a Me 109-esek kihívójaként. Elliptikusan legömbölyített szárnyainak tökéletes aerodinamikája a 12 hengeres, 1030 lóerős Rolls-Royce-Merlin motorral sikeres konstrukció volt. 1940 augusztusában a brit repülő-parancsnokság 370 Spitfire-vel rendelkezett, amelyet 19 századba osztottak be egész Anglia felett. Az Angliáért folyó csata klasszikus modellje az Mk IA 8 db 7,7 mm-es könnyű géppuskáival ugyan alul maradt az ágyúkkal megrakott Me 109E-vel szemben, de gyorsabban emelkedett és fordulékonyabb volt. Tovább fejlesztett változatait már erősebb motorral és szintén 20 mm-es gépágyukat szerelték fel. 1947-ig összesen 20 különféle változatban összesen 20 351 darabot gyártottak belőle.

Mustang (P-51): együléses amerikai vadászgép, amely távolsági kísérő vadászként szerzett hírnevet magának. 1400, illetve később 1700 lóerős motorja, s négyrészes légcsonkja 710 km/óra sebességet biztosított, két pót-üzemanyagtartálya 2750 km-es hatótávolságot tett lehetővé. Fegyverzetét 6 db 12,7 mm-es géppuska alkotta.

Liberator (B-24): amerikai távolsági bombázó, a második világháború legnagyobb számban (18 188 db) épített harci gépe. 1941-ben az első 1700 db a RAF-hoz került. A B-17-esekkel együtt ezek végezték a napi offenzívákat. Leggyakoribb J modellje 10 fős személyzettel, 467 km/óra sebességgel, 3380 km távolságra 2270 kg bombát szállíthatott. Fegyverzetét 10 db 12,7 mm-es géppuska jelentette.

B-17 (Flying Fortress – repülő erődök): az amerikai Boeing-cég távolsági bombázója. Az E, F és G típusból összesen 12 731 db készült, s ezek voltak a Németország elleni napi támadások fő szereplői. Összesen 571 460 tonna bombát dobtak le, s 4750 gépet veszítettek 1943 őszétől a G típus volt a legfontosabb frontmodell, amely a frontális támadások elhárítására egy harmadik, távirányított forgótoronnyal rendelkezett. 11 fős személyzettel, 9000 méter magasan, maximum 438 km/óra sebességgel repült, 3000 km-es hatótávolsággal, közel 5 tonna bombával megrakodva. 13 db 12,7 mm-es Browning géppuskájával a legerősebben felfegyver-

zett típus volt. Kísérő vadászok nélkül mégis sérülékenynek bizonyult, s a nagy veszteségek miatt 1943 nyarán-őszén átmenetileg fel kellett adni a távolsági bombázásokat.

Angolszász megállapodás Casablancában

1943 januárjában a marokkói Casablancában az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfői és vezérkari főnökei direktívában rögzítették, hogy fő céljuk *„a német katonai, ipari és gazdasági rendszer növekvő mérvű lerombolása és a német nép demoralizálása, hogy alkalmatlanná váljon a fegyveres ellenállásra.”* Harris légi-marsall, a brit bombázók parancsnoka érkezettnek látta az időt 30–40 német város elpusztítására, hogy a következő évben befejeződhessen a háború.

A szövetségesek 1943. évi bombázásainak középpontjában három cél állt: a Ruhr-vidék, hadiiparilag fontos acél- és fegyvergyártásával; a nagyvárosok az ország belsejében; Berlin, a birodalmi főváros.

Június végéig a RAF összesen 25 súlyos támadást intézett a Ruhr-vidék ellen. Dortmund, Bochum, Duisburg, Essen – a szén- és acélrégió egy nagyvárosa sem maradt ki. Májusig a RAF egyedül bombázott, majd az amerikaiak 8. légi-flottáját is bevetették B-17-es *„repülő erődjekkel”* Németország ellen. Ők nappali, célzott támadásokat intéztek katonai célok ellen, de sikereik elmaradtak a felfokozott várakozásoktól. Távolsági vadászok kíséréte nélkül – s ezek még nem álltak rendelkezésükre – a négy-motoros bombázók veszteségei ugyanis aggasztó méreteket öltöttek.

A Ruhr-vidék feletti párafelhő miatt a pilóták nehezen találták meg célpontjaikat. Különösen nehezen találtak rá Essenre, a Krupp-cég városára. Az angolok hatszor kísérelték meg eltörölni a föld felszínéről. 1943. március 5-én 386 gépet vontak össze az újabb nagy támadáshoz. A bombázók berepülési útvonalát Dorstentől a cserkészgépek világító *„karácsonyfái”* jelölték ki. A taktika bevált: másnap reggel Essen központja romhalmazzá vált. Százvezrek maradtak fedél nélkül, s a Krupp-művek is súlyosan megsérült. De a jóslatokkal szemben a termelés nem csökkent, sőt tovább nőtt. A következő négy hónapban Harris további öt támadást irányított Essenre, s a várost ezután már alig lehetett felismerni a légi-felvételeken.

1943 első felében Dortmund hétszer volt a brit bombázók célpontja. A dortmundi rendőrkapitányság egyedül a május 23-i támadásnál 600 halot-

tat regisztrált. A város egyik kereskedője, Georg Becker a növekvő fatalizmus dokumentumaként ezt jegyezte fel naplójába: *„Az ellenséges repülők egyre gyakrabban és egyre nagyobb számban jönnek. Szinte állandóan légiriadó van, csak annak fokozatai váltakoznak. Az asszonyok reggelente az éjszakázástól másnaposan jönnek elő a bunkerekből. A gázszolgáltatás gyakran szünetel. Vagy nincs víz, s ilyenkor a kutakból, vagy a szomszédos házakból kell hozni [...] Mindenki azt kérdi, hogy végződhet még e háború győzelemmel. Valójában ebben senki sem hisz.”*

Május 16–17-én éjszaka a britek 18 bombázóval lerombolták a Möhne és az Eder völgyzáró gátjait. Harris – tévesen – abból indult ki, hogy a két völgyzárból elfolyó vízzel megbénítja a Ruhr-vidék és Kassel hadiiparának vízellátását. Ezt azonban nem sikerült elérnie, mert a vidék több tóból kapta vízutánpótlását. Az áradatban 1200-an fulladtak meg. *„Zúgott minden, az áradat fákat és házakat sodort el. A szürkés-fekete vízben telefonoszlopok, ház- és bútordarabok hanyódtak ide-oda. A leszakadt magas-feszültségű vezetékek huzalvégei szikráztak, ahogy a vízbe értek. Egy nagyon magas fa ágát kaptam el, s azon ültem egész éjszaka. A ruha leszakadt rólam, s az éjszaka jéghideg volt... A vasúti sínek spirálban megcsavarodtak a víz nyomása alatt, s a fák tetején lógtak. Amikor az áradat levonult, bútorok, zongorák, állati tetemek és iszappal borított holtestek maradtak mindenütt. Bár haltam volna meg! Reggel tudtam meg, hogy a feleségem és gyermekeim a vízbe fulladtak”* – emlékezett az egyik túlélő.

Hamburg (1943. július 24. – augusztus 3.) – a Gomorrha akció

Június végén alább hagytak a német nagyvárosok elleni támadások, s az emberek néhány hétre fellélegeztek. De ez csak az orkán előtti szélcsend volt. Az infernó július végén egy lendülettel Hamburg felett termett, s borzalmi felülmúltak minden korábban tapasztalt szörnyűséget.

1943 júliusában a RAF be akarta bizonyítani, hogy egy milliós várost is teljesen meg tud semmisíteni. A Gomorrha akció célja Hamburg volt. 2353 brit és amerikai nehézbombázó hét támadásban (a RAF öt éjszakai, s az amerikaiak két nappali) összesen 9000 tonna, különböző fajtájú bombát dobott le a Hanza-városra.

A legsúlyosabb, 700 gépes támadás július 28-án, szerdán érte a várost. Az akkor 19 éves Ilse Schlapphof így emlékezett erre: *„Elöttem szaladt egy személy, aki hirtelen összeesett. Amikor elértem, már egy tűztömeg volt. Ahogy tovább szaladtam, két személyt láttam a járda szélén ülve, a fájdalomtól összegörnyedve. Másnap reggel még mindig ott ültek. De időközben meghaltak, s egyharmaddal kisebbek lettek. Ilyet sohasem felejt el az ember.”*

Egyedül ezen az éjszakán hivatalos adatok szerint 18 474-en haltak meg, de számuk feltehetően magasabb volt, mert a tűzoltók csak a holttestek egy részét tudták kihozni. *„Ahol a légvédelmi óvóhelyeken szénmonoxid végzett velük, békésen ültek az asztal körül, vagy feküdtek ágyaikon. Ahol a tűz behatolt a légvédelmi helyiségbe, elszenesedett maradványokat, csontokat és hamut találtunk. Milyen kétségbeesett, szörnyűséges jelenetek játszódhattak itt le! Mindenütt holttestek, mindenütt halál[...]. A gyermekek bolyongva keresték összeégett szüleiket. Szinte megmerevedett anyák ültek a járda szélén, s várták, hogy valaki odaviszi majd hozzá fiát vagy lányát. Még hetekkel e legborzasztóbb támadás után is kővé meredve bolyongtak városszerte, és kerestek és reméltek és kerestek”* – emlékezett vissza a borzalmak éjszakájára Gretl Büttner, egyik légoltalmi vezető.

A sűrűn lakott munkáskerületekben – Hammerbrook, Rothenburgsort, Borgfelde, Hohenfelde és Hamm – megfékezhetetlen tűzvész tört ki. Egyedül e totálisan lerombolt, 13 km²-nyi területen kb. 35 ezer lakos halt meg. *„A másnap egyenesen a világvége volt. Minden fekete, s közöttük csak a lobogó lángok. E sötétség közepén egyszer csak egészen rövid ideig megláttam a napot, amely narancsnak tűnt. Ebből következtettem arra, hogy időközben nappal lett”* – mesélte egy másik szemtanú, Käthe Petersen.

A tűzoltóság tehetetlen volt. *„Oltásról szó sem lehetett – emlékezett Hans Brunswig vezető tűzoltótiszt. A tűz által sújtott területeken már csak a lakosságot lehetett menteni.”*

A július 27–28-i infernó több tényező szerencsétlen találkozásának következménye volt. Ezekben a napokban a városban rendkívüli hőség uralkodott, s a hőmérséklet éjszaka is ritkán csökkent 30 Celsius fok alá. Felette nagy magasságban hideg légtömegek terültek el. A meleg levegő tulajdonsága, hogy addig emelkedik, míg eléri az őt körülvevő levegő sűrűségét. Így a földön kandallószerű szívóhatás alakult ki, amely felszította a tüzet. Így a szűk utcákban a lángok rendkívüli gyorsasággal és erősséggel terjedtek. Az oxigént kiszívták minden szögletből, s helyébe füst hatolt be a légvédelmi óvóhelyiségekbe. A pincékben felhalmozott, lángra kapott szén pedig széndioxidot szabadított fel. A legtöbb ember e szagtalan gázmérgezésben halt meg. Augusztus 3-án, az utolsó támadás éjszakáján egy váratlan eső akadályozta meg az újabb katasztrófát.

A bombázások összesen 41 450 áldozatot követeltek, akiknek 12 százaléka gyermek volt. Az áldozatoknak csak mintegy felét sikerült azonosítani. Néhány alkalommal a mentőcsapatok egy pince kiszabadítása után csak hamumaradványokat találtak, s a kipiszkált órákból és zsebkésekből becsülték meg, hány személy tartózkodhatott ott. A hamburgi lakóhelyiségek majdnem fele, 277 000 lakóépület teljesen elpusztult.

A mentési munkálatokban a tűzoltóság, a rendőrség, a légvédelmi rendőrség, a gyors-kommandók, a koncentrációs táborok foglyai, a cseh rendőrség, a Wehrmacht, a Waffen-SS és az NSDAP különböző egységei vettek részt, összesen mintegy százezer fő.

„Nagy és leírhatatlan volt a halottak nyomorúsága. Az élők számára pedig leírhatatlan és emberi mértékkel felfoghatatlan. Szívesen cserélték volna az életet a halálra. Éjjel-nappal folyamatosan szállították a teherautók a klórmésszel leöntött holttestek ezreit, tízezreit a temetőkbe, ahol szoroson egymás mellett tömegsírba helyezték őket” – emlékezett a légoltalmi vezető.

Az utcákat jóllakott patkányok lepték el. „*Patkányok és repülők uralták a várost. De a patkányoknál még undorítóbbak voltak a repülők. Nagy, zölden csillogó, ahogy még sohasem láttuk őket*” – írta a költő, Hans Erich Nossack.

Másnap a pánikban százezrek menekültek el a városból. Harris elérte célját, s Hamburgból Gomorrha lett. De 1943. augusztus közepén a hamburgi hadiipari üzemek már 50 százalékos, az év végére pedig ismét 100 százalékos teljesítménnyel működtek. A kikötő augusztus közepétől újra használhatóvá vált. A gazdasági károkat közel kéthavi teljesítményre becsülték.

Harris tovább vonult bombázókaravánjával, s 1943. október 22–23-án Kassel történelmi városrészét szinte teljesen elpusztította: 55 ezer lakásból 32 ezer lakhatatlanná vált, s 6000 ember meghalt.

A szövetségesek 1943. évi „véres nyara”

B-24 Liberator bombázó

Miközben a britek továbbra is éjszakai szőnyegbombázásokat hajtottak végre, az amerikai stratégák hatékonyabbnak tekintették a napali, precíziós támadásokat katonailag fontos célok ellen, jóllehet az őket kísérő és védelmező vadászok még mindig nem álltak rendelkezésre.

1943 nyarát az amerikaiak 8. légi-flottája „véres nyárnak” nevezte el. A német légvédelem az ország nyugati részén megerősítette a védelmet, így a szövetségeseknek a „*repülő erődök*” bevetésekor 10 százalékos veszteséggel kellett számolniuk.

1943 augusztusában 177 négymotoros Liberator támadta a romániai Ploesti olajmezőit. A légvédelem, valamint a román és német vadászok egyharmadukat lelőtték. Röviddel később 146 amerikai bombázó támadta a regensburgi Messerschmitt-műveket, szintén vadász-kíséret nélkül. Az-

A B-17-es „repülő erődök”

nap még a schweinfurti lőszergyárakat is támadták, de 376 gépük közül a németek 60-at lelőttek, 100-at pedig megrongáltak. Az amerikaiak 600 fő repülő-személyzetet veszítettek. A „repülő erődöket” támadó 300 német vadászgép közül 25 veszett el. Emiatt az amerikai pilóták harci er-

kölcsse a nullához közeledett, s csak szigorú hadbíróági ítéletekkel tudták ismét gépre ültetni őket.

1943. július-szeptemberben az amerikaiak a nappali támadások során 299 gépet veszítettek, s 54 bombázó súlyosan megsérült. Az 1943. októberi, Schweinfurt elleni újabb nappali támadás 291 „repülő erődje” közül 65-öt lelőttek, miközben a németek 35 vadász veszítettek. A súlyos veszteségek miatt az amerikaiak néhány hónapra leállították nappali támadásaikat, amíg elkészültek a bombázókat kísérő távolsági Mustang vadászgépek.

Ezek a gépek először 1943. december 13-án, Kiel támadására kísérték a bombázóáradatot, s eredményével rendkívül elégedettek voltak. Ezen a napon vízműveket, repülőgépgyárakat és közlekedési útvonalakat támadtak, és súlyos károkat okoztak a német hadigazdaságnak.

„A berlini csata” (1943 ősz – 1944 tavasz)

1943 őszétől a brit bombázó-parancsnokság megkezdte Berlinért éjszakai támadását, hogy – miként Harris fogalmazott – a német fővárost „*egyik végétől a másikig megsemmisítse.*” Nagyoffenzívájuk 1943. november 19-én kezdődött és 1944. március végéig tartott. A novemberi támadások 3000 halottat követeltek, több mint 68 ezer épület teljesen romba dőlt, s 400 ezer ember hajléktalan lett. A 16 nagy támadás során a RAF 1944 tavaszáig kb. 30 ezer bombát dobott le, amelynek fele gyújtóbomba volt. Az akcióban

9205 bombázójuk és vadászbombázójuk vett részt. Veszteségük a tervezett keretek között maradt: közel 500 bombázó gépet és 3000 fő repülő személyzetet veszítettek, s több mint 700-an kerültek német hadifogságba.

1944. március elejétől nappali bombázásával az amerikai légierő is bekapcsolódott Berlin bombázásába. Német részről 6.166 fő volt a polgári áldozatok száma, s másfél millió ember vált hajléktalanná.

Március végén a szövetségesek az amerikaiak sürgetésére átmenetileg leállították a légi-támadásokat. Eisenhower tábornoknak a D-nap, a normandiai invázió előkészítéséhez szüksége volt a repülőgépekre. A berliniek számára mindez nem jelentett tartós vigaszt. A főváros a háború végéig a bombázók célpontja maradt. Az angolszászok összesen 363 támadást indítottak a város ellen. A háború végére Berlin a bombákkal leginkább telerakott város volt, megelőzve Essent, Kölnt, Duisburgot, Hamburgot, Dortmundot és Stuttgartot. A bombaesőben legalább 50 ezer polgári személy halt meg. 1945. május végén Harry Hopkins, Rooseveltnak megbízottja ezt írta naplójába: „*Ez egy második Karthago!*”

Bécsújhely és Bécs támadása (1943. augusztus – 1944. április)

1943. augusztus 13-án az amerikaiak 15. légi-flottája a Béctől délre fekvő Bécsújhely (*Wiener Neustadt*) repülőgép- és mozdonygyártó üzemeit támadta. November 1-jén és 2-án megismételték e támadásokat, s megsemmisítették e fontos hadiüzemeket.

1944. április 23-án, vasárnap ugyanezen amerikai légiflotta stratégiai támadást intézett Bécs és környéke ellen, hogy megtörje a bécsiek és a környékbeli helységek lakosainak erkölcsét. A repülőgépek észak-afrikai és dél-olaszországi repülőterekről szálltak fel, és súlyos rombolást okoztak a város központjában. A következő hetekben egyik támadás a másikat érte. Bécsben 8769 halottat számoltak össze, s számosan eltűntek. 36 ezer lakást teljesen leromboltak, 150 ezer megsérült, s 270-ezren hajléktalanok lettek.

Utolsó német erőfeszítések

A Me 262 sugárhajtású német vadászgép a
tesztrepülésen

Német részről kétségbeesetten igyekeztek erősíteni a légvédelmet, de a háború végéig nem tudtak elegendő vadászgépet gyártani. Elvértve azonban helyi sikereket arattak: 1944 júliusában Walther Dahl őrnagy Focke Wulf 190 páncélozott vadászgépei Aschersleben felett 58

amerikai Liberatort és 24 távolsági vadászgépet lőttek le, s e közben csak öt gépet veszítettek. Mivel e sikerek megismétlődtek, az amerikai pilótákat ismét nehéz volt harcra fogni. Egyre többen végeztek „kényszerleszállást” a semleges Svájcban és Svédországban. Amerikai vélemények szerint a légitámadásoknak 1944 tavaszáig nem volt tartós katonai hatása. A célzott támadások csak 1944 júliusától hoztak határozott eredményt, amikor cél-

zott támadásokat indítottak közlekedési csomópontok, üzemanyagraktárak- és finomítók, kikötői létesítmények, hidak, vasútvonalak, stb. ellen.

1944 júniusától feltűntek az első sugárhajtású német vadászgépek a légi-csatákban. A Me 163 akcióradiusza még meglehetősen szűk volt, de a Me 262 már óránként kétszáz kilométerrel gyorsabb volt az amerikai vadászoknál. A Luftwaffe pilótáinak bátorsága azonban nem tudta megfordítani a hadiszerencsét. 1944 novemberében már elfogytak a német üzemanyag-tartalékok, ezek ipari üzemeit pedig az amerikai támadások megsemmisítették. Lerombolták a német légvédelmet is, így az angol és amerikai repülőgépek akadálytalanul manőverezhettek Németország égen.

Mustárgáz és lépfene

1944 végén néhány vezérkari főnök a London elleni német V1 és V2 támadások megtorlásaként mérges gáz bevetését sürgette a német városok ellen. Churchill biológiai fegyver bevetését is tervezte, s utasította a vezérkari főnököket, hogy *„hidegvérűen vizsgálják meg [...], kifizetődő lenne-e mérges gáz bevetése, amelynek során elsősorban mustárgázra gondolok.”* A biológiai fegyver bevetésének döntése szerinte nem etikai megfontolások, hanem sokkal inkább *„a változó divat kérdése, miként a női szoknya rövid vagy hosszú.”*

A biológiai fegyver esetében a lépfenét okozó anthraxra gondolt, amelyet Hamburg, Stuttgart, Frankfurt am Main és Wilhelmshaven ellen vetnének be. Az anthrax elpusztítaná a lakosság 50 százalékát, s a megtámadott területeket évekig elszennyezte volna. A lépfene-okozóval Észak-Írországban folytak kísérletek. Bevetésüket azonban az Egyesült Államok elutasította, mert jogosan attól tartott, hogy Németország is rendelkezik ilyen fegyverrel, és akkor visszavághat.

Légi háború Németországon kívül

Az angol és amerikai stratégiai bombázások más európai országokban lévő célok ellen is irányultak. Így például a Németország által megszállt Franciaország ellen, ahol a célokat nem határozták meg olyan pontosan, s a hadiipari létesítmények, közlekedési útvonalak, stb. mellett francia la-

kőnegyedeket is bombáztak. Az áldozatok pontos száma azonban bizonytalan. A francia szállítási minisztérium számukat 67 078-ra, más források 300 ezerre teszik.

Belgiumban Antwerpen volt az angolszász bombázások célpontja, ahol több mint 2000 belga személy halt meg. Brüsszel, Gent, Charleroi, Leuven és Mecheln bombázása során 8–9000 ember veszítette életét. 1944. május 21-én Belgium valamennyi templomában felolvasták Mechelm püspöke és Belgium primása, Royel kardinális pásztorlevelét, amelyben a belga városok ellen intézett brit és amerikai terrortámadások ellen tiltakozott.

Az angolszász légierő Olaszországban is beavatkozott. Főleg ipari létesítményeket, vasúti csomópontokat, kikötői létesítményeket, termelőüzemeket és pályaudvarokat bombázott, majd áttértek a lakóterületek szőnyegbombázására. 1943-ban egyedül Milánóban 1174 polgári személy lelte halálát, Torinóban pedig több mint száz. Rómát 1943. július 19-én és augusztus 13-án érte bombatámadás, a város „nyílt várossá” nyilvánítására irányuló német–olasz igyekezet ellenére.

A drezdai infernó (1945. február 13.)

A brit politikusok és stratégák által kitűzött hatást a második világháború utolsó hónapjaiban mérges gáz és biológiai fegyver bevetése nélkül is elérték, amikor Németország már alig volt alkalmas az ellenállásra.

A második világháború előtt az Elba partján fekvő Drezdát, Szászország fővárosát Európa egyik legszebb városaként emlegették. A Frauenkirche sziluettje több mint kétszáz éven keresztül határozta meg az óváros hangulatát. A háború 1945 elejéig szinte megkímélte a várost. 1945 húshagyó keddjén a barokk ékszer pusztító tűzvész semmisítette meg. Dredda lerombolása máig a légi-háború legismertebb eseménye. A rombolás mértéke egy egész generációt nyomasztott és máig megnehezíti a német városok bombázásának előítéletek nélküli megítélését.

A légi háború polgári lakosság elleni embertelenségének szimbóluma a Dredda ellen hagyományos fegyverekkel intézett támadás volt. A kulturális építményeiről világszerte ismert Elba parti város már több légi támadást elviselt, de az 1945. február 13-i teljesen váratlanul érkezett.

Az 1945. január–februári jaltai konferencián Alekszej Antonov, a vezérkari főnök helyettese előadásában azt követelte a nyugati szövetsége-

sektől, hogy az összeköttetési csomópontok elleni légi támadásokkal akadályozzák meg az ellenséget abban, hogy a nyugati frontról, Norvégiából és Olaszországból csapatokat dobjon át a keleti frontra. A 8. amerikai légi-flotta már előkészületeket tett a Berlin és Drezda elleni támadásra, így intézkedései összecsengtek a szovjetek követelésével. Drezda az egyik legnagyobb helyőrségi város volt, ahonnét katonák ezreit küldték a keleti frontra. A szövetségesek azt remélték, hogy a bombázással gyors, megsemmisítő dőfést adnak a náci rendszernek.

Az amerikaiak 1945. február 7-én jelentették a moszkvai szovjet főparancsnokságnak a célok sürgősségi besorolását. Eszerint Berlin állt az első helyen, Lipcse a másodikon, Drezda a harmadikon, Chemnitz a negyediken. A szovjetek nem emeltek ellene kifogást. Ezután kiadták a parancsot, hogy 1200–1400 brit és amerikai bombázó február 13-án Drezdát támadja meg.

Egyes források szerint 1945 elején hozzávetőlegesen 950 ezer ember tartózkodott a városban, közöttük sok katona, akik úton voltak a már közel fekvő keleti frontra, s 200 ezer, a szovjet csapatok elől menekülő ember. A főpályaudvar tömve volt emberekkel, akik arra vártak, hogy majd elérnek egy valahova tartó vonatot. Az utcák tele voltak szeméttel, ezrek éltek a szabadban, ahol helyet találtak maguknak. A város teljesen védtelen volt, légvédelmét a keleti front földi harcaira csoportosították át.

Drezdát 1945. február 13–14-e éjszakáján a brit RAF bombázó parancsnoksága két hullámban bombázta. Az első hullám 22 órakor érkezett és 200 db négymotoros Lancaster bombázóból állt. A robbanóbombák tonáinak ezrei alatt a belvárost pusztító tűzvész semmisítette meg.

Február 14-én az amerikai légierő 311 B-17-es repülő erődjei folytatták a támadási sorozatot. A teljesen túlterhelt tűzoltóságot szörnyűséges látvány fogadta, ahol segíteni vagy menteni akartak. A bombáktól és tüzeiktől összeomló utcásorok elzárták a szabadba való menekülés útját a pincékben védelmet keresők elől, s a tűzpokolban lelték halálukat. Az 1943. júliusi hamburgi támadáshoz hasonlóan a városban tűzvész tört ki, és szívó hatása sok menekültet elpusztított. A briteknek sikerült a drezdai belvárost ugyan olyan tűztengerré változtatni, mint másfél évvel korábban Hamburgban tették.

A második támadási hullám az égő városból az Elba partjára menekülő tömeg ellen irányult, s elképzelhetetlen pusztítást végzett. Másnap délben 311 amerikai bombázó fejezte be megsemmisítő műüket. Legendák ke-

ringenek arról, hogy számos pilótának még a tömeggyilkosságban való közreműködés sem volt elég, hanem örömet leltek a pincékből előtá-molygó nők és gyermekek, valamint a keletről érkezett menekültek mély-repülésben történő géppuskázásában.

A drezdai halottak pontos számát sohasem lehetett megállapítani. A mentőcsapatok holtakkal teli egész pincéket találtak, másutt fehér hamuvá hamvadt embereket, a tűzoltó-tavakba fulladtakat, az utcákon és tereken testrészeket, szétszakított emberi testeket. Az áldozatok számát kezdetben 100–200 ezer közé tették. A legújabb kutatások 35–40 ezer halottat tartanak reálisnak.

„Sohasem gondoltam – írta később az eltűnteket kereső hivatal vezetője, Hanns Voigt –, hogy a halál ilyen különböző formában érheti az embereket. Sohasem tartottam lehetségesnek, hogy a holtakat ennyi formában lehet sírba tenni: megégettek, elszenesedettek, szétszakadtak, látszólag békésen alvók, fájdalomtól elgyötörtek, teljesen összegörnyedtek, felöltözöttek, meztelenek, vagy egy kupac hamu. S mindenütt a csípős füst és a testek oszlásának elviselhetetlen bűze.”

Katonailag Drezda elpusztításának semmi értelme sem volt, csupán az angolszászok hatalmi demonstrációját szolgálta. Richard Crossmann Labour-párti politikus nyolc évvel ezelőtt ezt írta: *„Drezda lerombolása az emberiség elleni bűntettek egyike volt, amelynek okozóit Nürnbergben vád alá kellett volna állítani, ha az a bíróság nem a szövetségesek bosszújának puszta eszköze lett volna.”*

Újabb fejlemények a drezdai áldozatok számáról

Amikor az író Erich Kästner 1947-ben szülővárosában, Drezdában bolyongott, alig tudta érzékelni a katasztrófa mértékét. *„Kilométer-hosszúságú és kilométer-szélességű ürességben álltam. Egy téгла-sztyeppén. Egy semmiben.”* S a város lakói még mindig azon vitatkoznak – csodálkozott a megrendült író –, hogy *„a semmi alatt 50 ezer, 100 ezer vagy 200 ezer halott fekszik.”*

A háborzongató vita a mai napig tart. Több mint 65 évvel az angol és amerikai légierő pusztító támadása után még mindig nincsenek biztos számok az infernóról. A becslések rendkívül eltérőek: 25 ezer és 400 ezer halott között mozognak.

Ingolf Roßberg drezdai főpolgármester azonban végre lezárná az évtizedes bizonytalanságot és vitát. Ezért 10 fős történészbizottságot bízott meg a végleges számok megállapításával. A bizottság feltehetően drasztikusan lefelé fogja korrigálni az eddigi becsléseket.

A szakértők felkérésére azért is szükség volt, mert a drezdai tűzvész ügye a politikai küzdelmek része lett, főleg az áldozatok száma révén. Közvetlenül a háború után felbukkant a drezdai rendfenntartó rendőrség (*Ordnungspolizei*) főnökének 1945. március 22-i, nyilvánvalóan hamisított napiparancsa. Azért, hogy „szembeszállhassunk a városban terjedő vad híreszteléseknek”, a rendőrfőnök zárónyilatkozatot tett a támadás áldozatairól. Eszerint a 202 040 halott „többsége nő és gyermek”, akiket március 20-áig eltemettek. De számolni kell azzal, hogy „a halottak száma 250 ezerre nő”.

A papír aláírás nélküli leirat. A rendőr-parancsnokság tényleg megőrült – vélik ma a történészek –, hiszen valójában 20 204 halottat jelentettek, akiknek száma 25 000-re növekedhet. A *Dresden im Luftkrieg* című könyv szerzője, Bergander egy fellelt forrás alapján úgy véli: nem kizárt, hogy a hamisítás mögött Joseph Goebbels propaganda-miniszter áll, aki az áldozatok 250 ezer főre való növelésével „a borzalmak mennyiségét propagandisztikus minőségbe vitte át, s Anglia és az Egyesült Államok ellen használta fel.” Az irat – kedvelt propaganda-eszközként – ma is a szélsőjobboldal internetes oldalain terjed. Az NDK-ban hivatalosan 35 ezer fős áldozatot valószínűsítettek.

Az újabb levéltári kutatások kevesebb áldozatról szólnak. Friedrich Reichert drezdai történész adatai szerint 1945. március 10-én összesen 18 375 áldozatot számoltak meg. A később megtaláltakkal együtt Reichert és a városi hatóságok is „bizonyíthatóan kb. 25 ezer halálos áldozatból” indulnak ki. Közülük 13 ezret a földbe temettek, 7000 a romok alatt rekedt, s 5000-et elégették a város piacterén.

Az építkezések során 1964-ig találtak emberi maradványokat. Az újabb ismeretek alapján így Drezdában kevesebb ember pusztult el, mint Hamburgban (40 000), s az áldozatok száma az összlakossághoz képest kevesebb volt, mint Würzburgban vagy Pforzheimben. Reichert szerint a városban a támadás előtt csak 567 ezer ember tartózkodott. Sokáig azt hitték, hogy a keletről érkező német menekültáradat miatt egy millió ember tartózkodott a városban. De mivel 1944 decemberétől a várost zárt területnek nyilvánították, a menekültek csak átmenő állomásként használhatták.

A szövetségesek utolsó csapásai

A háború utolsó heteiben az angolszászok egy sor olyan várost romboltak le, amelyeket eddig viszonylag kevésbé érintett a bombaháború. Ezt az indokolták, hogy a német lakosságban a teljes reménytelenség érzését keltsék, amely a háború közelgő befejezése után pozitívan hathat a győztesekre. Az Európában állomásozó amerikai stratégiai légierők parancsnokhelyettese, Frederick L. Anderson tábornok ezt írta: *„Ez a vállalkozás nem rövidíti le a háborút, de azt eredményezi, hogy Németországban még generációk is beszélnek majd a borzalmakról. Azt eredményezni, hogy Németországban meggondolják majd, hogy még egyszer olyan szervezethez csatlakozzanak, amely elsősorban a háborúra gondol.”*

Így a Drezda utáni hetekben az angolszász repülőgépek Dél- és Közép-Németország városait támadták. Legsikeresebbek Pforzheim esetében voltak, amely egyáltalán nem szerepelt hivatalos célpontjaik között, mert jelentéktelen volt a légi háború számára, de városmagja különösen gyúlékony volt, amely Harris szerint jó *„alágyújtósna”* bizonyult. Hasonló megfontolások vezették őket Worms, Mainz, Hildesheim, Potsdam, Würzburg, Chemnitz, Halberstadt, Plauen, Zerbst, Pirna, Brandenburg és Nordhausen támadásakor.

1945. február 23–24-én Pforzheimet a RAF 369 gépe támadta éjjel, s a tűzvész során a város 65 ezer lakosából minimum 20 ezret megöltek. A belváros 83 százaléka megsemmisült. Másnap napközben amerikai vadászbombázók mélyrepülésben géppuskázták a menekülő és mentési munkálatokat végző embereket, s több mint 100 polgári személyt megöltek. Hat héttel később francia csapatok vonultak be a lerombolt városba, amelynek semmiféle katonai vagy hadigazdasági jelentősége sem volt.

Különösen kegyetlenek voltak a Keleti-tengeri kikötők elleni légitámadások, amelyek a Kelet-Németországból érkezett menekültek gyülekezési helyei voltak. 1945. március 3-án brit repülőgépek bombázták Saßnitz kikötőjét, ahova sok menekülteket szállító hajó futott be. Mivel előző nap több ezer menekültet vonattal elszállítottak, a támadás során viszonylag kevesen haltak meg. A sebesülteket szállító Robert Möhring nevű hajó azonban 350 sebesülttel együtt elsüllyedt.

Hat nappal később a 8. amerikai légi-flotta Swinemünde kikötői berendezéseit támadta, amely a keletről érkező menekült-szállítmányok fogadási csomópontja volt. 35 hajót elsüllyesztettek, s 23 ezer embert megöltek.

Május 3-án délben brit vadászbombázók a neustadti (Schleswig-Holstein) öbölben tartózkodó hajókat támadták, abban a tévhitben, hogy a hajókon német menekültek tartózkodnak. A négy elsüllyesztett hajót (köztük egy kórházhajót) azonban túlnyomórészt a koncentrációs táborok evakuált foglyai töltötték meg. A támadásban összesen 7500-an lelték halálukat, köztük 6800 fogoly. Négy órával később a brit páncélosok benyomultak Neustadtba; addig a város előtt várakoztak.

A háború utolsó heteinek szőnyegbombázási offenzíváját 1945 februárjában Churchill sürgette és Harris légi marsall hajtotta végre. Utóbbi a háború végén még egyszer meg akarta mutatni, mire képesek bombázói, illetve demonstrálja Nagy-Britannia és az Egyesült Államok katonai erejét. A szövetségesek lélektani hadvezetésének osztálya szintén támogatta a támadásokat, mert számára olyan kísérletet jelentett, amellyel meg lehetett állapítani, hogy a szőnyegbombázások alkalmasak-e a lakosság erkölcsének megtörésére. A háború után John Terraine brit hadtörténész megállapította: „*A német polgári lakosság és hadsereg erkölcsé elképzelhetetlen mértékben megrendíthetetlen maradt.*”

Érvek és ellenérvek a légi háború módszereiről

Időközben főleg Németországban, de külföldön is felbukkant néhány olyan légi háborús legenda, amelyek szerint a polgári lakosság elleni stratégiai légi háborút Németország kezdte, s emiatt több súlyos háborús bűnnel vádolták meg.

A német Hadtörténeti Kutatóhivatal (*Militärgeschichtliches Forschungsamt*) és korábbi tudományos igazgatója, Dr. Horst Boog feladatának tekintette e legendák elosztatását. A Dr. Manfred Messerschmidt igazgatásával működő hivatal már 1988-ban nemzetközi tudományos konferenciát szervezett *Légi háború a második világháborúban* címmel, ahol az amerikaiak által használt definícióból indultak ki, amely stratégiai és taktikai bombázásokat különböztetett meg. Későbbi kutatásaik eredményét pedig többek között a *Militärgeschichte* című folyóirat 1995/2. számában tették közzé. Eszerint az alábbi főbb vitás nézetek és cáfolataik fogalmazódtak meg a második világháború légi háborús módszereit illetően:

1. A polgári lakosság erkölcsének megtörésére irányuló légi háborút a német Luftwaffe a spanyol polgárháborúban (1936–1939) Guernica városának bombázásával kezdte el.

Két hadtörténész (Klaus A. Maier és Hans-Henning Abendroth) részletes vizsgálata azonban megállapította, hogy abban az esetben katonai célok elleni taktikai légitámadásról volt szó, s nem német kezdeményezésre, hanem a spanyol nemzeti főparancsnokság utasítására történt. Ennek során a helységen keresztül vezető, stratégiaiilag fontos közlekedési útvonal megszakítása történt meg, amelyen a köztársaságiak utánpótlása folyt. Eközben előre nem látható körülmények révén polgári épületeket is eltaláltak és polgári személyeket öltek meg, jóllehet nem ez volt a támadás célja. Ezért az akció során a nemzetközi jog nem sérült.

2. Másutt felbukkant a megállapítás, hogy Wieluń lengyel határváros ellen 1939. szeptember 1-jén indított német légi támadás a polgári lakosság ellen irányult. Dr. Boog vizsgálata szerint Wieluń közvetlenül a harci övezetben feküdt. A városban és környékén egy lengyel hadosztály és egy lovassági brigád állomásozott. Ezek voltak a két légitámadás céljai, s a köd miatti céltévesztés következtében polgári létesítményeket is találat ért. Ebben az esetben tehát nemzetközi jogilag engedélyezett támadás történt a front térségében tartózkodó szárazföldi egységek támogatására.

3. A német hadtörténészek fenti köre szintén abszurdnak tartja azt a megállapítást, hogy az 1939. szeptember 24–5-i, Varsó elleni légitámadás kimeríti a háborús bűnösség fogalmát. Azzal érvelnek, hogy az előrenyomuló német csapatok elérték Varsó határát és a várost bekerítették.

Német részről Varsót többször felszólították a kapitulációra, bejelentve, hogy ellenkező esetben a német Luftwaffe bombázni fogja. A polgári lakosságnak felajánlották a város elhagyásának lehetőségét, de lengyel részről ezt elutasították. Csak ezután indult meg a Wehrmacht támadása. Jóllehet parancsba adták a sűrűn lakott városrészek kímélését a légitámadások során, ezt a támadógyűrű szorosabbra zárásával nem lehetett tartani. Jóllehet a légitámadások a város központjában védekező 100 ezer lengyel katona ellen irányultak, eközben mégis leromboltak lakóépületeket, s megszakadt a víz-, gáz- és áramellátás. Végül is a városnak kapitulálnia kellett. Lengyel és német becslések szerint a háborús cselekmények során 10–15 ezer ember vesztette életét. A légitámadások nemzetközi jogilag képviselhetők.

4. További visszatérő megállapítás – folytatja a szemléletileg a fenti német hivatal álláspontját valló von Leesen –, hogy a holland Rotterdamt német terrortámadás érte. A német történészek fent említett köre szerint ez a megállapítás a brit lélektani hadviselés műve. Már a német támadás után

kiadták jelentésüket, miszerint Rotterdamban 30 ezer polgári személy halt meg a német bombázás következtében. A holland állami háborús dokumentációs intézet szerint az áldozatok száma 600–900 körül mozgott.

1940 májusában Rotterdam – Varsóhoz hasonlóan – a frontvonalban fekvő, védett város volt. Német részről többször felszólították az átadásra. Végül egy német bombázóegység szállt fel, hogy a külvárosban futó holland védelmi vonalat támadja. A gépek már a cél felett voltak, amikor a holland katonai vezetés bejelentette tárgyalási hajlandóságát. A német bombázókat azonnal visszahívták; 43 gép visszafordult, de 57 gép már ledobta bombáit. A városban a kismennyiségű ledobott bomba ellenére nagy tűz keletkezett, amelyet a tűzrendészeti szakértő később azzal magyarázott, hogy Rotterdam nem rendelkezett modern hivatásos tűzoltósággal, s polgárai a tüzet kézfecskendőkkel oltották.

5. Bizonyos német körök Coventryt is szívesen a drezdai brit és amerikai támadásokkal azonos szintre helyeznék – állítja von Leesen.

Jóllehet egykor maga a brit háborús kabinet is megállapította, hogy ez célzott támadás volt az egész városban szétszórta elhelyezkedő fegyvergyárak ellen, s ezért nemzetközi jogilag legitim. A város katedrálisának elpusztulását – amelyet az állítólagos német barbarizmus szimbólumává tettek –, pedig párhuzamba lehet állítani Hamburg lerombolt templomai-val, ahol öt templom közül három elpusztult.

6. A múlt megítélése még mindig érzelmi viharokat vált ki. Hiszen voltak olyanok is, akik másként szemlélték a náci rendszert, s véleményük körülbelül így hangzott: *„vitathatatlan, hogy a légi háború a nemzetközi jogba ütközik, de az másodrangú semmiség. A legfontosabb kérdés a légi háború politikai célja és szándéka, ez pedig nem más, mint a fasizmus megsemmisítése, s ennek érdekében minden eszköz megengedett...”*

Thomas Mann szülővárosa, Lübeck lebombázása után amerikai emigrációjából rádióbeszédben fejezte ki egyetértését az akcióval s közölte elégedettségét a brit vezetéssel. A hamburgi Die Zeit kiadója, Gerd Bucerius egyik beszédében elmesélte, hogy Hamburg bombázásának napjaiban háza tetején állt, s onnan kiáltotta az angol bombázóknak: *„végre, végre, hogy jöttök, hiszen oly sokáig várakoztattatok, hogy leverjétek a világ ellenségét, Hitlert! [...] S ti, az utcákon heverő, félig összeégett halottak, hiszen annyira akartátok mindezt [...]”*

Nemzetközi jog és a légi háború

De meddig mehet el a polgári lakosság elleni, annak erkölcsi megtörését célzó bombaháború, hogy a nemzetközi jog megsértése nélkül vívja ki a győzelmet? Harris légi marsall egykor leegyszerűsítette a dolgot. Meglehetősen cinikusan kijelentette: csak egyetlen nemzetközi tilalmat ismer, amely az 1870–1871. évi porosz–francia háborúra nyúlik vissza és megtiltja a gázzal töltött léghajókból robbanótestek ledobását. Ő pedig e tilalomhoz az egész második világháború során tartotta magát.

Jóllehet a második világháború idején nem létezett nemzetközi légi háborús egyezmény, a szárazföldi háború eljárásai szabályzó 1907. évi hágai egyezményt a légi háborúban is alkalmazni lehetett volna. Ez arra kötelezte a szerződő feleket – s közéjük tartozott Nagy-Britannia, valamint a Német Birodalom –, hogy háború esetén nem alkalmaznak olyan fegyvereket, lövedékeket és anyagokat, amelyek szükségtelen szenvedést okoznak (23/e. cikk), nem rombolnak le ellenséges tulajdont, kivéve abban az esetben, ha a háborús kényszer ezt szükségessé teszi (23/g cikk), hogy semmilyen eszközzel nem támadnak és nem lönek védtelen városokat, falvakat, lakóhelyeket vagy épületeket (25. cikk). Ostrom vagy lövés esetén minden szükséges óvóintézkedést megtesznek, hogy az istentiszteletnek, a művészetnek, a tudománynak és a jólétnek szentelt épületeket, a történelmi emlékműveket, a kórházakat, betegeket és sebesülteket gyűjtőhelyeit lehetőség szerint megkímélik (27. cikk)

A légi háborúról rendelkező hágai rendelet 23. cikke kimondta: „*Tilos az a légi bombázás, amelynek célja a polgári lakosság terrorizálása vagy a nem katonai jellegű magántulajdon lerombolása vagy károsítása, vagy polgári személyek megsebesítése.*”

E szabályozások abból indultak ki, hogy az európai háborúk államok közötti, s nem népek vagy egyes emberek közötti háborúk. Ezért határozottan megkülönböztettek hadviselőket és nem hadviselőket: „*A harcosok az állam képviselői. Egymással háborúznak, s közben védik a polgári lakosságot.*”

A német lakosság légi háborús veszteségei

A szövetségesek összesen 1,4 millió tonna bombát dobtak le a Német Birodalomra. 1940–1945 között 1,4 milliószor szálltak fel brit és amerikai bombázók Németország irányába. Bombáik 161 várost és több mint 850 kisebb helységet találtak el. A 100 ezer fő feletti városokban átlagosan a házak felét lerombolták, de számos helyen jelentősen többet: Dűrenben 99, Hanauban 87, Würzburgban 74, Kölnben 70 százalékát. A brit bombázó parancsnokság 1944-ben havonta átlagosan két és fél várost semmisített meg.

Korábban egy országot sem pusztítottak el ilyen szisztematikusan. Mivel az „*erkölcs*” nehezen található el, a robbanó és gyújtóbombák lakóházakra, templomokra és kastélyokra hulltak. Az öt évig tartó bombaháborúban több mint ezer éves várostörténetek tűntettek el. Az ezután születettek el sem tudják képzelni a háború előtti Németország építészeti és kulturális gazdagságát. A háború végén Németország 18,8 millió lakásából 4,8 millió romba dőlt, s 13 millió lakos hajléktalan lett. A támadók eközben 21 000 repülőgépet és 140 000 személyt veszítettek, amely a szövetségesek európai veszteségeinek egyharmada.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal (*Statistisches Bundesamt*) 1962. évi hivatalos veszteséglistája a légi háború áldozatairól

összes veszteség:	635 000 halott
ebből	570 000 német polgári személy
	32 000 külföldi munkás vagy hadifogoly
	25 000 a Wehrmacht tagja
	32 000 a rendőrség, a tűzoltóság, a biztonsági- és segélyszolgálat tagjai

Németország 1937. december 31-i területén a légi háború következtében 56 000 14 éven aluli gyermek halt meg.

Interjú Rolf-Dieter Müller német hadtörténésszel:**A MEGTORLÁS NEM JÁTSZOTT SZEREPET**

– *A brit RAF bombázó parancsnoksága megtorló intézkedésnek állította be a német városok szőnyegbombázását. Egyetért Ön ezzel a megállapítással?*

– Müller: a bombázó parancsnokság számára a megtorlás nem játszott szerepet. A légierő vezetése szilárdan meg volt győződve arról, hogy olyan fegyverrel rendelkezik, amely alkalmas a háború eldöntésére. A német célok elleni stratégiai bombaháborúval meg akarták rendíteni a németek erkölcsét, lerombolni a németek háborús képességét és ezzel megakadályozni a véres és elhúzódó földi küzdelmeket.

Mivel ez volt a meggyőződésük, azon a véleményen voltak, hogy a bombázásokat akkor is folytatni kell, ha a németek holnap reggel abba hagynák a brit városok bombázását. S mert megígérték, hogy így gyorsan befejezhető a háború.

– *Voltak gyakorlati indokai az erkölcs megtörésére irányuló bombázásnak? A RAF éjszaka repült és képtelen volt a célzott bombázásra. Volt egyáltalán alternatívája a szőnyegbombázásnak?*

– Müller: A stratégiai bombaháború a második világháború kezdetén több szakaszban alakult ki. Sok minden kipróbáltak, s az volt a tapasztalatuk, hogy az egyes támadások kevésbé hatékonyak. A bombázások számának növelése természetesen egy lehetőség volt. De az alapprobléma változatlan maradt: az erős német légvédelem miatt a bombázók csak éjszaka támadhattak, s éjszaka nehéz volt megtalálni a célt.

E gyengeségből erényt kovácsoltak: elhanyagolták a célzott támadást, s helyette egy felületet emeltek ki. Azt kijelölték, kivilágították és a bombázók aztán e területre ledobták terhüket. Ebből a módszerből aztán a háború alatt folyamatosan egy gyilkos elképzelés alakult ki: növelték a gyújtóbombák számát s megtalálták a módszereket is, hogy megtevésszék az elengedhetetlen légvédelmet.

– *Milyen szerepe volt annak, hogy Sir Arthur Harris átvette a brit bombázó parancsnokság irányítását?*

– Müller: Ez fontos esemény volt. Harris 1942 elején az ún. Dehousing-elképzelés híve volt. Ez azt jelentette: nem egyszerűen arra vártak, hogy a terror-támadások révén összeomlik a lakosság erkölce. Abban remény-

kedtek, hogy az 1918. évi Németországhoz hasonlóan forradalom tör ki, s a munkások politikai mozgalma megbuktatja a nácikat.

A Dehousing-elképzelés egy lehetőleg nagy, sűrűn lakott terület használhatatlanná tételére, nem a munkások meggyilkolására, hanem lakásaik szétrombolására irányult. Ha a munkásokat a brit légitámadást követően más vidékeken vagy helységeken ideiglenes körülmények között, esetleg sátrakban helyezik el, akkor nem tudnak a gyárak futószalagjainál munkába állni. Ez az ún. indirekt stratégia. A házak szétrombolásával az erkölcsöt, de a gyári munkások munkaképességét is megcélolták.

– *Ezt az elképzelést a légi-erő vezetése vallotta?*

– Müller: Végül is minden vonalon természetesen a politika döntötte el, hogyan folytatandó a háború. Ez német és angol oldalon egyaránt így volt. A miniszterelnök határozta meg a légi háború folytatásának alapvonásait. De ez nem úgy történt, hogy a bombázó parancsnokság állandóan polgári célokat vagy katonai célokat támadott a német hátszországban, hanem a háborús helyzet igénye szerint nagyon erősen tengeri-, vagy szárazföldi haderőket is támogatott.

– *Mi volt Harris ajánlata a politikának, s miért volt annyira készséges a politika e javaslat elfogadásában?*

– Müller: Amikor Harris 1942. február elején átvette a bombázó parancsnokság irányítását, már érvényben volt az elfogadott új direktíva a stratégiai bombaháború növeléséről. Ez a Strenchat-elvre nyúlt vissza, de természetesen Harris keze nyomát is viselte.

Az új direktíva lehetőséget nyújtott arra, hogy német városok masszív szőnyegbombázásával stratégiai sikert csikarjanak ki. Ezt kívánta a brit politika, mert a németek Moszkváig nyomultak előre, a japánok megkezdtek csendes-óceáni offenzívájukat, s az Egyesült Államok hadba lépése az európai hadszíntéren még nem volt várható.

– *Mennyire volt reális arra gondolni, hogy egy olyan totális államban, mint Németország volt, felkelést lehet kiváltani a vezetés ellen?*

– Müller: Ma már természetesen tudjuk, hogy egy ilyen bombatámadásnak kicsi a lehetősége, hogy megtörje a lakosság erkölcsét. Egy totális rendszernek elvben jóval nagyobbak a lehetőségei lakossága erkölcsének befolyásolására, mint a demokráciában. Akkor azonban a britek nem tudták függetleníteni magukat ettől. Az eseményeket rendkívül erősen az 1918. évi tapasztalatok alapján ítélték meg.

A császárság az első világháború alatt is egy zárt hazai frontot mutatott,

de a végén mégis összeomlott. Semmi sem lett volna a briteknek kedvezőbb, mint az, hogy a németek visszatalálják az értelemhez, s 1942-ben vagy 1943-ban egy Hitler-ellenes merénylettel befejeződött volna a háború.

Irodalom

Bergander, Götz: *Dresden im Luftkrieg*. Köln/Wien, 1977.

Die deutsche Luftwaffe im 2. Weltkrieg. Autorenkollektiv. Gondrom Verlag, 2001.

Die großen Luftschlachten des Zweiten Weltkrieges. Autorenkollektiv. Neuer Kaiser Verlag, 2000.

Dornberger, Walter: *Peenemünde – Die Geschichte der V-Waffe*. Bechtle Verlag, 1981.

Jörg, Friedrich: *Der Brand*. Ullstein Heyne List GmbH & Co. KG, München, 2002.

Overy, Richard: *Die Wurzeln des Sieges*. Deutsche Verlags-Anstalt GmbH, Stuttgart/München, 2002.

Militärgeschichtliche Zeitschrift. Nr. 59 (2000) Heft 2, Nr. 61 (2002) Heft 1.

Weidauer, Walter: *Inferno Dresden*. Dietz Verlag, Berlin, 1987.

SIKORSKI HALÁLA (1943)

-
- 1881: Władysław Eugeniusz Sikorski születése
 - 1908: Lembergben az oroszellenes ellenállás szervezője
 - 1914. augusztus 9: Piłsudski helyettese Galíciában, a lengyel légiók szervezője
 - 1918–1921: a lengyel–szovjet háborúban különböző parancsnoki tisztségeket látott el
 - 1921–1922: lengyel vezérkari főnök
 - 1923–1924: gyalogsági főfelügyelő
 - 1924–1925: hadügyminiszter
 - 1925: a lembergi katonai körzet VI. hadtestének parancsnoka, de 1928-ban a Piłsudskival kialakult konfliktusa miatt leváltották
 - 1936: aláírta az ellenzéki, ún. morgesi-front nyilatkozatát
 - 1939-ig: feladat nélküli tiszt
 - 1939. szeptember 30: a lengyel emigráns kormány miniszterelnöke
 - 1943. július 4: Sikorski halála
-

Władysław Eugeniusz Sikorski
(1942 körül)

Władysław Eugeniusz Sikorski (1881–1943) az Ausztria-Magyarországhoz tartozó Galíciában született, s Lembergben (Lwów) már 1908-ban egyik szervezője volt a Tevékeny Harci Szövetségnek (*Związek Walki Czynnej – ZWCz*), amelynek célja fegyveres felkelés kirobbantása volt Lengyelország orosz területein. Ezután megalakította a Strzelec nevű lembergi lövész-szövetséget, s 1912-ben tagja lett a konföderációs pártok ideiglenes bizottságának (*Komisja Tymczasowa Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych*). 1914. augusztus 9-én Józef Piłsudski helyettesének nevezte ki Galíciában. E funkciójában Krakkóban

és Lembergben felállította a lengyel légiókat, amelyek augusztus 18-án Conrad von Hötzendorf osztrák tábornok vezetése alá kerültek. 1917. augusztusban azonban az I. és III. légiós brigádot feloszlatták, mert nem esküdtek fel a német császárra, mint a lengyel hadsereg új főparancsnokára.

A II. brigád átalakult lengyel segédegységgé, ahol Sikorskit toborzási feladatokkal bízták meg.

1918. október 12-én a lengyel régenstanács átvette a lengyel haderőket, és Sikorskit teljhatalmat kapott Galíciában. November elején Krakóban felállította a *Grupa San* nevű segédcsapatot a galíciai ukránok elleni küzdelemre. A csoport november 12-én elfoglalta Przemyślt, majd tovább nyomult Lemberg irányába.

A lengyel–szovjet háborúban különböző parancsnoki tisztségeket látott el: többek között a Kijev elleni offenzívában, a varsói csatában az 5. hadsereg és a Zamość körüli harcokban a 3. hadsereg főparancsnoka volt.

Gabriel Narutowicz miniszterelnök meggyilkolása után Maciej Rataj, a szejm elnöke 1922 decemberében miniszterelnöknek nevezte ki, amely pozíciót 1923. májusig töltött be. Egyidejűleg belügyminiszter is volt. Kormányában többek között elérte a nyugati hatalmaknál a lengyel keleti határok elismerését. Egyik politikai célja a német kisebbség visszaszorítása volt a versailles-i békeszerződéssel Lengyelországnak ítélt német területeken. 1923. áprilisi poseni (Poznan) látogatása során azt mondta a város polgármesterének, hogy *„a lengyelországi német veszély csak akkor szűnik meg, ha minden német föld lengyel kézbe kerül és az ellenséget nem kell táplálni a saját országban.”* 1923–1924-ben gyalogsági főfelügyelő, 1924–1925-ben hadügyminiszter volt Władysław Grabski kabinetjében. 1925-ben a

Sikorski 1936-ban a lengyel kormány minisztereként (balodalt)

lembergi katonai körzet VI. hadtestének parancsnoka, de 1928-ban a Piłsudskival kialakult konfliktusa miatt leváltották. Piłsudski májusi puccsa alatt nem hagyta el Lemberget s nem nyújtott segítséget sem, amely megkönnyítette a marsall híveinek szándékait. 1939-ig feladat nélküli tiszt maradt, s a hadügyminiszter rendelkezett vele. Elvégezte a francia katonai akadémiát (*École supérieure de Guerre*), s 1936-ban Wincenty Witossal, Ignacy Paderewskivel és Józef Hallerrel együtt aláírta az ellenzéki ún. morgesi-front nyilatkozatát.

1939-ben a német támadás után kérte harci egységbe való besorolását Edward Rydz-Śmigły főparancsnoktól, de kérését nem teljesítették. Ezért Franciaországba ment, ahol szeptember 28-án megkezdte az emigráns lengyel hadsereg felállítását. 1939. szeptember 30-án a lengyel emigráns kormány miniszterelnöke lett, előbb Párizsban, majd Londonban. November 7-én főparancsnoknak és a haderők főfelügyelőjének nevezték ki. Franciaország veresége után 1940. augusztus 5-én szerződést írt alá a lengyel hadsereg felállításáról Nagy-Britanniában. A Szovjetunió 1941. évi német megtámadása után egyezményt írt alá Ivan Majszkij szovjet nagykövettel a lengyel hadsereg felállításáról keleten, s ennek köszönhetően a szovjet kormány amnesztiát adott az 1939–1941 között a Szovjetunióban deportált lengyeleknek.

1941 decemberében először próbált meg informálódni Moszkvában a szovjetek által „evakuált” lengyelek sorsáról. Amikor a német csapatok 1943 áprilisában felfedezték a katyni tömegsírokat, Sikorski a Vöröskereszt svájci nemzetközi bizottságához fordult semleges vizsgálat kérelmével. Mindez ürügyet szolgáltatott Sztálinnak, hogy 1943. május elején megszakítsa a kapcsolatokat a lengyel emigráns kormánnyal, még mielőtt Sikorski május 4-én, brit nyomásra visszavonta a Vöröskereszthez eljuttatott vizsgálati kérelmét.

Sikorski a közel-keleti lengyel csapatoknál tett szemleútjáról visszatérően állt meg Gibraltárban. A repülőgép-szerencsétlenség 1943. július 4-én, helyi idő szerint 23:06 órakor történt, amikor a brit katonai repülőgép néhány perccel a felszállást követően a gibraltári tengerszoros vizébe csapódott. A Royal Air Force (RAF) szállítógépévé átalakított *Consolidated Liberator Mk. II.* a mai napig tisztázatlan körülmények közepette zuhant le; a gépen feltehetően 16 fő (11 utas és 5 fős személyzet) tartózkodott; közülük nem találták meg Sikorski lánya, Zofia Leśniowska és W. H. Lock civil személy holttestét. Sikorskival utazott az angol Victor Cazalet híradóezredes és Tadeusz Klimecki tábornok, lengyel vezérkari főnök. A szerencsétlenséget csak Eduard Prchal cseh pilóta élte túl, aki kiúszott a partra.

Feltételezések Sikorski halálának körülményeiről

A brit vizsgálat nem tisztázta a szerencsétlenség pontos körülményeit. Mivel Sikorski vehemensen követelte a katyni tömeggyilkosságok felderítését,

emiatt később merényletet tételeztek fel ellene. 1947 júliusában Paskiewicz tábornok a szejmben kijelentette, hogy a merényletet Władysław Anders tábornok szervezte, amelyben ő annak felszólítása ellenére nem vett részt. Sikorskit állítólag a Szovjetunióval való kiegyezési törekvései miatt gyilkolták meg. Más vélemények szerint pedig Sikorski nem szívesen látta az Egyesült Államok és Nagy-Britannia közeledését a Szovjetunióhoz, s tevékenysége zavarta a két nyugati hatalmat. A merénylet téziséét állandóan napirenden tartották az Egyesült Államokban is, főleg az 1950-es években. Az 1960-as években David Irving, a későbbi brit holokauszt-tagadó könyvében (*Accident. The Death of General Sikorski, 1967*), majd Rolf Hochhuth *Soldaten* című, 1967-ben írt színművében egyenesen azt állította, hogy Sikorskit Winston Churchill gyilkoltatta meg. Brit részről ugyanis komolyan aggódtak amiatt, hogy Sztálin esetleg Sikorski miatt kihátrál a háborúból, és különbékét köt Berlinnel. Carlos Thompson argentin újságíró azonban két évi kutatás után részletes jelentésében (*Die Verleumdung des Winston Churchills*) cáfolta, s tarthatatlannak ítélte e vádakát.

2008 szeptemberében a lengyel állami Nemzeti Emlékezet Intézete kijelentette, hogy „*megalapozott a gyanú, hogy a halál oka bűncselekmény*” volt, amelyet „*kommunista tetteseknek*” tulajdonítottak. A lengyel államügyészség nyomozása kiterjedt volna a brit titkosított iratok tanulmányozására is, amelyeket azonban 2041-ig zároltak.

2008. november 25-én felnyitották Sikorski sírját, s a halál körülményeinek megvizsgálására a holttestet DNA-elemzésnek és radiológiai vizsgálatoknak vetették alá. A vizsgálati eredmények nem utaltak gyilkosságra. Az igazságügyi-orvostani vizsgálatok a halál okául a repülőgép lezuhanása során keletkezett belső sérüléseket állapították meg. A jegyzőkönyv azonban nyitva hagyta a kérdést, hogy a repülőgép kényszerleszállása nem szabotázs eredménye és a pilóták tudatos cselekedete volt-e. Tisztázatlan maradt, hogy a pilóta – korábbi szokásaitól eltérően – miért vett fel uszómellényt.

Tadeusz A. Kisielewski több könyvet írt Sikorski lengyel miniszterelnök gibraltári repülőgép-szerencsétlenségéről *Zamach* (Merénylet), *Zabójcy* (Gyilkosok), most pedig legújabbán *Po zamachu* (Merénylet után) címmel.

A vele készült interjúban 2012-ben elmondta, hogy Sikorski földi maradványainak exhumálása 1943. július 4-én történt meg, amely kimutatta, hogy nem mérgezték meg, nem lőtték föbe különgépének lezuhanása

előtt. Mégis felmerült benne a kétely, hiszen a kórboncnokok a halál okát állapították meg, s nem a katasztrófaét – annak ellenére, hogy a tetem a repülőszerencsétlenségben elhunytak tipikus sérüléseit mutatta.

Eduard Prchal, a cseh pilóta, aki túlélte a szerencsétlenséget, kijelentette, hogy zuhanás oka a magassági kormány blokkolódása volt. A szerző szerint a gép teljesen jó állapotban volt, s a Varsói Műszaki Egyetem professzorának, Jerzy Maryniak 1992-ben készült szakértői véleménye szerint a Liberator ezen modelljének magassági kormányja nem tud blokkolódni. Ezt számos független és tapasztalt pilóta is megerősíti, többek között a brit Arthur Stevens is, aki hivatalos vizsgálatot végzett a roncsra. Ezért nem lehet hinni Prchalnak, mert a beszámolója több helyen nyilvánvalóan valótlan.

A gép nem lehetett túlterhelt sem, hiszen pontosan tudjuk, mennyi volt a rakomány és az utasok csomagja. A bűvárok plusz terhet nem találtak a merüléskor, amely igazolná e feltételezést. A katasztrófára egyszerűen nincs logikus magyarázat, mert a gépen minden rendben volt. Ebből, s Maryniak professzor véleményéből indul ki Kisielewski feltételezése, hogy a gép a levegőben egyáltalán nem esett darabjaira. Az akció egy jól végrehajtott vízreszállás volt. Ezt támasztják alá a szemtanúk vallomásai is, akik szerint sima vízreszállás történt, a motorokat egy perccel a géptörzs vízreszállása előtt kikapcsolták, ahogy az ilyen manőverek esetében szokás. Ez egy rafinált merénylet volt; a merénylő a pilóta volt, a merénylet tárgya pedig a repülőgép.

A szerző szerint a merényletet a pilóta 240 km/óra sebességnél hajtotta végre. Közismert volt, hogy sem Sikorski, sem társai soha nem kapcsolták be az ülések biztonsági öveit. Éppen ezért haltak meg valamennyien. A pilótának a vízreszállási akció nem jelentett különösebb rizikót, mert a Liberator kabinja magasan helyezkedik el, s a pilóta dupla biztonsági övvel van ellátva. A pilóta azonban nem Eduard Prchal volt. A cseh ugyan a kabinban volt, de nem ő vezette a gépet, hanem valaki más. Erről tanúszkodnak a hivatalos brit adatok és Prchal összefüggéstelen vallomása. A szerző kutatásai arra utalnak, hogy a másik pilóta volt a merénylő, aki a gépet vezette, a vízreszállást végrehajtotta és kiúszott a strandra, amelyre szintén vannak tanúk.

Amennyiben merénylet volt, mégis: kik álltak mögötte? Ha azokat a lengyeleket vesszük sorra, akik között Sikorskinak számos ellensége volt, ők Gibraltárban ilyen operatív műveletet nem tudtak volna végrehajtani.

Ezt csak a britek tehették volna, de erre nem volt motivációjuk. Egyesek szerint attól tarthattak, hogy ha kitudódik a katyúi mérszárlás, akkor Sikorski következetes álláspontja a németellenes koalíció széteséséhez vezethet. De miután kitudódott Katyú, ő éppen békéltető nyilatkozatokat tett a szovjetek felé. Tehát az angoloknak nem állt érdekükben eltenni láb alól. Sokkal inkább a szovjeteknek. De hát miért tették volna, hiszen Sikorski mindinkább a megegyezés felé hajlott?

Sztálin a lengyel kormánnyal való szakításra várt, mert mindenképpen meg akarta szerezni Lengyelországot. Már rendelkezésére állt a lengyel Berling-hadsereg, s a majdnem kész kommunista kormány, ezért idegesítette őt Sikorski nyugati orientációjú kormányának létezése. A merényletet szovjet megrendelésre Kim Philby szervezhette meg, aki ellenőrizte a brit elhárítást a Földközi-tenger térségében – és miként később kiderült, ő szovjet ügynök volt...

A szerző feltételezi, hogy Zofia Leśniowska, Sikorski lánya – aki a hivatalos verzió szerint szintén a repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett –, nem is volt a gépen! Holttestét ugyanis soha nem találták meg – és nem amiatt, amit azzal a babonával magyaráznak, hogy a bűvárok körében halált jelentett, ha megérintenek egy megfulladt nőt. A bűvárok vezetője ugyanis azt mondta beosztottjainak, hogy Leśniowska tetemét már kiemelték; éppen azért, hogy ne féljenek lemerülni... De semmi nyoma sincs annak, hogy beszállt volna a gépbe. A szerző talált egy tanút, aki Sikorski csapatának tagja volt és Gibraltáron a reptéren maradt. Ő azt állította, hogy Leśniowska nem szállt be a gépbe.

De miért nem? Mert ilyen parancsot kapott. A katasztrófa napján Ivan Majszkij, a Szovjetunió londoni követe is Gibraltárban tartózkodott, s megbeszélés folytatott Sikorskival. Majszkij feltehetően további megbeszélést javasolt, de mivel Sikorskinak vissza kellett repülnie Londonba, így delegálta hozzá titkárát, Ádám Kulakowskit és saját lányát, aki legközelebbi munkatársa volt.

Ha nem volt a gépen, de minden nyom eltűnt utána, akkor mégis mi történhetett? Az utasokat már előbb értesítették a másodpilóta cseréjéről, azonban azt figyelmen kívül hagyták. Leśniowska így a merénylet tanúja lett. A britek nem akarták, hogy ezt hangoztassa, tehát megengedték, hogy a szovjetek elvigyék. Majszkij gépe Gibraltárból hazafelé, útközben leszállt egy kis szaharai repülőtéren. A feltételezések szerint a britek Gibraltárból egy másik géppel vitték oda Leśniowskát és feltették Majszkij gépére a

köztes leszállás során. Feltételezhetően így történt, mert ha Leśniowska Gibraltárban marad, s egy idő múlva eltűnik, az ottani lengyelek azonnal riadót fújtak volna. Viszont a szerencsétlenség miatti kavarodásban senki sem törődött vele. Sőt: ha valaki emlékezett volna arra, hogy ő ott maradt, jobbnak látta hallgatni. Ugyanis a gibraltári szerencsétlenséggel kapcsolatban a tanúk még évek múltán is féltek arról beszélni. De más jelek is vannak Leśniowska elrablását illetően. Jellegzetes, monogrammal ellátott karkötőjét nem sokkal később megtalálták az egyik kairói szállodában – Majszkij is ezen az útvonalon tért vissza Moszkvába.

Mégis mi történhetett a tábornok lányával? Lágerbe vitték? Nem – véli Kisielewski –, mert akkor mindez napvilágra került volna. A szovjetek egy Moszkva környéki NKVD-villában tartották fogva. Ugyanis talált valakit, aki 1945 őszén feljebbvalóitól azt a tájékoztatást kapta, hogy ott őrzik Leśniowskát. Lengyelországból el is indult egy kiszabadító csoport, de a nőt nem sikerült kiszabadítani. Ezek az emberek azonban látták Sikorski lányát a Moszkva környéki villában.

Arra a kérdésre, hogy a szovjeteknek milyen terveik voltak Leśniowskéval, Kisielewski azt válaszolta: a szovjetek meggyőzték őt, hogy a merényletet a britek követték el. Egyébként minden bizonnyal politikai terveik voltak vele.

Sikorski holttestét az angol Nottingham melletti lengyel pilótatemetőben temették el, majd földi maradványait 1993. szeptember 17-én a krakói Wawelba szállították.

Irodalom

Kisielewski, Tadeusz A.: *Zamach. Tropem zabójców generała Sikorskiego*. Wyd. Rebis, Poznań, 2005.

Subotkin, Wacław: *Tragiczny Lot Generała Sikorskiego, Fakty i Dokumenty*. Krajowa Agencja Wydawnicza, Szczecin, 1986.

Whiteley, Justin: *Śmierć generała Sikorskiego*. Wyd. Bellona, 2007.

Bartelski, J.: *What did happen to General Sikorski (I–II)*. In: *Aeroplane Monthly*, September–Oktober 1993.

Interjú Tadeusz Kisielewskivel. In: *Uwazam Rze Historia*, 2012. május, 2. szám, 58–59.

KÓDBESZÉLŐK – TERMÉSZETES NYELVEK HASZNÁLATA REJTJELEZÉSRE

Kódbeszélők 1944 júniusában

Kódbeszélők (angolul *code talker*) az Egyesült Államok hadseregében szolgáló, főleg indián származású híradó katonák voltak, akik az angol parancsokat, üzeneteket a saját anyanyelvükre fordítva továbbították, amit az ellenség képtelen volt megfejteni. A rádión vagy telefonon továbbított üzeneteknél mindig fennáll az ellenséges lehallga-

tás veszélye, ezért fontos azok rejtjelezése. A harctéri körülmények között a rejtjelezés azonban sokszor nehezen megoldható, így az élőszóban átadott üzeneteknek számos előnye van. Fontos körülmény az is, hogy egy ismeretlen természetes nyelv megfejtése sokkal nehezebb feladat, mint egy ismert nyelvet kódoló rejtjelező algoritmusé.

A kódbeszélők legismertebb és legnagyobb számú csoportja a csendes-óceáni hadszínterén harcoló navahó indiánok voltak. Őket azonban több más konfliktusban is bevetette az Egyesült Államok hadserege: csaktó törzsbeli indiánokat az I. világháborúban, komancsokat a második világháborúban, navahókat a koreai háborúban és a vietnami háború elején is. Nem csak indiánok szolgáltak kódbeszélőkként: kevesen ugyan, de a második világháborúban baszk származású katonák is ellátták ezt a feladatot.

A kódbeszélők története az első világháború végén kezdődött, amikor Lawrence százados véletlenül felfigyelt arra, hogy két, indián származású katonája, Solomon Louis és Mitchell Bobb csaktó nyelven társalog. Megszületett az ötlet, és Lawrence összegyűjtötte a zászlóaljban szolgáló mind a nyolc csaktó katonát. Később már a 36. gyalogsági hadosztály 14 csaktó katonáját képezték ki arra, hogy a híradófeladatokat a saját nyelvükön lás-

sák el. A kódbeszélők, az *Amerikai Expedíciós Hadtest* soraiban szerepet kaptak a *Meuse-Argonne*-i hadjárat, a háború utolsó nagyszabású német offenzívája elleni küzdelemben.

Komancs kódbeszélők az európai hadszíntéren

A német katonai vezetés tudott az első világháborús indián kódbeszélőkről, ezért a második világháború előtt 30 „*néprajzkutatót*” küldtek az Egyesült Államokba az indián nyelvek tanulmányozására. A sokféle, addig nem kutatott és többségében még ábécével sem rendelkező nyelv és nyelvjárás megismerése azonban túl nagy feladatnak bizonyult, és a munkának nem született értékelhető eredménye. Annyit azonban elértek a németek, hogy az amerikai katonai vezetés (akik tudtak a német kutatók tevékenységéről) nem, illetve csak kis mértékben, taktikai szerepben alkalmazott kódbeszélőket az európai hadszíntéren. A 4. híradószázad állományában 14 komancs kódbeszélő vett részt a normandiai partraszállásban és az azt követő harcokban, a 4. gyalogsági hadosztály kötelékében. A harcokban többen megsebesültek.

Mivel a komancs nyelvben nem léteztek a modern hadviselés eszközeit leíró szavak, a katonák egy kb. 100 kifejezést tartalmazó szótárt állítottak össze, amely az egyes fogalmakat és a megfelelő komancs kifejezéseket szabványosította (tank – *teknősbéka*, bombázó – *terhes repülő*, géppuska – *varrógép*, Adolf Hitler – *bolond fehér ember*, stb.)

A 4. híradószázad komancs kódbeszélői

Meskwaki indiánok az észak-afrikai hadszíntéren

1941 januárjában 27 Iowa állambeli meskwaki indián vonult be együtt az Egyesült Államok hadseregébe (az állam meskwaki népességének 16%-a). Többen az észak-afrikai hadszíntéren szolgáltak kódbeszélőkként. Törté-

**Frank Sanache (jobbra) meskwaki
kódbeszélő (1941)**

netüket Frank Sanache beszámolójából ismerjük, aki szerint a háború során 18 indián törzs adott kódbeszélőket a hadseregnek, a legtöbbet (420) a navahók. Az észak-afrikai hadszíntéren a kódbeszélők főleg előretolt megfigyelőkként dolgoztak, 5 km-re az arcvonaltól. Sanache 1943-ban Tunéziában német fogságba került, és 29 hónapot töltött egy lengyelországi hadifogolytáborban, amíg a szövetségesek ki nem szabadították.

Baszk kódbeszélők

1942 májusában Frank D. Carranza százados 60 baszk származású amerikai tengerészgyalogost gyűjtött össze San Francisco-ban, és javasolta, hogy alakítsanak belőlük kódbeszélő egységet. Felettesei nem igazán lelkesedtek az ötletért, mivel a baszk nyelvet kevésbé tartották biztonságosnak. A háború alatt a hirosimai jezsuita misszió 35 baszk szerzetes szolgált, további kisebb baszk közösségek éltek a japánok által megszállt Fülöp-szigeteken és Kínában. Az aggodalmak ellenére a baszk kódbeszélőket mégis bevetették Hawaiiin és Ausztráliában, s szerepet kaptak a Salamon-szigetek körüli harcokban is. A guadalcanali hadjárat során ők továbbították a támadás napját kijelölő parancsot. A háború későbbi szakaszában a baszk kódbeszélőket fokozatosan a navahók váltották fel.

A navahók

A navahó nyelv használatát Phillip Johnston javasolta, aki egyike volt azon 28 fehér amerikainak, aki ismerte a nyelvet. Johnston egy misszionárius fiaként navahó rezervátumban nőtt fel a század elején, és gyermekkorától jól beszélt a nyelvet. Hallott az amerikai hadseregben szolgáló komancs

kódbeszélőkről, és ekkor támadt az ötlete, hogy a navahó, az egyik legnépesebb, de írásbeliséggel nem rendelkező törzs nyelve különösen alkalmas lehetne a feladatra. Az amerikai tengerészgyalogság lelkesen támogatta Johnston javaslatát, és azonnal 200 kódbeszélőt igényeltek, de kezdetben csak 30 alkalmas személyt sikerült találni. A navahó kód első verzióját angol nyelvű üzenetek továbbítására használták, úgy, hogy minden egyes angol betűnek megfeleltettek navahó szavakat, és a kódbeszélőnek ezekkel a szavakkal kellett mondatokat alkotnia. Mivel a gyakorlatban ez túlságosan időigényesnek bizonyult, a navahók is visszatértek a komancsok módszeréhez, és „helyettesítő kifejezéseket” használtak. Az üzeneteket azonban nem fordították le navahóra, hanem kitaláltak egy meglehetősen bonyolult rendszert, amelyben az angol katonai szavak, fogalmak mindegyikének megfeleltettek egy navahó szót. A memorizálást megkönnyítendő a megfelelő szó állt ugyan valamilyen logikai kapcsolatban az angol kifejezéssel (például: kézigránát – krumpli), de nem annak fordítása volt. Így a kódba beavatatlan navahó beszélő számára az üzenetek szavak értelmetlen, nyelvtanilag helytelen sorozatnak tűntek. A kód tökéletesítésére és a tapasztalatok megvitatására még egy kódbeszélő-konferenciát is szerveztek a háború alatt, ahol minden hadosztály kódbeszélőit egy-egy katona képviselte.

A navahó kódbeszélő-program olyan sikeresnek bizonyult, hogy a koreai háború során is használták. A program nem sokkal a vietnami háború kitörése után ért véget.

A japánok sohasem tudták megfejtetni a navahó kódot, bár sejtették, hogy indián nyelvről van szó. Hosszas kínvallatásnak vetették alá Joe Kieyoomia navahó amerikai őrmestert, aki 1942-ben, a Fülöp-szigetek elvesztésekor került japán fogságba. Kieyoomia azonban, aki nem vett részt a kódbeszélő programban, maga sem értette az üzeneteket, és bár sejtette miről lehet szó, semmit sem árult el a japánoknak. Az őrmestert többször brutálisan megkínozták, ő azonban a csodával határos módon túlélte a kínzásokat. Ha Kieyoomia együttműködött volna a japánokkal, vagy ők okosabban vallatják, könnyen lehet, hogy megfejtik a kódot, hiszen a nyelv ismeretében a kb. 100–200 helyettesítő kifejezés már kitalálható lett volna. Kérdés azonban, hogy a japánok ebben az esetben ki tudtak volna-e képezni elegendő számú lehallgatót. Az amerikaiak – szükség esetén – valószínűleg gyorsan átváltottak volna egy másik, a navahóval nem rokon indián nyelvre.

Természetes nyelvek használata rejtjelezésre

Az amerikai indián nyelvek használatának több, kézenfekvő előnye volt: anyanyelvi (sőt, bármilyen szintű) beszélői a nyelveknek csak az Egyesült Államokban éltek, a nyelvek máshol szinte teljesen ismeretlenek voltak, és írásbeliséggel sem rendelkeztek. A nyelvek beszélői lojális amerikaiak voltak (szemben a Spanyolországban élő baszk közösséggel). Általános igazság, hogy egy ismeretlen emberi nyelv „*megfejtése*” sokkal nehezebb, mint egy matematikai algoritmuson alapuló rejtjelező algoritmusé, ahol még a kódolni kívánt nyelv is ismert. További előny, hogy az indián nyelvek nyelvtana és hangzásvilága jelentősen különbözik minden más emberi nyelvtől, rokon nyelveik az amerikai kontinensen kívül nincsenek. A „*helyettesítő kifejezések*” további védelmet biztosítottak a lehallgatás ellen: az üzeneteket még egy anyanyelvi, de beavatatlan személy sem értette volna meg. Az ellenség hamis, megtévesztő üzenetei ellen védelmet jelentett, hogy minden kódbeszélő anyanyelvi szinten használta a nyelvet, és azonnal „*kiszúrtak*” volna egy navahó nyelven tanult, ellenséges katonától származó adást. A japánok gyakran használtak megtévesztő, angol nyelvű rádióüzeneteket élőlészavas, kódolatlan rádióforgalomban, például amerikai repülő-kötéllekek zavarására. Mivel az amerikai hadseregben szép számmal harcoltak első- vagy második generációs bevándorlók, így kiejtés alapján nem mindig volt egyértelmű a beszélő hovatarozása.

Az amerikai kódbeszélőkhöz hasonló szerepkörben az Egyesült Királyság is bevetett walesi anyanyelvű katonákat a második világháború során, azonban szervezett program náluk nem létezett, s a kódbeszélők száma is csekély volt. Érdekesség, hogy a brit békefenntartó csapatok kevésbé fontos üzeneteket még a közelmúltban, a délszláv háború során is továbbítottak walesi nyelven.

Irodalom

Choctaw Code Talkers of World War II (HTML). (Hozzáférés: 2008. február 13.)

↑ Army History Research: *124th Signal Battalion* Matthew J. Seelinger. Last Meskwaki code talker remembers (HTML). (Hozzáférés: 2008. február 13.)

Xabier, G. Argüello: *El País*, 2004. augusztus 1.

Fonseca, Felicia: „*Navajo Code Talker dead at age 82*”, *Associated Press, Denver Post*, 2008. február 11. (Hozzáférés: 2008. március 19.)

Gray, Butler: *Bush Presents Congressional Gold Medals to Navajo Code Talkers*.
USINFO. STATE. GOV, 2005. október 6. (Hozzáférés: 2007. november 6.)

I. M. MAJSZKIJ MEMORANDUMA
„A JÖVENDŐ VILÁG KÍVÁNATOS ALAPELVEIRŐL”
(1944. JANUÁR 11.)

Szigorúan titkos!
1944. január 11.

Molotov elvtárs,
külügyi népbiztosnak

Mélyen tisztelt Vjacseszlav Mihajlovics!

Még Londonban tartózkodván sokat foglalkoztam az eljövendő világ és a háború utáni berendezkedés kérdéseivel. Időről időre táviratilag tájékoztattam Önt e témát érintő elképzeléseimről. Moszkvai munkám során naponta ugyanezekkel a problémákkal kerülök szembe. A mellékelt feljegyzésben megpróbáltam egybefűzni a témával kapcsolatos gondolataimat. Feltételezem, hogy ezek a gondolatok – különösen a részletekben – különböző javításokat és módosításokat igényelnek. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy feljegyzésem még ebben az esetben is – mint alapanyag – hasznára lehet Önnek álláspontunk végleges kidolgozásakor.

Elvtársi üdvözléssel
I. Majszkij
külügyi népbiztoshelyettes

P. S.

Az „Összegzések” fejezetben röviden összefoglalom a feljegyzés előző fejezeteinek tartalmát.

1. Általános helyzet

Ahhoz, hogy felvázoljuk a jövő világ kívánatos feltételeinek akár csak általános sémáját is, mindenekelőtt elengedhetetlen világosan megfogalmazni azt a konkrét célt, amire ezzel törekszünk, mert a cél igen jelentős

Ivan Majszkij londoni szovjet
nagykövet

mértékben meghatározza az eszközöket. Úgy képzelem el, hogy az eljövendő világ és a háború utáni rend felépítésénél konkrét célunk olyan állapot létrehozása, amelyben hosszú időre garantálva lenne a Szovjetunió biztonsága és a béke megőrzése, legalább Európában és Ázsiában. Mit kell érteni a „*hosszú időre*” kifejezés alatt? Én ez alatt a kifejezés alatt olyan időszakot értek, ami elegendő ahhoz, hogy:

- a) A Szovjetuniónak sikerült olyan hatalmassá válnia, hogy számára már Európában és Ázsiában semmilyen agresszió nem lehetne félelmetes. Sőt, hogy egyetlen európai vagy ázsiai hatalomnak, illetve hatalmi kombinációnak még csak eszébe se juthasson ilyen szándék.
- b) Európa, legalábbis a kontinentális Európa szocialistává tudott válni, kizárva ezen földrészen ilyen módon magának a háború kirobbanásának lehetőségét.

Hogyan lehet kifejezni ezt a „*hosszú időt*” konkrét számokban? Jósolni természetesen nagyon nehéz, és kezeskedni valamilyen pontos évszámért senki sem fog. Hozzávetőleges számításaim eredménye a következő: ha feltételezzük, hogy a Szovjetuniónak kb. 10 évre van szüksége a háború okozta sebek begyógyítására, akkor a biztonság és béke „*hosszú ideje*”, amire nekünk a jelenlegi háború befejezésekor törekednünk kell, minimum 30, maximum 50 év. Durván két nemzedék életéről van szó.

Az adott általános helyzetből kiindulva az alábbiakban kifejténém az eljövendő világ számunkra kívánatos alapelveit.

[...]

23. Összegzés

Az egyszerűség kedvéért röviden összegzem a jövő világ kívánatos alapelveiről fentebb kifejtett gondolataimat.

1. Általános irányelv: a Szovjetuniónak biztosítani kell a békét Európában és Ázsiában 30–50 évre.

2. Ennek érdekében a Szovjetunióknak a jelenlegi háborúból kedvező stratégiai határokkal kell kikerülni, amelyek alapjául az 1941-es határoknak kell szolgálni. Ezen kívül nagyon fontos lenne, hogy a Szovjetunióhoz kerüljön Petsamo, Dél-Szahalin és a Kuril-szigetek láncolata. A Szovjetunióknak és Csehszlovákiának közös határral kell rendelkezni. Az egyik oldalon a Szovjetunió, a másik oldalon Finnország és Románia között kölcsönös segítségnyújtási egyezményeket kell kötni, a nevezett országok területén katonai, légi és tengeri bázisoknak a Szovjetunió rendelkezésére bocsájtásával. A Szovjetunió számára szintén garantálni kell a Perzsa-öbölhöz Iránon keresztül vezető tranzit-utak szabad és kényelmes használatát.
3. Németországot a szövetségeseknek a háború után legalább 10 évre meg kell szállniuk, szét kell darabolni néhány kisebb-nagyobb független államra, és hármasszerű leszerelésnek kell alávetni – katonáinak, iparának és ideológiaiának. Németországot súlyos jóvátételi (többek között munkaerővel történő) terheknek kell alávetni, és a háborús bűnösöket, a fogalmat tágra értelmezve, szigorúan meg kell büntetni.
4. Európa többi részén nem lehet megengedni erős szárazföldi hadsereggel rendelkező különálló államok vagy államcsoportok létrejöttét. A háború utáni Európában csak egyetlen hatalmas szárazföldi hatalom – a Szovjetunió –, és egyetlen erős tengeri hatalom – Anglia – maradhat.
5. Franciaországot helyre kell állítani, úgy, mint többé-kevésbé nagyhatalmat, de nem célszerű támogatni korábbi katonai erejének újjászülését.
6. Olaszországot meg kell őrizni, mint európai államot (beleértve Szicíliát és Szardíniát), de mindenféle afrikai birtok nélkül.
7. A Pireneusi-félsziget nem képezi a Szovjetunió közvetlen érdekszféráját, ugyanakkor az összeurópai politika vonatkozásában a Szovjetunió számára fontos a demokratikus és országunk iránt barátságos köztársasági Spanyolország újjászülése. Portugáliával hasznos lenne diplomáciai kapcsolatot létesíteni, ami a háború utáni európai helyzetet tekintve valószínűleg magától megtörténik.
8. Lengyelországot független és életképes államként kell helyreállítani, de a lehető legkisebb határokon belül. Keleten és a lengyel-szovjet határ alapjául az 1941-es határt kell megállapítani. Nyugaton meg-

engedhető Kelet-Poroszország teljes vagy részleges, valamint Szi-lézia bizonyos részeinek hozzácsatolása Lengyelországhoz. Ezen az alapon Lengyelország, ha akar, csatlakozhat a szovjet–csehszlovák egyezményhez.

9. Csehszlovákiát lehetőség szerint meg kell erősíteni – területileg, politikailag, gazdaságilag. Úgy kell rá tekinteni, mint befolyásunk közép- és délkelet-európai előretolt hadállására.
10. Magyarországot az Erdéllyel kapcsolatos háromhatalmi döntés felülvizsgálatával és más módon területében csökkenteni kell a néprajzi elv követése alapján. Magyarországra jóvátételt kell kiróni, és a háború utáni első években nemzetközi elszigeteltségben kell tartani.
11. A Balkánon kölcsönös segítségnyújtási paktumok kötése kívánatos az egyik oldalon Románia, Bulgária, Jugoszlávia, a másik oldalon a Szovjetunió között. Görögországgal a kapcsolatot szükség esetén Angliával, Görögországgal és a Szovjetunióval kötött hármasszövetséggel lehet kialakítani. Jugoszláviát a régi határai között kell helyreállítani. Görögországnak háború előtti területeihez meg kell kapnia Dodekániszoszt (Dodekanézsiaszt). Bulgáriának vissza kell adnia a Jugoszláviától és Görögországtól annektált területeket. A Bulgária és Jugoszlávia közötti határt a Szovjetunió érdekeinek megfelelően kell megállapítani. Romániát és Bulgáriát jóvátételre kell kötelezni. A fent említett program végrehajtásakor nagy elővigyázatosságot kell tanúsítani. Ugyancsak fontos, hogy elkerüljük a bonyodalmakat Angliával.
12. Skandináviában általában és egészében a háború előtti „*status quo*”-t kell helyreállítani, ugyanez vonatkozik Belgiumra és Hollandiára is. A Szovjetunióknak nem lehet ellenvetése, hogy Anglia ez utóbbi országokban bázisokat kapjon, ugyanakkor Anglia bázisszerzése Norvégia atlanti partjainál ellentétes lenne érdekeinkkel.
13. A Szovjetunió érdekelt Törökország befolyásának csökkentésében, különösen a Balkánon. Minden lehetőséget fel kell használni Törökország szerepének, mint a tengerszorosok „*őre*” gyengítésére.
14. A Szovjetunióknak érdeke, hogy fejlessze és erősítse a baráti kapcsolatokat Iránnal. Feltétlenül fenn kell tartani (bizonyos módosításokkal) az 1941-es hármasszovjet–angol–szovjet–iráni egyezményt, és erősíteni kell a szovjet befolyást Észak-Iránban az Iránon keresztül vezető tranzitutak támogatását és fejlesztését szolgáló nemzetközi szervezet létrehozásával.

15. A Szovjetuniónak érdekében áll a szovjet politikai és kulturális befolyás elterjesztése és megerősítése Irakban, Szíriában, Libanonban, Palesztinában és Egyiptomban, amelynek érdekében diplomáciai és kultúrpolitikai jellegű intézkedéseket kell hozni. A pánarab mozgalmat illetően elvileg jóindulatú pozíciót kell elfoglalni, de aktív segítségnyújtás nélkül. A Szovjetuniónak a régióban végzett munkája közben kerülnie kell a konfliktusokat és bonyodalmakat Angliával.
16. A Szovjetuniónak nem érdeke, hogy háborúba keveredjen Japánnal, de nagyon is érdekében áll, hogy az angol-amerikai erők megsemmisítsék Japánt. A szovjet érdekek szempontjából helyes lenne úgy manőverezni, hogy a világtérkép háború utáni általános átrajzolásakor megkapja Dél-Szahalint és a Kuril-szigeteket anélkül, hogy háborús cselekménybe bocsátkozna Japánnal. Ez nem könnyű, de nem is lehetetlen.
17. A Szovjetuniónak érdekében áll a baráti kapcsolatok kiszélesítése és megszilárdítása Kínával, de a fejlődéséhez és igazi nagyhatalommá válásához nyújtott segítség mértéke attól függ, milyen jellegű erők lesznek a háború után Kína vezetésében.
18. A szovjetek érdeke, hogy a háború után az ellenséges és ellenség által megszállt országokban az államrendszerek a széles demokrácia elvein épüljenek fel. Ezen cél elérése érdekében Angliával és az Egyesült Államokkal együttműködve megengedhető bizonyos befolyás az említett országok belügyeire.
19. A Szovjetunió érdekelt a háborút követő időszakban a béke és biztonság megőrzése végett nemzetközi szervezet létrehozásában, amely a „négy nagy” (Szovjetunió, Egyesült Államok, Anglia, Kína) vezető szerepén és azon az elven épülne fel, amely szükség esetén lehetővé tenné, hogy határozatait kényszerítő módon is végrehajthassa. A háborút követő első időszakban a volt ellenséges országokat ilyen típusú nemzetközi szervezetbe nem kell beengedni.
20. A Szovjetunió a gyarmati kérdésben nincs közvetlenül érdekelve, de a békekonferencián és egyéb helyeken részt kell venni a döntés-hozatalban e kérdésben is. Feltétlenül szükséges minél előbb kidolgozni a problémát.
21. A Szovjetuniónak különösen nagy szüksége van Anglia és az USA segítségére háború utáni újjáépítésében. Az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat már most el kellene kezdeni. Biztosítani kellene, hogy a háború

utáni 5–10 év folyamán, a kölcsönbérlet alapján megkapjuk az újjáépítéshez legszükségesebb árukat, a kevésbé fontosakat pedig hosszú lejáratú kölcsönök formájában.

(In: Németh István: *Európa 1945–2000. A megosztástól az egységig*. Aula Kiadó, Budapest, 2004. 43–46.)

FÜHRER-FŐHADISZÁLLÁS A KÜLÖNVONATON

1933–1934: az első állami különvonat Hitler kancellárnak; a birodalmi kormánynak egy második különvonat állt rendelkezésére

1938. február 4: Hitler a Wehrmacht főparancsnokságának átvételével saját kezében egyesítette a legfelső politikai és katonai vezetést

1939 vége: megkezdődött a nagyszámú, helyhez kötött vezetési központok kialakítása Hitler és a Wehrmacht főparancsnoksága számára, amelyeket Németországba, Franciaországba, Belgiumba és a Szovjetunióba telepítettek

1938: a szárazföldi hadsereg főparancsnoka parancsnoki vonatot kapott

1939: a vasút nemcsak a főparancsnok szállítási eszközeként, hanem vezetési intézményként is szolgált

1939. szeptember 4–26: Hitler különvonata a lengyelországi hadjárat végéig Führer-főhadiszállásként működött

1941. április 12–25: Hitler az Amerika nevű különvonatából vezette a Balkán-hadjáratot

Hitler és Ribbentrop az Amerika különvonat előtt

1938. február 4-én Hitler a Wehrmacht főparancsnokságának átvételével saját kezében egyesítette a legfelső politikai és katonai vezetést. A második

világháború alatt főparancsnoki pozícióját ad hoc kiépített, mozgó, vagy helyhez kötött Führer-főhadiszállásokon látta el, amelyekhez rezidenciái is hozzátartoztak. A létesítmények skálája a szűkös Führer-különvonatoktól a legismertebb betonkomplexumokig (Wolfschanze a kelet-poroszországi Rastenburg mellett) terjedt. Mivel eltűzött biztonsági igényének leginkább utóbbi felelt meg, a háború alatt itt tartózkodott a legtöbbet. Összesen több mint 20 különböző kivitelű, kifejezetten e célra kialakított létesítmény épült, volt épülőben, vagy maradt a tervezés fázisában. A létesítmények újnak számítottak a háború történetében, mivel az első világháború központi elhelyezkedésű német főhadiszállásaival (Koblenz, Luxemburg, Charleville–Mézière, Pleß, Bad Kreuznach, Spa, Kassel, Kolberg) ellentétben kisebb feltűnést keltettek, s közvetlenebb kapcsolatban álltak a fronteseményekkel.

A második világháborúban azonban nem lebecsülendők a korszak technikai vívmányain alapuló mobilitási előnyök. Ilyen volt a különvonat Führer-főhadiszállásként való használata a lengyelországi és a balkáni hadjáratban, jóllehet munkafeltételei csak a legszükségesebb hadvezetési igényeknek feleltek meg.

A Führer-főhadiszállások

Az 1939. évi háború kezdetén a német hadvezetés nem rendelkezett zárt, munkaképes főhadiszállással. Hitler és a birodalmi minisztériumok továbbra is hivatali épületeikben maradtak, s a Wehrmacht főparancsnoksága és a tengeri háború vezetése szintén a békeidők szállásain tartózkodtak. Csupán a szárazföldi hadsereg és a Luftwaffe vezetési törzse költözött védett háborús főhadiszállásba.

Csak 1939 végétől kezdődött nagyszámú, helyhez kötött vezetési központok kialakítása Hitler és a Wehrmacht főparancsnoksága számára. Ezeket Németországtól kezdve Franciaországba, Belgiumba és a Szovjetunióba telepítették.

A meglévő infrastruktúra kiépítésére vagy újak építésére vonatkozó első utasításokat 1939 késő nyarán adták ki. Ezzel a háború végéig tartó, téves, eltűzött méretű építkezés kezdődött meg. E munkálatok Németor-

szág nyugati részén kezdődtek, majd Belgiumtól és Franciaországtól kezdve a birodalom területén keresztül Lengyelorszáig, az észtszovjet határterületig, valamint Nyugat-Ukrajnáig terjedtek. Közülük Hitler csupán hatot vett hosszabb-rövidebb ideig igénybe, további hármat csak napokra.

Az első állandó jellegű, helyhez kötött, a Bad Nauheim melletti Ziegenberg kastélyból és birtokból kiépített Führer-főhadiszállás (*Adlerhorst*) 3,9 millió birodalmi márka építési költsége szinte eltörpült az alsó-sziléziai Óriás (*Riese*) elnevezésű, 20 000 férőhelyes, végül befejezetlenül maradt Führer-főhadiszállás terve mellett, amelyet Albert Speer 1944 közepén 28 000 munkással (köztük jelentős számú kényszermunkással), 150 millió márkás költséggel kezdett építeni. A Wehrmacht 1945. május 8-i kapitulációjakor négy Führer-főhadiszállás még épülőben, illetve tervezés alatt volt.

Különvonatok békében és a háborúban

Az első állami különvonatot 1933–1934-ben Hitler kapta, s a birodalmi kormánynak egy második különvonat állt rendelkezésére. Mivel a weimari köztársaságtól átvett közlekedési eszközök azonban nem feleltek meg az új hatalmasok reprezentatív igényének, mindegyik miniszter külön szalonkocsit kapott, néhányan egész vonatot. Egyidejűleg átfogó építési program indult, s 1941 végéig 25 szolgálati különvonat készült, amelyeket szükség esetén 35 kocsiira lehetett bővíteni. Összesen 388 kocsi készült, amelyek fele a legfelsőbb polgári és katonai vezetést szolgálta. További 49 még ekkor még épülőben volt. A különvonatok – Hitler, Göring, a birodalmi külügyminiszter, az SS birodalmi vezetője és az OKW főnöke egyedül 1942 júniusában 11 000 km-t tett meg – annyira igénybe vették a Reichsbahn kapacitását, hogy Hitler használatukat vagy további építésüket saját engedélyéhez kötötte.

A náci és katonai vezetők különvonatai 80 km/óra alapsebességgel közlekedtek. Ideiglenesen bennük futottak össze a német vezetés szálai, főleg akkor, ha Hitler a frontra utazott, elhagyta Berlint vagy főhadiszállásait, hogy obersalzbergi házába utazzon.

Új körülmény volt, hogy 1939-ben a vasút nemcsak a főparancsnok szállítási eszközeként, hanem vezetési intézményként is szolgált. Az irányítás e típusa a második világháború alatt a hadseregszintekre is kiterjedt.

Nemcsak a Wehrmacht vezetési törzse, hanem a von Manstein vezértábornagy vezette Don hadseregcsoporthoz, valamint az Észak-Finnországban tevékenykedő 20. hegyi hadsereg főparancsnoka, Dietl vezérezredes is különvonattal rendelkezett. A szárazföldi hadsereg főparancsnoka már 1938-ban kapott egy parancsnoki vonatot. Az 1939. évi lengyelországi, s az 1941. évi jugoszláviai hadjárat idején különvonatból irányított hadvezetés többé már nem csupán epizód maradt.

Hitler különvonata

Hitler különvonata a háború előtt kb. 10 kocsiból állt. Már Csehország elfoglalásakor (1939. március), majd véglegesen a háború kezdetén a szerelvény elejére és végére egy-egy légvédelmi ágyúkkal felszerelt kocsi csatoltak, így a különvonat többnyire 12–14 kocsiból állt, amelynek összetételét az utazás céljának megfelelően változtatni lehetett. Mivel a különvonat szűkítette a hadiesemények teljes áttekintését és a hadszínterek állandó bővülése miatt a hadműveleti koordinációs képességet, e megoldás csak korlátozott ideig tűnt célszerűnek.

A vonat saját, billentyűs rádióadóval rendelkezett, amellyel a felső villamosvezeték nélküli helyeken állandó kapcsolatot lehetett létesíteni a tetszés szerinti helyekkel. Használatára az elektromos vasúti vontatás körülményei miatt – amely Németország déli részén gyakori volt – azonban csak korlátozottan kerülhetett sor. Az előre megtervezett megállások során a vonat rákapcsolódott a vezetékes telefon- és távíró-összeköttetésre. Más különben Hitler különvonata – a gépkocsi és a repülő egyfajta alternatívájaként – csak egyfajta szállítóeszközként szolgált volna, amelynek során Hitler különös súlyt helyezett úti céljai és útvonalai titokban tartására.

A vonat honállomása a berlini Anhalter Bahnhofon volt, ahol elegendő fedett hely állt rendelkezésre, s a birodalmi kancellária közelében feküdt, így e pályaudvarról közvetlen összeköttetés vezetett Münchenbe. A háborúban (kb. 1944-től) a vonatot két páncélozott mozdony húzta. Egyébként – a lehallgatási veszély miatt is – a távírókat használták. Ennek vasúti hálózatára minden nagyobb pályaudvaron rácsatlakozhattak. A birodalom területén kívül a hadvezetés feltételeit – a helyhez kötött főhadiszállásokhoz hasonlóan – előbb kiterjedt építési- és kapcsolási intézkedésekkel teremtették meg. Gyakran maguk a vonat hírközlési katonái hozták létre a közvetlen kapcsolatot.

A vonat korlátozott lehetőségei miatt Hitler első katonai tanácsadóit nem lehetett rajta elhelyezni, Hitler már a Franciaország elleni támadás során visszatért a helyhez kötött főhadiszállásokhoz.

A Führer-főhadiszállás személyi összetétele a vonaton (1939)

- A Wehrmacht főparancsnokság főnöke két adjutánssal
- A Wehrmacht vezetési stábjának főnöke egy vezérkari tiszttel
- A Wehrmacht főadjutánsa a Führer mellett
- A Wehrmacht haderőnemeinek adjutánsai
- A Wehrmacht haderőnemeinek összekötő tisztjei
- A Luftwaffe főparancsnokának összekötő tisztje
- Az SS birodalmi vezetőjének összekötő tisztje
- Az SA adjutánsa
- A pártkancellária főnöke
- A birodalmi sajtófőnök
- A Külügyi Hivatal képviselője
- Két orvos
- Birodalmi képtudósító
- SS kíséző kommandó (Hitler személyi védelmére)
- A Führer-főhadiszállás parancsnoka a biztonsági századdal, hírközlővonattal, motorizált légvédelmi egységgel és két vasúti légvédelmi vonattal

Hitler különvonata (1941)

2 mozdony

1. Légvédelmi kocsi
2. Csomagkocsi
3. Hitler szalonkocsija
4. Parancsnoki kocsi
5. A kíséret parancsnoki kocsija
6. Étkezőkocsi
7. Vendégkocsi 1
8. Vendégkocsi 2
9. Fürdőkocsi

10. Étkezőkocsi
11. Személyzeti hálókocsi
12. Személyzeti hálókocsi
13. Sajtókocsi
14. Csomagkocsi
15. Légvédelmi kocsi

60 tengely, kb. 700 tonna vonatsúly

Hitler Amerika nevű különvonata. A mozdony után a páncélozott légvédelmi ágyukocsija

Dokumentum

CHRISTA SCHRÖDER TITKÁRNŐ VISSZAEMLEKEZÉSE

Hitler szalonkocsiját mahagónival burkolták, benne nagy derékszögű asztal állt, vörös bőrrel bevont székekkel és közvetlen világítással. Zene-szekrény és rádió is volt benne. A pályaudvari tartózkodáskor a híradósok telefonvezetékeket csatlakoztattak hozzá, egyébként a vonattal csak rádiókapcsolat állt fenn.

Hitler különvonata (az Amerika) Hillesheimben (1939)

Utazásai során Hitler mindig megkövetelte, hogy szalonkocsija napvédő függönyeit még sugárzó napsütésben is lehúzva tartsák. Zavarta az éles napsütés, csak az elektromos fényt kedvelte. [...]

A különvonatban Hitler állandóan autótúljairól beszélt. Csak kényelmi szempontok miatt használta a különvonatot. Számára sokkal kedvezőbb volt autóval keresztül-kasul utazni Németországon, nem csak a gyorsaság miatt, hanem mert így közvetlen kapcsolatba kerülhetett a lakossággal.

Hitler, a megrögzött autós, különböző átalakítási javaslatokat tett a gépkocsira, amelyet a Daimler-Benz cég sikeresen végrehajtott. A cég vezérigazgatója, Jakob Werlin, még a „harci időszakban” hitelben adott el neki egy gépkocsit, amely konstrukciót a Horch cég elutasított. Ezért Hitler különösen hálás volt. Egyszer tréfásan azt mondta neki: „*Tudja-e, hogy Ön Németország igazi meghódítója? Ha akkor nem adott volna autót nekem, lehetetlen lett volna számomra meghódítani Németországot. Tehát Ön az igazi hódító. Ezért rövidesen mérlegelnie kellene igényei benyújtását!*”

Dokumentum

TRAUDL JUNGE TITKÁRNŐ VISSZAEMLEKEZÉSE

(Az 1943. márciusi átköltözés a Wolfschanzéről Obersalzbergre)

21 óra 30-ra tűzték ki az elutazás időpontját. A személyzet igen pontosan végezte a dolgát. Mindenkielőre közölték a kocsi- és kupészámat, azután előre gördült Hitler kocsija a hadsegédekkel, a kísérelővel és a kutyával. Amikor a Führer beszállt, abban a szempillantásban lendült mozgásba a szerelvény. Tiszta, enyhe téli éjszakán került sor a titkos indulásra, a legnagyobb csöndben, az ünnepélyesen behavazott erdőn keresztül. A fülkém sötét ablakánál állva, a békés tájat szemlélttem. Kicsit fájt a búcsú, meg azután aggódtam az új élmények miatt. Ismét valami ismeretlen felé tartok.

Kiléptem a folyosóra. A vonat finoman, halkan, szinte észrevétlenül suhant. Cseppet sem volt olyan érzésem, mintha utaznék. A főhadiszállás simán átköltözött, és vitte magával a saját hangulatát.[...]

Most a kicsi fülke szobáskává alakult. Sőt, a többiekénél elegánsabbnak tűnt. Az ágyat kényelmes párnáival napközben modern heverővé lehetett alakítani. A huzatok minden fülkében más-más színű selyemből készültek. Az enyémen világos drapp alapon virágok tarkállottak, a falakat fényesre csiszolt fa borította, és a mosdó csapjából állandóan folyt a hideg és a meleg víz.

Az ablak melletti kis asztalkán réz állólámpa foglalt helyet, az ágy fej részénél fali telefon működött, így bármelyik másik kupéval kapcsolatba léphettem. Mellette kényelmes olvasólámpa függött. Minden kocsiában velúrszőnyegek borították a padlót.

A két vendégkocsihoz tiszti kaszinóul szolgáló étkezőkocsi csatlakozott. Utána jött a többi vagon, amelyikben a Führer kiszolgáló-személyzete, a kísérelők, a rádiósok, a távírársok, az őrség és a hadsegédek kaptak szállást. Végül a szalonkocsi következett, amit konferenciateremnek rendeztek be. Benne, a finom fából készült nagy asztalnál folytak a helyzetmegbeszélések. A székeket vörös bőrrel kárpitozták, és bárhol be lehetett kapcsolni a rengeteg lámpatestet. A Führer olykor ebben a kocsiában tartotta a fogadásokat, a hivatalos állami látogatóknak pedig, mint látványosságot mutogatták. Itt is felszereltek egy lemezjátszót és rádiókészüléket, de soha nem használták, legalábbis addig, amíg Hitler élt.

A következő kocsiban kapott helyet a Führer magánszakasza. Itt sem mondott le a saját fürdőszobáról, holott a szerelvény külön fürdőkocsival rendelkezett, benne zuhanyzókkal és ülőkádakkal. Hitler két fülkéjébe soha nem léptem be, de még pillantást sem vettem rá.

Göring és a többiek

A porosz miniszterelnök, birodalmi marsall és a Luftwaffe főparancsnokának különvonatát szintén minden komforttal ellátták. Extravagáns igényeit mutatta, hogy szalonkocsijába – Hitlerhez hasonlóan – fürdőt is építtetett, amelynek használatakor hosszabb időre megállíthatta a vonatot, tekintet nélkül a menetrendre. Kizárólag csak új szalonkocsit használt, amelyből hármat vett igénybe: egy kombinált ruhatár-, fürdő- és hálókocsit, egy szalonkocsit és egy parancsnoki kocsit. Vonatán 1940-ben összesen 170 személy utazott, s különvonata előtt aknakutató vonat haladt. Övé volt a Reichsbahn egyedüli hattengelyes szalonkocsija.

Himmler, az SS birodalmi vezetője különvonata jóval szerényebb kivitelű volt, új és régi kocsikból állt, amelybe időszakonként a korábbi udvari vonat szalonkocsiját kapcsolták.

Emellett egész sor további különvonat állt a katonai vezetés rendelkezésére. Leghosszabb közöttük a Luftwaffe híradó-főnökének *Enzian* nevű vonata volt, amely 35 kocsiból állt. A Wehrmacht vezetési törzsének *Franken I.* elnevezésű vonatára 1944 végén a Berlinből Friedbergbe való átköltözéskor 27 kocsit kapcsoltak.

A vasúti közlekedésben gyakorta időt rabló összeköttetési, illetve személyes egyeztetésekre kényszerültek. Ha Hitler Obersalzbergen tartózkodott, akkor elszigetelt hegyi szállásán csak személyes környezetének jelenlétét és a Wehrmacht adjutánsait tűrte meg. A birodalmi külügyminiszter képviselőjének szállása ezért a 30 km-re fekvő Fuschlban volt. A Wehrmacht főparancsnokságának és vezetési törzsének főnökét az Obersalzberg szélén fekvő ún. „*kis birodalmi kancellárián*” helyezték el. A Wehrmacht vezetési törzsének vonata Salzburg állomáson állt. E fontos katonai vezetés csak 1942-ben kapott szállást a Berchtesgaden melletti Strub hegyivadász-kaszárnyájában. A Wehrmacht haderőnemeinek főparancsnokságát ezzel szemben Berlinben és környékén, illetve Kelet-Poroszországban helyezték el.

Az állami vezetők és a Wehrmacht-vezetés különvonatai (1943)

Fedőnév	Használó
„Amerika” (Brandenburg I. és II.)	Hitler
„Westfalen”	Ribbentrop külügyminiszter
„Steiermark” (1944-től: Transport 44. sz.)	Himmler SS birodalmi vezető
„Afrika” (Braunschweig)	a Wehrmacht főparancsnoka, Keitel tábornagy
„Atlas” (Franken I. és II.)	a Wehrmacht vezetési törzse
„Ostpreußen, Sachsen, Schwaben, Württemberg”	a szárazföldi hadsereg főparancs- noksága
„Asien” (Pommern 1 és 2)	Göring, a Luftwaffe főparancsnoka
„Robinson 1”	a Luftwaffe vezetési törzse
„Robinson 2”	a Luftwaffe vezérkari főnöke
„Enzian”	a Luftwaffe hírközlési főnöke
„Rheinland I. és II.”	a Luftwaffe vezérkara
„Pommern V.”	(feltételezhetően a Luftwaffe)
„Atlantik” (Auerhahn)	a haditengerészet főparancsnoka

Amikor a különvonatokat spontán vezetési helyként alkalmazták – miként a lengyelországi és a balkáni hadjáratban, vagy Göring és Himmler utazásai során történt –, akkor rendszerint alagutak közvetlen közelében álltak, hogy szükség esetén gyorsan védelmet találjanak bennük. Ez azonban az a hátránnyal járt, hogy a vezetési tevékenységet nem, vagy csak korlátozva volt képes ellátni.

Két példa is mutatja, mennyi energiába került a mozgékony, vagy részben mozgékony Führer-főhadiszállás logisztikájának felderítése és kialakítása: a Führer-főhadiszállás parancsnoka 1939. október 10-én bízta meg azzal, hogy keressen megfelelő pályaudvarokat a birodalom nyugati területein az állami vezetők és a legfelsőbb Wehrmacht-vezetés különvonatainak leállítására. A célnak összesen 20 állomás felelt meg Soonwald, Westerwald és Schwarzwald térségében, amelyekhez még Gießen térségében ismeretlen létszámú állomás is szóba jöhetett. A szövetségesek 1944. júniusi normandiai partraszállása után hasonló feladatok adódtak. Ezúttal

arról volt szó, hogy Thionville-nél (Diedenhof), a Maginot-vonal és egy laktanya földalatti létesítményeiben hozzanak létre vezetési központot (*Brunhilde*), s a különvonatok bevonásával állítsák fel a részben mozgékony Führer-főhadiszállást (*Zigeuner*). A nagyszámú vonat miatt kilenc vonatot a Metz körüli nagyteréségben helyeztek el, többek között a St. Hubert alagútban, nyolc továbbit a Saar-Pfalz nagyteréségben állítottak le. A vezetési híradóhálózatba való bekapcsolásuk csak a birodalmi posta nagymérvű kapcsolási munkálataival és kiegészítő beruházásokkal valósulhatott meg.

Különvonattal a lengyel hadjáratban (1939)

Hitler különvonata 1939. szeptember 26-áig, a lengyelországi hadjárat végéig működött először „*Führer-főhadiszállásként*”. A vonat azzal az előnnyel járt, hogy mozgékonyásával jelentősen megkönnyítette a csapatok meglátogatását. Másrészt Franciaország támadását a német nyugati védelmi fal (*Westwall*) ellen szeptember közepére várta, ezért vonaton gyorsabban át tudta volna oda helyezni parancsnokságát. A katonai szükségleteknek megfelelően vonaton nyugatról keletre és vissza könnyebben mozoghatott, s a síneken mozgó főhadiszállás erre a legjobb feltételeket kínálta.

1939. szeptember 1-jén a Wehrmacht bevonult Lengyelországba. Szeptember 3-án Nagy-Britannia és Franciaország hadüzenetet küldött a német birodalmi kormánynak. Hitler aznap este 21 órakor elhagyta Berlint. Kilenc perccel a vonat indulása előtt még üzent olasz tengelypartnerének, Mussolininek, aki cserbenhagyta őt, s megerősítette a győzelembe vetett meggyőződését.

A Berlintől 100 km-re fekvő, Stettin melletti Bad Polzinig vezető úton titkárnője, Gerda Daranowski szerint a „*Führer csendes, sápadt és elgondolkodó*” volt. A másik titkárnő, Christa Schröder hallani vélte, hogy azt mondta helyettesének, Rudolf Heßnek: „*Egész művem széthullik. Feleslegesen írtam könyvemet.*” Utasította komornyikját, Lingét, hogy a jövőben „*szegényes ételeket*” szervírozzon neki, ugyan azt, amit a néptársak is kapnak. Jó példával akar élen járni. A katonákkal való azonosulása érdekében a későbbiekben pedig a pártgyenruha helyett csukaszürke egyenruhát hordott.

Különvonata szeptember 4-én 1.56-kor érte el Bad Polzint. A miniszteri vonat Ribbentrop külügyminiszterrel és Himmler birodalmi SS-vezetővel negyedórával később érkezett. A két vonat a következő nap reggeléig állt a pályaudvaron. A Führer-főhadiszállás biztonsági erőit egy biztonsági gyakorlat keretében már augusztus 31-én áthelyezték Bad Polzinba, akik a pályaudvar köré egy 500 méteres záró-övezetet vontak, amelyet a tábori csendőrség ellenőrzött. A személyforgalmat csak annyiban korlátozták, hogy az utasok meghatározott helyen közlekedhettek. A pályaudvarra érkezőknek a legrövidebb idő alatt el kellett hagyni a záró-övezetet. A biztonsági szolgálat (*SD*) hivatalnokának kísérete nélkül egy látogató sem juthatott Hitler közelébe.

A különvonat fronthoz közeli tartózkodása lehetővé tette Hitler számára, hogy közvetlen közélről kövesse a Wehrmacht villámháborúját, s egy sor frontlátogatást tegyen. Miután reggel lediktálta Christa Schröder titkárnőjének napiparancsát és 9 órakor helyzetjelentést kapott, a frontra indult. Útjai alatt Hitler mozgását és katonai biztosítását a főhadiszállás biztonsági századából alakult frontcsapat végezte, amelynek hátramaradó része a Bad Polzin térség biztosítását látta el, illetve tartalékként szolgált. A Führer repülő- és futáregysége szintén követte útjait. A repülőgépek a közelben lévő tábori repülőtéren landoltak, amely alkalmas volt a Hitler által használt négymotoros Condor D-2600 leszállására is. Kapitánya Hans Baur rendőrezredes, a repülőegység parancsnoka volt.

A hadseregek főhadiszállásán – a későbbiekkel ellentétben – tartózkodott a parancsnoki magatartástól. Élvezte a katonák elragadtatását, ha útközben felismerték, és cigarettát osztatott szét közöttük. Egész órákat töltött a tábori konyhák és étkezők felügyeletével, s figyelt arra, hogy a tisztek is ugyanazt az ételt kapják, mint a katonák. Szeptember 4-én, első frontlátogatásán von Kluge vezérezredes 4. hadseregét kereste fel. Gépko-csioszlopa 78 járműből állt; közöttük csak egy tartozott a katonai kíséret-hez, a többiek civil méltóságok voltak, akik összevesztek a sorrendiségen. Dél tájban Kulmtól délre megtekintette a német csapatok átkelését a Visztulán.

A következő napokban autóval és repülővel folytatta frontlátogatásait, különvonatában megbeszélést folytatott Raederrel, von Brauchitschal, Halderrel, Göringgel. Szeptember 13-án délután Łódźt kereste fel, amely négy nappal korábban sértetlenül került a németek kezére. Itt a 8. hadsereg főparancsnoka, Blaskowitz gyalogsági tábornok fogadta. Szeptember 15-

én Galíciába látogatott, s a San folyóig jutott. Kísérete aggódott miatta, mert váratlanul eltűnt a folyón átkelő katonák gyűrűjében.

1939. szeptember 17-én a Vörös Hadsereg kelet-lengyelországi bevonulása miatt Berlinbe ment, majd másnap ismét Pomerániába, a Danzigtól 65 km-re észak-nyugatra fekvő Goddentow-Lanzba utazott. „*Danzig szabadállam*” határán Forster gauleiter üdvözlő beszéddel fogadta. A „*felszabadított*” városban szóltak a harangok. Szeptember 19-én a különvonatból áthelyezte főhadiszállását Zoppotba (ma: Sopot), a Casino-Hotelbe, ahol szeptember 19–25. között tartózkodott. Délután gépkocsioszlopa lépésben indult Danzig belvárosa felé; Keitel, von Ribbentrop, Lammers, Himmler, Dietrich, Bormann és adjutánsai kísérték. A lakosság óriási üdvölgéssel fogadta. Megoldódott „*Versailles igazságtalansága*”, amely megtiltotta az évszázados német városnak a Németországhoz való tartozást. Beszédében Angliához fordult, hogy fogadja el békeajánlatát, jóllehet Varsó még nem esett el.

Dokumentum

HITLER DANZIGI BESZÉDE (1939. Szeptember 19.)

[...] Először járok Danzig városában. E város hosszú századokon keresztül járta a német nép sorsának útját. Gyermekeivel együtt végig küzdte a nagy háborút, hogy a háború után különösen keserű sorsban legyen része. Most húsz év után ismét visszatér a nagy német népközösségbe. Azóta a birodalomban sok minden megváltozott. Az egykori rendi államból német népi állam lett. Egy államból, amelyet valaha egyes csoportok érdekei igazgattak és kormányoztak, egy olyan állam lett, amely egyedül a német nép tulajdona.

A birodalmat uraló eszméket már réges-rég hirdetik ebben a városban. Ezek segítették felébreszteni a szellemet, amely lehetővé tette, hogy e város megőrizze német voltát, s ez adott nekik hitet, amely a szabadulás vég-ső órájáig adott kitartást.

Ez az óra elérkezett!

Képzeltetik, milyen boldognak érzem magam, amiért a Gondviselés engem szólított, hogy megvalósítsam azt, amire a leghívebb német férfiak

is áhítoztak, és képzeljék el meghatódottságomat, amikor ebben a nagy múltú városban beszélhetek Önökhöz és az egész német néphez.

Elhatároztam, hogy addig nem jövök Danzigba, amíg ez a város nem tartozik ismét a Német Birodalomhoz. Felszabadítóként akartam ide bevonulni. A mai napon megadatott nekem ez a felemelő élmény.

E szerencsében gazdag jutalmamat látom azért a sok-sok gondterhes óráért, napért és hónapért. Kedves danzigi nők és férfiak, tekintsék bennem a Német Birodalom követét is, amely birodalom rajtam keresztül öleli Önöket, s most magához szorítja abba az örök szövetségbe, amelyből Önöket soha nem hagyja kiszakítani.

Következzen be a németek számára a következő hónapok és évek folyamán bármilyen nehéz megpróbáltatás is, azt könnyű lesz elviselni azon megbonthatatlan közösség tudatában, amely egész népünket átöleli és befogadja.

Azzal a szent elhatározással fogadjuk be Önöket ebbe a szent közösségbe, hogy innen többé el ne szakadhassanak, és ez az elhatározás egyúttal törvény az egész mozgalom és az egész német nép számára.

Danzig német volt, Danzig német maradt és Danzig mától kezdve mindaddig, amíg a német nép lesz és Német Birodalom létezni fog, német marad!

Nemzedékek jönnek és nemzedékek fognak ismét eltűnni, mindannyian úgy fognak a távollét e húsz esztendejére visszatekinteni, mint történelmünk szomorú korszakára. Nemcsak az 1918. évi szűgyenre gondolnak majd vissza, hanem eszükbe jut majd a német újjáéledésnek és a Német Birodalom újjászületésének büszke ideje, annak a Birodalomnak, amely az egész német népcsaládot magába foglalja, és azt egységbe tömöríti, és amelyet utolsó leheletünkig megvédünk.

Németország minden népcsalád népközössége – nagy birodalom. Éljen a győzelem!

Szeptember 20-án zoppoti szállásán fogadta a japán tisztek küldöttségét. Másnap hajóval a Westerplattehoz, a Schleswig-Holstein hadihajó fedélzetére ment, amely szeptember 1-jén 4.45-kor a háború első ágyúlövését leadta. Gdingenben – amelyet Gotenhafenre kereszteltek – Göringgel együtt fogadták a csapatok díszszemláját, s megtekintették az Oxhöft magaslatain folyó harci területet. Szeptember 22-én folytatta frontlátogatását:

Danzigból Varsó közelébe repült, ahol a 4. hadsereg parancsnoka, Georg von Kuchler tüzérségi tábornok tájékoztatta a hadi helyzetről, majd visszatért a zoppoti hotelbe. Szeptember 25-én ismét Varsó térségébe repült, ahol a szárazföldi hadsereg főparancsnoka, a vezérkar főnöke és a Süd hadseregcsoporthoz tartozó főparancsnoka várták. Éjszaka vonatával visszatért Berlinbe, ahova nyolcórás utazást követően érkezett meg.

Dokumentum

OTTO DIETRICH BIRODALMI SAJTÓFŐNÖK A FŐPARANCSNOKI LÁTOGATÁSOKRÓL

A Führer frontutazásainak legnagyobb élményei között a katonáival kialakult emberi kapcsolat pillanatai voltak a legszebbek. [...] Ha a katonák egyedülálló győzelmeinek utolsó titkát a Führerükkel való összefonódásokban látjuk, akkor számunkra ez a háború legmegragadóbb élménye.

A Jugoszlávia és Görögország elleni hadjárat (1941)

A Balkán-háború idején a *Frühlingssturm* (Tavaszi vihar) fedőnevű Führer-főhadiszállás vonata a Wiener Neustadt-tól 35 km-re délre fekvő Mönichkirchenben állt. A hadjárat 1941. április 6-án kezdődött a Belgrád elleni légitámadással, miután Jugoszlávia és a Szovjetunió három nappal korábban barátsági- és megneemtámadási szerződést kötött. Az idő rövidsége miatt nem volt idő szilárd felépítésű főhadiszállást építeni, s Hitler sem volt hajlandó, hogy valamelyik osztrák kaszárnyában rendezkedjen be, miként az őt követő szárazföldi hadsereg-főparancsnokság tábori egysége.

A különvonat állomásozási helyét előkészítő csoport Mönichkirchentől 2 km-re északra talált egy vasúti alagutat, amelynek északi részében Hitler vonatát, az *Amerikát*, déli részébe pedig a Wehrmacht vezetési törzsének *Atlas* nevű vonatát helyezték el. Két további alagútszakaszban Göring *Asien* nevű különvonata kapott helyet. Az 1157 főből álló, Führert kísérő egységet Mönichkirchenben szállásolták el.

Hitler 1941. április 12–25. között az Amerikából vezette a Balkán-hadjáratot, amelynek gőzmozdonyát állandó nyomás alatt tartották, hogy szükség esetén betolhassa a vonatot a közeli alagútba. A kísérőzászlóalj

biztosította a környéket. Hitler csak akkor mozdult ki a vonatból, amikor gyalog átsétált a közeli kis szállodába, hogy megnézze a legújabb heti hír-összefoglalót.

Április 19-én III. Borisz bolgár király és Franz von Papen, a törökországi német nagykövet meglátogatták Mönichkirchenben. Április 20-án, 52. születésnapja alkalmából ellépett a kísérozászlóalj díszegysége előtt, s fogadta a főhadiszállás személyzetének jókívánságait. Ciano olasz külügyminiszter átadta Mussolini jókívánságait. A születésnap ünnepséget térzene zárta. Április 24-én Horthy Miklós kormányzó kereste fel Hitlert, s Magyarország területi igényeiről tárgyaltak Jugoszlávia területi felosztása esetén.

A Jugoszlávia felett aratott győzelem után április 26-án reggel 2 órakor elhagyta Mönichkirchent. Grazban megtekintette a Nemzetpolitikai Nevelőintézetet (*NAPOLA*), majd a Német Birodalomhoz csatolt délsteiermarki Marburgba (ma: Maribor) utazott. Klagenfurtban tisztelgett az osztrák világháborús résztvevők emlékművénél, s találkozott egykori linzi történelemtanárával, Dr. Leopold Pötsch-el, akit a *Mein Kampf*-ban is emlegetett. Április 28-án reggel különvonata visszaért Berlinbe.

Hitler vasúti utazásai 1940 októberétől a háború végéig

A lengyelországi hadjárat után a különvonatot 1941. áprilisig nem használták főhadiszállásként, hanem csak nagyobb távolságú utakra: Berlinből Münchenig, ahol a Prinzregentenstrassén magánlakása volt, vagy Berchtesgadenbe, ahonnét Obersalzbergre, a Berghofba utazott. Később a kelet-poroszországi és a megszállt területeken lévő főhadiszállásaira is állandóan vonattal utazott.

Leghosszabb vasúti utazására 1940. október 21-én indult, hogy Hendaye francia–spanyol határon találkozzon a Caudillóval, Franco spanyol generalisszimusszal. Utazása egy angolelles, német–spanyol–francia kontinentális blokk létrehozására irányult. Már 1940. szeptember 15-i levelében különböző flottabázisok használati jogát kérte Francótól, többek között a Kanári-szigeteken. Franco cserében hatalmas fegyverkészletet, felszereléseket és Francia Észak-Afrika egy részét követelte. Németország számára az üzlet végzetes következményekkel járna – értékelte Hitler –, mivel válsághelyzetet teremtené Pétainnal, s jó okot szolgáltatna a britek-

nek a Kanári-szigetek elfoglalására. „*A spanyol intervenció többbe kerülne, mint amennyit megér*” – vonta le a végkövetkeztetést. De személyesen kívánta tisztázni a kérdést, ezért 1940. október 23-ára Hitler–Franco találkozásban állapodtak meg.

Különvonata 16 órakor futott be a határállomásra. Jóllehet megegyeztek, hogy azonos időben érkeznek Francóval, Hitler majdnem egy órát várt rá a peronon. Miután elléptek a díszőrség sorfala előtt, Hitler szalonkocsijában megkezdődtek a megbeszélések. Légitámadás esetén a két diktátort gépkocsioszlop vitte volna egy közeli alagútba.

Hitler azonnal rátért a lényegre, a gibraltári angol támaszpont elfoglalására. Ha Madrid beleegyezik, német különleges egységek – amelyek már bizonyítottak Belgiumban – 1941. január 10-én lerohannák Gibraltár szikláit. Mit gondol erről Franco, hiszen ez országa részéről automatikus hadüzenetet jelentene Nagy-Britannia felé?

Franco a spanyol büszkeségre hivatkozva azt felelte, hogy az akciót nem német, hanem kizárólag spanyol katonák hajthatják végre, mindennemű külföldi segítség nélkül. A legjobban úgy lehetne áthidalni a helyzetet, hogy a Führer nagylelkűen felszerelné a spanyol hadsereget a feladat végrehajtásához szükséges felszereléssel. Spanyolországnak továbbá pénzre van szüksége, hogy újjáépítse a polgárháborúban elpusztult közút- és vasúthálózatát. Mivel a legszentebb célokért vívott háborút sem lehet üres gyomorral megvívni, megtenné-e Németország, hogy ellátja Spanyolországot a nagy vállalkozáshoz szükséges élelmiszerekkel? Országa hadba lépéséért némi területi változtatásra tartott igényt a francia–spanyol határon, s gyakorlatilag magának követelte Franciaország összes észak-afrikai gyarmatát, közöttük Algériát és Marokkót. Végül az 1941. január 10-i időpontot túl korainak tartotta a megfelelő felkészüléshez. Ennél a pontnál Hitler elvesztette önuralmát, felpattant székéből, s azt kiabálta, hogy teljesen feleslegesen utazott idáig az alapján, amit Franco kér. Ezután még órákon keresztül élénk vita folyt, nagyon feszült légkörben. Végül a külügyminiszterekre bízta, hogy szerkesszenek egy dokumentumot, amely megpróbálja a két eltérő álláspontot a lehető legnagyobb mértékben közelíteni egymáshoz. Amint kiléptek a vasúti kocsiból, Hitler Keitelhez fordult: „*inkább három vagy négy fogamat kihúzatnám, mintsem ezt még egyszer végigcsináljam.*” Másnap Serrano Suñer spanyol külügyminiszter maga helyett államtitkárát küldte egy papírossal, amely semmi értelmeset

nem tartalmazott. „*Franco egy hálátlan, gyáva alak, a hű Suñer meg úgy viselkedik, mint egy jezsuita*” – mondta Ribbentrop Paul Schmidt tolmácsnak.

Másnap, október 24-én Montoire-ban visszaútban, szalonkocsijában Pétain francia marsallal tartott megbeszélést Laval és Ribbentrop jelenlétében. Az udvarias szellemű párbaj során Hitler igyekezett rávenni Pétaint, hogy Vichy-Franciaország álljon a németek oldalára. A marsall eközben úgy tett, mint aki nem érti egészen jól Hitler szavait, s azt felelte, hogy kormánya alaposan tanulmányozza majd a német javaslatot. Majd megkérdezte Hitlert: „*Ha már a békéről és az országaink közötti együttműködésről beszélgetünk, érdekes volna megtudni, milyen sorsot szán Németország Franciaországnak. A mostani kitűnő alkalom lenne, hogy a németek bizonyítsák jó szándékukat. Van néhány nagyon sürgős ügy, amelyet meg kell vitatni. Itt van például a több mint kétmillió francia hadifogoly szabadon engedése, humanusabb rendelkezések bevezetése a demarkációs vonalak mentén, a megszállt és a Vichy által igazgatott francia területek közötti viszony normalizálása, vagy a megszálló hadsereg fenntartására kért összeg csökkentése.*” Hitler kijelentette, hogy Nagy-Britannia legyőzése után minden ilyen kérdést megoldanak. Ha Franciaország és Németország egyezsége jut az együttműködést illetően, akkor Franciaország engedményekre számíthat a marsall által felsorolt minden kérdésben.

A hadifoglyok karácsonyi hazatérésének reménye indította arra Pétaint, hogy híres rádióbeszédében a németekkel való együttműködésre szólítsa fel a francia lakosságot. A háború után többek között e beszéd alapján ítélték el hazaárulásért az idős marsallt.

Visszaútban a vonat Yvoir alagútjában töltötte az éjszakát, mert egy elengedhetetlen repülőgép bukkant fel. Másnap pedig váratlanul Münchenbe irányította a vonatot, mert a római német követség jelentése szerint Mussolini Albániából kiindulva támadást tervezett Görögország ellen. Ribbentrop telefonon azonnal megállapodott Mussolinivel az október 28-i firenzei találkozóban. Hitler vonata hajnali 2 órakor lépte át a határt a Brenner-hágónál. Három órával firenzei megérkezése előtt, Bolognában tudta meg, hogy az olaszok már megindították a támadást. Hitler jó szerencsét kívánt Mussolininak a vállalkozáshoz. Nem mutatott rosszállást, de éreztette az olaszokkal, hogy várhattak volna még. Az olasz hadjárat azonban néhány hét után megtorpant.

A Ducénak hosszú levélben fejtette ki: attól tart, hogy a görögországi fiasco morális és katonai szempontból szörnyű következményekkel jár-

hat a tengelyhatalmak számára. Sajnálta, hogy későn érkezett Firenzébe és már nem tudta megakadályozni a helytelen döntést. Meg kell akadályozni minden további angol beszivárgást Görögországba. Mussolini őszintén fogalmazott: „*Körmöst kaptam Hitlertől, mint valami kisiskolás.*”

A német segítségért kilincselő berlini olasz követ decemberben a Szovjetunióval folyamatosan romló viszony miatt szörnyű hangulatban találta Hitlert, aki pocskondiázta Olaszországot a görög háború miatt, és kritizálta az olasz hadsereg gyenge teljesítményét.

A meghíúsult angolelles német–spanyol–francia kontinentális blokk, valamint Molotov 1940. novemberi, berlini látogatását követően a német javaslatok szovjet elutasítása miatt Hitler december 18-án kiadta 21. számú direktíváját a Szovjetunió megtámadását tartalmazó Barbarossa-terv kidolgozására. A hadjárat általános céljait felsoroló részben leszögezte: „*A német fegyveres erőnek még az Anglia elleni hadjárat vége előtt, villámháborúban kell megsemmisítenünk Szovjet-Oroszországot.*”

1940 karácsonyán propaganda-megfontolásokból a nyugati front csapatait látogatta meg. Különvonata december 22-én hagyta el Berlint, s az Aachen–Namur–Ronse–Dunkerque útvonalon Boulogneba tartott. A vonat az első éjszakát egy Boulogne melletti alagútban töltötte. A vacsora alatt bombák hullottak és a léghárítás ágyúi ugattak. Másnap a Calaisban állomásozó csapatokat látogatta meg. Ebédjét a Todt-szervezet építőmunkásaival költötte el. A különvonat december 24–25-én egy Beauvais melletti alagútban állt. Ezalatt meglátogatta a Luftwaffe vadászegységét, s december 25-én egy harci repülő- és bombázóegység pilótáival ebédelt, ahol rövid beszédet is tartott.

December 25-én délutánra Darlan admirálist, a francia kormány elnökhelyettesét hívta különvonatába, amely már Párizstól északra állt. Ekkor bírálta Pétaint, aki december 13-án felmentette Lavalt, s óvta a franciákat a németellenes intrikáktól. December 26-án Metzen keresztül Sarrebourgba utazott, ahol meglátogatta testőrségét és a franciaországi harcokban kiemelkedő egyik gyalogos ezredet, majd visszatért Berlinbe.

1941. június 23-án, hétfőn délből, egy nappal a Szovjetunió megtámadása után új kelet-poroszországi főhadiszállására, a Wolfschanzéra indult, ahova késő este érkezett meg. A háború alatt itt tartózkodott a legtovább, s innét tett nagy utazásokat a birodalmon belül és más célokból. Egyedül 1942 júniusában 16 nap alatt 3365 kilométert utazott a Berlin–München–Linz–St. Valentin útvonalon, amelyet egy hetes tartózkodással szakított

meg a Berghofon. Különvonatán 1944. november 20-án tért vissza Berlinbe. Mivel a szövetséges bombázások megrongálták a vágányokat, az utazás már 14 órát vett igénybe.

A vonatot még egyszer, az ardenneki offenzíva idején használta, amikor 1944. december 10-én Berlinből Bad Nauheim közelébe, az *Adlerhorst* fedőnevű főhadiszállására utazott, ahonnét 1945. január 15-én este tért vissza Berlinbe. A különvonat áprilisban rövid ideig még a Süd hadseregcsoport parancsnokságaként szolgált, majd május 1-jén Saalfeldben felrobbantották.

A megmaradt kocsikat összekapcsolták Himmler *Steiermarkt* nevű vonatával, s abból alakították ki a Brandenburg I. és Brandenburg II. vonatot, amely Rosenheimnél súlyos bombázások után az amerikai csapatok kezébe került.

Vonat-epilógus

Néhány különvonat túlélte a háborút, s később még az NSZK kormánya is használta őket. 1946. szeptember 6-án James F. Byrnes amerikai külügyminiszter a Führer-különvonat egyik kocsijában utazott Berlinből Stuttgartba, ahol kijelentette, hogy az amerikai csapatok addig állomásoznak Németországban, ameddig jelenlétükre szükség lesz.

1952-ben Walter J. Donn új amerikai németországi főmegbízott pedig Göring különvonatának szürkés-kékre lakkozott kocsijában jelent meg Bonn-Mehlemben.

Az 1950-es években a náci vezetők valamennyi, még megmaradt különvonata a Deutsche Bundesbahn tulajdonába került. A kocsik utóéletéről számos híresztelés keringett. Állítólag 1973-ig még használták Hitler étkezőkocsiját, s Theodor Heuss szövetségi elnök hosszabb ideig igénybe vette az egyik hálókocsit. Mindenesetre bizonyított, hogy Konrad Adenauer szövetségi kancellár vonatát az egykori náci vezetők kocsijaiból állították össze.

Irodalom

Seidler, Franz W. – Zeigert, Dieter: *Die Führerhauptquartiere. Anlagen und Planung*. Herbig, München, 2000.

KALTENBRUNNER ÉS HÖTTL AZ „ALPESI ERŐDBEN” (1945)

Ernst Kaltenbrunner (1903–1946) az ausztriai Inn körzetében fekvő Riedben született ügyvéd fiaként. 1921-ben vegyészetet kezdett tanulni a grazi egyetemen, de rövidesen a jogtudományra váltott, amelyet 1926-ban fejezett be. Az egyetemen lett tagja az *Arminia Graz* diákszövetségnek, amelynek tagságát öreg diákként haláláig megőrizte. Itt szerezte arcán a szokásos – és szinte elvárt –, párbajból származó sebhelyet is. Az egyetem befejezése után paramilitáris csoportokhoz csatlakozott, de mivel ezek szerint nem elég intenzíven dolgoztak politikai fő célja, Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatolásán, 1930-ban belépett az NSDAP-ba, 1931-ben pedig az SS-be. Itt gyorsan hírnevet szerzett magának a letartóztatott párttagok jogi védelmével.

Az anschlussig Heinrich Himmler legfontosabb osztrák hírforrásának számított. A megghiúsult 1934. júliusi náci puccskísérlet után letartóztatták, majd hazaárulás vádjával tíz havi börtönre ítélték. Szabadulása után, 1935-ben a titokban működő linzi SS-egység parancsnoka lett. Az osztrák náci Arthur Seyß-Inquart nyomdokában gyorsan felemelkedett az osztrák nácik vezetői közé. Seyß-Inquart az osztrák állam csendes felbontását hirdette, szemben a többi osztrák náci brutális, frontális módszerevél, akik Hitler szerint ártottak a párt külföldi tekintélyének. 1938 márciusában, az anschluss során biztonsági államtitkár, valamint a dunai SS-szakaszparancsnokság vezetője, s a német Reichstag tagja lett.

Az 1944. július 20-i megghiúsult Hitler-elleni merénylet után az első SS-tisztként jelent meg a Bendler-blokkban, s Friedrich Fromm parancsára azonnal megkezdte az összeesküvők legyilkolását. Az ő feladata volt az összeesküvők őrizetbe vétele és kihallgatása is. 1945 márciusában megígérte Carl Burckhardtnak, a Nemzetközi Vöröskereszt elnökének, hogy delegációjuk bejuthat a koncentrációs táborokba, azzal a feltétellel, hogy a küldöttek a háború végéig a táborokban maradnak.

A fanatikus osztrák nácinak nem volt ínyére, hogy elbukjon a „Harmadik Birodalommal” együtt. 1945. április 19-én találkozott utoljára

Himmlerrel, aki Bajorország és Ausztria urává nevezte ki, ha a szövetségesek előrenyomulása miatt megszakadnának közöttük a kapcsolatok. Az 1943-ban merénylet áldozatául esett Reinhard Heydrich örökébe lépve a náci hierarchiában Bormann, Goebbels, Himmler és Göring után következett.

Ezekben a napokban két SS-katona és Scheidler nevű adjutánsa kísérte, s néhány vasládát, bőröndöket, a szolgálati pecsétet, s egy Dr. Josef Unterwogen katonaorvos nevére szóló hamis útlevelet tartott magánál. Kaltenbrunner már ott volt, ahova a többiek igyekeztek: az „*alpesi erőd*” szívében. Ő már régen leszámolt a „*végső győzelem*” kivívásával. Helyette más terve volt, amely inkább fikció, mintsem valóság lett.

Christel festőnő villájában

„*Kerry Christl*” háza a salzkammerguti Altaussee-ben a művészvilág társadalmi központja volt. Már nagyszülei is itt töltötték szabadságukat, 1894-től saját házukban, a helység legmagasabb pontján. Mögötte emelkedett a Loser több mint 1800 méter magas, hófödte csúcsa. A festőnő villájából jól belátható volt a Pötschen-hágón keresztül a helységbe vezető út. Christel Kerry 1945 áprilisában 55 éves volt; korábbi képein és rajzain a környéket örökítette meg.

Szobákat is kiadott: most Ernst Kaltenbrunnert, az RSHA főnökét, Heinrich Himmler helyettesét szállásolta el a Fischerndorf 7. szám alatt. Kaltenbrunnernek több címe is volt a környéken, mert Salzburgot „*ideiglenes*” főhadiszállásának nevezte ki. Felesége, Elisabeth a három gyermekkel a Wolfgang-tó melletti Stroblban tartózkodott. Szeretője, a már 1944 ősze óta Altaussee-ben élő 25 éves „*hadiözvegy*”, Gisela von Westarp grófnő pedig ikreket szült neki.

Mivel a szövetségesek kezdetben vonakodtak az „*alpesi erőd*” elfoglalásától, Kaltenbrunner Himmlerhez, Speerhez és Göringhez hasonlóan egyfajta „*nászajándékban*” reménykedett. Himmler közvetítőkön keresztül „*zsidókat*” kínál fel a nyugati szövetségeseknek, Speer a német ipart, Göring önmagát, birodalmi kancellárként. Himmler 200–300 zsidót hozna Theresienstadtból, a koncentrációs táborból túszként az „*alpesi erődbe*” az Eisenhowerrel folytatandó tárgyalásra.

Amit Kaltenbrunner felkínálhatott, azt munkatársa, Wilhelm Höttl SS-Obersturmbannführer tette világossá számára, aki május 3-án bukkant fel

családjával Bad Altaussee-ben. Höttl az Olaszország-referatúrát vezette az RSHA-ban, ő volt Kaltenbrunner „*délkeleti kémelhárító főnöke*”, s kapcsolatban állt Allen W. Dulles-szel, az amerikai OSS (*Office of Strategic Services*) svájci rezidensével. Höttl minden hájjal megkent túlélő-stratégia volt. Március végén és április közepén Höttl Svájcban jelezte az OSS-nek, hogy Kaltenbrunner különbékét szeretne. Most azzal a jó hírrel állított be Kaltenbrunnerhez, hogy az amerikaiak erős szovjet befolyástól tartanak a háború utáni Ausztriában.

Egyidejűleg Höttl egy másik fantáziadús tervben is részt vett. Már forgalomban volt a „*nem-kommunista Ausztria*” átmeneti kormányának miniszteri listája is, amelyet Höttl 1945. április 8-án tévedésből a szociáldemokrata Albrecht Gaiswinklernek adott át, aki a *Royal Air Force* repülőgépéből egy kommandó-vállalkozás keretében kiugrott, s akit Höttl a brit *Secret Intelligence Service* kormánykapcsolatokkal rendelkező ügynökének hitt.

De Kaltenbrunner a szövetségesek előrenyomulásával párhuzamosan saját szerepét napról napra hátrébb sorolta. Kezdetben az átmeneti kormány „*tanácsadójaként*” szándékozott tárgyalni a szövetségesekkel, végül azonban csak mesterségét kínálta fel. Höttl később Nürnbergben Kaltenbrunner ellen vallott, azt állítva, hogy Kaltenbrunner meg volt győződve arról, hogy „*a nyugati hatalmak használni fogják a titkosszolgálat és a rendőrség területén szerzett tapasztalatait a szovjet-kommunizmussal küszöbön álló végső harcban.*”

Kaltenbrunner a háború utáni időkre felbecsülhetetlen értékű, egész Európában összerabolt műkincseket rejtett el az Altaussee-i sóbányában. De április 10-én ugyanitt nyolc ládát is elhelyeztek, *Óvatosan! Márvány! Nem dobálni!* felirattal. A figyelmeztetés megtévesztés volt, mert mind-egyik láda 500 kg-os bombát rejtett. August Eigruber, a *Felső-Duna birodalmi gau birodalmi helytartója* ezekkel akarta levegőbe röpíteni a bányát, hogy a műkincsek „*ne kerüljenek a kapitalista világzsídóság*” kezei közé. Saját villája azonban, amelyet 1941-ben a „*zsidóságtól*” szerzett, mentes volt a robbanóanyagoktól. 1975-ben a közeli tóban egy bűvár elorozdásodott lőszeres ládát, s egy fa töltőtolltartót talált, benne Eigruber három briliáns-gyűrűjével. Altaussee-ben a bányaigazgatóság, bányászok és ellenállók kétségbeesetten keresték a bánya megmentésének lehetőségét. Högler hegyi tanácsos Kaltenbrunnert is felkereste, aki megígérte, hogy beszél Eigruberrel.

Hallstatt ma

A környék mágikus vonzerőt gyakorolt a náci nagyságokra. Itt rejtették el a pénzt, aranyat és iratokat, s készültek a bukásra. Május 2-án Adolf Eichmann is felbukkant Bad Aussee-ben. Felesége – lánykori nevén Veronika Liebelt – három gyermekükkel már április 25-e óta a helységben tartózkodott. Április óta itt tartózkodott Otto Skorzeny, SS-Standartenführer, az RSHA VI. (szabotázs) csoportjának vezetője. Josef Tišo, Hitler szlovákiai Quislingje a Vörös Hadsereg elől szintén a közeli Hallstattba menekült. Konrad Henlein, a „szudétanémetek Führere” Bad Goisernben várta a véget. Itt húzta meg magát Arnolt Bronnen író is, aki a Dollfuß és Schuschnigg kancellársága alatti „ausztró-fasizmus” rekonstrukcióján dolgozott.

Joseph Goebbels állítólag a Grundelsee Roth-villájában akarták őrizetbe venni, ahol átmenetileg tartózkodott. Kaltenbrunner rávette Eichmannra, a kényelmetlen tanút a helység elhagyására. Előtte azonban szigorúan megtiltotta számára, hogy a környékbeli hegyekben partizánháborús „Werwolf-csapásokat” szervezzen a britek és amerikaiak ellen. Eichmann 1950-ben Argentínába szökött, s a Mercedes-Benz-Argentínaiánál dolgozott. Veronika Liebelt 1952-ig Aussee-ben maradt, s csak két év után követte férjét Argentínába.

Kaltenbrunner Christel Kerry festőnő házában várakozott. A villa erkélyéről jó látható volt a Salzkammergutból a Pötschen-hágón keresztül

a helységbe vezető út. Bad Ischlből napok óta ömlöttek a hegyekbe a felbomlott katonai egységek, menekültek, páncélosok, lovaskocsik, sebesültek és vezérkari törzsek hosszú sora. A Pötschen-hágón egy SS-egység az utolsó töltényig folyó harcra készülődött, s hozzájuk csatlakozott a közeli Ebensee koncentrációs tábor őrszemélyzete. Május 7-én reggel 6 órakor az amerikaiak támadás indítottak a Pötschen-hágó ellen. A vidéket a bombázás után füst és lángok borították.

A bombázás kezdetén Kaltenbrunner a Kerry-villából kísérőivel a Loser-hegység felé indult, s a sziklafalak védelme alatt előbb a hegy nyergén fekvő elhagyott erdészkunyhó, majd a *Halott hegyek* nevű kunyhó felé vették az irányt. Négy fős csoportjukat két helyi kísérő vezette.

Május 8-án reggel megérkezett Altaussee-be Robert E. Mattesson, az Egyesült Államok hadseregének titkosszolgálati (*Counter Intelligence Corps – CIC*) ezredese két kollégájával együtt. A letartóztatandó személyek listájának első helyén Ernst Kaltenbrunner állt. Mattesson előző nap indult el a Bad Tölz-i amerikai főhadiszállásról. Előbb Stroblba ment, ahol Elisabeth Kaltenbrunnert kérdezte ki férje tartózkodási helyéről, aki azonban semmi biztosat nem mondott neki. Bad Ischlben azt az ötletet kapta, hogy Kaltenbrunner Altaussee-ben lehet. Május 8-án délután Mattesson már nem volt egyedül a helységben. Ugyanis Ralph E. Pearsons őrnagy harci csoportja is elérte Altaussee-t, hogy elfoglalja a sóbányát. Az amerikaiak pontosan tudták, mit rejtenek a hegyek, s zárókordont állítottak a sóbánya köré. Mattesson három nap múlva bukkant Kaltenbrunner nyomára, amikor annak egyik kísérője visszaérkezett a faluba, s május 11-én elárulta a Wildenseealm rejtekhelyét. Mattesson még aznap éjszaka 12 amerikai katonával és négy helyi emberrel elindult a *Halott hegyek* kunyhója felé. Nyolc órai gyaloglás után, a magas hóban, május 12-én a hajnali szürkületben megpillantották a kunyhót. Mattesson egyedül ment tovább, s bekopogott az ajtón. Az ajtót kinyitó SS-katona tagadta Kaltenbrunner és Scheidler jelenlétét, s azt állította, hogy két orvos lakik a kunyhóban, akik sportolni érkeztek. Az „*orvosok*” bemutatták igazolványaikat, de Mattesson mind a négy személyt letartóztatta. A kályha hamujában megtalálta az RSHA 2. számú fém azonosítóját. Ekkor már biztos volt benne, hogy tényleg Kaltenbrunnert fogta el, mert saját nyomozati iratai is erre utaltak. Lent a faluban Hohenlohe-Schillingsfürst – aki két másik személlyel együtt „*átadta*” a falut az amerikaiaknak –, megerősítette a CIC-ezredesnek, hogy Dr. Josef Unterwogen állítólagos vezérkari orvos a

valóságban Ernst Kaltenbrunner. Egy legenda szerint egyébként ezt az információt Gisela von Westarp, Kaltenbrunner szeretője szállította nekik.

Mattesson a négy SS-katonát Bad Tölzbe, a 3. amerikai hadsereg főhadiszállására szállította. Így megghiúsult Kaltenbrunner szándéka, hogy az első mozgalmas napokat fent, a Wildenseealmon vészelje át, majd utána felkínálkozzon az amerikaiaknak, s meginduljon a „szovjet-kommunizmussal való végső küzdelem.” Túlságosan magasan állt a náci hierarchiában ahhoz, hogy büntetlenül megússza. Himmler öngyilkossága után a legmagasabb rangú SS-vezető maradt, aki a Gestapót, az SD-t, a zsidók kiirtását, a bevetési csoportok gyilkosságait s a koncentrációs táborokat irányította.

Kihallgatásra előbb Angliába, majd Nürnbergbe vitték, s a Nemzetközi Katonai Törvényszék elé állították. Itt előbb megtört emberként viselkedett és sírva fakadt, amikor átnyújtották neki a vádiratot. Majd minden eszközzel küzdött életéért. Az ellene benyújtott vádirat összeesküvést, emberiség elleni büntettet és általános háborús bűnöket (deportálás, gyilkosság, kínzás és fosztogatás) tartalmazott, amelyekre így válaszolt: „*Semmilyen háborús bűnökben nem érzem magam felelősnek, csak a kötelességemet teljesítettem a biztonsági szervezet vezetőjeként, s nem ismerem el, hogy Himmler jobbkezeként szolgáltam.*”

Dokumentum

G. M. GILBERT AMERIKAI BÖRTÖNPSZICHOLÓGUS KALTENBRUNNERNÉL NÜRNBERGBEN:

Felkerestem zárkájában Kaltenbrunnert, mielőtt felment volna a tárgyalóterembe, hogy megkezdje védekezését. Láthatóan jó állapotban volt, csak beszéde volt kissé bizonytalankodó. A megjegyzésekből, amelyeket kifejtendő védekezésére tett, kitűnt, hogy – mint várható volt – igyekszik majd kibújni a felelősség terhe alól a koncentrációs táborokkal kapcsolatban.

– Az a bizonyos szervezeti séma az RSHA-ról mit sem ér... néhány perc alatt halomra döntöm az egészet!

– De mi a helyzet a tömeggyilkosságok körül?

– Hát éppen erről van szó! Be tudom bizonyítani, hogy semmi közöm sem volt hozzá. Parancsokat sem adtam ki, a végrehajtásban sem vettem részt. El sem tudja képzelni, hogy mennyire titkolták ezeket a dolgokat még előlem is.

– Öszintén szólva, én alaposan kétlem, hogy sok ember akadna, aki elhinné, hogy önnek, aki az RSHA főnökének számított, semmi köze nem lett volna a koncentrációs táborokhoz, és semmit sem tudott volna az egész tömeggyilkossági akcióról.

– Mindennek az újságpropaganda az oka. Már említettem önnek, hogy amikor olvastam az újságban azt a címet, hogy „*Elfogták a gázkamrák szakemberét*”, s egy amerikai hadnagy megmagyarázta nekem, miről van szó, elsápadtam megdöbbenésemben. Hogyan állíthatnak ilyesmit rólam? Már megmondtam Önnek, hogy én 1943-tól kezdve csak a hírszerző szolgálatot irányítottam.

Dokumentum

A NÜRNBERGI ÍTÉLETBŐL

Az SS ausztriai parancsnokaként Kaltenbrunner részt vett a Schuschnigg-kormány elleni náci intrikában. 1938. március 11-e éjjelén, miután Göring megparancsolta az osztrák nemzetiszocialistáknak, hogy vonják ellenőrzésük alá az osztrák kormányt, Kaltenbrunner vezetésével egy 500 fős osztrák SS-csapat körbezárta a szövetségi kancelláriát, s az adjutánsa parancsnoksága alatti különleges egység benyomult a szövetségi kancelláriába, miközben Seyß-Inquart Miklas elnökkel tárgyalt.

1938. szeptember 11-én Himmler a becsatolt osztrák területek SS- és rendőrségi parancsnokának nevezte ki. SS-Gruppenführerként azonban úgy érezte, hogy a Reinhard Heydrich Obergruppenführer körüli csoport sérti kompetenciáját. 1940 júniusában Bécs rendőrkapitánya lett, a tényleges munkát azonban helyettese, Leo Gotzmann végezte.

1943. január 30-án Kaltenbrunner a meggyilkolt Reinhardt Heydrich RSHA-vezető utódja, s még ebben az évben SS-Obergruppenführer és a rendőrség tábornoka lett. Funkcióját példátlan brutalitással látta el. Hozzá tartozott a Gestapo, a birodalmi bűnügyi rendőrség, az SD és a bevetési csoportok, amelyek a keleti front hátában a háború végéig egy millió embert gyilkoltak meg.

Védekezési stratégiája abban állt, hogy tagadott minden bűncselekményben való részvételt, s kijelentette, hogy nem volt dolga a végrehajtó hiva-

talokkal, közöttük a Gestapóval. Kitartott álláspontja mellett, hogy noha a hírszerző szolgálat főnöke volt Himmler oldalán, mégsem tudott semmit az atrocitásokról, amelyeket saját apparátusa követett el. Még az okmányokon látható saját aláírását is megpróbálta letagadni. A nürnbergi katonai törvényszék három vádpont közül kettőben bűnösnek találta, s kötél általi halálra ítélte, amelyet 1946. október 16-án hajtottak végre.

Dokumentum

A NÜRNBERGI ÍTÉLETBŐL

Az RSHA vezetőjeként Kaltenbrunner jogköréhez tartozott a védőőrizetek elrendelése és a koncentrációs táborokból való elbocsátás. [...] Kaltenbrunner maga parancsolta meg foglyok kivégzését [...] A háború végén Kaltenbrunner nagyszámú fogoly kivégzésében vett részt, megakadályozandó, hogy azokat a szövetségesek szabadítsák fel. Az RSHA vezetőjeként számos háborús bűnt és emberiség elleni bűnököt követett el. [...] Az RSHA a zsidók kiirtásával vezető szerepet játszott a zsidó kérdés „végleges megoldásában”.

1948-ban Herbert Köberl vadász a Wildensee-kunyhó padlója alatt 200.000 birodalmi márkát talált. A Kerry-villa előtti üregből 76 kg arany, 10.000 db aranyékszer, 15.000 dollár und 8.000 svájci frank került a földből. A bűvárok Altaussee-tavában megtalálták Kaltenbrunner szolgálati pecsétjét és egy Enigma-rejtjelező készüléket. Azt állították róla, hogy sokkal több pénz és arany volt nála, mint amennyit megtaláltak.

Wilhelm Höttl (1915–1999), a nagy túlélő

A katolikus tisztviselői családból származó Höttl 1938-ban, Ausztria ansch-lussa után a bécsi egyetemen történelemből doktorált. 1939-től a Birodalmi Biztonsági Főhivatalban (*RSHA*) dolgozott, s Bécsben az egyházi ügyek tartoztak hozzá. Később Berlinbe költözött, ahol SS-Sturmbannführernek (örnagya) nevezték ki, és a VI. hivatalban (*SD-Ausland*) Walter Schellenberg munkatársaként előbb az olasz, majd a balkáni részlegnél alkalmazták.

Wilhelm Höttl
(1915–1999)

Kaltenbrunner adjutánsaként 1943-ban SS-Obersturmbannführer (alezredes) lett. 1944 márciusában, Magyarország megszállásakor az Edmund Veesenmayer vezette német követségen dolgozott az SS-vezető, Otto Winkelmann stábjában. Kaltenbrunner 1945-ben miniszteri posztot szánt neki Ausztria náci-szeparatista kormányában. 1945 elején Höttl engedélyt kapott Kaltenbrunnertől Fritz Westen vállalkozása számára, hogy Horvátországból értéktárgyakat szállíthasson el egy teherautó-oszlopban. Westen 1945. február 28-án bukkant fel Allen Dullesnél Bernben, aki Linzben beszervezte Höttl-t a *Counter Intelligence Corps (CIC)* szervezetébe, ahol 1949-ig foglalkoztatták. Tisztázatlan, miért állt a szövetségesek szolgálatába, s állította

helyre számukra budapesti és bukaresti kapcsolatait. 1945. május 12-én Altaussee mellett egy hegyi legelőn tartóztatták le.

1945-ben a vád tanújaként állt a nürnbergi katonai törvényszék előtt. 1945 után jelentős pénzek felett rendelkezett. 1952-ben magán-gimnáziumot alapított Bad Ausseeben, ahol fogyatékosokat juttatott érettségihez. 1953-tól „*Papermill*” fedőnéven ismét titkosszolgálatoknak dolgozott. 1980-ban csődöt jelentett, s Steiermark tartomány átvette iskoláját. 1999-ben halt meg a helységben a tartomány arany szolgálati keresztjének kitüntetettjeként. Christel Kerry kilencven évesen, 1978 decemberében halt meg.

Höttl Salzkammergutban létrehozta az SD, a Waffen-SS, a Wehrmacht-tisztek, s a balkáni államokból menekültek szervezetét. Az egykori nácik az ún. oberweiseri konferencián részvételével vették fel a kapcsolatot az Osztrák Néppárt (ÖVP) vezetésével.

Irodalom

Klee, Ernst : *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*. Fischer, Frankfurt am Main, 2007.

Steinacher, Gerald: *Nazis auf der Flucht. Wie Kriegsverbrecher über Italien nach Übersee entkamen*. Studienverlag, Wien/Innsbruck/München, 2008.

TOTÁLIS RENDSZEREK A 20. SZÁZADBAN

A 20. század a totális diktatúrák és azok meghaladásának évszázada volt, legalábbis ami Európát illeti. A század „*őskatasztrófájából*”, az első világháborúból kinövő és hatalomra jutott ideológiák: a bolsevizmus (1917), a fasizmus (1922) és a nemzetiszocializmus (1933) a világtörténelem legnagyobb emberáldozatával járó második világháborúba sodorták a népet. Közülük a fasizmus és a nemzetiszocializmus 1945-ben elbukott, de a szovjet rendszer Európában 1991-ig tartotta magát. A második világháború nyomán a Szovjetunió Közép- és Kelet-Európában annektált 475 300 km²-nyi területet 24 millió lakossal, majd ellenőrzése alá vont 991 700 km²-en élő 90,2 millió lakost, s rendszerét fél évszázadra kiterjesztette ezekre az országokra is.

A második világháború után a totális uralom eredetéről és struktúrájáról szóló elméletek a német politikatudományi vitákban kettős funkciót töltöttek be: megmagyarázták a nemzetiszocializmust, annak létrejöttét, struktúráját, bemutatták rövid, de a világpolitikai helyzetet alapvetően megváltoztató győzelmi menetét és összeomlását, s egyúttal elméleti orientációt nyújtottak az országnak a második világháború utáni, mindinkább éleződő kelet–nyugati feszültségben – voltaképpen a liberális demokrácia és a totális diktatúra konfliktusában.

Mindez azt jelentette, hogy a nemzetiszocializmust és a sztálini verekű bolsevizmust azonos uralmi típusként kezdték vizsgálni. Így a totális uralom fogalma kezdettől fogva kortörténeti vonatkozásokat hordozott, s az NSZK történészei élen járnak e jelenség sokrétű kutatásában. Németországban a totalitarizmus fogalma körüli vita különösen élesen folyt. Mindez érthető, hiszen a nemzetiszocializmus emberiség elleni büntetteivel a vita központi témáját alkotta. Egyeseknek a „*Harmadik Birodalom*” a totális uralmi rendszer prototípusa volt, amelynek tettei sajátosak az emberiség történetében, s minden összehasonlítás csak a náci rendszer viszonylagosságához vezetne. Mások számára viszont Németország nemcsak a jobboldali totalitarizmus markáns példája, hanem az NDK-ban a Szovjetuniótól 40 évig függő NSZEP egyúttal a baloldali totalitarizmus mintapéldánya is.

Új fogalom szükségessége

Az 1933-ban Németországban hatalomra juttatott nemzetiszocializmusnak a társadalmat egységesítő intézkedései (a többpártrendszer és a tár-

J. V. Sztálin, a vezér (1879–1953)

sadalmi csoportok szervezett érdekképviselésének felszámolása, a társadalmi különbségek, a művészet, a kultúra és tudomány, valamint az egységes ideológia nevében a sajtó és film politikai gleichschaltolása, a politikai gondolkodás és cselekvés orientációs mintájának redukálása a primitív barát–ellenség alternatívára) már nem voltak megmagyarázhatók a politikai elméletek korábbi kifejezési formáival. E ritka jelenségek a második világháborúban érték el tetőpontjukat, mert a „*zsidókérdés végső megoldásával*” egész szociális, etnikai és vallási csoportok kiirtását deklarálták. Az Auschwitz-cal szimbolizálható szörnyűségek elemzésére már

nem volt elégséges a despotizmus, a zsarnokság, az autokrácia és a diktatúra fogalma; újra volt szükség. A történelmileg új diktatórikus uralmi- és társadalmi rendszer típusát totalitarizmusnak nevezték el.

A politikai és elméleti vitákat a 20. század egy másik történelmi-politikai tapasztalata is azonos irányba terelte. A bolsevikok 1917. novemberi oroszországi hatalomátvétele és proletárdiktatúráként értelmezett uralma a következő két évtizedben főleg a sztálini hatalomátvétel révén oly mértékben konszolidálódott, hogy megkérdőjelezhető: a létező „*sztálinizmus*” egyáltalán összeegyeztethető volt-e az 1917. évi forradalom várakozásaival. Lenin „*demokratikus centralizmus*” elképzelése Oroszország olyan forradalom utáni fejlődését feltételezte, amely ugyan ellentétesen haladt volna a demokrácia pluralista–liberális elképzelésével, de a kommunista párton belüli szellemi légkör a szovjet állam első éveiben még nyitott volt

és intenzív párton belüli vita folyt az ország társadalmi-politikai irányáról az adott nemzeti és nemzetközi perspektívában.

A Szovjetunió csak Lenin 1924. évi halálát követően lett diktatórikus államhatalom, amely kiterjedt az élet minden területére. Mindez összefüggött Sztálin pártbeli utódlási harcaival és az 1930-as évek nagy tisztogatásaival. Ismertetőjele a besúgás és feljelentés, a könyörtelen üldözés, a „*másként gondolkodók*”, az „*osztályellenség*”, illetve az „*állam ellenségeinek*” minősítettek deportálása és tömeges megsemmisítése volt. A Sztálin és funkcionáriusainak totális diktatúrájaként konszolidálódott szovjet-állam rövidesen imperiális ambíciókat dédelgetett Közép- és Kelet-Európa iránt, s a kialakuló kelet-nyugati konfliktus meghatározója lett. Az uralmi technikában és legitimációban mindinkább felismerhetővé váltak a nemzetiszocializmus és a sztálini veretű bolsevizmus közötti strukturális hasonlóságok és azonosságok. Ezért a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus modern diktatúráit meghatározó kulcsszó évtizedekre a „*totalitarizmus*”, vagy a „*totális diktatúra*” kifejezés lett.

A totalitarizmus-elmélet alapvető állításai

A második világháború után a modern totális diktatúrákat 1955-ben elsőként Hannah Arendt elemezte, s jelentkezett tudományos publikációval (*Elemente und Ursprünge der totalen Herrschaft*), amelyet 1957-ben Carl Joachim Friedrich – nálunk sajnos ismeretlenül – megtoldott a *Totalitäre Diktatur* című munkájával. A két német emigráns munkái kísérletek voltak a „*totális uralom*” alaptípusának leírására. Miközben utaltak Max Weber szociológiai vizsgálati módszereire és hagyományaira, egyúttal bírálták határait is. 1957-ben pedig megjelent a Fischer-lexikonban Karl Dietrich Bracher: *Totalitarismus* című cikke is.

A szerzők szerint csak akkor lehet totális diktatúráról vagy totális uralomról beszélni, ha az alábbi tipikus strukturális jellemzőkkel rendelkezik:

- 1) Valamely kisebbség által autoritatív (tekintélyelvű) módon vezetett és uralt ún. tömegmozgalom alapvetően ellenőrizhetetlen kizárólagossági igényt támaszt a politikai uralomra. Mindez központilag felépített, bürokratikus uralmi apparátussal rendelkezik.
- 2) A központilag irányított és uralt politikai hatalmi rendszer gátlástalanul

kiterjed a társadalmi élet valamennyi területére (például a család, sport, szabadság, szomszédok, üzem, egyesületek). Az állam és a politikai rendszer azonos a társadalommal. Valamennyi – látszólag politikamentes – szövetség és csoportosulás a politikai hatalom csatlós szervezeteként működik. Funkciójuk a totális politikai felügyelet és a társadalom uniformizálása.

A fogalom ebben az értelemben az uralmi igény kizárólagosságát és az uralmi területek korlátlanságát is jelenti. Pontosabban: a politikai hatalmi rendszer magja a többenre a forradalmi vagy álforradalmi tömegmozgalmából kinövő és a privilegizált kisebbség központi uralmi rendszerévé átforgott, totális párt. Ez mindent ural: a politikai hatalom valamennyi apparátusát, miközben a párt legfelső szintjei egyúttal perszónáluniót alkotnak az uralmi apparátus kulcspozícióival (állami bürokrácia, hadsereg, jogalkotás, gazdaság, stb.) Az elitek körforgása, vagyis a különböző uralmi apparátusok kulcspozícióba való kiválasztása a vezetés ellenőrzése alatt történik; a folyamat manipulált és központosított.

A szerzők a társadalom totális uralmaként említették a terrorista módon eljáró, formálisan a párt alá rendelt, valójában azonban fölérendelt és a hatalmi elittől függő titkos rendőrséget, a hírközlő- és információs monopóliumot a tömegkommunikáció médiáinak politikai uniformizálása révén, a nevelési monopóliumot a nevelő- és oktatási intézmények politikai uniformizálása révén, a fegyverzeti monopóliumot a fegyveres ellenállás lehetőségének megakadályozására, s a gazdaság központilag irányított, bürokratikus és uniformizált rendszerét. Az ideológia központi funkciót tölt be a totális uralomban. Valamely totális állam- és társadalmi rendszer azzal zárul, hogy a filozófia a politika szolgálatába lép, s filozófiailag is alátámasztja a gátlástalan hatalom létezését.

A totalitarizmus-kutatásban központi helyet foglalt el Carl Joachim Friedrich hat pontos meghatározása, amelyet részben akkori munkatársával, Zbigniew Brzezinskivel több írásukban kifejtettek:

1. karizmatikus, imperiális ideológia
2. egyedüli tömegpárt
3. terrorista titkosrendőrség
4. hírközlési-, illetve propagandamonopólium
5. fegyverzeti monopólium
6. központilag irányított gazdaság

Hannah Arendt (1906–1975): német zsidó származású filozófus, politológus. A második világháború alatt az Egyesült Államokban lelt menedékre. Közelebbi barátságot ápolt Karl Jaspers-szel, valamint megismerkedésükkor kezdődő és élete végéig tartó szerelem kötötte össze Heideggerrel. A totalitárius rendszerek kutatója. A leghíresebb, nálunk csak a rendszerváltás után megjelenhetett *A totalitarizmus gyökerei* (*Elemente und Ursprünge der totalen Herrschaft*) című munkájában a totális diktatúrák jellemzőit és eredetét elemezte, egyenlőségjelet téve a náci Németország és a kommunista Szovjetunió közé.

Magyarul megjelent munkái:

A forradalom (1991), A totalitarizmus gyökerei (1992), Múlt és jövő között (1995), Eichmann Jeruzsálemben (2001), A sivatag és az oázisok (2002)

Carl Joachim Friedrich (1901–1984): német–amerikai politológus; a Harvardon és Heidelbergben tanított. Alkotmányelméleti írásai a második világháború után az Egyesült Államokban és világszerte az egyik legismertebb politológussá tették. Totalitarizmus elméletével a kérdés egyik vezető teoretikusa lett. Magyarul nem jelent meg munkája.

Zbigniew Kazimierz Brzezinski (1928–): lengyel származású amerikai politológus, politikus, geostratégia. Jimmy Carter elnök nemzetbiztonsági főtanácsadója 1977–1981 között. Tevékenysége az Egyesült Államok külpolitikájának számos kérdésében irányt jelölt, többek közt a kínai kapcsolatok normalizálásában, a SALT-II megállapodásokban, a Camp David-i megállapodásokban, s nem utolsósorban a közép- és kelet-európai reformtörekvések támogatásában. Munkássága a politikatudományban is jelentős.

Max Weber (1864–1920): német közgazdász, a modern szociológia alapítója. Legfontosabb munkája *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, amely vallásszociológiai munkássága kezdetét jelentette, s a modern szociológia atyja lett. A „*kapitalizmus szellemét*” Weber úgy határozta meg, mint azon eszmék és szokások összességét, amelyek a gazdasági haszonra való racionális törekvéssre irányulnak. Szerinte a kapitalizmus fejlődését alapvetően a kálvinista eszme és erkölcs határozta meg. A protestantizmus – különösen a kálvinizmus – támogatja a gazdasági haszonra való törek-

vést és a világi tevékenységeket, olyannyira, hogy ezeknek pozitív szellemi és erkölcsi jelentést ad. *A politika mint hitvallás* című munkájában az államot a fizikai erőszak alkalmazásának monopóliumával rendelkező szervként írta le, amely a politikatudomány kulcsfogalma lett.

Magyarul megjelent munkái:

A protestáns etika (1923, 1982, 1995), Gazdaság és társadalom (1967, 1987), Állam, politika, tudomány (1970), Gazdaságtörténet (1979), A politika, mint hitvallás (1989), A tudomány, mint hitvallás (1995, 1998), A tőzsde (1995).

A totalitarizmus új fogalmát csak az 1960-as évek elejétől érték bírálatok, amikor a vitában a kifogások egyre markánsabb arculatot öltöttek. Ezeket főleg a Szovjetunióban a Hruscsov-korszakot követő brezsnyevi évek politikai-társadalmi folyamatai ösztönözték. Az érvelésekben főleg módszertani problémákat vetettek fel, de a tartalmi differenciálás szükségességére is hivatkoztak. Mindazonáltal a korábban „*tiszta típusú*” totalitarizmus-fogalom mindinkább differenciálódott. A német történetírásban és szociológiában szokásos gyakorlat szerint ezután évtizedes viták, örlődések és a különböző nézetek konfrontációi következtek.

A náciizmus és a fasizmus eszmetörténetéhez

A totalitarizmus-elméletek sorában problémásnak tűnhet a fasizmus azonosítása, illetve párhuzamba állítása a nemzetiszocializmussal és a kommunizmussal. De nem szabad elfeledni, hogy a fasizmus és náciizmus azonosítása is problémát rejt magában. Az egész társadalom politikai-ideológiai gleichschaltolása a monolitikus párt révén, a gondolkodás és cselekvés orientálása a barát-ellenség modellre, mindenfajta ellenzék brutális elnyomása és kikapcsolása, a másként gondolkodók szabadságának megvonása – esetleg deportálás révén is – a fasiszta Olaszországban is megtörtént. De összességében az olasz fasizmus totális diktatúrájának ismertetőjegyei az emberek megvetését és megsemmisítését illetően nem fejlődtek olyan „*tökéletességre*”, mint a német nemzetiszocializmusban, vagy a szovjet veretű kommunizmusban. A fasiszta Olaszországban nem került sor a németországihoz hasonló „*zsidó kérdés végső megoldása*-

ra”, a holokausztra. Mussolini csak a háború alatt, Hitler nyomására hozott korlátozott antiszemita intézkedéseket, amíg azok olasz hatáskörben maradtak. A németországi náci rendszer a gyakorlati, totális uralmi praktikákban messze meghaladta kezdeti olasz példaképét. A két modern diktatúra tudományos besorolása a totalitarizmus-elképzelésekbe azonban mégsem véletlen.

Az olasz fasizmus és a német nemzetiszocializmus önértelmezésük szerint totálisak. A „totális” fogalmat 1925-ben maga Mussolini használta először az általa vezetett fasiszta mozgalom „vad (rettenetes) totális akaratának” (*feroce volontà totalitaria*) jellemzésére. S értelmzését még ebben az évben az államra is kiterjesztette: „Minden az államban, semmi az államon kívül, semmi az állam ellen.”

Amendola, a liberális olasz politikus Mussolini választási stílusát bírálva már két évvel korábban totális rendszert (*systema totalitaria*) emlegetett, abszolút és ellenőrizhetetlen uralmat, amelyre Mussolini törekedett. De szóhasználata a fasizmus kritikáját jelentette. A kifejezésnek csak Mussolini adott a fasizmusra vonatkozó pozitív kicsengést. Végül Giovanni Gentile, aki Mussolinival együtt publikált a fasiszta doktrínáról, rendszeresen használta a totális állam (*stato totalitario*) kifejezést, amelynek programjáról ezt írta: a fasizmus „az egyedüli szabadságért, amelyet komolyan lehet venni, vagyis az állam szabadságáért és az egyén szabadságáért áll ki az államban. Mivel a fasizmus számára minden az államban dől el. Az államon kívül nem létezik számára semmiféle emberi és szellemi, még kevésbé valami államon kívüli érték. Ebben az értelemben a fasizmus totális, és a fasiszta állam az egész nép értékeinek összefoglalásaként és egyesítőjeként jelenik meg és teljesedik ki, erősítve azt. – Az államon kívül nem létezhetnek sem egyének, sem csoportok (politikai pártok, egyesületek, szindikátusok és osztályok).” Az állam totalitása folyamatosan a politikai akarat totalitálásában testesül meg és regenerálódik, amelynek szervezeti kifejezője a fasiszta párt s annak centrumában a Duce.

Benito Mussolini, a Duce
(1883–1945)

Mussolini és Hitler politikai gondolkodása kötött azonban jelentős különbség volt: Mussolini hitt az állam elsődleges fontosságában, mert szerinte az államot meg kell erősíteni az olaszok berögződött individualizmusával szemben. Az 1932. évi fasiszta kiáltványban kijelentette: a nemzetet az állam alkotja meg. Az olasz reneszánsz állameszményhez bizonyos fókig visszatérve intézményesíteni kívánta az egyén állami alávetettségét. Hitler azonban már a *Mein Kampf*-ban leírta, hogy „*az állam nem cél, hanem eszköz*”, s az államot csupán kényszerű keretnek tekintette.

Adolf Hitler, a Führer (1889–1945)

Egyébként a „*fasiszta*” melléknév használata helytelen a „*Harmadik Birodalom*” minősítésére – mutatott rá John Lukacs: *Demokrácia és populizmus*. (Európa Kiadó, Budapest, 2008, 110–111.) című könyvében. A Szovjetunióban 1931–1932 táján tiltották be a „*nemzetiszocialista*” kifejezés használatát, mert a Szovjetunió is inkább nemzeti utat járt. A „*fasiszmus*” kifejezés használatát hasznosabbnak tekintették minden jobboldali és antikommunista párt jellemzésére, s mindez kedvezett a nemzetközi kommunista, illetve baloldali retorikának és gyakorlatnak is. A „*fasiszta*” szó helytelen használata mélyen beívódott napjaink szóhasználatába is, s nehezen változik.

A sztálinizmus kialakulásához

Kezdetben inkább a totális uralomgyakorlás és uralombiztosítás rendszere, mintsem szilárd ideológiai építmény volt; ilyenné majd csak a Lenin halála utáni utódlási harcokban vált. Ezek összefüggtek a fiatal forradalmi szovjethatalom bel- és külpolitikai céljairól és fejlődési lehetőségeiről folytatott vitákkal, s elkerülhetetlenek voltak a forradalmi folyamat menetében. Mivel az orosz forradalom szikrája nem ugrott át Közép-Európa magasan fejlett ipari országainak – Németország és Ausztria – proletariátusára, a

szovjethatalom várakozásaiban viaskodva érezte magát. Mindezt vezetői és teoretikusai úgy élték meg, hogy a hagyományos elmélet nem adott egyértelmű választ egy sor kérdésükre: a párt szerepére az államban a forradalom győzelme után, a szakszervezetekhez fűződő viszonyukra, a gazdaság és társadalom szocialista átalakításának lehetőségeire a párt felelőssége mellett, a Kommunista Internacionáléhoz fűződő viszonyukra, vagy a parasztság szerepére a forradalom győzelme utáni korszakban, stb.

A párton belüli különböző csoportosulásokat hivatalosan engedélyezték. 1921 márciusában az OK(b)P X. kongresszusának küldöttjeit is platformok szerint választották meg. Itt a vita ugyan a szakszervezetek helyéről, szerepéről robbant ki, de lényegében érintette a szovjethatalom egész mechanizmusát. Trockij például a szakszervezeteket katonai jelleggel építette volna fel, a „*munkásellenzék*” vezetője, Sljapnyikov a gazdaságirányítást a szakszervezeteknek akarta átadni, a „*demokratikus centralisták*” Szapronov vezetésével „*termelők tanácsát*” sürgetett, Buharin csoportja végül Trockij platformjánál kötött ki. A X. kongresszus végül elítélte a frakciózás minden formáját, s elrendelte a frakciók azonnali felosztatását. Felhatalmazta a Központi Bizottságot arra, hogy fegyelemsértés, a frakciózás felújítása vagy megtűrése esetén alkalmazza a pártbüntetés minden formáját, beleértve a pártból való kizárást is.

Lenin halála után a vezető bolsevik forradalmárok – közöttük Trockij, Kamenyev, Zinovjev, Buharin, Sztálin – vitái a X. kongresszus határozatainak tükrében már a párt integritása, egysége és vezető szerepe elleni dimenziókat kaptak. A különböző elméleti felfogások képviselőit a párt-egység árulóinak nyilvánították. Sztálin a párt főtitkáraként az 1921-ben elhatározott frakciótilalmat 1924 után következetesen tényleges vagy vélt ellenfelei fizikai megsemmisítésére használta fel. Az 1930-as évek nagy kirakatperei s annak nyomán pártfunkcionáriusok, párttagok és egyszerű szovjet polgárok tömeges megsemmisítése a sztálini konszolidálódott totalitarizmus legradikálisabb és legborzasztóbb következménye. A „*bal- és jobboldali elhajlók*” diszkreditálása s megcsúfolásuk révén Sztálin pártvezetőként saját elméleti arculatot szerzett; ő lett a „*szocializmus felépítése egy országban*” tézis képviselője és szilárd védelmezője.

Sztálin halála után a Szovjetunió egyedül maradt „*totális rendszer*” az utódlás kérdésében formálisan előbb a lenini „*kollektív vezetés*” rendszeréhez tért vissza, Hruscsovval az élen. Utódainál azonban a kollektív hatalomgyakorlás az egy ember diktatúrájával váltakozott.

Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió leköszönő elnöke 1991 decemberében ezt mondta: „*Megsemmisült a totális rendszer, amely országunkat hosszú ideig megfosztotta a felvirágzástól és a gyarapodástól.*” Ugyanezen a napon Borisz Jelcin elnök az amerikai néphez intézett tv-beszédében pedig kijelentette: „*Országunk ismeri az Önök segítségét a beindított gazdasági reformokért, valamint a totális rémálmom leküzdéséhez, amelyet örökségként cipeliünk magunkkal.*”

A kommunista hatalmi rendszer vezetői azzal, hogy totálisnak nevezték a kommunista uralmi rendszert, váratlanul felértékelték a totalitarizmus fogalmát, amelyet korábban a bukásra ítélt és dekadens nyugat rafinált doktrínájának tekintettek. Vitáik és rivalizálásuk ellenére mindketten egyetértettek abban, hogy a Szovjetunió megszabadult „*a totalitarizmus igájától.*”

A polgári lakosság főbb véráldozatai a kommunista országokban

Szovjetunió – 20 millió halott

Kína – 65 millió

Vietnam – 1 millió

Észak-Korea – 2 millió

Kambodzsza – 2 millió

Közép-Kelet-Európa – 1 millió

Latin-Amerika – 150 000

Afrika – 1,7 millió

Afganisztán – 1,5 millió

A nemzetközi kommunista mozgalom és a hatalmon nem lévő kommunista pártok áldozatainak száma – kb. 10 000 halott

Összesen: közel 100 millió halott

(In: Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin, Andrzej Paczkowski: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás.* Nagyvilág Kiadó, évszám és hely nélkül, 12.)

Gyorsmérleg a Szovjetunió áldozatairól

1918–1922: túsok, vagy ítélet nélkül bebörtönzött emberek agyonlövése és több százezer, fellázadt munkás és paraszt lemészárlása,
1922: ötmillió ember halálát okozó éhínség,
1920: a doni kozákok kiirtása, illetve elhurcolása,
1918–1930 között: tízezrek legyilkolása koncentrációs táborokban,
1937–1938. évi nagy tisztogatások: mintegy 690 000 ember kivégzése,
1930–1932: kétmillió kulák (vagy állítólagos kulák) deportálása,
1932–1933: hatmillió ukrán elpusztítása szándékos éhínséggel és az élelmiszersegély elmulasztásával,
1939–1941, majd 1944–1945: több százezer lengyel, ukrán, balti, moldvai és besszarábiai kiirtása és deportálása,
1941: a volgai németek deportálása,
1943: a krími tatárok deportálása és sorsukra hagyása,
1944: a csecsenek deportálása és sorsukra hagyása,
1944: az ingusok deportálása és sorsukra hagyása,

(In: Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin, Andrzej Paczkowski: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*. Nagyvilág Kiadó, évszám és hely nélkül, 17.)

Viták a rendszerváltás után

A közép- és kelet-európai rendszerváltásokkal, s a Szovjetunió 1991. évi összeomlásával ismét fellángoltak a totalitarizmus körüli tudományos viták. Ezekben továbbra is az NSZK politológusai vezettek, főleg azért, mert 1992-ben a német Bundestag Enquete-bizottsága a NSZEP diktatúrájáról megállapította, hogy az NDK-ban kezdettől fogva diktatúra létezett: „*A NSZEP diktatúrája a nemzetiszocialista diktatúrához hasonlóan olyan rendszer volt, amely az egyént és a társadalmat ideológiailag, politikailag és szervezetileg egy párt monopolista igényének vetette alá. Mindkét diktatúra a nyitott társadalom s ezzel a szabadságpárti demokrácia ellenfele volt.*” A fogalom így további tisztázásra szorult.

A totalitarizmus-kutatás nemzetközi eredményeit összefoglaló kötetben (Eckhard Jesse (Hrsg.): *Totalismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1996.) Imanuel Geiss, a brémai egyetem professzora a két nagytotatarizmus, a nemzetiszocializmus és a kommunizmus történelem-politikai összevetésére vállalkozott.

Azonosságok a nemzetiszocializmus és a kommunizmus között:

1. a szocializmus, mint közös alapérzés (mindkét rendszer szocialistának vallotta magát; az egyik nemzetközinek, a másik nemzetinek)
2. mindkettő monolitikus egypárt-állam volt (mindkettő profitált a szélsőséges válságokból, s a válság megoldására felszámolták a liberális- és demokratikus jog- és alkotmányos államot, mindkettő gúnyt űzött az emberi jogok elvéből. A forradalmi pátoszt használták, amely új embert teremt és lehetővé teszi a totális beavatkozást a totálisan átszervezett államba, vagyis a totális manipulációt. Halálosan gyűlölték a liberális és demokratikus középpártokat saját társadalmukban s világméreteken is).
3. Hivalkodó halálos ellenségeskedéseik ellenére alkalmanként együttműködtek a demokratikus közép ellen. Németországban a weimari köztársaság késői szakaszában az NSDAP és a KPD felőrölte a gyenge középpártokat, s taktikai együttműködésük a weimari köztársaság parlamentjeiben végül negatív többséget alkotott a középpártok ellen, halálos csapást mérve a demokráciára. 1933-ban a KPD elfogadta a weimari köztársaság bukását, mert a Hitler-rendszer gyors összeomlása után saját hatalomra jutással számolt.
4. Külpolitikailag a sztálini Szovjetunió kollaborált a „*Harmadik Birodalommal*” a Hitler–Sztálin paktumban (1939), olyan feltételt teremtve, amely lehetővé tette a második világháborút. Sztálin így 1941. június 22-éig a „*Harmadik Birodalom*” rejtett szövetségese lett, amikor a Szovjetunió megtámadásával a németek az országot az „*antifasiszta*” vétlenség pozíciójába taszították,
5. Mindkét rendszer rendkívüli méretű kormánybűncselekményeket követett el, amelyet német oldalon a második világháború és a zsidók

tömeges legyilkolása, Auschwitz szimbolizált. Szovjet oldalon „*a saját népük ellen folytattak háborút*”; a tömeges terrort a Gulag szimbolizálta. Az eszközök hasonlóak voltak: titkosrendőrség, koncentrációs tábor, amelyekben a tömeggyilkosságok gyakorlata – az embertelen körülmények közötti kényszermunka – valamint a kápó-rendszer, s a külvilággal szembeni titoktartás azonos volt. Az Auschwitzban alkalmazott cinikus jelszót – A munka felszabadít – a Gulagon is használták. A szisztematikus gyilkosságokra német oldalon még látszólagos legitimációt sem hoztak fel, miközben szovjet részről formálisan a rendszer ellenségeinek, kulákoknak, stb. tekintették őket.

6. A propaganda, felvonulások, a társadalom militarizálása és uniformizálása, a Führer- és zászlókultusz, az emberek befolyásolása az óvodától a sírig azonos volt, sőt kölcsönösen tanultak egymástól. A jobb- és baloldali totalitarizmus terrorista folytonosságának sötét fejezete volt, hogy 1945–1952 között a szovjetek és az NDK rendőrsége átvette a nemzetiszocialista koncentrációs táborok – elsősorban Buchenwald – kezelését.
7. A két nagytotalitarizmus történelmi közössége a kezdetekben, az első világháborúban, a „*20. század őskatasztrófájában*” rejlik. A kommunizmusban a világháborús élmény szélsőségesen baloldalian, a német nemzetiszocializmusban, valamint az olasz fasiszmusban és a rokon mozgalmakban szélsőségesen jobboldalian nyilvánult meg. Mindkét ország az első világháború nagy vesztese volt, amely szélsőséges válságmegoldásokhoz vezetett. Hitlert és Sztálint – a két ellenséges-iker-testvéri nagytotalitarizmus képviselőit – egyaránt az első világháború katasztrófája tolta felfelé, Európa nagy népeinek az első világháborúban különbözőképpen megalázott vezetőivé, hogy az ideológiailag annyira ellentétes forradalmaikkal ismét felemelkedjenek a nagy- és világhatalmak sorába.
8. A két totalitarizmust dialektikus közösség kapcsolta össze: a különbözőképpen megalázott népek az ideológiailag ellentétes, struktúráisan és reáltörténetileg azonban oly hasonló anti-modellel álltak életre-halálra összekötve: a nemzetiszocialista antikommunizmus és a kommunista antifasiszmus a gyakorlatban, valamint történelmi összehatásukban kiegészítették egymást. Mindketten sziporkázó fénynek állították be magukat a másik, szekularizált oldal sötétségével szemben. Taktikai összjátékuktól eltekintve a jó folyamatos és engesztel-

hetetlen, permanens harca állt szemben a gonosszal, az ideológiában, a propagandában és a reáltörténeti gyakorlatban.

9. Volt még egy strukturális közösségük: a monolitikus egypártrendszer homlokzata mögött elnyomták a modern, komplex társadalmakban legalábbis az ipari forradalom óta jelentkező normális eltéréseket, feszültségeket és konfliktusokat. Társadalmi konfliktuselfojtási módszereik azonban alapvetően különböztek egymástól.

Eltérések a nemzetiszocializmus és a kommunizmus között:

1. nemzetközi, illetve nemzeti szocializmusra való hivatkozás,
2. eltérő gazdasági- és társadalomtörténeti struktúrák: Oroszországban agrár- és fejletlen, Németországban magasan iparosodott,
3. az örök harc elvében a nácik a fajra, a kommunisták az osztályra hivatkoztak,
4. a nácik a német kultúra hagyományaival, a kommunisták az európai kulturális, humanista örökséggel hozakodtak elő; a kommunisták a proletariátusra hivatkoztak, a nácik inkább a kispolgárságra, de mindketten körüludvarolták a proletariátust. A parlamenti demokrácia liberális középpártjaival egyes esetekben csak taktikai megfontolásokból működtek együtt, az egymás elleni jobb kiinduló pozíció megszerzése érdekében,
5. antiszemitizmus és idegengyűlölet a náciknál nyíltan, a kommunistáknál csak leplezetten jelentkezett,
6. mindkét totalitarizmus előzménye a háború előtti időkben alakult ki, s a sajátos feltételrendszerből történetileg megmagyarázhatók: a kommunisták az első világháború globális válságában szakadtak le a háború előtti szociáldemokráciáról és túlnyomórészt reformista irányzattól elkülönülve, szociálforradalmárként önállósították magukat. A nácik összefogták az 1873. évi válság óta jelentkező népies–antiszemita erőket, de csak az első világháború és a világ gazdasági válság (1929) Németországban különösen pusztító politikai következményei nyomán jutottak hatalomra,
7. eltérő időtartamban uralkodtak: a kommunisták már 1917-ben államhatalommá váltak, szolidabban építkeztek s csak az 1990-es évek elején omlottak össze. A nácik 1933–1945 között szupernovaként tűntek fel és gyorsan buktak el,

8. a kormánybűncselekmények áldozatai eltérő nemzeti származásúak, amely a két nagy-totalizmus jelentős strukturális különbségére utal. A kisebb, kompaktabb, nyugatibb és iparosodottabb Németország belső, elfojtott konfliktusait kifelé, a második világháború expanziója felé irányította: áldozatai többnyire külföldiek voltak, akik csak a második világháború révén kerültek a „*Harmadik Birodalom*” gyilkos erőszakhullámába. A túlnyomórészt agrár-jellegű Oroszország saját destruktív energiáit inkább befelé fordította: a kommunista terror legtöbb áldozata saját emberei közül került ki, oroszok és nem-oroszok voltak, akiket a 400 éves cári expanzió a nagyorosz birodalomban egyesített,
9. a kifelé, illetve befelé különbözőképpen alkalmazott energiaáramlások súlyos következményekkel jártak: a legtöbb német néptárs számára, aki a „*Harmadik Birodalomban*” lojálisan együttműködött vagy hallgatott, a relatív jogállamiság továbbra is létezett. Sok németnek a „*Harmadik Birodalomban*” valóban összehasonlíthatatlanul jobban ment, mint 1933 előtt, és mint a legtöbb szovjet embernek a sztálini terror csúcspontján. Sztálin még békeidőben is háborút viselt saját népe ellen, amikor senki helyzete nem lehetett biztos az állami terror miatt. A forradalom vélt és tényleges ellenfeleit, egész osztályokat (nemesség, polgárság, kulákok, parasztság) likvidáltak, régi bolsevikok, Sztálin egykori harcostársai, tiszték, külföldi kommunisták estek a terror áldozatául. Elvben mindenki veszélyeztetett volt. Ezzel összevetve a „*Harmadik Birodalomban*” a legtöbb néptárs számára még a második világháború éveiben is rendezett és civilizált élet folyt, de a látszólagos pozitív benyomás kettősen csalóka: a német néptársak relatív jogállamiságát (összevetve a sztálini rendszer elvben békeidőben is mindenki ellen irányuló élével) a „*Harmadik Birodalom*” kifelé forduló bűnös energiáinak alkalmazásával, a zsidók és szlávok brutális elnyomásával és kiközösítésével, s az alsóbbrendűnek tekintettek megsemmisítésével vásárolták meg,
10. miközben a két totalitarizmus időközben történelem lett, fennállásuk kezdeteitől bukásukig összehasonlítyák őket. Kritikus megközelítésük esetén a választók és tagjaik furcsa fluktuációja tűnik szembe. A klasszikus példa, Mussolini csak egy általános tendenciát testesített meg: mozgalmas politikai karrierjét 1914-ig az olasz szocialisták elismert vezetőjeként kezdte. Elsőként kombinálta nagy hatékony-

sággal a nacionalizmus és szocializmus látszólag ellentétes elveit. A fasizmust így határozta meg: „*szocializmus + nacionalizmus*”. Ennek megfelelően a nemzeti-szocializmus Németországban is komolyabban veendő, magánál Hitlernél, a fiatal Goebbelsnél és a Strasser-testvéreknél.

Egyébként 1914 előtt már Csehországban is kísérleteztek a nacionalizmus és a szocializmus összekapcsolásával. A cseh Nemzetiszocialista Párt a valóságban a csehek radikál-liberális Nemzeti Pártja volt. Német-Csehországban még 1918 elején formálódott – részben a cseh „*nemzetiszocialisták*” ellen egy német „*Nemzetiszocialista Párt*”, amely a német munkásokra támaszkodott, s egyaránt elhatárolódott a nemzetközi marxista szociáldemokráciától, illetve a cseh Nemzetiszocialista Párttól. Így 1919-ben a két párt nevének könnyű átalakításával már adott volt az *NSDAP* (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt) elnevezés.

Dokumentum

BENITO MUSSOLINI: A FASIZMUS DOKTRÍNÁJA

3. [...] A fasizmus aktív és minden erejét a cselekvésbe fordító embert akar: olyat, aki férfiasan tudatában van a fennálló nehézségeknek és kész szembeszállni velük. Az életet küzdelemnek fogja fel, felismerve, hogy az emberre tartozik meghódítani magának azt az életet, amely méltó hozzá, megteremtven elsősorban önmagában a szükséges (fizikai, erkölcsi, szellemi) eszközöket, amelyekkel felépítheti azt. Ez érvényes az egyes emberre, a nemzetre és az emberiségre. Innen a kultúra magas értéke, minden formájában – művészet, vallás, tudomány – és a nevelés jelentősége. Innen a munka lényeges értéke is, amellyel az ember legyőzi a természetet és megvalósítja az emberi (gazdasági, politikai, erkölcsi, szellemi) világot.
4. Ez a politikai életképzelés nyilvánvalóan etikai koncepció. És kiterjed az egész valóságra, nemcsak az emberi aktivitásra, amely ezen a valóságon uralkodik. Semmiféle akció nem mentesül az erkölcsi ítélet alól; semmi a világon nem vetheti le magáról azt az értéket, amely az erkölcsi célok rendszerében mindenben hozzátartozik. Ezért a fasiszta

az életet komolyan, keményen és vallásosan fogja fel és egy olyan világba látja beállítva, amelyet a szellem felelősségteljes erkölcsi erői kormányoznak. A fasiszta megveti a „*kényelmes*” életet.

5. A fasizmus vallásos elképzelés, amely az embert immanens viszonyában látja egy magasabb törvénnyel, egy objektív akarattal, amely túl van az egyeden, és egy szellemi társadalom öntudatos tagjává emeli őt. Aki a fasiszta rendszer valláspolitikájában pusztá opportunizmust vél látni, nem érti meg, hogy a fasizmus, azon kívül, hogy kormányrendszer, mindenekelőtt gondolati rendszer is.
6. A fasizmus történelmi koncepció, amelyben az ember csak azzal a szellemi fejlődésvonallal összefüggésben az, aki, amelyhez tartozik családi és szociális csoportjában, a nemzeten és a történelmen belül, amelyben valamennyi nemzet közreműködik. Innen a hagyományok nagy értéke a visszaemlékezésekben, a nyelvben, a szokásokban és a társadalmi élet normáiban. A történelmen kívül az ember semmi. Ezért a fasizmus ellenez minden individuális és a materializmus alapján nyugvó, XVIII. századi típusú absztrakciót, s ellenez minden jakobinus utópiát és újítást. [...]
7. Az egyénellenes fasiszta koncepció az államért van; az egyénért pedig csak annyiban, amennyiben ez egybeesik az állammal, amely az ember egyetemes tudata és akarata történelmi létében. Ellenzi a klaszszikus liberalizmust, amely az abszolutizmus elleni reakció szükségességéből származott, és befejezte történelmi szerepét, amikor az állam átalakult a nép szellemévé és akaratává. A liberalizmus az egyén érdekében megtagadta az államot; a fasizmus ismét igenli az államot, mint az egyén igazi valóságát. A fasizmus a szabadságért van, ha a szabadságot a valóságos ember attribútumának tekintjük, nem pedig csak absztrakt bábúnak, amelyre az individuális liberalizmus gondolt. Az egyetlen szabadságért, amely komoly dolog lehet, az állam szabadságáért és az egyén szabadságáért az államban. Mert a fasiszta számára minden az államban van és semmi emberi vagy szellemi sincs, aminek értéke lehetne az államon kívül. Ebben az értelemben a fasizmus totalitárius és fasiszta állam, minden érték szintézise és egysége, kifejezi, fejleszti és lehetővé teszi az egész nép életét.
8. [...] A fasizmus a szocializmus ellen van, amely a történelmi folyamatot az osztályharcba merevíti és nem ismeri az állami egységet, amely az osztályokat egyetlen gazdasági és morális valóságba olvasztja; hasonlóképpen ellensége az osztály-szindikalizmusnak.

9. Az egyének osztályokat alkotnak az érdekek kategóriái szerint; szindikátusokba (későbbi szóhasználat: korporációkba) tömörülnek a különböző közös érdekű gazdasági tevékenységek szerint, de mindenekelőtt és mindenekfelett az államot alkotják. [...]
12. A fasiszta állam, amely az egyéniség magasabb rendű és hatalmasabb formája, erő ugyan, de szellemi erő. Ez magában foglalja az ember erkölcsi és szellemi életének valamennyi formáját. Ezért nem lehet egyszerű rendfenntartó és védelmező szerepre korlátozni, mint ahogy ezt a liberalizmus akarta.[...]
13. Egyszóval a fasizmus nem csak a törvények alkotója és intézmények alapítója, hanem egyben a szellemi élet nevelője és előmozdítója is. Az emberi életnek nem a formáit akarja megújítani, hanem a tartalmát, az embert, a jellemet, a hitet. És ezért fegyelmet és tekintélyt követel, amely a lélek mélyébe hatol és ott ellenkezés nélkül uralkodik. Jelvénye ezért a liktori köteg (=szőlőnyaláb), az egység, az erő és az igazságosság szimbóluma.

(Benito Mussolini: *A fasizmus doktrínája*. Gede testvérek Bt. Budapest, 2000. 11–19.)

Irodalom

Eckhard Jesse (Hrsg.): *Totalismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1996.

Courtois, Stéphane – Werth, Nicolas – Panné, Jean-Louis – Bartosek, Karel – Margolin, Jean-Louis – Paczkowski, Andrzej: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*. Nagyvilág Kiadó, évszám és hely nélkül.

Lukacs, John: *Demokrácia és populizmus*. Európa Kiadó, Budapest, 2008.

Szerzőink az emberiség történetének legkegyetlenebb, 187 millió áldozattal járó 20. századának izgalmas történeteit és eseményeit közérthető, olvasmányos formában közvetítik a mai olvasónak. Az elmúlt század egyik legjellemzőbb és legfélelmetesebb jelensége ugyanis a múlt lerombolása volt; azoknak a társadalmi mechanizmusoknak a félresöpörése, amelyek az emberek mindennapi gyakorlatát a korábbi generációkkal összekötötték.

A szerzők a történettudomány legújabb, hazai és nemzetközi eredményeire támaszkodva, azok hazánkba transzformálásával igyekeznek ritkítani a még meglévő „fehér foltok” számát, gyakorta korrigálni téves berögződéseket. Az események ismeretterjesztő-tudományos feldolgozása mellett visszaemlékezések, irodalmi részletek, ismeretlen dokumentumok egyaránt helyet kaptak a kötetben. Könyvünk – amelyet részben hallgatók írnak hallgatóknak – ezért az oktatás megváltozott feltételeihez is alkalmazkodik.

Módszertanilag a világtörténelem tanításának és megismerésének célja nem az események bemagolásában és a számadatok elhadarásában rejlik. Történelmet tanulni és megismerni annyit jelent, mint azokat az erőket keresni és megtalálni, amelyek hatása a későbbi történelmi eseményekben jelentkezik. És fordítva: a jelenből eredő következtetésekkel a múltat megvilágítani. Köteteinkkel ehhez kívánunk segítséget nyújtani.